

Beşerî ve Sosyal Bilimlerde Araştırma

Editörler

Zafer GÖLEN

Seher Selin ÖZMEN

LIVRE DE LYON

2023

Sosyal Bilimler

Beşerî ve Sosyal Bilimlerde Araştırma

**Editörler
Zafer GÖLEN & Seher Selin ÖZMEN**

LIVRE DE LYON

Lyon 2023

Beşerî ve Sosyal Bilimlerde Araştırma

Editörler
Zafer GÖLEN & Seher Selin ÖZMEN

LIVRE DE LYON

Lyon 2023

Beşerî ve Sosyal Bilimlerde Araştırma

Editors • Prof. Dr. Zafer GÖLEN • Orcid: 0000-0003-3162-6076

Asst. Prof. Dr. Seher Selin ÖZMEN • Orcid: 0000-0003-3847-4466

Cover Design • Motion Graphics

Book Layout • Motion Graphics

First Published • October 2023, Lyon

ISBN: 978-2-38236-606-6

copyright © 2023 by **Livre de Lyon**

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission from the Publisher.

Publisher • Livre de Lyon

Address • 37 rue marietton, 69009, Lyon France

website • <http://www.livredelyon.com>

e-mail • livredelyon@gmail.com

LIVRE DE LYON

ÖNSÖZ

Beşerî ve sosyal bilimler, insan topluluklarının davranışlarını, kültürlerini ve toplumsal yapılarını anlamak için derinlemesine bir bakış açısı sunar. Bu kitap, farklı disiplinlerden gelen değerli akademisyenlerin, geniş bir yelpazede önemli konuları ele aldığı bir derlemedir. “Beşerî ve Sosyal Bilimlerde Araştırma” adlı bu kitap, göçten çevre etiğine, teknolojik dönüşümden sanat tarihine kadar uzanan zengin bir temayı kapsamaktadır.

Kitabımız, “Sığınmacı, Göçmen Kadınların Sorunları ve Çözüm Yolları” gibi güncel toplumsal meselelerden, “Kant’ın Bilgi Metafiziği” gibi felsefi derinliklere kadar geniş bir yelpazede konulara odaklanarak beşerî ve sosyal bilimlerin çeşitliliğini yansıtmaktadır. Bu çalışma, kültürel farklılıklar, çevre etiği, iletişim teknolojileri, tarih, sanat ve daha birçok alandaki önemli perspektifleri ele almaktadır.

Yazarlarımız, kendi disiplinlerindeki uzmanlık alanlarını, geniş bir okuyucu kitlesi için anlamaya yönelik bir çaba içinde, hem derinlemesine analizler sunmakta hem de okuyucuları düşünmeye teşvik etmektedir. Her bir bölüm, konunun özünü ve önemli noktalarını vurgulayarak, okuyuculara yeni bakış açıları kazandırmayı amaçlamaktadır.

Bu kitap, disiplinler arası bir köprü kurmayı hedefleyenler için bir rehberdir. Okuyucularımızın, kitaptaki çeşitli konuları keşfederken kendi düşünce dünyalarını zenginleştireceklerine inanıyoruz. Kitap çalışmasına katkı sağlayan akademisyenlere literatüre güncel bilimsel çalışmalarından dolayı müteşekkirimiz. İlgili çalışmaların öğrencilere, okurlara yeni bilgi ve kazanımlar sağlamasını dileriz. Beşerî ve sosyal bilimlerin sunduğu derinlik ve çeşitliliği anlamak için bu kitabı keyifle okumanızı dileriz.

Saygılarımızla...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	1
BÖLÜM I. SİĞİNMACI, GÖÇMEN KADINLARIN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI <i>Gülşen DERELİOĞLU KAAAN</i>	1
BÖLÜM II. KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELEDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLARA DAYALI BİR PSİKOEĞİTİM PROGRAMI ÖRNEĞİ <i>Özge SAKARYA ÇINKI & Fatma Ebru İKİZ</i>	13
BÖLÜM III. KÜRESEL NÜFUS HAREKETLERİNİN KURAMSAL TEMELLERİ: GÖÇ TEORİLERİ <i>Salman ÖZÜPEKÇE</i>	39
BÖLÜM IV. HORMONLU ŞEHİRLEŞME: KÜRESELLEŞME EKSENİNDE ŞEKİLLENEN YERLEŞMELER <i>Salman ÖZÜPEKÇE</i>	65
BÖLÜM V. FARKLILIKLARA SAYGI VE İNSAN HAKLARINA DAYALI EĞİTİMİN GÖÇMEN ÇOCUKLARIN OKULA UYUMU VE EĞİTİMİ ÜZERİNE ETKİSİ <i>Serdar AYKUT</i>	87
BÖLÜM VI. SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN PANDEMİ SONRASINDAKİ SÜRECE BİR BAKIŞ: KALKINMA KURAMLARI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME <i>Filiz ER</i>	107
BÖLÜM VII. İNSAN DOĞA İLİŞKİSİNDE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM EKSİKLİĞİ VE TAHAKKÜM SORUNU: ÇEVRE ETİĞİ PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME <i>Fatih ARSLAN</i>	123
BÖLÜM VIII. KANT'IN BİLGİ METAFİZİĞİ <i>Fatih ÖZGÖKMAN</i>	147
BÖLÜM IX. OXFORD, CAMBRIDGE VE PARİS EKOLLERİ'NİN ESKİ YUNAN DİNİNE BAKIŞ AÇILARI <i>Işık ALBASAN</i>	163

BÖLÜM X.	ÇİN ASKERİ COĞRAFYA LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME	183
	<i>Ahmet Emrah SİYAVUŞ</i>	
BÖLÜM XI.	TURİZM İŞLETMELERİNDE PERSONELİ GÜÇLENDİRME	207
	<i>Ash ERSOY</i>	
BÖLÜM XII.	YENİDEN KONUMLANDIRMA ÖRNEĞİ OLARAK MARLBORO REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ	221
	<i>Eda ER</i>	
BÖLÜM XIII.	BÜYÜKADA’NIN TURİZM POTANSİYELİ, SORUNLAR VE ÖNERİLER	259
	<i>Merve ZAYIM</i>	
BÖLÜM XIV.	BİLİŞİM DESTEKLİ GAZETECİLİK: TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN MEDYA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	287
	<i>Ragıp BİNGÖL</i>	
BÖLÜM XV.	YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ BAĞLAMINDA KAZANIMLARIYLA YAPAY ZEKÂ	299
	<i>Hakan YÜKSEL</i>	
BÖLÜM XVI.	AUGUST SANDER’İN “GENÇ ÇİFTÇİ” FOTOĞRAFLARININ MODA VE TAKIM ELBİSE ÜZERİNDEN ÇÖZÜMLENMESİ	313
	<i>Serkan DORA</i>	
BÖLÜM XVII.	TADA O ANDO MİMARLIĞI: CHICHU SANAT MÜZESİ	333
	<i>Faruk Can ÜNAL</i>	
BÖLÜM XVIII.	TUĞRÂÎ’NİN ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN CÂBİR B. HAYYÂN’IN ELKİMYA MİRASININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ	347
	<i>Şule TAŞKIRAN ÇANKAYA</i>	

BÖLÜM I

SİĞİNMACI, GÖÇMEN KADINLARIN SORUNLARI VE ÇÖZÜM YOLLARI

Problems of Asylum and Migrant Women and Solutions

Gülşen DERELİOĞLU KAAAN

(Dr. Arş. Görevlisi) Giresun Üniversitesi,

E-mail: kaangulshen@gmail.com,

ORCID: 0009-0003-7895-8913

1. Giriş

Toplumlar tarafından iki ayrı cins olarak algılanan eril ve dişillik; insanın beden ve ruhsal yapısı gereği farklı iki cinsi belirler. Uyuşum (sytheke) ve anlaşma (homologia) neticesinde yeryüzü, doğa ve çevresindeki birtakım soyut ve somut kavramlar; Güneş'in dişi, Ay'ın erkek olduğu düşüncesi birçok dünya halklarının dil göstergelerine de yansımıştır. İngilizce' de Güneş: 'he' (eril), Ay: 'she' (dişil); Arapçada Güneş: müennes (dişil), Ay: müzekker (eril) olarak nitelendirilmektedir. Yine Rusçada konuşan ve söyleyene göre üç kategori (eril, dişil ve nötr) vardır.

Canlılar âleminde dişi, insanlık tarihinde kadın; hayatın devamı ve varlığın özünü oluşturan vazgeçilmez bir gerçeklik olarak karşımıza çıkmaktadır. İlkçağlardan bu yana kimi zaman eş, ana, kimi zaman delicesine âşık olunan, bir gülüşü uğruna nice servet, tahtlar ve canlar feda edilen, kutsanan ve ilahi güçler atfedilen destansı, mitolojik varlıklara dönüşürken kimi zaman da ötekileştirilen, yok sayılan -ister geleneksel ister modern yasalar çerçevesinde- ruhu ve bedeni sömürülen objeler haline dönüştürülmektedir.

Genelde mitolojik, antropolojik, sosyolojik, psikolojik ve ideolojik açılardan birçok araştırmaya konu olan kadın; Din, inanç, gelenek, kültür bağlamında baskıcı yasaklarla karşı karşıya kalmıştır. Baskı, kısıtlamalar sadece eylemlerini sınırlandırmakla kalmamış, söz ve düşünce dünyasını da kısıtlamış, daraltmıştır. Ona toplum içerisinde verilen (uygun görülen) roller doğurganlık, ev hanımlığı ve analıktır. Bu durum ev dışında birey olarak sosyal varlığını

sürdürmede, başkasına bağımlılığı (eşine, babasına vb.) zorunlu kılmaktadır. Sonuç itibarıyla temsil etme, edilme, haklarını arama ve kendini savunmada toplumun değer yargılarının yaptırımları, zorlamaları altında bir bakıma çaresizlik ve yalnızlığa mahkûm edilmektedir.

Geçmişten günümüze kadınların insanlık tarihindeki sosyal yaşam ve statüsüne dair binlerce araştırma, makale ve bilimsel kitaplar yayımlanmıştır. Bugünün dünyasında iş hayatı, siyasette yerini alan kadının-bizzat kendisinin-güzel sanatlar ve edebiyatın yanı sıra her alanda konu olarak ele alınması kadar doğal bir süreç olamaz. Gerek dünya klasiklerinde gerekse Türk Dünyası edebiyatında kadın merkezli çok sayıda eserler verilmiş, sahne ve beyaz perdeye kadın temalı ve kadının penceresinden eserler aktarılmıştır. Kazakların ünlü yazarı Muhtar Awezov daha yirmi yaşındayken, “kadının toplumdaki rolü ve önemini vurgulayan “İnsanlığın Özü Kadın” adlı makalesinde: “...Buna göre, insanı hayvandan insan yapan kadındır. Çocukları eğitecek olan kadındır. Dolayısıyla kadınların cahillikleri giderilmeden ve eğitimleri sağlanmadan mutlu günler insanlığa gülümseyerek bakmaz. İşte Kazak, topal olmak istemiyorsan, eğitimi, beşiği düzelt! Bunu düzeltmek istiyorsan, kadının toplumdaki statüsünü düzelt!” diyerek “kadın” konusuna dikkat çekmektedir (Abay Dergisi, 1917).

Teknoloji ve internet ağının getirdiği zorunlu değişimle ülke sınırları kalkmış, dünya global bir köye dönüşmüştür. Özellikle XXI. yüzyılın ilk çeyreğinde dünya insanlığının salgın, çevre sorunları ve yakın zamanda Ortadoğu ve Afganistan’daki siyaset, terör, savaşın kirli oyunları neticesinde coğrafi demografik yapıların değişmesi, göç, insan kaçakçılığı, mülteci, sığınmacı, sağlık vb. konular; sadece o bölgelerin konuları olmaktan çıkıp Avrupa, ABD ve diğer ülkelerin de başlıca sorunlarından biri haline gelmiştir.

Geldiğimiz bu son noktada bütün dünya halklarının sağlık, güvenlikle ilgili tartışmasız kanaat ve bilgi sahibi olduğu şu iki konu insanlığın gündemine oturmuştur: a) Huzurlu, sağlıklı bir toplumda korona virüsüne yakalanmış; toplumun güvenliğini tehlikeye sokan eli silahlı, bombalı “bir kişi” de olsa çoktur. Hayatı ve insanlığı tehdit eden bu sorunlar bulunduğu ülke, bölge ve coğrafyanın sınırlarını kısa zamanda aşarak güven, huzur ve refah içinde yaşayan toplumları da sert ve acımasız biçimde tehdit eder hale gelmektedir. O halde sınırları, hudutları çizilmiş devletler ve bu devletlerin halkları, ulusal uluslararası sivil toplum kuruluşları (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Kurulu BMMYK, Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Komitesi (CEDAW), Dünya Sağlık Örgütü WHO, Birleşmiş Milletler, UN, (BM), IOM, UNHCR, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Kadın Sivil Toplum Örgütleri, Kadın ve

Demokrasi Derneği (KADEM), Antalya Kadın Danışma Merkezi ve Dayanışma Derneği, Bilkent, Çekek İzmir, ÇYDD ÇUKUROVA ŞUBESİ, Günebakan Kadın Derneği, İzmir Kadın Dayanışma Derneği, Kader Ankara, KAMER, Meryem Kadın Kooperatifi, Mimoza Kadın Derneği, Mor Salkım Kadın Dayanışma Derneği, MÜDEM, Silbaştan Derneği, TJA, TWRE, Yaşamevi Kadın Dayanışma Derneği vb.); terör, sağlık ve güvenlik, mülteci, sığınmacılar vd. küresel sorunlara duyarsız, sessiz kalamazlar, kalmamalıdır.

Toplumsal cinsiyet, eğitim yoksunluğu, sosyoekonomik durumun getirdiği dışlanma, bilgi eksikliği, erkek sağlık çalışanından kaçınma, sosyokültürel baskılar, geleneksel uygulamalar, kadınların karar mekanizmalarının dışında olması, ayrımcılık ve dil sorunları nedeniyle depresyon, kaygı bozuklukları, travma, stres, bağışıklık sisteminin baskılaması sonucu depresyon sorunuyla baş başa kalmaktadır. Bu sorunun yanı sıra HIV/AIDS riskini arttıran cinsel zorbalık, istenmeyen gebelikler neticesinde “Üreme Sağlığı”, ana çocuk sağlığı ve aile planlaması programından dışlanması, yeterli ya da tamamıyla sağlık hizmetlerinden yararlanamaması bunun sonucunda gebelik, doğum ve sağlıkla ilgili sorunlarını yetersiz ve hijyenik olmayan ortamlarda çözmeye çalışması kadın, çocuk, aile ve toplum sağlığını tehdit eden bir dizi sorunlar yumağıdır. Bir başka ifadeyle ev, iş dünyası ve sosyal yaşamdaki kadın ve kadın sorunu; birey, aile, toplum özelliklerinden öte bölge ve coğrafya sınırlarını aşan devletlerarası konudur. Temelinde de kapitalizm ve sömürü odaklı sanayileşme ve kentleşmenin doğurduğu a) Eşitsiz gelir dağılımı, b) İş, emek istihdam sorunu, c) Haksız ve adaletsiz rekabet anlayışı, d) Eğitimde fırsat eşitsizliği vb. yatmaktadır.

Yukarıda değindiğimiz bölgesel ve küresel sorunlarla ilk birey, anne, eş, emekçi kadınlar yüzleşerek mücadele etmek zorunda bırakılmıştır. Eğitim, kültür düzeyi, bulunduğu ortamın getirdiği olumsuz şartlar (şiddet, taciz, baskı ve bezdirme vb.) genelde bu adaletsiz mücadelede kadınların yenilgisiyle son bulmaktadır. Eşitlik, sosyal hukuk çerçevesinde modern toplumlarda dahi kadınlar, kimi zaman adalet, hak hukuk arayışında yalnızlaştırılmaktadır.

2. Göç Yolundaki Kadınlar ve Kadın Sorunları

Günümüzde yaklaşık 150 milyon dünya vatandaşı terör, iklim, gıda yetersizliği, açlık, kıtlık, hastalık, savaş, mezhepsel çatışmalar, siyasi baskı ve şiddet nedeniyle yaşadıkları ülke ve toprakları terk ederek başka ülkelerde yeni ve yeniden hayat kurma uğruna göç yollarına düşmektedir. Yasal ya da yasadışı göçmen, mülteci, sığınmacı, kaçak tanımları kimliği altında ailenin

erkek üyesiyle göç hareketine giren ailenin diğer kadın ve çocuk bireyleri “bağlantılı göç”, “evlilik göçü”, “zorunlu göç” altında başka memleketlerde umut yolculuğuna çıkmaya mecbur bırakılmaktadır. Bu tür göçlerin yanı sıra kadınlar, kendi istekleri ve ailenin erkek bireylerinden bağımsız olarak zorunlu göçü tercih edebilmektedir.

Göçmen, sığınmacı, mülteci diye adlandırılan dünya vatandaşları; uluslararası hukuk açısından hangi tanımlama ve kategoriye girerse girsin göç öncesi, göç süreci ve göç sonrası tecavüz, baskı, şiddet ve insan kaçakçılığına maruz kalan kesim yine kadınlardır (Mülteci, göçmen kadınlar bir yana Dünya Sağlık Örgütünün raporlarına göre, dünya genelinde kadınların yüzde 35’inin cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet gördüğü bildirilmektedir. Başta sistematik tecavüz olmak üzere birçok çatışmada cinsel ve toplumsal cinsiyete dayalı şiddet, savaş silahı olarak kullanılmıştır). Resmi kayıtlara göre göç sırasında tacize uğrama oranı % 44, insan kaçakçılığı kurbanlarının % 71 inin kız çocukları ve kadınlardan oluştuğu ve bunların % 72 si de fuhşa zorlanmaktadır (TOHAV, 2014).

Araştırmalara göre uluslararası göçmenlerin yarısını oluşturan, zorla yerinden yurdundan edilen (25 milyon) insanların yüzde 70’i kadındır. İnsan ticaretiyle yüz yüze kalan kadınların sayısı ise Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde 500 bin kadını bulmaktadır (Son dönemde erkek göçmen sayısındaki büyük artış nedeniyle, en düşük oran %42’yle Asya’dadır; buna karşın Avrupa’daki kadın göçmenlerin oranı %52,4, Kuzey Amerika’da ise %51,2’dir (UN, 2016). İnsan ticareti mağduru olan 21 milyon kişinin de üçte birinden fazlasını çocuklar, çoğunluğunu ise kadınlar ve kız çocukları oluşturmaktadır (IOM, 2015).

Kadın göçmenler hem kadın hem de göçmen olarak çifte ayrımcılığa maruz kalır; izole edilmek, istismara veya cinsel şiddete uğramak gibi olumsuz deneyimler yaşarlar (Türtük, 2016; IOM, “Gender, migrationandremittances”). Kadın göçmenlerin daha çok konu olduğu düzensiz/belgesiz göçmen statüsü, kadınları iş gücü sömürsü ve çok düşük maaşla çalıştırılma gibi risklere maruz bırakmaktadır (Fleury, 2016; IOM, “Gender, migrationandremittances”).

Bir kadın göçmen ile bir erkek göçmen arasındaki fark sadece biyolojik temelli olan cinsiyet farkı değildir, toplumsal olarak inşa edilen toplumsal cinsiyet normları bu iki göçmenin arasındaki farkı belirginleştirmektedir. Bu farklılaşma göçün itici ve çekici faktörlerinde de görülmektedir. Bir ailede göç kararı verilirken göçe kimin katılacağı, nereye ve ne için gidileceği karar aşamalarına bakıldığında bu aşamalarda erkeğin ön planda olduğu ve kadının geride kaldığı göze çarpmaktadır. Mutluer (2012), uluslararası göç sürecinde geride kalanların

kadın olduğunu ve göçe dâhil olamamalarının en önemli sebeplerinden birisinin toplumsal cinsiyet normları olduğunu yaptığı çalışmasında vurgulamıştır. Bunlarla beraber 1970'lerden sonra küreselleşmeyle birlikte göçün ivme kazanmasıyla göçmen kadınların sayısında ciddi bir artış gözlemlenmektedir ki bu da “göçün kadınlaşması” kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu sınıflandırmalara karşı çıkan sosyal bilimciler ekonomi ve siyasetin birbirini doğrudan etkileyebileceğini, bu bağlamda nedenlerine bakılmaksızın göçün devam eden bir süreç olduğunu, bunun kabul edilmesinin gerektiğini belirterek; gönüllü göçmen ya da zorunlu göçmen şeklinde bir ayrıma da ihtiyaç olmadığını ifade etmektedirler (Freedman, 2004; Valtonen, 2016; Castles ve Loughna, 2005).

Prof. Dr. Sedef Varol “Göç” başlıklı son yazısında göçün kadın yaşamında: zorla fuhuş, damgalanma korkusu, tecavüz, istismar, taciz, fiziksel, cinsel ya da psikolojik şiddet, üreme sağlığı ile ilgili hizmetlerden mahrumiyet, cinsel hastalıklar ve istenmeyen gebelik riskleriyle baş başa kaldığını ifade etmektedir.

İstihdama dayalı göçmen kadınlar sorunu ise başlı başına sorunlar yumağını oluşturmaktadır. Bunların en başında da yabancı düşmanlığı, ırkçılık, ayrımcılık, zulüm, baskı, hoşgörüsüzlük vb. konular yer almaktadır. İşgücü piyasasında dezavantajlı durumdaki kadınlar, özellikle kayıt dışı göçmen pozisyonunda iseler, çalışma izinleri ve resmi evrak, belgeleri olmaması nedeniyle patron, erkek işçiler tarafından hak ihlalleri, cinsel taciz ve şiddet karşısında gereken tepkiyi verememekte, yasal hak ve hukuklarını savunamaz hale düşmektedirler.

Göçmen kadınlara yönelik istatistiklere ve yapılan araştırmalara dayanarak göç alan ülkelerde iş gücünde ekonomik ve statü nedenleriyle bu kadınlara rağbetin arttığı belirtilmektedir.

3. Türkiye’deki Göçmen Kadın Sorunları

Mülteciler sorununun sınırlarını çizen Birleşmiş Milletler (BM)’in 1951 Cenevre Sözleşmesi ve buna ek olarak 1967 Protokolü, uluslararası mülteci haklarını tanımlayan kapsamlı bir anlaşma olarak kabul edilmiş resmi bir statü kimliğine sahiptir. Türkiye bu sözleşmeye taraf olmakla birlikte coğrafi sınırlama getirmiştir. Cenevre sözleşmesi gereği Avrupa’dan gelenler, sığınmacılar mülteci kapsamına girmektedir. Buna göre Suriye’de yaşanan iç savaştan kaçarak ülkesini terk eden Suriyeliler, coğrafi sınırlama gereği mülteci statüsünde değil, uluslararası koruma statüsündedir. Bir başka ifadeyle kitlesel göç akınıyla geldikleri için “geçici koruma” adı altında özel tanım altına

girmişlerdir. 2013 yılında yürürlüğe giren “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” kapsamında bu düzenleme yapılmaktadır.

16 Eylül 2021 tarih itibarıyla Suriyeli sayısı 3 milyon 710 civarına ulaşan bu sayı 2023 yılında 19 bin kişi azalmıştır. 0-18 Yaş arası çocuklarla kadınların toplam sayısı 2 milyonu geçmiş bulunmaktadır. İllere göre Suriyeliler, İstanbul (531 bin 568), Gaziantep (457 bin 156) ve Hatay’da (436 bin 657) daha yoğundur. İldeki yerli nüfusa oranla Suriyelilerin daha çok olduğu iller Kilis (%42,5) ve Hatay (%20,8) takip etmektedir.^[5] (Türkiye’deki Suriyeli Sayısı, 2021)

Türkiye’de mülteci ve sığınmacılara yönelik farklı dillerde bilgi edinme, çeviri hizmeti, hukuki destek, eğitim, konaklama, barınma, psikolojik, sosyoekonomik destekler, sağlık hizmetlerine erişim, tercümanlık, danışmanlık gibi kapsamlı sosyal hizmetlerdeki herhangi bir aksama ve eksiklik diğer sorunları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla en üst idari makamdan, güvenlik, sağlık görevlileri, eğitimcilerine varıncaya kadar masada ve sahada koordineli ve uyumlu bir çalışmaya ihtiyaç vardır. AFAD, Kızılay, Aile ve Sosyal Politikalar İl Müdürlükleri), uluslararası kuruluşlar ile yerel yönetimler ve sivil toplum örgütlerine büyük görevler düşmektedir.

Özellikle son günlerde Suriyeli ve sığınmacılar konusu, başta siyasetçiler olmak üzere medya, idari makam ve sokaktaki insanların dikkat ve hassasiyetle takip ettiği gündem maddesine dönüşmüştür. En ufak bir kriz ya da çatışmanın bulunduğu mahalden geniş tabana yayılma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Yerinde ve yerelde halledilmesi gereken asayiş, güvenlikle ilgili bir sorunun ulusallıktan uluslararası alana taşınması büyük bir zafiyet yaratır. Birbirine yakınlaşmayan, toplumsal uyum/entegrasyon sağlamayan toplumlar iç çatışmaya her zaman için çok daha açıktırlar. Etki tepkiden hareketle marjinalleşme, gettolaşma, radikalleşme gibi hiç de arzu edilmeyen unsurların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Burada herkesi kapsayan uyum politikalarını tekrar gözden geçirmekte yarar vardır. Kadının çevresini etkileme ve değiştirme gücünü de gözeterek daha spesifik ve somut uyum çalışmalarının yapılmadığı, toplum hayatına kazandırmadığı, iş ve istihdam imkânları sunulmadığı takdirde kadının etrafındaki bireyleri de kaybetme riski doğar. Yani kadın mültecilerin sorunlarını öncelemek ve uyum çalışmalarının merkezine almak önemlidir ve unutulmamalıdır ki sosyal uyumun en önemli parçası da yine kadınlardır.

Kadın göçmenlerin Türkiye’deki kâğıtsızlık durumu, Ev içi işlerde çalışan göçmen kadınların cinsel taciz ve istismarı konusu istihdam, sağlık, uyum (entegrasyon), güvenlik sorunu, yabancıların ülkede çalışma izinleriyle ilgili

yasal düzenlemelerin yeterlilik veya yetersizliği, gelecekte dünyanın değişik kıta ve bölgelerinde yaşanan/yaşanacak siyasi, dini ve kültürel çatışma ve krizler neticesinde olası göç dalgaları karşısında Türkiye'nin alması gereken sağlık, ekonomi, güvenlik vb. konularla ilgili önlemler ve ön hazırlıkların yapılmasına ilişkin kurum ve kurumlar arasında sıkı bir ilişki ağına ihtiyaç duyulmaktadır. Sorunların bir merkezden ele alıp yerinde müdahale edilmesi, finans ve iletişim ağının hızlandırılması ve gelecekte yaşanması muhtemel göç dalgalarını karşılamak için plan programların hazırlanması için Göç İdaresi Bakanlığına gerek vardır. Konuyla ilgili çalışmalar bir an önce başlatılmalıdır.

Kadın, göç ve sığınmacı kadınların sorunlarına yönelik çözüm yolları, öneriler bir dizi konferans ve bilimsel toplantılarda dile getirilmiştir. Kısaca ana başlık altındaki maddeler, sorunlara çözüm odaklı yaklaşımın ana hatlarını çizdiğini burada önemle vurgulamak gerekir: a) Kendi güvenliklerini etkileyen konularda kararlara dâhil etmek, b) Kadın mültecilerden bilgi temin edilmeye çalışılırken kadın personeli görevlendirmek, c) Kadın komitelerinin oluşturulmasını teşvik etmek, d) Kadınların hizmet ve tesislerden faydalanırken saldırılara açık olmaması için alandaki temel hizmet ve tesislerin kolay erişilebilir yerlere kurulmasını temin etmek, e) Gıda dağıtımındaki sorunları tespit etmek amacıyla, kadın ve çocukların beslenme durumunu gözlemlemek, f) Kendileri için uygun olan ve kadınların, üreme sağlığı da dâhil olmak üzere sağlık hizmetlerine eşit şekilde erişimini sağlayan sağlık programlarının tasarımına mülteci kadınları da dâhil etmek, g) Üreme sağlığı hizmetlerinin tüm biçimlerini, birincil sağlık programlarıyla bütünleştirmek; cinsel yollarla bulaşan hastalıklar, HIV/AIDS ve diğer hastalıklar ile kadın sünneti gibi zararlı geleneksel uygulamalar konusunda bilinçlendirme kampanyalarını desteklemek, h) Kadın mültecilerin sağlık görevlisi olarak işe alınmalarına ve eğitilmelerine yönelik programlar geliştirmek, ı) Mülteci kız çocukların, ilköğretim konusunda erkek çocuklarla eşit imkânlarla sahip olmalarını temin etmek i) Mülteci kadınların eğitim programlarına katılımı konusunda erkeklerle eşit imkânlarla sahip olmalarını temin etmek (lise programları, üniversite bursları, yetişkin eğitim programları ve beceri geliştirme kursları dâhil), j) Ekonomik açıdan kendi kendine yeterli olmayı arttıracak programlara eşit erişim sağlamak vb.

Yakın zamanda da Bulgaristan'dan gelen soydaşlar, 1992'li yıllarda Körfez Savaşı krizi neticesinde Kuzey Irak'tan sığınmacılar ve kısa aralıklarla Gürcistan, Kazakistan, Ukrayna'dan gelen Ahıska Türklerinin gelmesiyle Türkiye göçmen, yurtdışından gelen soydaşlarımızın vatandaşlık, istihdam, sağlık ve güvenliğiyle ilgili bir hayli tecrübe ve deneyime sahiptir. Sayı, nicelik

itibarıyla -en hassas tanımla- bu yer değişikliğinde sayısal oranı on bin ve yüz binlerle ifade etmek mümkünken günümüzde Türkiye, milyonları bulan devasa bir göç dalgasıyla muhatap olmak zorunda kalmıştır. Dünyada hangi kıta ve bölgede yaşanan din, mezhepsel çatışma, iç savaş, siyasi- etnik baskı ve şiddet neticesinde göçmen, sığınmacıların transit ya da hedef merkez ülke konumuna dönüşmüştür. Özellikle son yıllarda Ortadoğu'da yaşanan iç savaşlar, siyasi krizin sonucu olarak Suriye'nin yanı sıra Afganistan'dan yoğun bir mülteci akınıyla karşı karşıya kalmıştır.

Bütün bu değerlendirmeler ışığında: a) Göç sorunuyla karşı karşıya kalan ve sığınmacıları kabul eden ülke toplumlarında önyargı, nefret ve şiddet eylemlerini engellemeye yönelik bilinçlenmeyi sağlamak, b) Kadınlar üzerinde fazlasıyla kendini hissettiren şiddetin beslendiği alanları yok etmek, şiddetin dal budak salmasına izin vermemek ve insana sürekli pozitif olanı empoze etmek, c) Bir ana ve baba öldüğünde geçmiş, bir evlat öldüğünde gelecek, bir kadın öldüğünde ise yaşam ölür. Dünya halklarının geleceğinin teminatı kadınların siyasi, ekonomik, kültürel, hukuki pek çok alanda söz sahibi olmalarını desteklemek ve bu tür program ve etkinliklere katkı sağlamak, d) Coğrafi sınırlar, ekonomik kalkınma veya eğitim düzeyi gözetmeksizin dünya çapında kadına yönelik şiddet, kadın sağlığı başlı başına insan hakları sorunudur. Geleceğini güçlü, dinamik, çağdaş toplumunun kurulmasında bu sorunun yerel, ulus ve ulusal bir sorun olduğunu basın medya ve yayın kuruluşlarının dikkatini çekmek ve gündem oluşturmak temel prensiplerimiz olmalıdır.

4. Sonuç

Ekonomik darboğaz, terör ve savaşın gölgesinde Ortadoğu, Afganistan ve Afrika'nın değişik bölge ve ülkelerinden yoğun bir göç, sığınmacı, mülteci dalgasıyla karşılaşan Türkiye, günümüzde ve gelecekte ekonomik, güvenlik, sağlık, eğitim, göçmenlerin adaptasyonu vb. sorunlarla karşı karşıyadır. Göçmen, sığınmacı, mülteci; hangi terim ve adlandırmalarla adlandırılırsa adlandırılınsın veya evrensel hukuk terimleriyle tanımlansın söz konusu sorunun muhatapları olarak (Türkiye ve gelen sığınmacılar) şahıs, kurumlar, bürokratlar, eğitimci, hukukçular, sosyolog, psikologlar, polis, asker kısaca devletin bütün organları ve vatandaşlarının konuya duyarlı ve dikkatli yaklaşması gerekir. Bu hassas konuda özellikle Sivil Toplum Kuruluşlara (STK'lar) önemli görevler düşmektedir. Burada en dikkat edilmesi ve üzerinde durulması gereken konu da sığınmacı, mülteci ailelerin kadın ve kızlarıdır. Sığınmacı ailelerin yoğunluğu İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyükşehirler olmakla birlikte Türkiye'nin her il

ve kasabasına yayıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla il, ilçelerin mülki amirleri, o bölgenin üniversiteleri, sağlık ve eğitim kurumları ortak işbirliği çerçevesinde göçmen ailelerin adaptasyonu ve sorunları gidermede çalışmalar yapmalıdır. Ailelerin hangi coğrafya ve bölgeden geldikleri, eğitim düzeyleri, inançları, sağlık sorunları Türkiye’de buldukları il ve ilçelere göre farklılıklar gösterecektir. Bu nedenle “toptancı, genellemeci bir zihniyetle” sorunlara yaklaşmak sağlıklı bir tutum değildir. Ancak bu anlayışın dışında mülki idare, eğitimci, akademisyen, güvenlik ve sağlık kuvvetlerinin temelde odaklanacağı tek konu, sığınmacı ailelerin kadın ve kızlarının eğitim, sağlık ve psikolojik sorunlarını çözmeye yönelik çalışmalar olmalıdır.

Ülkeden ülkeye, kıtadan kıtaya göç dalgalanmalarının artması, sığınmacı, mülteci sorunlarıyla yüz yüze kalan devletlerin ekonomi, kültür ve eğitime dayalı ivedi ve kalıcı önlemler almaları gereklidir. Henüz bu sorunlarla muhatap olmamış ileride dolaylı yollarla muhtemel sorunlarla karşılaşacak devletlerle işbirliği yollarının aranması, ulusal ve uluslararası STK’ların konuya dikkatinin çekilmesi, hiçbir inanç, ırk, dil gözetmeksizin dünya insanlığının sorunlarının yardımlaşma ve dayanışma içinde çözülmesi gerektiğine dair uluslararası bilincin oluşturulmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Savaş, terör ve şiddetten uzak barışın hâkim olduğu bir dünya için toplu bir mücadele gerektiği kanaatinin genç kuşaklarda yer etmesi için başta medya olmak üzere devlet organları, bürokrat, sivil toplum kuruluşları, üniversite, güvenlik güçleri, sağlık personelinin sokaktaki vatandaşa varıncaya kadar herkese görevler düşmektedir.

Geri kalmış toplumlarda kadınlar neyse aydın, modern toplumlarda da dünden bugüne değişen bir şeyin olmadığını burada açıklıkla ifade etmek gerekir. Öncelikle merhamet, şefkat duygularının bütün canlıların dışlarında erkeklere nazaran daha güçlü ve baskın olduğu, siyaset, iş dünyası, eğitim, sanat ve kültür etkinliklerinde nicelik ve nitelik açıdan kadınlar ne kadar çok ve etkili olursa dünya insanlığına barış ve huzurun daha kısa zamanda geleceğine inancı vurgulamak ve pekiştirmek amacıyla dün olduğu üzere günümüzdeki karanlığı geleceğe taşımamak ve bu karanlıktan ancak ve ancak baskı, şiddet ve eğitimsizlikten kurtulan kadınlarla kurtulabileceğimizi dünya insanlığına duyurmak, toplumsal duyarlılık bilincini geliştirmek için konferanslar, radyo, televizyon, basın yayım organlarında oturum, haber ve belgeseller yapılmalıdır.

Bu zamana kadar kadın ve kadın sorunları ile ilgili gelişmiş dünya devletlerinin konuyla ilgili politikaları, bilimsel araştırmaları, çalışmalarını bir yana bırakırsak geldiğimiz nokta şunu göstermektedir ki, ileriki yıllarda ekonomik darboğaz, etnik ve mezhepsel çatışmalar ve siyasi baskı ve

çalkantıların göç veren ülkelerde daha da kendisini hissettireceği gözlenmektedir. Beklenmedik anda sayıları yüz binleri bulan toplu göç, sığınmacı dalgasını sınırlarında bulacak olan göç yolundaki transit ülkeler ve göçün hedefindeki merkez ülkelerin hazırlıksız yakalanması durumunda karşılaşılabilecek kriz ve faciaların sorumlusu ve sorumluluğu noktasında suçlu devlet, suçlu halk aramak yerine ulusal ve uluslararası işbirliğine gitme ihtiyacı vardır. Bu nedenle BM ve ülkeler nezdinde konunun devletler sorunundan ziyade insanlık sorunu olduğu bilinciyle; a) Yerinde çözüm, b) Göç ve kadın sorununun devletlerin ortak politikasına dönüştürülmesi, c) Göç yollarındaki ülkelerle ortak işbirliğine gidilmesi, d) STK'lar, kamu kurum ve kuruluşlarını bilgilendirmeye yönelik toplantı, konferanslar düzenlenmesi, e) Dünya medyasının dikkati çekilerek şiddet ve nefret söylemleri haberlerden uzak bilgi akışının düzenlenmesi, kriz masalarının oluşturulması f) Kitlesele göç öncesi, göç süreci ve sonrasına yönelik plan programlar hazırlanması gerekmektedir.

Konu bu yönüyle ülkeleri, ülke güvenliğini tehdit eder boyuttadır. Kadın ve kadın sorunları ile birlikte “çözüm odaklı”, gelecekte dünyadaki büyük kitlesele göç dalgalanmasına karşı alınacak önlemler, ülkeler ve STK'lar arası işbirliğine yönelik “ortak akıl, plan ve programlar” temel konular; toplum, ülke sınırlarını aşarak insanlığın en temel ve güncel meselesine dönüşmektedir.

Kaynakça

Alcalá, M. José (2006) “Umuda Yolculuk, Kadın ve Uluslararası Göç”, *Birleşmiş Milletler (BM) Nüfus Fonu*. Erişim adresi: <https://www.stgm.org.tr/e-kutuphane/kadin-uluslararasi-goc>,

Bianet Bağımsız İletişim Ağı (2013, Ekim 30). “Göçün Getirdiği Kadınlara Özgü Tehlikeler Var”. Erişim adresi: <https://m.bianet.org/bianet/siyaset/103320-gocun-getirdigi-kadinlara-ozgu-tehlikeler-var>

Konukman, A. Coşkun, E. (2021, Ekim 8). “Türkiye’de Kağıtsız Göçmen Kadınlar ve Sosyal hizmetler”, Çalışma ve Toplum, *Ekonomi ve Hukuk Dergisi*. Erişim adresi: <https://www.calismatoplum.org/makale/turkiyede-kagitsiz-gocmen-kadinlar-ve-sosyal-hizmetler>

Kaya, S. Betül, (2018, Şubat 20) “Küreselleşme Sürecinde Uluslar arası Göçün Kadın İş Gücüne Etkisi”, *Politika Okulu*. Erişim adresi: <https://politikaokulu.wordpress.com/2018/02/20/kuresellesme-surecinde-uluslararasi-gocun-kadin-is-gucune-etkisi/>

Mülteciler Derneği (Eylül 2021), “Türkiye’deki Suriyeli Sayısı”. Erişim adresi: <https://mülteciler.org.tr/turkiyedeki-suriyeli-sayisi-haziran-2021/>

Sakarya, S. (2023, Ekim 8). “Göç, Toplumsal Cinsiyet ve Sağlık”, *Koç Üniversitesi Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları Araştırma ve Uygulama Merkezi*. Erişim adresi: <https://kockam.ku.edu.tr/goc-toplumsal-cinsiyet-saglik-sibel-sakarya/>

Sezer, Sezin (2020, Aralık 23) “Göçün Görünmez Yüzü: Türkiye’de Mülteci Kadınlar”, *Tuiç Akademi*. Erişim adresi: <https://www.tuicakademi.org/gocun-gorunmez-yuzu-turkiyede-multeci-kadinlar/>

Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı (2014) ”*TOHAV Göç Analiz Raporu*”. Erişim adresi: <http://www.madde14.org/images/b/b2/TOHAVAnaliz2014.pdf>

UNHCR BM Mülteci Örgütü. “*Tüm mültecilerin yaşadığı koruma sorunları kadınlar tarafından da paylaşılır*”. Erişim adresi: <https://www.unhcr.org/tr/tum-multecilerin-yasadigi-koruma-sorunlari-kadinlar-tarafindan-da-paylasilir>

Varol, Z. Sedef, (2021, Ekim 8). “Göç”, *Türk Tabipleri Birliği (TTB) yayını Toplum ve Hekim Dergisi*. Erişim adresi: <https://www.birgun.net/haber/gocun-kadina-yansimasi-zorla-fuhus-siddet-hastalik-227877>

BÖLÜM II

KADINA YÖNELİK ŞİDDETLE MÜCADELEDE YENİLİKÇİ YAKLAŞIMLARA DAYALI BİR PSİKOEĞİTİM PROGRAMI ÖRNEĞİ*

*An Example of A Psychoeducational Program Based on Innovative
Approaches in the Fight against Violence Women*

Özge SAKARYA ÇINKİ¹ & Fatma Ebru İKİZ²

¹(Öğr. Gör. Dr.), Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi

E-mail: ozge.sakaryacinki@ksbu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-0035-0302

²(Prof. Dr.), Dokuz Eylül Üniversitesi

E-mail: ebru.ikiz@deu.edu.tr

ORCID: 0000-0003-4381-1658

1. Giriş

Dünya genelinde her yaştan farklı imkân ve koşullar altında yaşayan pek çok kadın, şiddetin herhangi bir türüne maruz kalmaktadır. Şiddet, kadına yönelik fiziksel, cinsel, ekonomik, duygusal, sözel ve psikolojik olarak görülebilmektedir. Bu alanlara yönelik zarar verici davranışlar, özel ve sosyal yaşam içinde kadına yönelik uygulanan baskı ve kısıtlamalar kadına yönelik şiddeti ifade etmektedir (Subaşı ve Akın,2003). Yakın partnerinin şiddetine uğrayan kadınlar fiziksel veya ruhsal sağlık sorunları yaşamaktadırlar. Özellikle psikolojik şiddetin diğer şiddet türlerine göre yaygınlığı göz önünde bulundurulduğunda kadınların yaşadığı ruhsal sorunlara da temel

---

*Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü bünyesinde Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ danışmanlığında yazılan ve savunulan doktora tezinden üretilmiştir.

oluşturabileceği düşünülmektedir (Frieze, 2005). Şiddeti en fazla tetikleyen etkenin ise iletişim sorunları olduğu ve bunun doğrudan psikolojik şiddeti doğurduğu belirtilmektedir (Litzinger ve Gordon 2005).

Kadına yönelik şiddeti önlemek ve bu durumla mücadele etmek için 1946'dan bugüne dünya genelinde pek çok hukuksal, sosyal girişim ve uygulama bulunmaktadır. Kadın Statüsü Komisyonu, Dünya Kadın Konferansı, ailenin korunmasına dair kanun ile bakanlık bünyesinde sığınma evleri ve konuk evlerinin açılması ve KAMER (Kadın Merkezi) kurulması başlıca hukuki ve sosyal girişimler olarak sıralanabilir.

Ülkemizde başlayan bu girişimlerin devamı olarak günümüzde şiddet gören kadının anında ulaşabileceği ve destek alabileceği kadını ve çocuğunu korumaya yönelik pek çok kuruluş ve servis bulunmaktadır. Bunlar arasında şiddete maruz kalan kadının yedi gün yirmi dört saat ulaşabileceği tüm acil durum hatları ve ALO 183 Aile, Kadın, Çocuk ve Engelli Sosyal Danışma Hattı, Sosyal Hizmet Merkezi ve Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi (ŞÖNİM), baro kadın danışmanlık merkezleri, belediyeler tarafından veya bağımsız kurulan kadın danışma ve dayanışma merkezleri, kadın konukevleri ve sığınakları, kadınlarla ilgili çalışma yapan sivil toplum kuruluşları sayılabilir (KSGM,2008). Ayrıca Emniyet Genel Müdürlüğü tarafından kadın ve çocuklara uygulanan şiddet ve her türlü kötü eylemi engellemek amacıyla kurulan acil durum mobil uygulaması olan Kadın Destek Uygulamasının (KADES) son yıllarda pek çok şiddet olayına daha kısa sürede müdahale edilmesine olanak sağladığı belirtilmektedir (İçişleri Bakanlığı, 2018).

Şiddet gören kadınlara yönelik hukuki, sosyal destek veya klinik tedavi gibi hizmetlerin yanı sıra şiddeti önleme ve kadını iyileştirmeye yönelik psikoeğitim çalışmalarının yapılması bu konuda daha kalıcı çözümler üretebilmeye olanak sağlayacağına inanılmaktadır. Bu eğitimlerin bütüncül olması adına bilişsel, duygusal ve psikolojik, davranışsal ve sosyal boyutlar içermesi önemlidir. Bu eğitimlerde kadınlar için sosyal desteği artırma, problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirme, kadınların bu hizmeti alabileceği kurumların sayısını arttırma, kadına ve ailesine danışma hizmeti vererek iyileşme ve rehabilitasyon sürecini kolaylaştırma ve grupla danışma desteği sağlamanın sürecin etkisini güçlendireceği düşünülmektedir (Parkan, 2015). İlişkilerinde sorun yaşayan, boşanma isteğiyle mahkemeye başvuran, şiddet gördüğünü beyan ederek yardım isteyen kadınların bireysel veya çift olarak aile danışmanlığına yönlendirilmeleri de bu sürecin başarısını arttıracak yöntemlerdendir (Büyükbodur, Uğurlu ve Pamuk, 2022). İlişkilerinde anlaşmazlık yaşadığı için danışmaya gelen çiftlerin

sorunlarla baş etme becerisi kazanmalarında özellikle duygu odaklı çalışmalara odaklanmanın hem aralarındaki bağların güçlenmesini hem de zorluklar karşısındaki dayanıklılık düzeyinin artmasını sağlayacağı belirtilmektedir (Yıldız ve Erdem, 2020).

Çalışma kapsamında literatür incelendiğinde kadınların kendi güçlü ve zayıf yönlerini tanımalarına imkân oluşturacak, iletişimlerini ve öznel iyi oluşlarını güçlendirerek daha özgüven sahibi ve tepkilerini kontrol edebilen kadınların sayısını arttırmaya odaklanan çalışmaların yetersiz olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın alan yazındaki bu açığı kapatacak nitelikte olduğu ayrıca şiddet gören kadınlara yönelik psikolojik danışmada yenilikçi ve kapsamlı önleme ve iyileştirme çalışmalarına duyulan ihtiyacı gidereceğine inanılmaktadır.

2. Kadına Yönelik Şiddetin Kuramsal Temelleri

Kadına yönelik şiddetin nedenlerine ilişkin kuramcılar tarafından farklı açıklamalar getirilmiştir. Yapısal sistem sorunlarına odaklanan kuramlar (Genel sistemler kuramı, kültürel kuramlar, toplumsal cinsiyet kuramları, feminist kuramlar) şiddetin aile içindeki rol farklılıklarının çiftler arasındaki ilişkinin doğasını etkilediğini savunmaktadır. Evlilik sürecinin bu etkilerden korunabilmesi için evlenecek çiftlerin evlilik öncesinde eğitim almasının gerekliliği; toplum içindeki şiddete maruz kalmış çocukların rehabilite edilmesinin önem taşıdığı; iletişim problemi yaşayan ailelere problem çözme ve öfke kontrol becerisi kazandırma eğitimlerinin verilmesi; şiddete karşı tüm kurumların ortak hareket etmesinin önemi; kadına ekonomik bağımsızlık kazandırmak, kadının siyasi platformlarda görev almasının sağlanması ve bu konudaki hukuki kuralların düzenlenip uygulanması vurgulanmaktadır (Gençoğlu ve diğerleri, 2014; Yücel, 2014).

Şiddet, ihmal ve istismarın birey ya da gruplar arasında nasıl öğrenildiği ve geçiş yaptığını açıklamaya çalışan bütünleştirilmiş kuramlar (sosyo-bilişsel temelli psikanalitik, sosyal öğrenme, ekolojik kuram ve kaynak kuramı) daha çok şiddetin bireysel nedenlerine dikkat çekmektedir (Gök, 2016). Özellikle bireylerin istismar ve şiddet içeren davranışlara nasıl yöneldiklerini, bu davranışlara neden ihtiyaç duyduklarıyla ilgilenen psikanalitik kuram; bu davranışların taklit yoluyla öğrenildiğini savunan sosyal öğrenme kuramı; bireyin çevresiyle etkileşimi içinde şiddeti öğrendiğini öne süren ekolojik kuram ve eşler arası şiddetin erkeğin kendini zayıf hissetmesine karşı şiddeti çatışma çözme yöntemi ve üstünlük kurma aracı olarak kullandığını ifade eden kaynak kuramı şiddetin temellerine ışık tutmaktadır.

3. Şiddet Gören Kadınlara Yönelik Müdahale Yöntemleri

Kadına yönelik şiddeti önlemek ve müdahale etmek için toplumu oluşturan pek çok yapının iş birliğine ihtiyaç vardır. Bunlar sağlık, sosyal hizmetler, eğitim, yerel yönetim, adli ceza makamları, polis ve güvenlik, medyadır. Sağlık sektörü, kadına yönelik şiddetin önlenmesinde ve bunlara müdahale edilmesinde temel rol oynamaktadır (DSÖ, 2013). Kadına yönelik şiddetle mücadele etmek için, mevcut toplumsal cinsiyet klişelerini değiştirmeyi hedefleyen önleyici stratejiler gerekmektedir. Sağlık personeli, yerel yöneticiler ve toplum liderleri, toplumun bilinçlenmesinde, fikirlerini şekillendirmesinde ve bu değişimin topluma etkisi konusunda farkındalık sağlamada anahtar kişilerdir ve bu nedenle konuyu ele alma sorumluluğunu üstlenmeleri büyük önem arz etmektedir.

Dünya genelinde şiddet gören kadınlar için danışmanlık hizmetleri, savunuculuk programları, kadın sığınma veya konuk evleri, yasal önlemler, akran destek grupları ve finansal okuryazarlık sınıfları gibi şiddeti önleme ve müdahale etme amaçlı çalışmalar yürütülmektedir. Şiddet gören kadınlar ve çocukları için özellikle hak savunuculuğu hizmetleri, ihtiyaçlarının giderilmesi ve koruma hizmetleri öncelikli müdahale yöntemleri arasında kabul edilmektedir (Çetinkaya-Büyükbodur, Uğurlu ve Pamuk, 2021).

Kadına yönelik şiddeti önleme ve şiddet gören kadınları iyileştirme odaklı müdahale çalışmalarında vurgulanan yaşama pozitif bir bakış açısı geliştirebilme, kendini önemseme, öz farkındalık, kendine iyimser davranma, öz yeterlik, geleceğe umutla bakabilme, hatalarını kabul edip kendine nezaketle davranabilme, çatışmalar karşısında en uygun çatışma çözme stilini benimseyebilme gibi tutumları ele aldıkları görülmektedir (Bahadır-Yılmaz, 2015; Çetinkaya-Büyükbodur, Uğurlu ve Pamuk, 2021; Dutton vd.,2013; Fırat-Mutlu, 2018; Shahmoradi ve diğerleri, 2019; Şentürk 2015; Yavuz, 2016).

Şiddet gibi kriz durumlarında insanın en fazla güven ihtiyacı duymasından yola çıkarak terapilerde şiddet gören kadının kendini güvende hissetmesini sağlamak, kaygı, korku ve stres içeren duygularına daha anlayışlı karşılayabilmelerini ve bu duygularla baş edebilmelerini sağlamak için ideal yaklaşımlardan biri olarak duygu odaklı çalışmaların fayda sağlayacağı öne sürülmektedir. Duygu odaklı yaklaşımın kullanıldığı müdahalelerde özellik yeniden canlandırma, rol oynama, anahtar yaşam deneyimleri, bağlanma döngüsünün yeniden yapılandırılması gibi tekniklere yer verilmesinin terapötik çalışma sürecini güçlendireceği savunulmaktadır. Hatta bu uygulamalara yer verilen Covid-19 salgın sürecinde sorun yaşayan çiftlerle yapılan çalışmalarda olumlu göstergeler olduğu ortaya konmaktadır (Yıldız ve Erdem, 2020).

4. Yenilikçi Psikolojik Danışmanlık

Ruh sağlığı alanı çalışanları alana yönelik kuram ve uygulamalara hâkim olsalar da bu danışanlar üzerinde etkili olmaya yetmemektedir. Hız çağında olmamız ve bu hızın danışanın hayat akışındaki yansımaları psikolojik danışmanlık alanında da kendini göstermektedir. Öyle ki birey, kısa zamanda fazla verim beklentisiyle danışma sürecine gelmekte ve alışlagelmiş olan “içerik ve duygu yansımalar, özetleme” gibi tekniklerin sıklıkla kullanılması süreci yavaşlatacağı için danışma sürecinin başarısını olumsuz etkilemektedir (Jacobs and Schimmel, 2013).

Psikolojik danışma sürecinin birey için etkili olabilmesinde danışanın özellikleri, gereksinimleri, ilgi ve istekleri etkilidir. Süreçte kullanılacak yaklaşımların bu değişkenlere uygun olması danışma başarısını daha da arttıracak ifade edilmektedir. Sürekli değişen ve yenilen dünyada bireylerin gereksinimlerine yanıt verebilmek için yenilikçi psikolojik danışmanlık yaklaşımının ortaya çıktığı görülmektedir (İkiz, 2016).

4.1. Yenilikçi Psikolojik Danışmanlık Yaklaşımları

Yenilikçi psikolojik danışmanlık yaklaşımları ile ilgili yapılan alan yazın taramasında macera odaklı psikolojik danışma, affetme müdahaleleri, ho’oponopono, Asya psikoterapileri, Morita Terapisi, mindfulness temelli meditasyon, minnettarlık terapisi, çevrimiçi psikolojik danışma, İslami danışmanlık, hobi, sanat, film ve EMDR yaklaşımlarının yenilikçi psikolojik danışmanlık uygulamaları kapsamında kullanılabileceği görülmektedir. Bu yaklaşımların ne olduğu kısaca şu şekildedir:

Macera Odaklı Psikolojik Danışma: Genellikle açık alanda küçük gruplarla yürütülen, danışanın deneyimleriyle öğrenmesine dayalı, fiziksel görevleri ve ev ödevlerini içeren bir terapi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım kendini değersiz gören, kendine zarar verme eğilimi olan, dürtüsellik, madde kullanımı gibi sorunları olan danışanlar üzerinde kullanılabilir. Özellikle, kadınlar, kanser hastaları, yeme bozukluğu olanlar, yetişkin bireyler üzerinde de uygulanabilmektedir (Fletcher and Hinkle, 2002; İkiz, 2016; Şirin-Ayva ve Canel, 2019).

Affetme Müdahaleleri: Bireylerin duygusal olarak kendilerini kötü hissetmelerine sebep olan kişileri koşulsuz kabul ederek yaklaşması üzerine kurulu terapötik bir yaklaşımdır. Hem duygusal yaraların iyileşmesi hem de bireylerin iç dünyasında bitirilmemiş sorunların üstesinden gelmesi amacıyla bireysel, aile ve çift terapilerinde kullanılmaktadır (Asıcı, 2019; Wade, Worthington and Meyer, 2005; akt. İkiz, 2016).

Ho'oponopono: Bireylerin sadece şimdiki değil geçmişten getirdikleri tüm olumsuzluklardan arınma süreci olarak tanımlanmaktadır. Bireylerin kendi yaşamlarına duydukları pişmanlık, affetme ve değişim ihtiyacından doğan bu yaklaşımda sorunun kaynağını terapistin kendi içinde görerek sorunun sorumluluğunu alması ve bu sorundan arınması yoluyla danışana yardım etmesi beklenmektedir. Uygulama sürecinde “Seni seviyorum, lütfen beni affet, teşekkür ederim, özür dilerim” ifadeleri sıklıkla kullanılmaktadır (Thakurdaş, 2008; Vitale, 2013).

Asya Psikoterapileri: Kaynağını Hinduizm, Budizm ve Konfüçyus' un doktrinlerinden alan günümüzde batıda sıklıkla psikoterapilerde kullanımı yaygınlaşan Asya Psikoterapileri, bireysel sorumluluk, meditasyon ve derin düşünme ilkelerinden oluşmaktadır. İç gözlem tekniğinin kullanıldığı terapilerde itikaf uygulamasıyla bireyin kendisi hakkında derinlemesine düşünmesi amaçlanmaktadır (Sengoku et al., 2010; Sharf, 2014).

Morita Terapisi: Duygusal zorlanmalara yaklaşım şeklinin farklı olmasıyla dikkat çeken (Chen, 2010), terapi sürecinde amacı danışanların gündelik yaşam içinde uyumlu yaşamaları ve kendini gerçekleştirmesini sağlamak olan bir Japon terapi yöntemidir. Bireyin öncelikle duygularının farkına varması ve değiştirilmesi gereken duyguları kabul edip harekete geçmesi esasına dayanır (Güleç, 1999; Nakajima, 2012). Dört aşamadan oluşan bu yöntemde bireye önce içsel çatışmalarını azaltabilmesi için yatak istirahati verilmektedir. İkinci aşamada basit gündelik işleri yapması istenmektedir. Uygulamanın üçüncü aşamasında günlük yaşamında yapması gereken veya yapmak istediği işleri yapması için teşvik edilmektedir. Bu bireyin tekrar özgüven kazanması ve yaşama olan inancının artması için gerekli görülmektedir ve süresi bireyden bireye değişmektedir. Son aşamada ise bireyin tekrar sosyalleşebilmesi için gündelik yaşamına geri dönmesi sağlanmaktadır. Bu yaklaşım özellikle sosyal kaygı yaşayan bireylerde etkili olduğu ortaya konmuştur (Chen, 2010).

Mindfulness Temelli Meditasyonlar: Bilinçli farkındalığa dayalı meditasyon olarak da karşımıza çıkan bu yaklaşımda, bireyin yaşadığı anın içindeki deneyimlerini, duygu ve düşüncelerini yargılayıcı olmayan bir duruşla fark edebilmesi ve kendisine öz merhamet gösterebilmesi amaçlanmaktadır. Beş aşamadan oluşan terapi sürecinde bireyle önce ilk görüşme yapılarak sürece katkı sağlayacak bilgiler edinilir. Daha sonra ilk temas, değerlendirme, psikoeğitim, derinlemesine çalışma ve sonlandırma aşamaları rehberliğinde sürece yön verilmektedir (Keçe ve diğerleri, 2020).

Minnettarlık Terapisi: Minnettarlık bireylerin özellikle kazanmak için çaba harcamadığı, başka bir bireyle iyi niyet ilişkisi sonucunda elde edilen yarara karşı hissedilen duygusal bir durumdur (Oğuz-Duran ve Tan, 2013; Wood, Joseph and Linley, 2007). Öznel iyi oluş üzerinde etkisi yüksek değişkenlerden biri olarak alan yazında karşımıza çıkmaktadır. Çünkü minnettarlık duygusuyla gösterilen kibarlık içeren davranışlar sonucunda sosyal ilişkiler güçlenmekte bu durum bireyin öznel iyi oluşuna olumlu anlamda katkı sağlamaktadır (McCullough ve ark., 2001). Minnettarlık günlüğü (Emmons and McCullough, 2003) ve teşekkür mektubu yazma ve gönderme (Seligman, Steen, Park and Peterson, 2005) gibi uygulamaları yer almaktadır.

Çevrim İçi Psikolojik Danışma: Danışan ve terapistin terapi sürecini elektronik iletişim platformları üzerinden sürdürdükleri profesyonel yardım hizmeti olarak tanımlanabilir. Bazı bireylerde çevrim içi ortamda kurulan ilişki daha rahat ve terapötik etki yönünden avantajlı bir durumken iletişimde meydana gelebilecek teknolojik ve ifade etmeden kaynaklı aksaklıklar sürecin etkisini düşürebilmektedir (İkiz, 2016).

İslami Danışmanlık: Bireyin yaşadığı ruhsal sıkıntılara karşı inanç ve maneviyatın bir strateji olarak kullanılarak bireyin yaşamında anlam arayışına ve iyileşme sürecine katkı sağlamak, bireyin Allah'la ilişkisini güçlendirmek ve sıkıntılarına manevi çözümler bulmasını sağlamak amaçlanmaktadır (Baqutayan, 2011). Bu amaçla Müslümanlar'ın kutsal kitabı ve peygamber hadisleri doğrultusunda çözümler sunulmaktadır (Lubis, 2011).

Hobi Terapileri: Terapi sürecinde bireye çeşitli disiplinlerle (bitkiler, hayvan türleri, astronomi vb.) ilgili bilgilendirme yapılarak yeni ilgili alanları oluşturmalarına katkı sağlamak, böylece bireylerin zihinlerini sürekli meşgul eden sıkıntılı düşüncelerinden uzaklaşması amaçlanmaktadır (Yerlikaya, 2006).

Sanat Terapisi: Bireylerin ruhsal iyileşme ve güçlenme sürecinde sanatın yaratıcı bir araç olarak kullanılması yaklaşımı olarak ifade edilmektedir. Stresle baş etme, çatışma ve problem çözüme, iletişim becerilerinin gelişmesi, öz farkındalık sağlama amacıyla kullanılabilen ifade edilen sanat terapisi sürecinde resim ve görsel sanatlar, müzik, şiir, dans, canlandırma gibi sanatsal tekniklerden yararlanılmaktadır (Bostancıoğlu ve Kahraman, 2017).

Film Terapisi: Bireylerin kendilerine ve sorunlarına ilişkin farkındalık geliştirmeleri ve iyileşme sürecine katkı sağlaması amacıyla sinema filmlerinden yararlanılması olarak ifade edilmektedir. Terapi süreci filmdeki karakterlerle benzeşim kuracağı "özdeşleşme", bastırılan duygu ve iç çatışmaların açığa

çıkacağı “katarsis”, filmdeki karakterlerin sorunlarıyla başa çıkmada kullandıkları yöntemlerden yola çıkarak bireyin kendisine ilişkin farkındalık sağladığı “içgörü kazanma” aşamalarından oluşmaktadır (Gençöz, 2007).

EMDR Terapi: Özellikle travma sonrası stres bozukluğu tedavisinde kullanılan, bilişsel-davranışçı terapi, danışan odaklı ve psikodinamik terapi yaklaşımlarını birlikte kullanan bir terapi yöntemidir. Kendiliğinden gerçekleşen göz hareketlerinin bireyi rahatsız eden düşünceleri üzerindeki duyarsızlaşma etkisine dayanmaktadır. Bireyin saklı kalmış anılarıyla şimdiki yaşantıları arasında bağ kurulması ile tetiklenen yakınmaların ortadan kaldırılması amaçlanmaktadır. Ayrıca bireylerin yaşamlarına dair yeni bakış açıları kazanabilmeleri ve olumlu duygu ve inançlar geliştirebilmelerine olan yararları yaklaşımın diğer bir yararı olarak ifade edilmektedir. Terapi süreci, bireyin geçmiş anılarının dinlenmesi aşaması, EMDR hakkında bilgilendirmenin yapıldığı hazırlık aşaması, üzerinde çalışılan anının bugüne yansımalarının ortaya konduğu değerlendirme aşaması ve bireyin anısına odaklanarak olumsuz inanç ve düşüncelerini hissettiği ve farkındalık sağladığı duyarsızlaşma aşamalarından oluşmaktadır (Shapiro, 2018).

4.2. Yenilikçi Psikolojik Danışmanlık Kapsamında Kullanılan Teknikler

Jacobs ve Schimmel (2013), danışma sürecinde çok algılı teknikler (yazı tahtası kullanımı, danışanın hareket halinde olması vb.), haritalandırma yapmak, görsel ve deneysel tekniklerden yararlanmak, ekipman, sandalye, yazma, çizim, hareket, diyagram, imajinasyon, listelendirme, fantezi gibi tekniklerden yararlanılmasının sürece yenilik ve yaratıcılık kazandıracağından bahsetmektedir. Henderson & Gladding (1998), terapi sürecinde özellikle yaratıcı sanatların kullanımının, bireyleri kendilerini sembolik bir şekilde ifade etmelerini sağlayarak, insanları öz bilinçten öz farkındalığa yönlendirdiğini ifade etmektedirler. Bu kapsamda drama, rol oynama, fotoğraf ve oyuncakların kullanımının önemine vurgu yapmaktadır.

Yaşadıkları yerde kültürel farklılıktan dolayı sorun yaşayan danışanlarla çalışırken oyunlar, şiirler, karalama defterleri, hayali geziler ve kültürel eserlerin; danışma sürecinde bireye çok yönlü bakış açısı kazandırması açısından da yazı, hareket, dans ve müzik, sanat, kil ve maske, kumla oyun, hayvan terapisi, oyun ve bahçıvanlık gibi tekniklerin danışmanlıkta kullanımı önerilmektedir (İkiz ve arkadaşları, 2015). Tüm bunların yanında Gladding & Henderson (2000) tarafından aile danışmanlığında kullanım önerisi bulunan SCAMPER (Substitute -Yer değiştirme, Combine- Birleştirme, Adapt- Uyum Sağlama,

Modify/Mignify/Minify- Değişirme/Büyültme/Küçültme, Put The Other Uses- Yerine Koyma, Eliminate – Seçme, Rearrange- Yeniden Düzenleme) yaratıcı düşünmeyi geliştirme tekniğinin (Eberle, 1972), yenilikçi psikolojik danışmanlık kapsamında kullanılabilir tekniklerden olduğu düşünülmektedir.

Poppy Buchanan- Barker (1990) tarafından, kadına yönelik şiddete karşı mücadelede kadının bireysel güçlendirilmesi amacıyla geliştirilen Tidal (Gel-Git) Modeli' de özellikle şiddet olgularında kullanımı pek çok çalışmada ispatlanmış yaratıcı ve yenilikçi bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu model, bireyin geçmişteki deneyimleri ve öyküsünün metaforik olarak ele alınıp analiz edilmesi ve bireyin sorununa ilişkin iç gözü kazanmasına dayanmaktadır (Barker and Buchanan-Barker, 2010).

4.3. Şiddet Gören Kadınlara Yönelik Psikolojik Danışmada Yenilikçi Yaklaşımlara Dayalı Psikoeğitim Programı

Şiddet gören kadınlara yönelik psikolojik danışmada yenilikçi yaklaşımlara dayalı psikoeğitim programı, şiddet gören kadınların öznel iyi oluşlarını olumsuz etkileyen değişkenlerle başa çıkma becerisi kazanabilmelerine ve güçlenmelerine katkı sağlamak amacıyla yenilikçi psikolojik danışmanlık uygulamaları kullanılarak hazırlanmıştır. Programın hazırlanmasında alan yazında yer alan kuramlardan, daha önce denenmiş psikoeğitim programlarından ve tekniklerden yararlanılmıştır. Program her biri 90 dakika süren toplam 8 oturumdan oluşmaktadır. Her oturum sonunda o oturumun içeriğinde işlenen konunun pekiştirilmesi amacıyla ev ödevi yer almaktadır. İkinci oturumdan itibaren her oturuma bir önceki oturum sonunda verilen ev ödevinin grup üyeleri tarafından değerlendirilmesi ile başlanmaktadır. Uygulanan programın içeriğinde bulunan meditasyon ve farkındalık uygulamalarının etkisini arttırmak için uygulama yapılacak ortamda özellikle loş ışık, tütsü, mumlar kullanılması önerilir.

Tablo 1. Şiddet Gören Kadınlara Yönelik Psikolojik Danışmada Yenilikçi Yaklaşımlara Dayalı Psikoeğitim Programı Temaları

Oturum	Tema	Süre
1.Oturum	Yenilikçi Psikolojik Danışmanlık Yaklaşımına Dayalı Psikoeğitim Programının Tanıtılması ve Tanışma	90 dakika
2.Oturum	Öz duyarlılık/ Kendini Anlama ve Farkındalık	90 dakika
3.Oturum	Duyguların dışı vurumu ve dönüştürülmesi – Değerler (Kendine verdiği değer- ilişki içindeki değer algısı)	90 dakika
4.Oturum	Duygusal ve Yaşantısal Teknikler	90 dakika
5.Oturum	İletişim Becerileri	90 dakika
6.Oturum	Anlaşmazlık Çözüm Becerileri	90 dakika
7.Oturum	Bilişsel-Bedensel ve Davranışçı rahatlama teknikleri- Rahatlama ve Nefes Egzersizleri	90 dakika
8. Oturum	Programın Değerlendirilmesi ve Sonlandırma	90 dakika

“Yenilikçi Psikolojik Danışmanlık Yaklaşımına Dayalı Psikoeğitim Programının Tanıtılması ve Tanışma” temalı birinci oturumda tanışma, kuralları belirleme, programı tanıtmaya, kadınların yaşadığı şiddete ilişkin duyguların anlaşılması amacıyla dayanan açıklama ve etkinliklere yer verilir. Bu oturumda “Örümcek Ağı” ısınma oyunu ile grup üyelerinin tanışması gerçekleştirilir. Programa ilişkin beklentiler, kaygılar ve grup kuralları hakkında soru-cevap ve anlatım tekniklerinden yararlanılarak gerekli hususlar belirlenir. Şiddet hakkında anlatım tekniği ile şiddet unsurları ve bunların olumsuz etkileri hakkında açıklama yapılır. Grup üyelerine terapötik kartlar arasından şu anki ruh hallerini temsil eden kart/kartları seçmeleri istenir. Daha sonra her katılımcı seçtiği kart/kartlar üzerinden ruh halini nedeniyle birlikte açıklar ve kartlar tekrar son oturumda değerlendirilmek üzere saklanır. Ev ödevi olarak oturum sonunda grup üyelerine bir sonraki oturuma kadar günlük yaşam içinde karşılaştıkları şiddet unsurlarını ve bunların duygularına etkileri not etmeleri ve bir sonraki oturuma gelirken notlarını getirmeleri istenir. Katılımcılar arasındaki sinerjiyi arttırmak için bu oturum ve bundan sonraki tüm oturumlarda ısınma oyunlarından ve katılımcıların yaşadıkları şiddete ilişkin duygularını rahat ifade edebilmelerine olanak sağlamak için terapötik kartların kullanımından yararlanılabilir.

“Öz duyarlılık/ Kendini Anlama ve Farkındalık” temalı ikinci oturumda bireyin sıkıntı çekmesine sebep olan duygularıyla yüzleşmesi, kendine karşı

özenli olması ve sevecen tutumlarla yaklaşması, yetersizlik ve başarısızlıklarına karşı anlayışlı olmasını, bireyin yaşamın en sıkıntılı ve üzücü duygularını kabul etmesine yardımcı olacak farkındalık geliştirmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yapılan açıklama ve etkinliklerde anlatımın yanı sıra, soru-cevap ve rol oynama tekniklerinden yararlanır. Bu oturumda öz farkındalığı arttırmak için dışa vurum çalışmaları ve meditasyon uygulamalarına yer verilir. Oturuma “Bu özellik kimde var?” etkinlik formu (EK-1) dağıtılarak başlanır. Verilen süre içinde tüm katılımcılarla iletişim kuracak şekilde formun doldurulması istenir. Etkinlik sonunda katılımcılardan bir önceki hafta verilen ödevle ilgili paylaşımlar alınır. Devamında masada duran kartlardan hatırladıkları ya da yakın zamanda yaşadıkları şiddet durumları karşısında duygularını anlatan kart/kartları seçmeleri istenir. Bu kartlarla ilgili sırayla paylaşımlar alınır. Örnek olay üzerinden öz duyarlığa yönelik farkındalığın artırılması amacıyla “Onun yerine sen olsaydın ne yapardın?” etkinliği (EK-2) yapılır. Öz duyarlıkla ilgili yapılan açıklamanın ardından katılımcılardan başlarından geçen bir şiddet olayını isim belirtmeden kâğıda dökmeleri, açık ve anlaşılır bir şekilde yazmaları istenir. Daha sonra hikayeler karıştırılarak herkesin başkasının hikayesini okuması istenir. “Size verilen hikâyeyi kendi hikayenizmiş gibi anlatırken neler hissettiniz ve düşündünüz? / Kendi hikayenizi başkası anlatırken ne hissettiniz ve düşündünüz? / Hikayenizi okuyan kişi sizin yaşadığınız duygularınızı yansıtabildi mi? / Yaşadığımız olaya ilişkin duygu ve düşüncelerinizle ilgili bir farkındalık oluştu mu?” şeklinde soru- cevap etkinliği yapılır. Öz duyarlık meditasyonu sonunda oturum değerlendirilerek sonlandırılır. Ev ödevi olarak aile içi şiddet içeren bir film izlemeleri istenir.

“Duyguların dışa vurumu ve dönüştürülmesi – Değerler (Kendine verdiği değer- ilişki içindeki değer algısı)” temalı üçüncü oturumda bireyin duygularını ifade etmeye yönelik kelime dağarcığını geliştirmek, olumlu içsel diyalogları ile olumlu duygularının güçlendirilmesi yoluyla olumsuz duyguları değiştirme becerisi kazandırmak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yapılan açıklama ve etkinliklerde anlatımın yanı sıra, soru- cevap, resim çizme, rol oynama ve imgeleme tekniklerinden yararlanır. Duygu dağarcığını arttırma için resim çizme, terapötik kartlarla duyguları somutlaştırması ve içsel diyalog alıştırmaları yapılır. Oturuma “duygu yürüyüşü” ısınma oyunu ile başlanır. Ardından bir önceki oturumun sonunda verilen film izleme ile ilgili izlenen film üzerinde herkes duygu ve düşüncelerini paylaşır. Duygu kelime dağarcığının gelişmesi için “Duygu Ağacı” etkinliği (EK-3) yapılır. Çeşitli objeler kullanılarak yapılan duygu betimleme çalışmasının ardından yaşanan şiddet olaylarından sonraki

duygu ve asıl hissedilmek istenen duygu terapötik kartlar arasında seçilir. İstenen duygu için neler yapılabilir sorusu yöneltilir? İçsel diyalogların keşfi için rol oynama tekniğinden yararlanır. Bir katılımcı içsel diyalogları seslendirmesi için seçilir. Diğer katılımcı da içsel diyalogları seslendirildiğinde neler hissettiğini söyler. Daha iyi hissetmek için diyaloglarını olumsuzlarıyla değiştirir ve duygularındaki değişimi ifade eder. Katılımcılara “Duygu Dönüşümü” etkinliği için A4 kağıt verilir. Bunu iki sütuna bölmeleri, bir sütuna olumsuz diğer sütuna olumlu bir duygu yazmaları istenir. Daha sonra her sütunun altına o duyguyu yaşadıkları bir olayı/anıyı yazmaları istenir. Bir yönergeyle imgeleme çalışması yapılır (EK- 4). Ardından “Kişisel Değer Bardağı” (EK- 5) etkinliği yapıp oturum değerlendirilerek sonlandırılır. Ev ödevi olarak “Duygu Günlüğü” formu dağıtılır. Bir sonraki oturuma kadar yaşadıkları olay/durumlar karşısında duygularına dikkat etmeleri ve işaretlemeleri ve olumsuz duygular sonucunda kendilerini rahatlatmak için hangi yollara başvurdıklarını bu forma not etmeleri istenir. Ayrıca bir sonraki oturuma gelirken herkesin yanında çok sevdiği ve yanında rahatlıkla taşıyabileceği bir eşya ya da obje getirmeleri istenir.

“Duygusal ve Yaşantısal Teknikler” temalı dördüncü oturumda duyguların kabulüne teşvik etmek, psikolojik esnekliği arttırmak ve duyguların düzenlenmesini sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yapılan açıklama ve etkinliklerde anlatımın yanı sıra, soru- cevap, yazı yazma ve gösterip yaptırma tekniklerinden yararlanır. Objeler, oyun hamuru ve metaforlardan yararlanılarak duyguların yeniden yapılandırılması yönelik etkinlikler yapılır. Ayrıca bu oturumda Morita terapisinin ilkelerinden de yararlanır. Oturuma “Duygu Yansıtma” etkinliği ile başlanır. Bir önceki hafta verilen ödevle ilgili paylaşımlar alınır. “Kendimize nezaket sunmak” isimli meditasyon etkinliği ile (EK-6) devam edilir. Ardından katılımcılardan yanlarında getirdikleri objelere rahatlatıcı ve sakinleştirici bir rol yüklemeye meditasyonu (EK-7) yapılır. Duyguları yeniden yapılandırma alıştırmaları (EK-8) ardından oyun hamuruyla önce şiddet gördükleri andaki duygularını şekillendirmeleri istenir. Daha sonra yaptıkları şekil üzerinden duygularını yeniden şekillendirme çalışması yapılır. “Çanta Düzenleme” metaforu kullanılarak duygu düzenleme (EK- 9) üzerine paylaşımlar alınır. Morita terapisi temel ilkeleri hakkında bilgi verilir ve her katılımcıdan bu ilkelerden hangisi ya da hangilerinin onlara iyi gelebileceği üzerine konuşulur. Oturumla ilgili yapılan değerlendirmeler sonunda oturum sonlandırılır. Ev ödevi olarak Morita terapisi ilkeleri arasından kendileri hedefler belirlemeleri ve bir hafta içinde deneyimlemeleri istenir. Olumsuz bir duygu yaşandığında oturumda öğrendiği tekniklerden herhangi birini uygulayarak duygusunu yeniden yapılandırma alıştırmaları yapılması istenir.

“İletişim Becerileri” temalı beşinci oturumda aile içi ilişkilerde etkili iletişim yöntemlerinin kullanımını ve şiddete karşı kendini ifade etmenin alternatif yollarını kazandırmak, sık kullanılan iletişim engellerinin yerine etkili iletişim becerilerinin kullanım sıklığını arttırmak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yapılan açıklama ve etkinliklerde anlatımın yanı sıra, soru- cevap, yazı yazma, gösterip yaptırma ve canlandırma tekniklerinden yararlanılır. Oturuma “Kulaktan Kulağa” ısınma oyunu ile başlanır. Ardından bir önceki hafta verilen ödevle ilgili paylaşımlar alınır. “Eşimle/ ailemle/ arkadaşlarımla mutlu olduğum bir anı” etkinliği üzerinden etkin dinleme konusuna değinilir. (ikişerli gruplar oluşturulur. biri anısını anlatırken önce diğeri ilgisiz davranır, dinlemez. Daha sonra tekrar canlandırma yapıldığında dinler. Her duruma ilişkin duygular paylaşılır.). Örnek olay üzerinden iletişim engelleri ile ilgili bilgi verilir. Kullandığımız iletişim engellerinin altında yatan esas duygulara dikkat çekilir (ip ve lastiklerle Metaforlaştırma). Sen dili/Ben dili formundaki alıştırmalar üzerinden bu konu hakkında bilgi verilir. Eşlerine karşı kullanabilecekleri ben dili cümleleri üzerine alıştırma yapılır. Ardından beden dilimiz bize neler söylüyor alıştırmaları yapılarak özellikle şiddetine maruz kalınan kişiye karşı beden diliyle verilen mesajların analizi yapılır. Sıklıkla sorun yaşanan kişi ve yaşanan bir tartışma hayal edilerek konuşmalar canlandırılır (Kim ne söylüyor, neye nasıl tepki veriyor?). Oturumla ilgili yapılan değerlendirmelerin ardından oturum sonlandırılır. Ev ödevi olarak etkili iletişim becerilerini kullanarak şiddet ilişkisi olan eşine/annesine/babasına/kardeşine bir mektup yazması istenir.

“Anlaşmazlık Çözüm Becerileri” temalı altıncı oturumda kendi yaşadıkları çatışmaların ve çatışma çözme stillerinin farkına varmak, çatışma çözümünde daha önce öğrendikleri iletişim becerilerini kullanabilmek ve çatışma çözme basamaklarını kullanabilmelerini sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yapılan açıklama ve etkinliklerde anlatımın yanı sıra, soru- cevap, gösterip yaptırma ve canlandırma tekniklerinden yararlanılır. Oturuma bir önceki hafta verilen ödevle ilgili paylaşımlar alınarak başlanır. Eşler arası anlaşmazlıkların nedenleri, yararları, anlaşmazlıklara gösterilen tepkiler ile ilgili grup üyelerine bilgi verilir. “Lastik bant” metafor çalışmasıyla anlaşmazlıklar karşısında tarafların ne hissettiğine ilişkin farkındalık çalışması yapılır. Evde/iş yerinde ya da sosyal çevrede sıklıkla kimlerle ve hangi nedenlerden dolayı çatışma yaşandığı ve yaşadıkları anlaşmazlık durumlarını düşündüklerinde bunu hangi oyuna, hangi yönleriyle benzettiklerine ilişkin paylaşım alınır. Yaşanan çatışmanın kuklalar üzerinden yeniden canlandırılması ve analizi yapılır. Çatışma çözme stratejileri ile ilgili bilgi verildikten sonra katılımcıların hangi stratejiyi daha çok kullandıkları ile ilgili farkındalıklarına dair paylaşımlar alınır. Ardından

hangi stratejiyi benimsemek için neler yapabileceklerine dair paylaşım alınır. Sorun çözme süreçleri ile ilgili bilgi verilir. “İlişki Bankası” etkinliğiyle (EK-10) sorun çözme süreçlerini ilişkinin tamirinde nasıl kullanacaklarına dair uygulama yapılır. Oturumla ilgili yapılan değerlendirmelerin ardından oturum sonlandırılır. Ev ödevi olarak bir hafta boyunca herkesten “İlişki Bankası’na ne kadar birikim yaptıkları ya da hesaptan çektiklerine ilişkin deneyimlerini ve neler yaptıklarını not etmeleri istenir.

“Bilişsel-Bedensel ve Davranışçı rahatlama teknikleri- Rahatlama ve Nefes Egzersizleri” temalı yedinci oturumda bireyin durumla ilgili düşünce biçimini değiştirmesine ve inançlarını sorgulamasına yardımcı olmak ve yeni bir bakış açısı kazanmasını sağlamak; bireye bedensel ve zihinsel gevşeme ve rahatlık yollarını kazandırmak; bireyin içindeki unutulmuş ve saklamış yönlerini açığa çıkarmasına yardımcı olmak; nefes egzersizleriyle bedensel duyumlara, duygulara ve zihnin akışına odaklamayı sağlamak amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında yapılan açıklama ve etkinliklerde anlatımın yanı sıra, imajinasyon tekniğinden yararlanılır. Oturuma bir önceki hafta verilen ödevle ilgili paylaşımlar alınarak başlanır. Zen Meditasyonu fincan benzetmesi (EK-11) ile zihnimizi olumsuzluklardan arındırmanın önemi üzerine konuşulur. Bilişsel çarpıtmalar ve bilişsel yeniden yapılandırma pratiği yapılır. SCAMPER tekniğindeki basamakları (EK-12) kullanılarak olumsuz içsel konuşmalarını yeniden yapılandırma alıştırmaları yapılır. Bedensel ve davranışçı rahatlama teknikleri ve önemi hakkında bilgi verilir. Sırasıyla nefes ve beden tarama, beden farkındalığı ve yaprak meditasyonları yaptırılır. Oturumla ilgili yapılan değerlendirmelerin ardından oturum sonlandırılır. Ev ödevi olarak yapılan tüm meditasyon uygulamalarının evde tekrarlanması istenir.

“Programın Değerlendirilmesi ve Sonlandırma” temalı sekizinci oturumda katılımcıların süreç içerisindeki kendi gelişimlerinin, psikoeğitim programının genel özetleme ve değerlendirmesini yapmak; psikoeğitim programıyla ilgili yaşantılarını ve programda edinilen becerilerin gündelik hayata aktarılmasının değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Anlatım ve soru-cevap tekniklerinin kullanıldığı bu son oturumda bireylerin psikoeğitim sürecine ilişkin geri bildirimlerine odaklanılır. Özellikle geri bildirimlerin kolaylaştırılmasında terapötik kartlardan ve edinilen farkındalıkların pekiştirilmesi için meditasyon uygulamalarından yararlanılır. Oturuma bir önceki hafta verilen ödevle ilgili paylaşımlar alınır. Grup üyelerinden evde yaptıkları meditasyon uygulamalarına ilişkin deneyimlerini paylaşmaları istenir. Ayrıca aldıkları eğitimin edindikleri kazanımlara dayanarak bundan sonra farklı yapacakları şeyleri listelemeleri

istenir. Terapötik kartlar arasından 8 hafta sonraki ruh hallerini temsil eden kart/kartları seçmeleri istenir. Her katılımcıdan paylaşım alınır ve ilk oturumda seçtikleri kartlardan farkını açıklamaları istenir. Su damlası meditasyonu ile sonlandırma çalışması yapılır.

5. Sonuç

Kadına yönelik şiddet vakaları çoğunlukla yasal yaptırımlarla müdahale ve önlemeye ilişkin adımlar atılan bir olgu olarak dünya gündemindeki yerini korumaktadır. Fiziksel ve cinsel şiddetin daha fazla dikkat çektiği fakat psikolojik, duygusal ve ekonomik şiddete daha az duyarlılık gösterildiği, bu durumun her iki cinsiyet için de normalleştirilerek şiddet olarak anlamlandırılmadığı gözlenmektedir. Oysa nicel veriler ışığında söylenebilir ki özellikle psikolojik ve duygusal şiddetin görülme sayısının ve sıklığının fazlalığı şiddete karşı bir duyarsızlaşma ve fiziksel ya da cinsel şiddete zemin hazırlamaktadır. Bu sebeple daha kalıcı çözümler için bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarında yeniden yapılandırmaya gitmek kadını iyileştirmesinin yanında olası şiddet olaylarına karşı da önleyici bir rol oynayacaktır.

Şiddet gören kadınları iyileştirmeye ve olası şiddet olaylarını önlemeye yönelik hazırlanan yenilikçi yaklaşımlara dayalı bu psikoeğitim programı sonunda katılımcıların öz farkındalık, sorunlarla baş etme, etkili iletişim becerilerinin kullanılması, kendine değer verme, yaşama ilişkin olumlu bakış açısı kazanma konularında olumlu anlamda kazanım sağlamaları beklenmektedir. Bu ve bunun gibi eğitimlerin artarak daha fazla şiddet gören kadına ulaşılması için yerel yönetimler, kadın çalışmaları yapan sivil toplum kuruluşları, aile üzerine hizmet veren kamu veya özel kurum ve kuruluşların uzmanlarla işbirlikçi bir çalışma ağı kurulması, sürece erkeklerin de dahil edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

ASICI, E. (2019). Çocuk ve ergenlere yönelik affetme müdahaleleri: Sistematik gözden geçirme. *Psikoloji Çalışmaları- Studies in Psychology*. 39(2), 429-457. <https://doi.org/10.26650/SP2018-0041>

Bahadır-Yılmaz, E. ve Öz, F. (2018). The effectiveness of empowerment program on increasing self-esteem, learned resourcefulness, and coping ways in women exposed to domestic violence. *Issues Mental Health Nursing*. 39, 135-41.

Baqtayan, S. M. S. (2011). An innovative Islamic counseling. *International Journal of Humanities and Social Science*. 1(21), 178-183.

Barker, P. & Buchanan-Barker, P. (2010). The Tidal Model of mental health recovery and reclamation: Application in acute care settings. *Issues in Mental Health Nursing*. 31(3), 171-180.

Bostancıoğlu, B. & Kahraman, M.E. (2017). Sanat terapisi yönteminin ve tekniklerinin sağlık –iyileştirme gücü üzerindeki etkisi. *Beykoz Akademi Dergisi*. 5(2). 150-162

Çetinkaya Büyükbodur, A., Uğurlu, Z. & Pamuk, D. (2022). Hırpalanmış kadın sendromuna yönelik psikososyal müdahaleler. *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Çalışmaları Dergisi*. 3(2), 281-303.

Dutton, M.A., Bermudez, D., Matas, A., Majid, H. & Mayers, M.Y. (2013). Mindfulness-based stress reduction for low-income, predominantly african american women with ptsd and a history of intimate partner violence. *Cognitive and Behavioral Practice*. 20, 23-32.

Eberle, R.F. (1972). Developing imagination through scamper. *Journal of Creative Behavior*. 6 (3), 199-203.

Emmons, R. A. & McCullough, M. E. (2003). Counting blessings versus burdens: An empirical investigation of gratitude and subjective wellbeing in daily life. *Journal of Personality and Social Psychology*. 84, 377–389.

Fırat-Mutlu, P. (2016). *Kadına yönelik şiddet farkındalığı oluşturmada psikoeğitimin aile işlevselliğine etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Frieze, I. H. (2005). *Hurting the one you love: Violence in relationships*. Pacific Grove, CA: Wadsworth.

Fletcher, T.B., Hinkle, J. S. (2002). Adventure based counseling: an innovation in counseling. *Journal of Counseling & Development*. 80, 277-285. <https://doi.org/10.1002/j.1556-6678.2002.tb00192.x>

Gençoğlu, C., Kumcağız, H. & Ersanlı, K. (2014). Ergenlerin şiddet eğilimine etki eden ailevi faktörler. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. 9(2), 639-652.

Gençöz, F. (2007). *Psinema*. Ankara: Hekimler Yayın Birliği Yayınları.

Gladding, S.T. & Henderson, D.A. (2000). Creativity and family counseling: The scamper model as a template for promoting creative processes. *The Family Journal*. 8(3), 245-249. <https://doi.org/10.1177/106648070008300>

Gök, M. (2016). Kadına yönelik şiddetin kuramsal temelleri ve çözüm önerileri / Theoretical bases of violence against women and solution proposals. *Turkish Studies*. 11(2), 451-472. doi: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies>.

Güleç, C. (1999). Transkültürel açıdan psikoterapiler. *Klinik Psikiyatri Dergisi*. 2(1). 5-11.

Henderson, D.A. & Gladding, S.T. (1998). The creative arts in counseling: A multicultural perspective. *The Arts in Psychotherapy*. 25(3), 183–187.

İkiz, F. E., Yörük. C., Asıcı. E., Tanrikulu. M., Ceylan. İ. & Öztürk, B. (2015). Yaratıcılık, Girişimcilik ve Psikolojik Danışma. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6 (11), 37-63. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/baebd/issue/31824/349485>

İkiz, F.E. (2016). *Psikolojik danışma ve psikoterapide kuramlar ve yenilikçi yaklaşımlar*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Jacobs, E. & Schimmel, C. (2013). Etki Terapisi. Ankara: Pinhan Yayıncılık.

Keçe, C. vd. (2020). *Mindfulness ve kabul temelli psikoterapi*. Ankara:Pusula Yayınevi.

Litzinger, S. & Gordon, K.C. (2005). Exploring relationships among communication, sexual satisfaction, and marital satisfaction. *Journal Sex Marital Therapy*, 31:409-424.

Lubis, S. A. (2011). Islamic Counseling: The services of mental health and education for people. *Religious Education*. 106 (5), 494-503. doi: 10.1080/00344087.2011.613347

McCullough, M. E., Kilpatrick, S. D., Emmons, R. A. & Larson, D. B. (2001). Is gratitude a moral affect? *Psychological Bulletin*. 127. 249–266.

Nagajima, Ş. (2012). Deprem ve sonrası psikolojisi. *Okmeydanı Tıp Dergisi*.28(2), 150-155. doi: 10.5222/otd.sup2.2012.150

Oğuz-Duran, N. & Tan, Ş. (2013). Minnettarlık ve yaşam amaçları yazma çalışmalarının öznel iyi oluşa etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 5 (40), 154-166. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tpdrd/issue/21460/230037>

Parkan, M. (2015). Şiddet gören kadınlarda sosyal destek ve psikodramanın pozitif negatif duygu durumlarına ve yaşam doyumlarına etkileri (Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Seligman, M. E. P., Steen. T. A. Park. N. & Peterson, C. (2005). Positive psychology progress: Empirical validation of interventions. *American Psychologist*. 60(5), 410-421.

Sengoku, M., et al. (2010). Does Daily naikan therapy maintain the efficacy of intensive naikan therapy against depression. *Psychiatry and Clinical Neurosciences*. 64, 44–5. doi:10.1111/j.1440-1819.2009.02049.x.

Shapiro.F.(2018). *EMDR- göz hareketleriyle duyarsızlaştırma ve yeniden işleme-temel prensipler. Protokoller ve prosedürler*. İstanbul: Okuyan Us Yayıncılık.

Sharf, R. S. (2014). *Psikoterapi ve psikolojik danışma kuramları, kavramlar ve örnek olaylar*. Çeviri ed. Nilüfer Voltan Acar. Ankara: Nobel Yayınevi.

Shmoradi,S., Afskar, H.K., Goudarzy,M. & Lavasani, M.G.A. (2019). Effectiveness of Emotion-Focused Therapy in Reduction of Marital Violence and Improvement of Family Functioning: A Quasi-Experimental Study. *Iranian Red Crescent Medical Journal*, 21(11), 1-7. doi: 10.5812/ircmj.97183.

Şentürk, Ş. (2015). *Kadına yönelik şiddetle mücadelede iletişim eğitimi programının etkililiği*. (Doktora Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Bolu.

Şirin –Ayva, A. B. & Canel, A. N. (2019). Psikolojik danışma sürecinde yeni bir model: Macera terapisi. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 9(1). 47-65. doi: 10.23863/kalem.2019.119

T.C. İçişleri Bakanlığı (2018). *Kadın Destek Uygulaması (KADES)*. Erişim Adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/kadin-destek-uygulamasi-kades>, Erişim Tarihi: 08.07.2023

Thakurdas, A. (2008). Ho'oponopono: Universal healing method for mankind. *Wholistic Healing Publications*. 8(3).

Vitale, J. (2013). *Zero limit* (Çev. Zeynep Esin.), (7.Baskı). İstanbul: Pegasus Yayıncılık

Wood, A.M., Joseph. S. & Linley. P.A. (2007). Coping style as a psychological resource of grateful people. *Journal of Social and Clinical Psychology*. 26(9). 1076-1093.

World Health Organization (2013). *Abuse of older people*. [cited 2022 June 13]. <https://www.DSÖ.int/news-room/fact-sheets/detail/abuse-of-older-people>

Yavuz. K. (2018). *Kadına yönelik şiddeti önlemede 'Şiddet Önleme ve İzleme Merkezi' (ŞÖNİM) ve 'kadın konukevinin' rolü-Trabzon ili örneği* (Yüksek Lisans Tezi). Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gümüşhane.

Yıldız, N.G., Erdem, F. (2020). Covid-19 salgın sürecinde ilişkilerinde sorun yaşayan çiftlere yönelik duygu odaklı aile danışmanlığı. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 39/3, 1360-1383. doi: <https://doi.org/10.46928/iticusbe.756426> .

Yerlikaya, İ. (2006). *Bilişsel-davranışçı yaklaşıma ve hobi terapiye dayalı umut eğitim programının ilköğretim öğrencilerinin umutsuzluk düzeyinin etkisi* (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Yücel, C. (2014). Türk ailesinde aile içi şiddetin kültürel dinamikleri. *Turkish Studies – International Periodical For The Languages*. 9(8), 13-19.

Ekler

EK-1. Bu Özellik Kimde Var?

Kim mutlu?	Kimin evcil bir hayvanı var?	Kim yemek yapmayı sever?
Kim sürekli kitap okumayı seviyor?	Kim elinde sihirli bir değnek olsa kendisinde değişiklikler yapardı?	Kimin bir hobisi var?
Kim gönüllü faaliyetlerde görev alıyor?	Kimin en sevdiği renk siyah?	Kim çiçek yetiştirmeyi çok seviyor?

EK-2. -Örnek Olay Kartları “Ya Sen Olsaydın Ne Yapardın?”

- 6-7 yaşlarındaki çocuğunuz bir şeyleri istediği gibi yapamadı ve başarısız oldu çocuğunuza karşı nasıl davranırdınız?

- En yakın arkadaşınız kendisini kötü hissettiğini ya da zorlandığını söylediğinde ona nasıl destek olur, neler söylersiniz?

- Bir arkadaşınıza misafirlige gittiniz. Evine vardığınızda evin çok dağınık olduğunu ve arkadaşınızın çocuğuyla ilgilendiği için ikram hazırlayamadığını gördünüz. Arkadaşınız ve karşılaştığınız bu durum hakkında ne düşünürsünüz?

- Annenizle telefonda konuşuyorsunuz. Size hasta olduğunu fakat zorlansa da yemek yapmaya çalıştığını söyledi. Ona tepkiniz ne olurdu?

- Kardeşiniz eşinden sürekli şiddet gördüğünü ve ne yapacağını bilemediğini anlattı. Nasıl tepki verirsiniz, ne söylersiniz?

- Arkadaşınız eşi tarafından aldatıldığını ve boşanmak istediğini söyledi. Nasıl tepki verirsiniz, ne söylersiniz?

- Babanız telefonda sabaha kadar sol kolunun çok ağrıdığını, kalbinin çok hızlı çarptığını ve uyuyamadığını söyledi. Nasıl tepki verirsiniz, ne söylersiniz?

- Kız kardeşiniz maaş kartını eşinin aldığını, ihtiyaçlarını karşılayamadığını söyledi. Nasıl tepki verirsiniz, ne söylersiniz?

- Arkadaşınız aynaya her baktığında kendisini çok çirkin bulduğunu, üzerine giydiği hiçbir şeyin yakışmadığını ve herkesin de kendisi ile ilgili böyle düşündüğünü söyledi. Nasıl tepki verirsiniz, ne söylersiniz?

- Öğrenciniz kiloları fazla olduğu için çok utandığını ve kimseyle arkadaşlık kurmak istemediğini söyledi. Nasıl tepki verirsiniz, ne söylersiniz?

EK-3. Duygu Ağacı

Katılımcılara verilen A4 kağıtlarına bir ağaç çizmeleri istenir. Bu ağaca yapraklar yapmaları (istedikleri sayıda ve büyüklükte), bu yaprakların içine

yaşamları boyunca bildikleri, hissettikleri, tanıdıkları olumlu ve olumsuz duygularını yazmaları istenir. Daha sonra tüm gruba herkes tarafından bilinen tüm duygu isimleri okunur. Katılımcılara bu duygulardan ağaçlarında yer almayan ama sonradan hatırladıkları duygunun olup olmadığı ve yaşadıkları bu duygularla ilgili genel düşünceleri alınır.

Mutlu	Suçlu	İncinmiş	Şaşkın
İlgili	İmrenme	Üzüntü	Sevinç
Heyecanlı	Utanma	Pişmanlık	Huzur
Şefkatli	Kıskanç	Öfkeli	Hoşnutsuzluk
Aşk	Kaygılı	Küskün	Hayret
Sevilen	Korkmuş	İğrenme	Tiksinti
Merhamet	Kin	Küçümseme	Yorgun
Minnettarlık	Coşku	Utanma	Telaş
Gurur	Ümit	Özlem	Şüphe
Güvenli	Sıkıntı	Cesaret	Hayal Kırıklığı

EK-4. Duygu Dönüşümü

“Öncelikle olumsuz duyguya neden olan anınıza odaklanın ve o anı ayrıntıları ile düşünmenizi istiyorum. Bu duyguya ulaşmaya çalışınız.

-Bu duygunun sebebi ne idi?

- Siz o an neler yapıyorsunuz?... Yüz ifadeniz... Davranışlarınız nasıl?... Nasıl etkilenmişsiniz bu durumdan?... Çevrenize dikkat ediniz... Bu duyguya ulaştınız. Bu duygusal durumu yaşadığınız ortama dikkat ediniz. Nasıl bir renk hali var? Bu ortamı renksizleştiriniz ve zihninizde küçültünüz...küçültünüz... derin derin nefes alıyor ve her nefesinizde bu duygudan uzaklaşıyorsunuz.

Şimdi daha önce yazdığınız olumlu duygu anınız renkli bir biçimde yavaş yavaş beliriyor. 10'dan geriye doğru sayıyor ve 1'e yaklaştıkça olumlu ana yakınlaşıyorsunuz. 10... 9... 8... 7... Duyguyu ortaya çıkaran ana odaklanın ve o anı ayrıntıları ile düşünmenizi istiyorum. Bu duyguya ulaşmaya çalışınız, bu duygunun sebebi neydi? ... Siz o an neler yapıyorsunuz?... Yüz ifadeniz... Davranışlarınız nasıl?

“İmgeleme çalışması boyunca olumsuz duygudan olumluya geçerken imgeler nasıl değişti ve duygusal değişimi fark edebildiniz mi?

EK-5. Kişisel Değer Bardağı

Bardak: Bireyin başkalarının belirlemesine izin verdiği değerlerini temsil eder.

Gönüllü bir katılımcı seçilir. Bu katılımcıya şu açıklama yapılır: Bu bardak senin kişisel değer bardağın. Değerlerini üzerine yazabilirsin. Şimdi ben bir süreliğine senin eşin olacağım. (Bardağı uzanıp lider eline alır.) Bardağı bana vererek değerlerini eşinin ellerine bıraktın. Şimdi onun ellerinde ve değerlerini parçalara ayır. Bu durumda ne hissettin? / Bu durumu değiştirmek için ne yapabilirsin?

EK-6. Kendimize nezaket sunmak” Meditasyonu

Şimdi rahatça arkanıza yaslanın ve gözlerinizi kapayın birkaç dakikanızı nefesinize ayırın nefesinizi fark edin ve derin derin birkaç defa daha nefes alıp verin nefes alıp verdikçe vücudunuzun rahatladığını hissedin. Vücuttaki herhangi bir gerginlik veya rahatsızlığa dikkat ederek sakinleşin bu rahatsızlığı yumuşamaya davet edin her nefes alışverişinizde daha da yumuşadığınızı ve rahatladığınızı hissedin.

Geleneksel ifadelerden bazıları ile kendinize karşı iyilik göstererek başlayın güvende olayım sağlıklı olayım huzur içinde yaşayayım mutlu olayım barış içinde olayım ıstıraptan uzak olayım. Bu ifadelerden hangileri sizde rahatlatıcı bir sevgi ve iyilik duygusu uyandırıyor onları seçin veya kendinize iyi gelecek bir ifade bulun. Kendinizi rahat hissedeceğiniz bir ritim bularak bu sözleri Kendi kendinize sessizce tekrar edin her cümleyi daha fazla hissetmeye çalışın eğer bir cümle size hitap ediyorsa bir süre onunla kalmanız da sorun yok. Her bir cümlenin ihtiyacınız olan temel bir vitamin içerdiğini düşünün veya bu cümleleri kurak topraklara düşen yumuşak yağmurlar olarak hayal edin.

Güvenlik sağlık huzur ve refah uyandıran bir görüntü oluşturmayı deneyin eğer bu sizde sevgi ve iyilik duygunuzu zenginleştiriyorsa görselleştirmeye devam edin. Zihninizin dağılması sorun değil belirli cümlelere veya görsellere geri dönerek bunların sizi sakinleştirici etkisi olan hassas noktalarınız haline gelmesini izin verin. Hazır olduğunuzda derin bir nefes alın bedeninizi hafifçe esnetin ve gözlerinizi yavaşça açın.

EK-7. Rahatlatıcı Objem

Şimdi rahatça oturun ve gözlerinizi kapatın. Sizin için değerli olan, sevdiğiniz ve şu elinizde tuttuğunuz objenin farkına varın. Bir süre nefes alıp

verirken objenizi de daha fazla hissetmeye çalışın. Dokunun ısını, şeklini, girinti çıkıntılarını hatta belki varsa deforme olmuş bir noktasını parmaklarınızla inceleyin ve hissedin. Kokusu... rengi... daha fazla hissedin. Şimdi de bu objenin neden sizin için değerli/ önemli olduğunu düşünün. Nasıl ve nerden sahip olmuştunuz? ... Size ne hissettiriyor?

Bir önceki kendine nezaket meditasyonunda kendimize sunduğumuz iyilik dolu ifadeleri hatırlayın ve elinizdeki objeye dokunduğunuz bu ifadeyi/ifadeleri daha fazla hissedin. Objeye her dokunuşunuz, avucunuzla, parmak uçlarınızla hissettiğiniz size o duygu ifadelerini daha fazla hissettirsin. Daha güvenli, daha sakin, daha mutlu, daha huzurlu...

Bunu çok öfkeli, birilerine kızgın ya da kırılmış hissettiğinizde yapabileceğinizi ve o olumsuz duygu durumlarından sizi çekip çıkaracağını düşünün. O sıradan bir obje değil size güç veren ve size destek olan bir obje. Şimdi objeyi elinizden bırakmadan tekrar farkındalığınızı nefesinize çevirin. Objeye dokunmak, duygu ifadelerinizi kendinize tekrarlamak ve nefes alıp vermek size iyi gelen şeyler. Bunu son bir kez daha hissedin. Ve kendinizi hazır hissettiğinizde gözlerinizi açabilirsiniz.

EK-8. Duyguların Yeniden Yapılandırılması

1. Adım: İşlevsel olmayan duyguyu tespit etmek

Vücudumuzdaki işlevsel olmayan birincil duygunuz nedir? Bu duyguyu hissedin. Şu an ne kadar yoğun (1- 10 arasında değer verin.)

Onu düzenleme ondan uzaklaşma ihtiyacı hissediyor musunuz?

Eğer öyleyse nasıl yaparsınız uygulayın lütfen kendinizi rahatlatmaya çalışın...

Şu an vücudunuzdaki his nedir?

2. Adım: Duygusal Şemaları Bulmak

Bu duyguya eşlik eden zihninizdeki yıkıcı sesler olumsuz düşünceler ya da inançlar nelerdir? Bu seslerin his seviyelerini tanımlayın (1-10 arasında bir değer verin.) Bu sesler nereden geliyor?... Kendinizi rahatlatmaya devam edin... Olumsuz düşünceleriniz neler? Şimdi bu düşünceleri listeleyin.

3. Adım: Eşlik Eden diğer duyguları keşfetmek

Bu olumsuz duygulara ek olarak neler hissediyorsunuz? Ulaşabileceğiniz diğer duygular neler? İşlevsel bir duygu hayal edin...Bu duyguyu nasıl uyandırabilirsiniz? Bu duyguyu yaşadığınız bir durumu hayal edin. Bu duruma ya da hisse girmeye çalışın, başka neler hissediyorsunuz?

4. Adım: Temel İhtiyacı Keşfetmek

Yeni tanımladığınız sağlıklı duygunun içinde olan temel ihtiyacınız, amacınız ya da ilgileriniz neler? “Benim ihtiyacım...” (Cümleyi tamamlamaları istenir.)

“Duygular ağlayan çocuk gibidir çocuklar nasıl ki sesleri duyulunca ya ve ihtiyaçları giderilinceye kadar ağlarlar duygular da ardında yatan ihtiyaçlar giderilene kadar varlıklarını ve yıkımlarını sürdürürler.”

5. Adım: Diyaloglar Kurmak

Sağlıklı duygunuz veya ihtiyacınız ile sağlıklı durumunuzun birbirleriyle iletişim kurmasını sağlayın. Yeni his ve ihtiyaçlarınızla birlikte yıkıcı düşüncelerinize karşı savaşın. Sağlıksız duygularınızı değiştirmek için güçlü yönlerinizi ve kaynaklarınızı nasıl kullanırsınız? Kendinizi rahatlatmaya nasıl devam edersiniz?... Değişimler neler?

EK-9. Çanta Düzenleme

Kağıda bir çanta çiz. Bu senin çantan. Çantanın içine sağlığını, mutluluğunu, huzurunu desteklemeyen, zarar veren, yıpratıcı, biriktirdiğin (eline ne geçerse attığın) her şeyi yaz. Şimdi çantanın içinden gereksiz olanları çıkar. Yani senin iyiliğine olmayan ve değiştirebileceğin şeyleri, değiştirmeyi düşün.

EK-10. İlişki Bankası

Anlaşmazlıklarınızın olduğu ilişkinizi bankadaki bir hesapmış gibi düşünün.

- Her gün ya da her hafta ne kadar birikim yapıyorsunuz?
- Sadece hesaptan mı çekiyorsunuz? Eğer durum buysa hesabınız kısa sürede sıfırlanacak. Banka hesabı gibi birikim yapmak zorundasınız.

Hesabı azaltan davranışlarımız: Çatışmalarımız, birbirimize karşı kullandığımız şiddet unsurları vb.

Hesabımızda birikim yapmamızı sağlayan davranışlarımız: Birbirimize anlayışla, sevgiyle, uzlaşarak yaklaştığımız, birbirimizin duygularını önemseydiğimiz her şey. Sizin ilişkinizde durum ne?

EK-11. Zen Meditasyonu (Fincan Metaforu)

“Hepimizin Zihni çok dolu olduğu için söylenen gerçekleri duyamayız doğduğumuzda boş bir fincan gibiyizdir ailemiz çevremiz ve içinde yaşadığımız

toplum bu fincanın içine sürekli bir şeyler koyar sonra da sadece fincandakilerle hayatı yaşarsınız çocukken bize yerleştirilenler yani zihnimiz bizim seçtiklerimiz değildir ve onları tutunursak sahte bir benlik değiştiririz Ama bu fincanı boşaltır ve zihnimizi sessizleştirirsek sorgulayarak kendi değerlerimiz oluşturup gerçek benliğimizi keşfedebiliriz çünkü fincanı boşalttıktan sonra ona koyacaklarımız bizim seçimimizdir.”

EK-12. SCAMPER Tekniği Rehber Soruları

Substitute
İyileştirme yapmak için neleri değiştirebilirim?
Yeri, zamanı, malzemeleri veya insanları nasıl değiştirebilirim?
Kuralları değiştirebilir miyim?
Kullandığım sözcükleri/beden dilimi değiştirebilir miyim?
Şeklini, rengini, pürüzlülüğünü, sesini veya kokusunu değiştirebilir miyim?
Duyularımı veya ona karşı tutumumu değiştirebilir miyim?
Combine
Hangi fikirleri, malzemeleri, özellikleri, işlemleri, insanları, ürünleri veya bileşenleri birleştirebilirim?
Sorunumu çözmek için hangi kişileri biraraya getirmem işe yarar?
Ne yaparsak birlikte daha kaliteli vakit geçirebiliriz?
Birlikte çalışabilmek için neye ihtiyacımız var?
Adapt
Ürünün hangi kısmını değiştirebilirim?
Kimlerin ilişkisinden ilham alabilirim?
Geçmişte işe yarayan çözüm var mıydı?
Başkalarının ürünlerinden hangi fikirleri uyarlayabilir, kopyalayabilir veya ödünç alabilirim?
Modify
Neyi büyütebilir veya küçültebilirim?
Neyi kısabilir veya silebilirim?
Hangi davranışlarımı büyütüyorum?
Hangi durumlarda karşımdakini küçük görüyorum?
Daha yüksek, daha büyük veya daha güçlü ne yapılabilir?
Davranışlarıma Ek hangi olumlu özellikleri ekleyebilirim?
Neleri kaldırabilir veya daha küçük, yoğun, daha düşük, daha kısa veya daha hafif hale getirebilir ya da düzene sokabilir, bölebilir veya küçültebilirsiniz?
Put The Another Use

Başkalarıyla ilişkimde işe yarayan neyi kullanabilirim?
Hangi çözüm stratejim burada da işe yarar?
Onun yerinde ben olsam nasıl davranırdım?
Eliminate
Davranışlarımdan neyi çıkarırsam daha işe yarar olur?
Sözlerimden neyi çıkarırsam...
Neyi ne yaparak ortadan kaldırabilirim?
Rearrange
Bir şekilde ne yeniden düzenleyebilirim- bileşenleri, deseni veya düzeni değiştirebilir miyim?
Karşımdaki kişinin olumsuz davranışlarını nasıl değiştirebilirim?
Tam tersi olsa nasıl olurdu?
Bunun ne şekilde olacağını yeniden düzenleyebilirim?

BÖLÜM III

KÜRESEL NÜFUS HAREKETLERİNİN KURAMSAL TEMELLERİ: GÖÇ TEORİLERİ

*Theoretical Foundations of Global Population Movements.
Migration Theories*

Salman ÖZÜPEKÇE

(Dr. Öğr. Üyesi), Dicle Üniversitesi

Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Coğrafya Öğretmenliği Anabilim Dalı

E-mail: salmanozu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1763-8011

1. Giriş

Uluslararası göç hareketleri, son yarım yüzyılda eski dünya kıtaları ile birlikte sömürgecilik dünyasını da (Afrika ve Amerika kıtaları) kapsayan, birçok boyutu etkisinde şekillenen, yüz milyonlarca kişiden oluşan toplulukları etnik ve nüfus miktarı bakımından etkileyen kapsamlı bir süreçler ağı olarak dünyayı biçimlendirmeye devam etmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde Fransız ihtilalinin beklenmedik sonuçlarından birisi olan milliyetçilik ve bu kavrama bağlı olarak gelişen ulus devlet düşüncesi, göçün çok boyutlu etkisi sonucunda birçok sosyolog, tarihçi ve coğrafyacı açısından sorgulanmaktadır. Özellikle 20. yy.'ın son yarısında başta Batı Avrupa ve Amerika'nın sosyal bilim uzmanları göç kavramını gerek kuramsal gerekse ülkeler arası siyasi çekişmeler bağlamında ele almıştır. Bu alanda yapılan detaylı çalışmalar sonucunda söylenebilir ki; tüm göç süreçlerini açıklayabilen tek ve büyük bir kuram bulunmamaktadır (Abadan, 2006).

Çağlayan'a Göre (2006); Günümüzde toplumlarda meydana gelen her bir sosyal olay ve olgu, bünyesinde çok parçalı ve kırıklı yapılar ihtiva etmektedir. Bir taraftan büyük, kitlesel özellikli olgu ve olaylara şahit olunurken, diğer taraftan bu olay ve olgularının kendi içerisinde parçalandığını, adeta kristalize hale geldiğini gözlemlemekteyiz. Çağımızda vuku bulan göçler ve genel

anlamda göç olgusu da bu durumdan bağımsız değildir. Her ne kadar kitlesel ve devamlı göçler meydana gelmekte ise de bir taraftan da göçler kristalize hale gelmektedir; çünkü deneyimlenen süreçler, her bir göçü biricik ve kendine özgü yapmaktadır. Küresel düzeyde tüm göçler sadece oluşum nedenlerine indirgenildiğinde oldukça benzerdir. Ancak süreçleri, etkiledikleri sosyal kitleler ve demografik bileşenler açısından bakıldığında her göç olayı veya modeli kendi içerisinde eşsizdir.

Sosyal düzlemde gerçekleşen bu süreçler ve değişim bağlamında, göç kavramına dönük farklı bir bilimsel perspektif ve kuramsal yaklaşım ihtiyacı gözden kaçmamaktadır. Göç kavramı ve göçmenlik ilişkisinin girift, kompleks ve anlaşılması zor bir ilişki yarattığı araştırmacıların çoğu tarafından açık bir olgu olarak benimsenmiştir. Buna mukabil çağımızda süregelen küreselleşme olgusu da bu karşılıklı ilişkiyi etkileyerek daha da sofistike hale getirmektedir. Söz konusu kompleks yapılar, göç araştırmalarının önündeki en büyük engel olarak karşımızda durmaktadır. Bu nokta da doğru bir analize varabilmek amacıyla yapılması gereken, göç ve göçmen ayırımına giderek araştırmaları özelleştirmektir (Çağlayan, 2006).

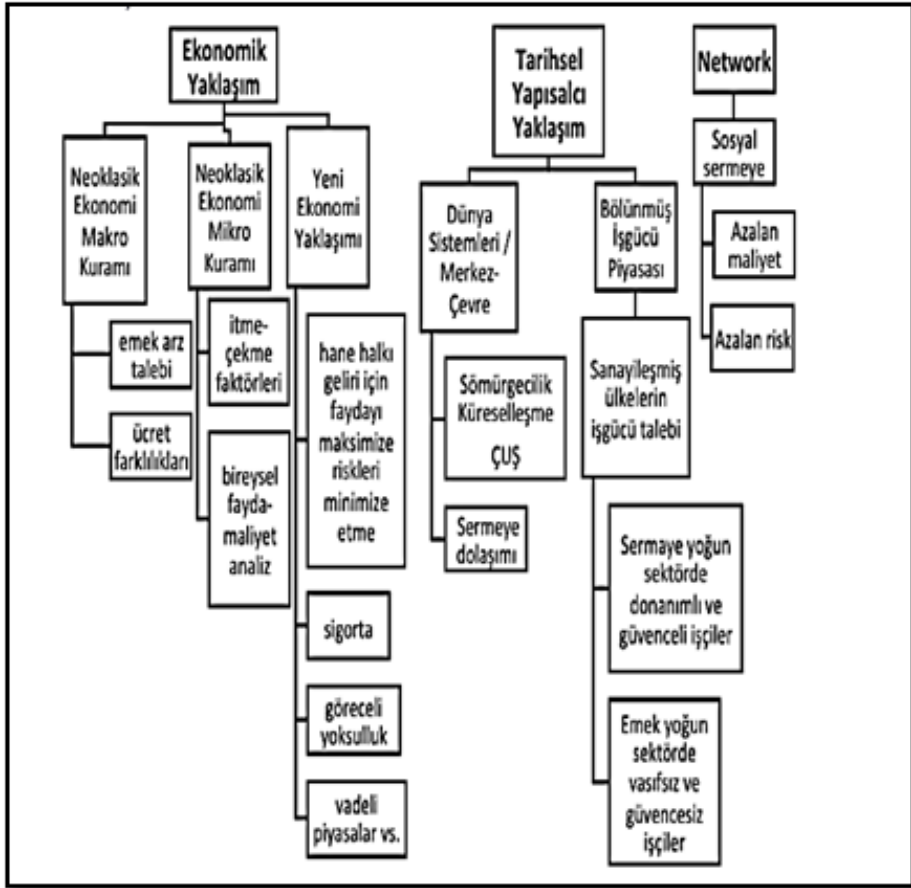
Giddens'e göre (1984); Ampirik bir araştırma sürecinde daha önce bilinmeyen yeni bulgulara erişilmedikçe, bu çalışma rasyonel temellere oturtulamaz. Tüm paydaş oyuncular zaman ve mekâna bağlı olarak yer aldıkları role göre bazen yeni bazen de eskidirler. Sosyal bilimciler de bu kuraldan istisna değildirler. *“Bilgi eksiklerini kapatmak adına yapılan araştırmalar etnografik yapıların anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu amaçla yapılan araştırmalar; özellikle belli bir kültüre ait insanların, başka kültürel dinamiklerle karşılaştığında ortaya çıkan bilmecelerin çözümünde etkili olmaktadır. “Niçin böyle hareket ediyorlar? Neden böyle düşünüyorlar? soruları kültürel açıdan farklı sayılan yeni toplulukların yani sosyal bakış açısı ile yabancıların çevreye (mileu) girme ve onu anlamlı kılma davetiyesi gibidir”.*

2. Göçün Kuramsal Boyutu ile İlgili Kavram ve Yaklaşımlar

Sanayi devrimi öncesi gerçekleşen göç hareketleri nedenleri ve sonuçları bağlamında birbirlerinden çok farklı göç modelleri sunmaktadır. Şöyle ki; sanayi öncesi toplumlarda gerçekleşen göçler daha çok savaş, kıtlık, deprem veya kuraklık gibi olağanüstü sebeplerle yapılmaktaydı. Bu açıdan bakıldığında bu tür göçlerin o dönemlerde çoğunlukla zorunlu göç kategorisinde olduğu anlaşılmaktadır. Sanayileşme ile birlikte geleneksel üretim alışkanlıkları yerini endüstriyel üretim tarzına terk etmeye başlamıştır.

Geleneksel üretim alışkanlıklarından uzaklaşan işçi/emek gücü sanayinin yığıldığı alanlara göç etmiş, bu durum da ülkeler içerisinde bir nüfus hareketine sebep olmuştur. “Endüstri devrimi ile kırsal alanlar ve nüfus hem sanayiye emek gücü kaynağı yaratmış hem de endüstri topluluklarını beslemeyi üstlenmiştir” (Oktik, 1997). Özellikle vurgulamak gerekirse, kapitalist ilişkiler ağı, hem çevre uluslardan merkeze doğru göç hareketlerine, hem de çevre ulusların kendi bünyesinde daimî bir göçe sebep olmaktadır. Toksöz’ünde bahsettiği üzere, “bir kez serbest bırakılan göç musluğunu kolaylıkla kapatmak artık mümkün olmamaktadır” (Toksöz, 2006).

Tablo 1: Teorilerin Temelindeki Anahtar Yaklaşımlar

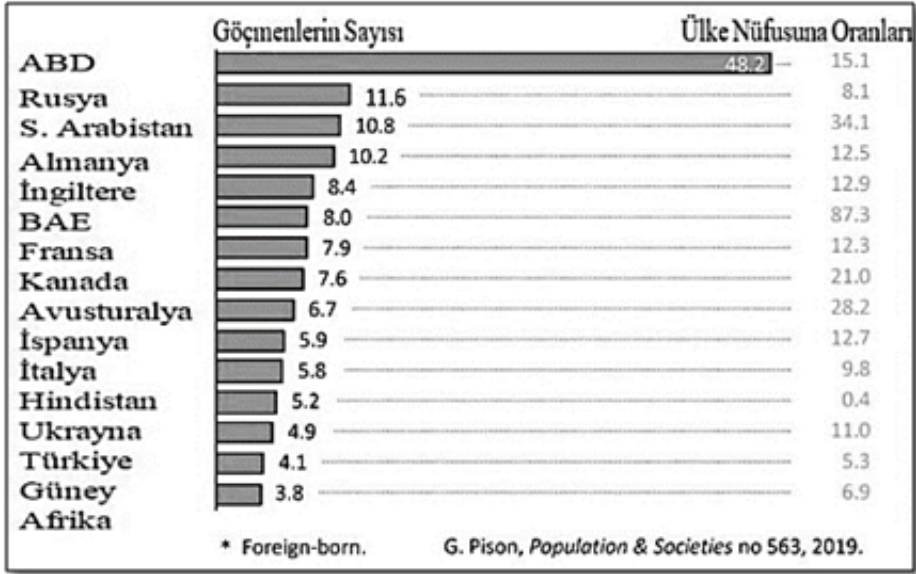
Kaynak: (Kahraman ve Çalışkan, 2015)

Tablo 1'den de anlaşılacağı üzere *ekonomik yaklaşım* nüfus ve göç teorilerinin altında yatan ana gerekçelerin yapı taşlarını oluşturmaktadır. Neoklasik yaklaşımlar, yeni ekonomi modellemeleri bizlere birçok boyutuyla nüfusun hareket mekanizmasını açıklamaktadır. Emek ve arz talebi (Parthasarathi ve Quataert, 2011), ücret farklılıkları, bireysel fayda/maliyet analizleri (Malmberg 1997), sigorta, göreceli yoksulluk (Castles ve Miller, 2008), vadeli piyasalar, nüfusu belli sanayi bölgelerine çeken faktörler (Gezgin, 1991) bizlere ekonomik gerekçelerin nüfusun bir bölgeden başka bölgeye göç ederken sebeplerini özetlemektedir. Tarihsel yapısalci yaklaşımlarda ise dünya sistemleri/Merkez ve çevre, sömürgecilik sonrası küreselleşme atılımları, sermaye dolaşımı (Faist, 2003), endüstrileşmiş toplumların işgücü talebi, emek yoğun sektörlerdeki niteliksiz ve güvencesiz işçiler nihayetinde teorilerin anahtar özelliklerini açıklamaktadır. Sosyal sermaye, azalan maliyetler ve azalan risk oranları network olarak isimlendirilen nüfus teorileri ile ilgilidir.

Bir devletin aidiyetinde olan toplam nüfus ilk Çinlilerin dikkatini M.Ö. 6. Yüzyıl civarında çekmiştir. Bu tarihten günümüze varıncaya dek devlet oluşturmanın ana ögesi olarak insan yani nüfus görülmüştür. Bu durum göç kavramı bakımından ilginç şekilde oldukça farklıdır. Esas itibarıyla bir nüfus hareketi olan *göç kavramı* bilimsel araştırmalara konu olmak için neredeyse 19. yüzyılı beklemek zorunda kalmıştır.

Alman-İngiliz kökenli coğrafyacı ve kartograf olan George Ravenstein bu alanda ilk kez 19. yüzyılın son çeyreğinde Birleşik Krallık'taki Royal Statical Society'de (Londra-1885 ve 1889) "*Göç Yasaları*" isimli iki adet tebliğ yayınlamak suretiyle bu konuda gündem oluşturmuştur. Ravenstein bu çalışmalarında yasa kavramını kullanarak demografik değişkenler açısından değişmez görülebilecek kesinliğe işaret etmek istemiştir. Ravenstein Birleşik Krallık bünyesinde gerçekleşen iç nüfus hareketlerini ve istatistiklerini esas örnek almış ve yasalarını bu düzlemde şekillendirilmiştir. Göçe konu olan nüfus hareketlerinin önemli bir bölümünün kısa mesafelerde gerçekleştiğini söyleyen bu araştırmacı, büyük mesafelere ulaşan kitlesel hareketlerin ise, daha çok sanayileşmiş ve ticaret bakımından gelişmiş bölgelere doğru gerçekleştiğini açıklamıştır (Abadan, 2006).

Tablo 2: Dünyada Göç Hareketleri Bağlamında Hedef Ülke Konumunda Olan İlk 15 Ülke

Kaynak: <https://usamer.org/2020-kuresel-goc-raporu/>

Tablo 2'ye baktığımızda, genel anlamda ekonomik yaklaşımı destekleyen teorilerin 20. yüzyıl ve sonrasında daha haklı olduklarını görebiliriz. En çok göç alan ülkelerin çoğunlukla ya küresel ya da bölgesel güç merkezleri olduğu hemen görülmektedir. Bun ülkeler içerisinde göçe en çok maruz kalan ABD, Rusya, Suudi Arabistan, Almanya ve Birleşik Krallık gibi ülkeler ekonomik avantajları bulunduğu bölgelere kıyasla daha fazla olan ülkelerdir. Elbette ki Türkiye, Hindistan, Güney Afrika gibi gelişmekte olan ülkelerin göç hareketlerinde hedef ülke olması sadece buldukları bölgeye göre daha çok imkânlar barındırmalarından değildir. Bu bölgelerdeki jeopolitik gerilimler, sınır anlaşmazlıkları ve çeşitli doğal afetler küresel nüfus hareketlerini zaman zaman tetiklemektedir. Güzel ülkemiz Türkiye'deki milyonlarca sığınmacıyı açıklamanın başka bir yolu da yoktur zaten.

Ravenstein'in çalışmaları incelendiğinde, insanlığın ana göç nedeni olarak ekonomik gerekçeler ön plana çıkmaktadır. Daha iyi bir yaşam, maddi ve sosyal olanaklar isteyen emek/iş gücü gelişmiş ülkelere doğru geniş kitleler halinde hareket etmektedir. Zaman içerisinde Ravenstein yasalarına yönelik eleştirileri karşılamak amacıyla 'nüfus ve ekonomi ile ilgili yasalar fizik kanunları kadar

kesinlik içermemektedir. Belli bir yönde olması beklenen göç hareketi ilgili devletlerin müdahalesi sonucu sekteye uğrayabilir veya tamamen durabilir.” açıklamasında bulunmuştur (Zolberg, 1982). Aynı dönemde Birleşik Krallığın göç politikasında göçmenleri önleyici herhangi bir düzenleme bulunmamakla birlikte Manchester Okulunun genel ilkelerine sadık kalınmıştır. Bismark Almanya’sı bu dönemde Polonya’ları (Yahudi olup olmadığına bakılmaksızın) sınır dışı etmiş ve Doğu Avrupa’dan göç etmek isteyen diğer mültecilere kapılarını kapatmıştır (Zolberg, 1997).

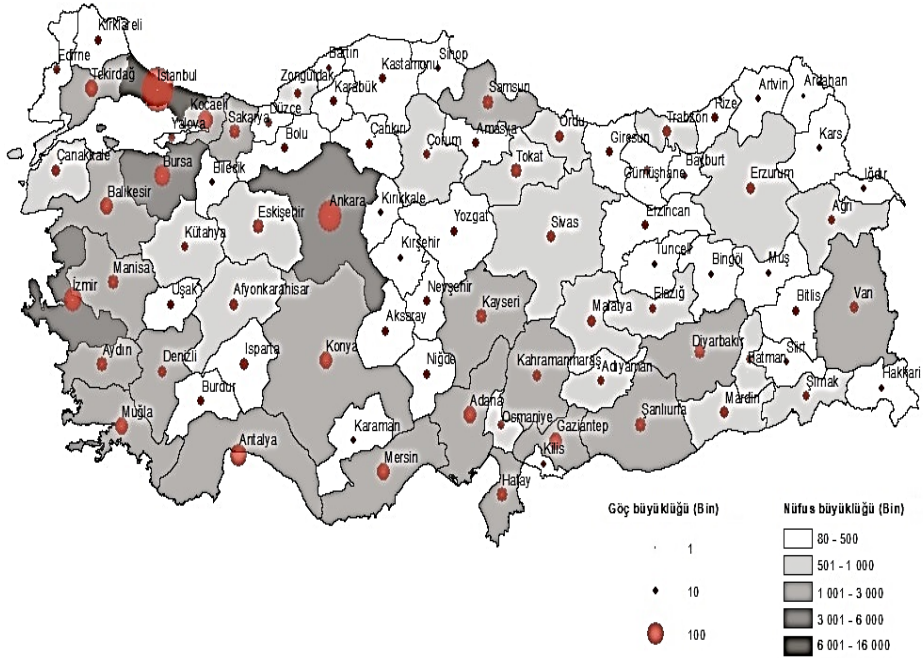
Portes’e göre (1999), göçün belli alan ya da konularını içeren belli tür ‘‘orta boy’’ kuramlar veya teoriler çok genel özellikler taşımaktadır. Yine araştırmacıya göre büyük boy kuramlara göre bu tür kuramlar daha detaylı ve bilgilendirici olabilmektedir. Bu bazı bilim insanlarına göre doğru bir gözlem olarak görülmektedir. Türk dış göç süreçleri bağlamında örneklemek gerekirse, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde önce bir miktar hızlanan göç akabinde daha yüksek hızlarda bir seyre ulaşmıştır.

Gökburun’a göre (2019) göç kavramına kuramsal bir bakış açısı kazandırmış olan Lee (1969), göç olgusunu ikamet edilen lokasyonun sürekli veya geçici olarak değiştirilmesi biçiminde tanımlama yoluna gitmemiştir. Göç kavramı; bireysel veya topluluk halinde ekonomik zorluklar, sosyal problemler, siyasi gelişmeler veya daha başka sebeplerle devamlı yaşam alanlarından farklı bir bölgeye yaptıkları kısa, orta veya uzun süreli nüfus hareketleridir. Belli bir zaman geçince, geriye dönmeyi veya sürekli göçü hedefleyen coğrafi, toplumsal ve kültürel bir mekân değişimi hareketidir. Bu yer değişimi kıtalar ötesi, ülkeler arası, kırsaldan kentsel alanlara veya bir şehirden bir diğerine doğru herhangi bir ölçek veya yönde gerçekleşebilir. Zorunlu ya da gönüllü modellerde gerçekleştirilen göç hareketleri; bireysel, ailece veya gruplar halinde; geçici veya daimî olabilmektedir (Göç Terimleri Sözlüğü, 2009; Lewis, 1982; Doğanay, 1994; Yalçın, 2004; Özgür ve Yasak, 2009; Tümertekin ve Özgüç, 2017).

Türkiye geçmiştten günümüze sadece göçe maruz kalmamış aynı zamanda özellikle 1960’lı yıllardan itibaren kaynak ülke durumunda olmuştur. Göç süreçleri incelendiğinde, Türkiye’nin transit yollar üzerinde bulunması sebebiyle göçe konu olan çalışmalarda önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, Türkiye’de iç göç hareketleri, kentleşme sürecine paralel şekilde son 70-80 yıldır sürekli artmıştır.

Türkiye’de son 50-60 yılı aşan bir süreden beri doğu-batı, iç kesimlerden-kıyılarına doğru bir göç hareketi meydana gelmektedir. Bu nüfus hareketliğinin temel gerekçesi coğrafi bölgeler arasındaki gelişmişlik ve ekonomik refah

farklılıklarından kaynaklanmaktadır (Yakar, 2013). Türkiye’de iç göç sorununa yönelen çalışmalar, ilk olarak 1950’lerde başlamıştır. İç göçle ilgili çalışmalar incelendiğinde; Darkot, 1954; Darkot, 1961; Tümertekin, 1968; Yasa, 1968; Tümertekin, 1972; Yener, 1977; Tümertekin, 1977a; Tümertekin, 1977b; Tekeli ve Erder, 1978; Eraydın, 1981; Doh, 1984; Gedik, 1985; Erel, 1985; Ertürk, 1985; Doğanay, 1986; Cerit, 1986; Algan, 1988; Tandoğan, 1989a; Tandoğan, 1989b ve Erdoğan, 1989 göç kavramını analiz eden alan yazındaki ilk çalışmalar olarak göze çarpmaktadırlar. Türkiye’de göçle ilgili alan yazının ilk örneklerini temsil etmesi bakımından bu araştırmalar çok önemlidir (Gökburun, 2019).

Şekil 1: Türkiye’de İllere Alınan Göçün Büyüklüğü (2021)

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2021-45869>

Türkiye’nin ekonomik yaklaşımlara göre şekillendirmiş nüfus teorilerine büyük ölçüde uyum sağladığı Şekil 1’in analizinden anlaşılmaktadır. Büyükşehirlerde göç yığılması belirgin düzeydedir. Başta İstanbul olmak üzere Ankara, İzmir, Bursa, Antalya ve Kocaeli gibi kentsel alanlarda sanayileşme

ve turizm odaklı istihdam olanakları bu alanları hedef yerleşmelere durumuna getirmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren başlayan göç hala devam etmektedir. Bu göçlerde sosyal faaliyetlere erişim, eğitim ve sağlık olanakları gibi faktörlerde çekici özellikte olup, bu nüfus hareketini teşvik etmektedir.

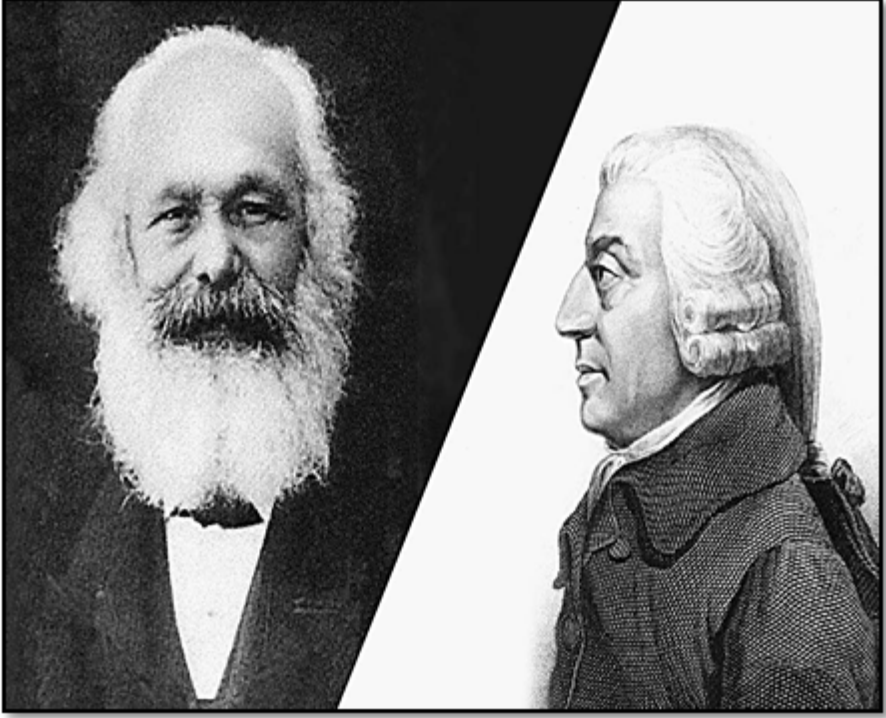
3. Göç Kavramına Yönelik Teoriler

Göçün kuramsal yapısını açıklamaya yönelik araştırmalar ilk başlarda (özellikle 19. yüzyılın ilk yarısında) hem iç hem de dış göçleri, kapsayıcı ve genel ilkeleri olan tek bir kuram ile betimleme yolunu seçmiştir. Ancak yetersiz kalan bu teoriler zamanla yerini daha çeşitli varsayımlara ve başvuru kalıplarına terk etmiştir.

Bu araştırma metodu 20. yüzyılda göç teorileri çalışan bilim insanlarının yeni modeli şeklinde belirlemiştir. Bu araştırmalarla, toplumun bir ögesi olarak birey kavramının yanı sıra ekonomi açısından pazar kavramı ve hane halkı özellikleri gibi yeni veri modelleri sebep-sonuç ilişkisine dayalı olarak incelenmeye başlanmıştır. Ulus düzeyindeki ekonomik göstergelerin küresel ekonomi ile etkileşimi toplumdaki her birey için yaşam maliyeti ve hane halkının risk hesaplamaları açısından değişkenler olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Buna benzer modellerdeki gelişmeler kuramsal yapının iç tutarlılığını saptayabilmek ve önermelerin mantığını anlayabilmek bakımından incelenmelidir (Abadan, 2006).

Göç kavramı birçok boyutuyla ya ekonomi ile ya da siyasi gelişmelerle ilgili bir kavramdır. İnceleyeceğimiz göçün kuramsal yapısını açıklamaya yönelik teorilerde göreceğimiz üzere göç ile birçok değişken ilişkilendirilmesine rağmen, göçü yaratan en büyük nedenler bu iki kavramla büyük ölçüde açıklanabilmektedir.

Göç kavramının ekonomi bağlamında analiz geçmişi Adam Smith'in "*Milletlerin Zenginliği* (1776)" adındaki araştırmasına kadar geriye götürülebilir (Develi, 2017). Smith ismi geçen kitabında, göç olgusunun potansiyel olarak işgücü piyasasındaki mekânsal dengesizliklerden kaynaklandığına dikkat çekmektedir. Smith'ten 150 yıl kadar sonrasında Hicks (1932), öncelikle ücret politikalarındaki eşitsizlikler olmak üzere net ekonomik faydalardaki uçurumların göçün başlıca gerekçisini oluşturduğunu ileri sürmüştür. Bu iki araştırmacıya ek olarak E.G.Ravenstein (1885-1889), H.Jerome (1926) ve G.K.Zipf (1946) erken dönem nüfus hareketleri kuramları açısından, öne çıkan bilim insanlarıdır (Bodvarsson & Berg, 2013).

Şekil 2: Ekonomi ve Nüfusla İlgili Teorileriyle Bilinen İki Düşünür
(K. Marx ve A. Smith)

Kaynak: <https://www.profdreventsahin.com/emek-teorilerinde-yeni-yaklasimler.html>

3.1. Neoklasik Dönem Nüfus Kuramları (Makro ve Mikro Yaklaşım)

Neoklasik dönemin makro yaklaşımı ekonomik gelişmeleri esas almaktadır. 1954 yılında Lewis tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntem küresel göçün hareket mekanizmaları bağlamında bilinen en eski nüfus teorisi olarak kabul edilmektedir. Bu teoriye göre, küresel düzeyde gelişmişlik farkları istihdam açısından farklı özelliklerde bölgeler oluşturmaktadır. Coğrafi bağlamda oluşan bu ekonomik farklar, kitlesel olarak hareket eden bireylerin sanayileşmiş ve gelişmiş sosyal şartları olan diğer bölgelere göçüne sebebiyet vermektedir.

Abadan'a göre (2006), Manchester Okulu'nun göçle ilgili yaklaşımları nüfus açısından kaynak ülkeleri ve göçmen politikalarını etkilemiştir. Bu kuramsal analizlerin dayandığı bazı varsayımlar şunlardır;

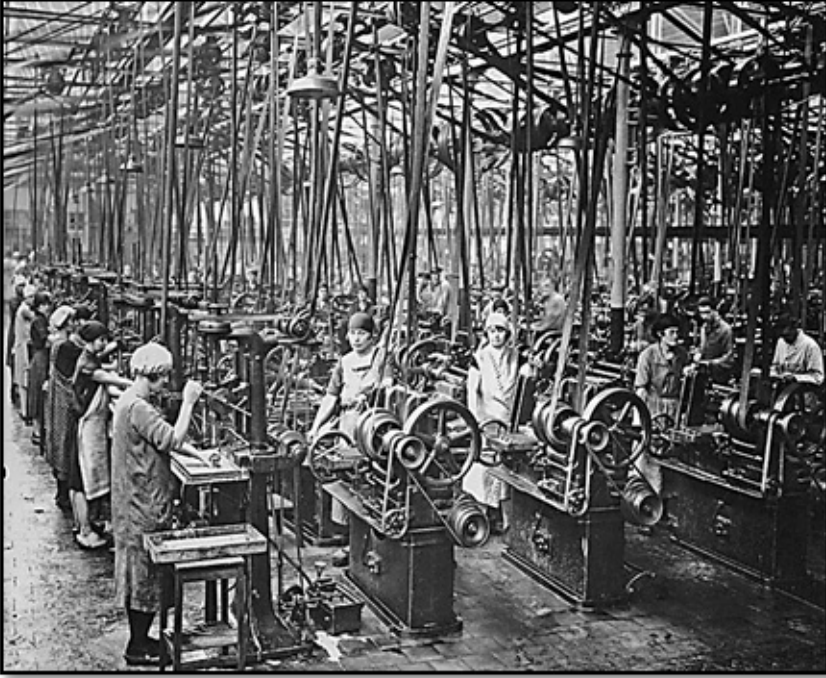
✓ Küresel düzeyde nüfus hareketlerinin birincil hareket noktası işgücü/ emek piyasalarının ihtiyaçlarıdır.

✓ Gelişmişlik farkına bağlı olarak şekillenen ücret politikaları hedef ülkelere gerçekleşen göç akınlarının ana nedenini oluşturmaktadır.

✓ Beyin göçü olarak görülen nitelikli işgücünün vasıfsız işgücüne göre daha önemli olduğu öngörülmektedir.

✓ Gelişmişliğe dayalı coğrafi veya bölgesel farklılıklar ortadan kalktığı takdirde, doğal olarak uluslararası işgücü göçü de kendiliğinden bitecektir.

✓ Egemen devletlerin yöneticilerinin asıl fonksiyonu kaynak ve hedef ülkeler arasındaki emek piyasasını düzenlemek olmalıdır (Massey, 1993).

Şekil 3: Sanayi Devrimi Sonrası Emek/İşgücü Piyasası

Kaynak: <https://www.sektorumdergisi.com/sanayi-devriminin-gelisim-sureci/>

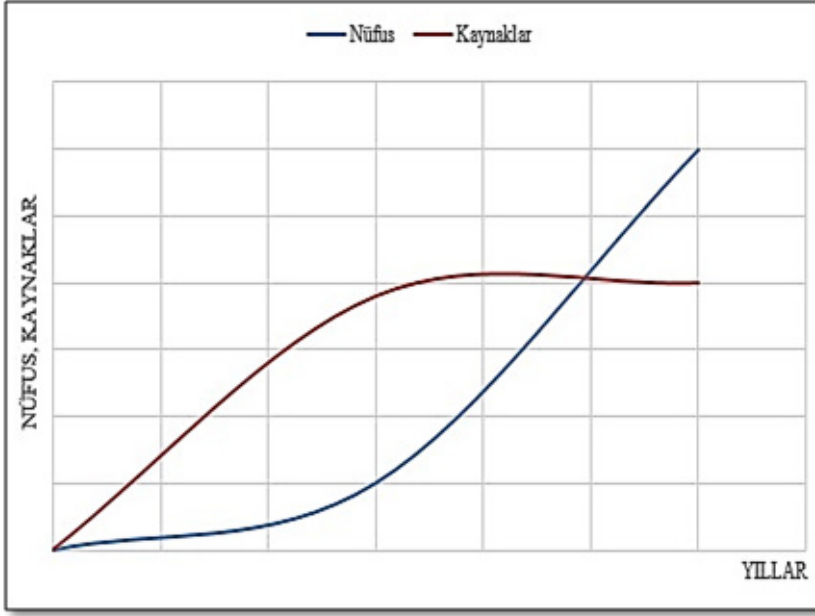
Sjaastad ve Borjas gibi araştırmacılar makro ekonomik göç teorisinin sunduğu göç nedenlerini yetersiz bulmuşlar ve yeni bir kuram geliştirmişlerdir. Buna göre bireyler makro ekonomik yaklaşımın sunduğu kadar edilgen özellikler taşımamaktadır. Göçe katılan her bir birey aslında fayda prensiplerine göre maliyet hesapları yapmakta ve rasyonel olarak aldıkları kararlarla daha avantajlı

gördükleri coğrafyalara hareket etmektedirler. Bu bakış açısı bize neoklasik dönemin mikro ekonomik nüfus teorisini işaret etmektedir.

Bu kararları beşerî sermayeye dönük yatırım olarak görmek gerekir. Bireyler gidecekleri ülkelerde elde etmeyi umdukları fayda öncesi kendileri de uyum sağlamak amacıyla göç öncesi belli maaliyet ve emekleri karşılamak durumundadır. Şöyle ki; yolculuğun yaratacağı giderler, uyum sürecindeki dil öğrenme güçlükleri, sosyal ve psikolojik uyum zorlukları ilk akla gelen zorluklar olarak sıralanabilir. Özellikle kaçak yolları tercih eden sığınmacılar açısından belirsizlikler daha üst düzeydedir. Sınır dışına atılmak ihtimali de göz önünde bulundurularak en yüksek kazanç sağlanabilecek lokasyon göç için tercih edilmelidir (Borjas, 1989).

Nüfusun mikro ekonomik kuramı göç hareketlerinin ana gerekçelerinden birisi olarak, ekonomik özellikleri farklı bölgelerin yarattığı eşitsizlikleri öne sürmektedirler. Ancak yeni bir varsayımla, daha fazla gelire ulaşamayacakları durumlarda bile hane halkına dahil bireylerin farklı sebeplerden kaynaklardan yaşam risklerini azaltabilmek için küresel göçe katılabilecekleri belirtilmiştir. Zaten mikro kuramcılar çoğunlukla bireyi ana öge olarak görmek eğilimde değildirlir. Bunun yerine aile veya hane halkını veri olarak kullanırlar. Bazı durumlarda ise, kültürel bağlamda bir dayanışma gösteren toplulukları üretim veya tüketim etkinliklerine göre sınıflandırmaktadırlar. Yine bu yaklaşıma göre, kaynak ülkelerdeki ekonomik gelişmeler göçmenlerin yerel göçlerden elde edebileceği faydalar nedeniyle göçü önleyici özelliklere erişemeyebilir. Yani göç gelişmişliğe rağmen devam edebilir.

Devletlerin yönetim şekilleri göçe katılma isteğini etkilemektedir. Gelir dağılımına yönelik siyasi çalışmalar, bireylerin refah seviyesini etkileyebileceği gibi göçe katılma isteğini de ortadan kaldırabilir. Gerçi refah kavramının gelişmiş ve geri kalmış ülkelere göre farklı algılar yarattığı bir gerçekliktir. Bazı ülkelerde beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi kaynaklara erişmek bile yüksek refah olarak görülebilirken, bazı ülkelerde bu talepler ekonomik giderlerin sadece bir bölümünü oluşturmaktadır.

Şekil 4: Nüfus Artışı ve Kaynaklar Arasındaki İlişki

Kaynak: <https://akademikarastirma.org/ekonomik-buyume-ve-nufus-iliskisi/>

Şekil 3'ün bize sunduğu bakış açısına göre, kaynaklar zamanla düşüşe geçmekte iken, nüfusun oranı ise kaynaklara nazaran daha hızlı (geometrik) artmaktadır. Optimal bir seviyeden sonra kaynakların ve nüfus oranlarının kesiştiği C noktası ise, yaşamsal faaliyetlerin sürdürülebildiği asgari geçimlik düzeyini temsil etmektedir (Evren, 2022, Ekonomik Büyüme ve Nüfus İlişkisi). Bu noktanın geçilmesi halinde küresel ölçekte açlık, kıtlık ve ölümler sıradan gelişmeler haline gelecektir. (Skousen, 2019).

3.2. Nüfusun Bağımlılık Kuramı

Neoklasik teorinin egemenliği 1970'lerde ideolojik yelpazenin diğer tarafında duran bir düşünce okuluyla sarsılmıştır. Neo-Marksist bağımlılık okulunun, özellikle Singer'in göçe yönelik araştırmaları kırsal yerleşmelerden kentsel merkezlere çıkış üzerine odaklanmıştır. Bu çıkış kırsal ve kentsel alan arasındaki eşitsizlikleri özellikle *beyin göçü* yoluyla güçlendirerek çelişkili bir sosyal süreç olarak görülmüştür. Burada altı çizilmesi gereken nokta sanayileşmiş merkez ve kırsal çevre arasındaki eşitsizlik temeline dayalı olan ekonomik ve sosyal ilişkiler ağıdır (Toksöz, 2006).

Bu eşitsizlik kendini yaşamsal faaliyetlerin birçoğunda hissettirmektedir. Benzer şekilde merkez konumuna yerleşmiş uluslar (Batı Avrupa, Amerika, Japonya vb.) etki sahalarına giren ülkeleri küresel güç olmanın verdiği avantajlar sayesinde sömürmektedir. Bu durum merkez özelliği olan uluslar için adeta kalkınmanın anahtarı haline dönüşmüştür. Asimetrik ilişkiler ağı yardımıyla da kalkınma sürecindeki ülkeler sekteye uğratılmaktadır. Bu durum çeşitli mesleki özellikleri bağlamında nitelikli olan bireylerin, beyin göçü yoluyla, gelişmiş ülkelerin azalan nüfusları için besleyici bir göç hareketine katılımına olanak sağlamaktadır.

Göçün kuramsal yapısıyla ilgili her ne kadar teorilerin keskin çizgilerle ayrıldığı düşünülse de durum biraz farklıdır. Erken ve modern dönem nüfus teorileri dikkatlice incelendiğinde ortak vurguların çokça olduğu görülebilir. Örnek vermek gerekirse neredeyse hiçbir teori küresel nüfus hareketlerinde ekonomik gelişmişlik farklarının rolünü arka planda bırakmamaktadır.

Şekil 5: Ekonomik Nedenlerle Göçün Hem Ulusal Hem de Uluslararası Örneklerinden Birisi: Almanya'ya İşçi göçü

Kaynak: <https://www.yenisafak.com/hayat/61-yillik-gocun-hikayesi-3892332>

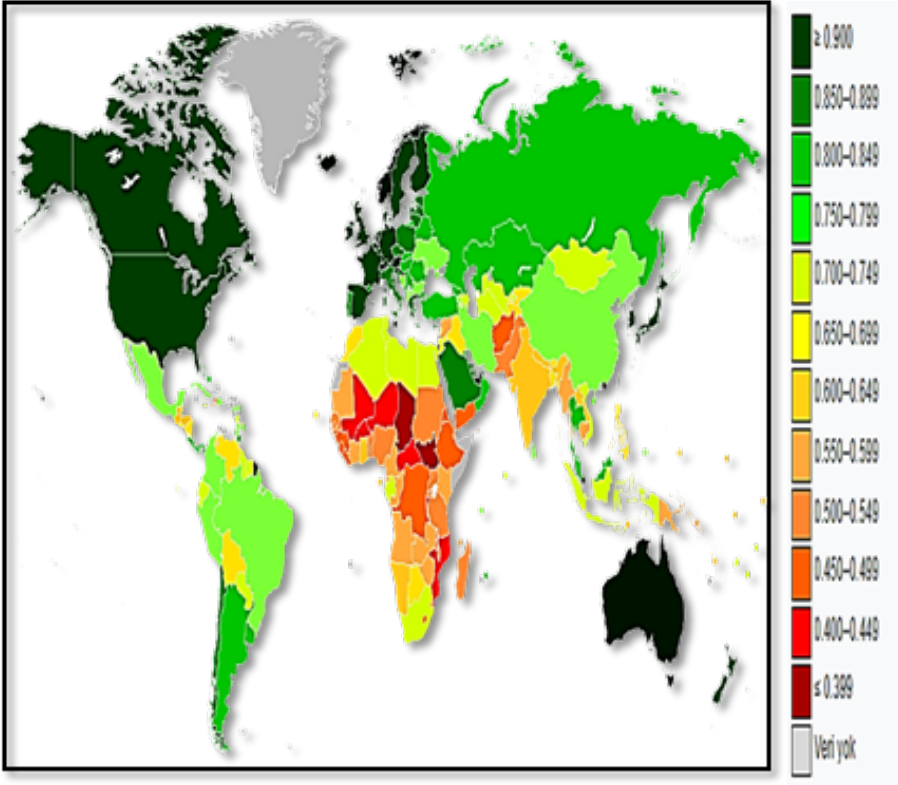
Develi'ye göre (2017), göç kavramı ile bağlantılı farklı kuramsal katkıların olabilmesi amacıyla sınıflama metotları oluşturulmuştur. Bu hedefle en temel araç olarak, göç sürecinin yayıldığı zaman dilimi üzerinden analizler yapılmış ve daimî, yarı kalıcı ve geçici göç olguları üzerinde önemle durulmuştur (Olejarova, 2007). Kriger göç kuramlarını ekonomik kökenli ve ekonomik kökenli olmayan kuramlar şeklinde ayırırken (2004); Faist (2000) ise göç yaklaşımını mikro, makro ve orta düzey göç kuramları biçiminde bölümlenmiştir (Aktaran Krieger, 2004). Bu sınıflamaya bakarak, mikro düzey göç kuramlarının bireyin aldığı göç kararlarına yoğunlaştığını, makro düzey göç kuramlarının ise kitlesel göç temayüllerini incelediğini söylemek mümkündür. Mikro ve makro düzeyin adeta ortasında kalan orta düzey göç kuramları ise hem hane halkı hem de sosyal katmanlar düzeyinde göç kavramının nedenlerini ve sürekliliğini açıklamaya çalışmaktadırlar. (Hagen-Zenker, 2008).

3.3. İkili İşgücü (Segmented) Piyasası Kuramı

1970'lerin bitimine doğru Piore ve ardıllarının emek piyasalarına yönelik bakış açıları, önceki kuramlara nazaran belli farklılıklara sahipti. Bu yeni teoride sanayileşmiş ulusların emek gücüne dayalı ihtiyaçları ve buna bağlı sistemleri göçte ilksel neden olarak düşünülmemektedir. Şöyle ki; Hedef ülkelerin göçe eğilimleri teorinin asıl vurgu noktasını oluşturmaktadır. Aslında talep eden kaynak ülkelerin istihdam ihtiyacı sonucu oluşan ulus aşırı nüfus hareketi ile oluşmamaktadır. Bilakis endüstrileşmiş ulusların tabakalı emek gücü piyasalarındaki talep göçün gerçek nedeni olarak algılanmaktadır.

Sanayileşmiş ülkelerin ekonomik dizaynlarına bakıldığında esas itibariyle ikili segment bir yapı gözlemlenmektedir. Bunlardan ilki **sermaye yoğunluklu** diğeri ise **işgücü/emek ağırlıklı** sektörlerdir (Taylor and Fletcher, 2001). Tahmin edileceği üzere sermayenin ağırlıkta olduğu sektörlerde kalifiye işgücü ihtiyacı üst düzeydedir. Bu tür sektörler için teknoloji, mesleki donanım ve bilgi birikimi bir çalışmada aranan özellikler olmaktadır. Dolayısıyla böyle bir çalışanın eğitim ve deneyim süreci de belli bir zaman, deneyim ve maliyet anlamına gelmektedir.

Sermaye ağırlıklı işletme sahiplerinin bu donanımlarda çalışanlarını kaybetmek istemeyecekleri aşikardır. Bu segmentlerde aslında günümüz toplumlarından alışık olduğumuz bir hiyerarşi de göze çarpmaktadır. Buna göre, vasıfsız ve emek ağırlıklı işlerde çalışanların ücret politikaları asla nitelikli işgücünü geçemez. Bugün duymaya alışık olduğumuz mavi veya beyaz yakalılar gibi kavramların kökeni bu hiyerarşiye dayanmaktadır. Tabi bu noktada bu teori bağlamında göçte katılan nüfusun hedef ülkede beklenenden fazla olmasının düşük işgücü ücretleri ile sonuçlanabileceğini de gerekmektedir.

Şekil 6: İnsani Gelişme Endeksi'ne Göre Ülkeler (BM Kalkınma Programı).

Kaynak: (UNDP, 2022, <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>)

Şekil 6'nın analizi bizlere endüstrileşmiş ülkelerle genel anlamda insani gelişmişlik arasındaki korelasyonu açık şekilde göstermektedir. Özellikle Batı Avrupa, ABD, Japonya gibi ülkeler bu gelişmiş göstergelerle göçte hedef ülke haline gelmektedirler. Ancak Japonya'nın göç politikalarının batı dünyasına göre farklı olduğunu görmekteyiz.

Ekonomik olarak çok büyük olan ülkelerde tabana yayılmayan refah sebebiyle yoğun göç verebilmektedir. Buna tipik örnek olarak, G20'de yer almasına rağmen kaynak ülke olan Hindistan, Suudi Arabistan ve Hindistan verilebilir. Türkiye bu noktada hem hedef hem kaynak ülke olarak biraz daha farklı bir uluslararası perspektife sahiptir. Buradan çıkaracağımız anlam ise ekonomik büyüklüğün her zaman insani gelişmişlik anlamına gelmediği ve kalkınmanın esasen hedeflenmesi gerektiğidir.

3.4. Dünya Sistemlerine Yönelik Teori

Bu kuramın kurucusu olarak Wallerstein görülmektedir. Bu bilim insanının küresel nüfus hareketlerine dayalı görüşü ikili tabakalı teoriye göre belirgin şekilde farklılıklar içermektedir. Buna göre, dünyada uluslararası nüfus dolaşımının asıl sorumlusu gelişmiş ülkelerin sanayide ihtiyaç duyduğu nitelikli veya niteliksiz emek gücü değildir. 16. yy.'dan itibaren dünya nüfusu artış trendine girmiş ve özellikle 18. yy. sonrasında ekonomik pazarlar önemli derecede büyümüştür. Dünya sistemleri teorisyenleri işte göçün asıl nedeni olarak, bu küresel Pazar büyümesini görmekteyler (Sassen, 1998). Bu teoriye göre, uluslararası göç kapitalist gelişmelerin neden olduğu kopma ve yer değiştirmelerin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kapitalist ekonomi Batı Avrupa, Kuzey Amerika ve Japonya'daki merkezlerden giderek daha geniş halkalar halinde yayıldıkça, dünyanın geri kalanındaki artan nüfusta küresel pazar piyasasına dahil edilmektedir. Göçmenlerin küresel dağılışıma bakıldığında gelişmekte ülkelerin göçmenlerle ilgili yükün çoğunu taşımak durumunda kalması bu kuram destekler niteliktedir (Şekil 7).

Şekil 7: Sığınmacı Sorunu Avrupa'nın Uyumsuzluğu ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Durum.

Kaynak: <https://www.dunya.com/dunya/gocmenleri-gelismekte-olan-ulkeler-sirtliyor-haberi-291252>

Bu teoriye göre, uluslararası göç spesifik olarak Batı Avrupa'nın kolonize olma sürecinde yarattığı nüfus hareketinin günümüzdeki ardıllarıdır. Sömürgeciliğin yaygın olduğu zamanlarda adı geçen ülkelerdeki kültürel bağlar sayesinde, yeni uluslar ötesi pazarlar kurulmaktadır. Yani bir bakıma göç sürecini küreselleşmeye dayandıran bir kuram, bunun 4 yüzyıl öncesine kadar uzanan bir ekonomik büyüme birikimin sonucu olduğunu savunmaktadır (Abadan, 2006). Aynı zamanda bu teori, içinde Türkiye'nin de olduğu gelişmiş ülkelere vurgu yapmakta, bu ülkelerin çevre ülkeler olarak kapitalist sisteme katılmalarının göçün önemli nedeni olduğunu vurgulamaktadır. Bu açıdan bakıldığında, bu kuram neoklasik makro kuramın aksine ülkeler arasında ücret ve istihdam politikaları farklarının göçe çok daha az etki ettiğini açıklamaktadır. Bu bakış belli noktalarda göçün sistematığını açıklasa da sanki daha çok 20.yy'ın ikinci yarısıyla beraber şekillenen küresel nüfus ve ekonomi konjonktürüne göre oluşturulmuş gibidir. Her göçün kendi içinde benzersiz bir doğası olduğu hatırlanırsa bu eleştirinin nedeni daha rahat anlaşılacaktır.

3.5. Network Göç Kuramı

Daha önce incelediğimiz nüfus veya göç ile ilgili teorilerin genelde küresel nüfus dinamiklerinin nedenlerini açıklamaya yönelik olduğunu gördük. Network kuramı diğer kuramlardan göçün daha çok sürdürülebilirlik ve mekân boyutlarını araştırması bakımından ayrışır (Vertovec, 2002). Göçe maruz kalan herhangi bir alanda eski ve göçmenlerin yanı sıra göç etmeyen yerli nüfusunda bulunduğu kültürel ve ekonomik açıdan karmaşık bir ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır. Örneğin kadının statüsündeki göç sonucu gerçekleşen değişim sosyal statüler arasındaki rol değişimini açıklaması bakımından önemlidir (Abadan, 2006). Nüfus akışına katılan kadın nüfus eski geleneksel rollerinin aksine kazanç odaklı yeni davranış modelleri geliştirebilmektedir. Kadının özgürleşme veya pseudo-özgürleşme sürecinde, uluslararası göçün kadınlara tüketim alışkanlıkları açısından yeni olanaklar tanıdığı ancak bunun ötesine geçebilecek toplumsal konum özelliklerinin çok değişime uğramadığı düşünülmektedir (Pessar, 1999).

Bu teori dikkatlice incelendiğinde, göçe katılan bireyler veya topluluklar arasındaki networkun bir bakıma göçü teşvik ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu ilişkiler ağının sağladığı faydalardan birisi de göç faaliyetine katılan mülteciler açısından, ekonomik maliyetler konusundaki risklerin azalmasıdır. Bu noktada hedef ülkelerdeki aile politikaları göçmenlerin network yapılanmasına ayrı bir katkı olarak eklenmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak şu söylenebilir; belli bir zaman, mekânsal paylaşım ve sosyal birliktelik

sonucu kurumsallaşan bu network topluluğu, geldiği ülkenin kültürel yapısına adapte olmak yerine daha çok kaynak ülkelerinden edindikleri gelenek ve normları temsil etmektedirler.

Şekil 8: Çin Mahallesi (New York)

Kaynak: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/new-yorkta-cin-mahallesi/252302>

Şekil 8’de görüldüğü üzere Çin kültürünün öğeleri ABD değerlerini değil kaynak ülkenin özelliklerini yansıtmaktadır. Buradaki Çinliler açısından ilişkiler ağı Çinli olmak üzerine kurulan avantajlarla şekillenmiş ve mimariye bile yansıyan bir kurumsallığa erişmiştir. Benzer özellikler Almanya’daki Türk vatandaşlarımız içinde söylenebilir. Almanya’ya giden birçok soydaşımız bu networkten faydalanmaktadır. Bu durumun hedef ülkeye göçü teşvik ettiğini söylemek doğru olacaktır.

3.6. Göç Sistemleri Kuramı

Neoklasik kuramlar ulusların göç politikalarını göz ardı etmektedir. Bireyselliği ön plan alan bu yaklaşımlar, göçün geçmişten geleceğe

farklılaşmalarını açıklamamakta ve bu açıdan tarihsel perspektifi nüfus hareketlerine dahil etmemektedirler. Buna mukabil dünya sistemleri teorisi de göçü yaratan bireysel tutumların yerine, sermaye dünyasının ihtiyaçlarını koymaktadır (Pryor, 1981). Göç sistemleri teorisi AB gibi kurumsal yapıların nüfus ve göçmen politikalarına, küresel ilişkiler ağına ve devletlerin ekonomik etkilerine odaklanmış bir yaklaşımdır. Buna göre, ulus ötesi networkun tek yolu ülkeler arasındaki ilişkiler değildir. Bu bağ kültürel faaliyetler veya akrabalık bağları gibi birçok köprü yardımıyla da kurulabilir (Toksöz, 2006).

Uluslararası göç sistemi, çoğunlukla gelişmiş ülkelerden oluşan bir bölge ile kaynak ülke konumunda olan diğer uluslardan gerçekleşen nüfus akışıdır. Bu nüfus hareketi kitlesel ve sürekli. Bu teoriye göre, mesafeler fiziki olarak göçü kolaylaştırıcı ve zorlaştırıcı değildir. Yakınlık kavramı daha çok kültürel, siyasi veya ekonomik alanları işaret etmektedir.

Şekil 9: Küresel İklim Değişiminin Yaratabileceği Nüfus Hareketleri

Kaynak: <https://www.ensonhaber.com/dunya/her-uc-kisiden-biri-2070te-iklim-gocmeni-olabilir>

Önceki bölümlerde incelediğimiz göç teorilerinde pek vurgulanmasa da küresel ısınma, çevre kirliliği, aşırı nüfus artışı gibi kavramlar yeni göçleri ve göç yaklaşımlarını tetiklemektedir. Dünyada 2 milyar insanın klimatolojik değişimlerin yarattığı başta kuraklık gibi sebeplerle, özellikle Afrika ve Ortadoğu gibi bölgelerde kitlesel nüfus hareketlerine neden olacağına dair öngörüler vardır. Sonuç olarak, bu bölümde ele aldığımız kuramlar göç konusunda geliştirilmiş olan teorilerden önemli görülenleri kapsamaktadır. Bunun dışında *kümülatif nedensellik* ve *kurumsal kuram* gibi yaklaşımlar ilk akla gelenlerdir.

4. Sonuç

Göç kavramı, karmaşık ve dinamik süreçler ağının adıdır. Ulusal veya uluslararası düzeyde tüm aşamaları geniş insan kitlelerini hareketlendiren bu süreç, tarihsel zaman dilimlerinde çoğunlukla kıtlık, kuraklık ve savaşlar yoluyla anayurtlarından ayrılmak zorunda kalan topluluklardan oluşmuştur.

Sanayi devrimi göç süreçlerini başka bir seviyeye taşıyarak belli bölgeler arasındaki nüfus akışını daha da hızlandırmıştır. Gelişmiş ülkelerin nitelikli ya da nitelsiz işgücü ihtiyaçları ile, daha iyi yaşam koşullarına erişmek isteyen üçüncü dünya ülkelerindeki bireyler arasındaki göç, kaynak ülkeler açısından bir bakıma beyin göçüne de dönüşebilmektedir. İnsanoğlunun var olduğu tüm zaman dilimlerinde nüfusun bireysel ve kitlesel hareketi çeşitli sebeplerle gerçekleşmiştir. Bugünden geleceğe belki de artarak devam edecek olan göç hareketleri, artık sadece gelişmiş ülkeleri hedef almamakta gelişmekte olan ülkelerde önemli derecede mülteci akınına uğrayabilmektedir.

Bu karmaşık süreçlerin hepsini tek bir nedenselliğe indirgeyebilecek göç kuramı geliştirmek çok zordur. Bu sebeple göç teorileri her biri kendi içinde benzersiz olan göç modellerinin hepsini birden kapsayamamaktadır. Örneğin Neoklasik teoriler bize nüfus akışının ana gerekçesi olarak uluslar arasındaki ücret farklarını işaret ederken, bireysel fayda/kazanç beklentisinin bireyin yer değiştirmesini sağladığını ifade etmektedir. Buna mukabil segment (ikili) piyasa teorisi, nitelikli işgücü ile vasıfsız emek dünyası arasındaki farka dikkat çeker ve bunun yarattığı bir çeşit sınıfsal hiyerarşiyi anlatır. Sassen ise nüfusun hareket yönü ile sermayenin yönünün benzerliğine vurgu yapmaktadır ve küresel şehirlerin bu anlamda çekici merkezlere dönüştüğünü açıklamaktadır. Gerçekten de Tokyo, Londra, İstanbul, Paris, New York gibi birçok küresel şehir gerek ulus içerisinde gerekse ulus aşırı nüfus hareketlerindeki cazibe merkezlerine dönüşmüşlerdir.

Massey Network kuramıyla göçün farklı boyutuna dikkat çekerek kurumsallaşmış ilişkiler ağının göçü teşvik eden bir boyutu olduğu saptamasını

yapmıştır. Buna göre, göçe katılmak isteyen bir bireyin halihazırda yurt dışında bulunan tanıdık veya akrabaları göçün risklerini azaltan bir etki yaratmaktadır. Böylece bireyde göçe karşı eğilim artmaktadır. Diğer taraftan kümülatif gerekçeleri irdeleyen başka bir kuram ise, oldukça kompleks bir yapıda olan nüfus hareketlerinin sürekliliğini açıklamaya çalışmaktadır. Bazı gelişmiş ülkelerde adeta belli sektörler veya mesleklerdeki işler sosyal algıda “göçmene uygun iş” gibi küçümsenmektedir. Bu durumda belli sektörler için göç akımına destek vermektedir. Göç sistemleri kuramı biraz farklı bir bakış açısı ile, çok boyutlu göçlerin olduğunu hatırlatmakta ve göçün işleyiş mekanizmalarındaki farklara vurgu yapmaktadır.

Bu çalışmada açıklanan bilgilerden hareketle özet olarak şunları söyleyebiliriz;

- Her göç kuramı ilgili nüfus hareketini açıklayabilmek için farklı nedensellik kalıplarını ön plana almaktadır.

- Göç modelleri ile politikalar geliştirmek isteyen uluslar bu kuramlara bakarak farklı yöntemler benimseyebilir. Örneğin göçe karşı alınan tedbirlerin işlevsiz olacağı çünkü bunların sermaye piyasalarının durumundan kaynaklandığı düşünülebilir. Başka bir kurama bakarak, sorunu kaynağında çözecek yatırım politikaları geliştirmek düşüncesi ortaya çıkabilir.

- Sonuç olarak en büyük güçlüğü göçe katılan bireyin ve toplulukların kendisi yaşamaktadır. Bu zorluk sadece göçün maaliyeti ve riskleri bağlamında oluşmamaktadır. Aynı zamanda göç sonrası kültürel uyumsuzluklar, dil öğrenmeye dair güçlükler, eğitime katılımı uyum gibi birçok başlıkta göçmen ciddi güçlüklerle karşı karşıya kalmaktadır.

Kaynakça

Abadan, U. N. (2006). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*, 2. Baskı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Algan, N. (1988). Adana İlinde Kentleşme: Kentleşmeyi Etkileyen Faktörler ve Yarattığı Sorunlar, *Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(1), ss.105-119.

Bodvarsson, Ö.B. & Berg, H.V. (2013). The Determinants of International Migration: Theory, s.27- 57, (Ed.) Bodvarsson, Ö.B. & Berg, H.V., *The Economics of Immigration*, Springer: New York.

Borjas G.J. (1989). *Economic Theory and International Migration*. Int. Migr. Rev. 23:457–485. doi: 10.1177/019791838902300304.

Castles, S. Miller, M.J. (2008). *Göçler Çağı: Modern Dünyada Uluslararası Göç Hareketleri*, No:195, Çev. Bülent U. Bal ve İbrahim Akbulut, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cerit, S. (1986). Türkiye’de İller Arası Göçler (1950-1980), *Nüfus Bilim Dergisi (The Turkish Journal of Population Studies)*, (8), ss.81-103.

Çağlayan, S. (2006). Göç Kuramları, Göç ve Göçmen İlişkisi. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (17), 67-91.

Darkot, B. (1954). Türkiye’de Nüfus Hareketleri, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 5(6), ss.3-22.

Darkot, B. (1961). Türkiye’nin Nüfus Hareketlen Üzerine Yeni Gözlemler, *Türk Coğrafya Dergisi*, (21), ss.1-14.

Develi, E. (2017). 21. Yüzyılda Göç Olgusu: Uluslararası Göç Teorilerinin Ekonomi Politigi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Göç Özel Sayısı, 1343-1353. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduiibfd/issue/53207/706530>

Doh, R. (1984). Interprovincial Migration in Turkey And Its SocioEconomic Background: A Correlation Analysis, *Nüfus Bilim Dergisi*, (6), ss.49-61.

Doğanay, H. (1986). Trabzon İlinde Nüfus Hareketleri ve Göçler, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 15(2), ss.281-305.

Doğanay, H. (1994). *Türkiye Beşerî Coğrafyası*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi.

Eraydın, A. (1981). *Türkiye’de 1950-1980 Döneminde İller Arası Göçlerin Genel Değerlendirilmesi*, Ankara: DPT Yayınları.

Erdoğan, Z. (1989). Türkiye’de Kırdan Kente Göçün Sosyal Temelleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), ss.97-108.

Erel, L. (1985). Antalya İlinde 1935-1980 Yılları Arasındaki Devrede Nüfus Hareketleri, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü Dergisi*, (1), ss.191-201.

Ertürk, E. (1985). Göçün Ekonomik Analizi, *Uludağ Üniversitesi İibf Dergisi*, 6(2), ss.1-9

Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulus aşırı Toplumsal Alanlar*, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Gedik, A. (1985). Rural to Urban Versus Urban to Urban Migration in Turkey, 1965-70, *EspacePopulations-Societies*, (1), ss.86-92.

Gezgin, D. D. M. (1991). İşgücü Göçü Teorileri. *İstanbul Journal of Sociological Studies*, 0 (23), 31- . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuoskon/issue/9545/119207>

Giddens, A. (1984). *The Constitution of Society*. University of California Press.

Hagen-Zanker, J. (2008). “Why do People Migrate? A Review of the Theoretical Literature”, MPRA Working Paper.

Hicks, J. R. (1932). *The theory of wages*. Macmillan.

Gökburun, İ. (2019). Ekonomik Gelişmişliğin Göçler Üzerindeki Etkisi: Denizli Örneği. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 2 (3), 564-582. DOI: 10.33712/mana.658852

Kahraman, S. Ö., Çalışkan, V. (2015). Uluslararası Emek Göçü Teorileri ve ODKA, S. Şahin ve Diğ. (Eds.) *Coğrafyacilar Derneği Uluslararası Kongresi Bildiriler Kitabı İçinde* (s. 477-486). Coğrafyacilar Derneği Uluslararası Kongresinde Sunulan Bildiri, Ankara: Pegem Akademi.

Kruger, H. (2004). *Migration Trends in an Enlarged Europe*, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.

Lewis, G. J. (1982). *Human Migration: A Geographical Perspective*, New York: St. Martin's Press.

Malmberg, G. (1997). Time and Space in International Migration, in Hammar, T., Brochmann, G., Tamas, K. & Faist, T.(eds.), *International Migration, Immobility and Development. Multidisciplinary Perspectives*, Oxford: Berg.

Massey, D.S. (1999). “Why Does Immigration Occur? A Theoretical Synthesis”, s.34-52, (Ed.) Hirschman, C., Kasinitz, P. & De Wind, J., *The Handbook of International Migration: The American Experience*, New York: Russell Sage Foundation.

Olejarova, E. (2007). *Labor Migration As a Socio-Economic Phenomenon: Slovakia and the Czech Republic in a Comparative Perspective*, Central European University: International Relations and European Studies.

Özgür, E. M. ve Yasak, Ü. (2009). Şehir İçi İkametgâh Hareketliliğine Kuramsal Bir Bakış, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, S.7(1), ss.39-50.

Parthasarathi, P., & Quataert, D. (2011). “Migrant Workers in the Middle East: Introduction,” *International Labor and Working-Class History*, vol. 79 (1), pages 4-6, April. Cambridge University Press.

P, Alejandro. (1999). Immigration Theory for a New Century: Some Problems and Opportunities. C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind, *The Handbook of International Migration: The American Experience* içinde, New York: The Russell Sage Foundation.

Pessar, P. R. (1999). The Role of Gender, Household and Social Networks in the Migration Process: A Review and Appraisal, C. Hirschman, P. Kasinitz, J. De Wind. (Eds.) *The Handbook of International Migration: The American Experience*, New York: Russell Sage Foundation.

Pryor, R.J. (1981). Integrating International and Internal Migration Theories, Kritiz, M.M., Keely, C.B. and Tomasi, S.M. (der.), *Global Trends in Migration: Theory and Research on International Population Movements* içinde, New York: Center for Migration Studies, 110-29.

Ravenstein, E.G. (1885). The Laws of Migration, *Journal of the Statistical Society of London*, 48(2); 167-235.

Sassen, S. (1991). *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton University Press.

Smith, A. (2012). *Milletlerin Zenginliği*. çev. Haldun Derin, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Skousen, M., (2019). *İktisadi Düşünceler Tarihi: Modern İktisadın İnşası*. Adres Yayınları.

Tandoğan, A. (1989a). Türkiye Nüfus Hareketlerinde İstanbul'un Yeri, *Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, 1(1), ss.135-141.

Taylor, J. E. and Fletcher P. L. (2001) Remittances and Development in Mexico: The New Labour Economics of Migration: A Critical Review, Rural Mexico Research Project 2.

Tandoğan, A. (1989b). *Türkiye'de 1975-1980 Döneminde İller Arası Göçler*, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İ. ve Erder, L. (1978). *Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Toksöz, G. (2006). *Uluslararası Emek Göçü*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Tümertekin, E. (1968). *Türkiye'de İç Göçler*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Tümertekin, E. (1972). Türkiye'de Kademeli Göçler, *Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi*, (1), s.47-86.

Tümertekin, E. (1977a). Türkiye'de İç Göçlerde Yeni Eğilimler, *Şehircilik Enstitüsü Dergisi*, (14), ss.18-33.

Tümertekin, E. (1977b), Türkiye'de İç Göçler Üzerine, *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, (22), ss.29-42.

Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2017). *Beşerî Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân*, İstanbul: Çantay

Yayınları.

Yalçın, C. (2004). *Göç Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık.

Yasa, İ. (1968). İç Göçlerin Büyük Şehirlerin İş-Güç Çeşitlerindeki Etkileri (Ankara Örneği), *AÜEF Dergisi*, S.1. (1-4), ss.175-193.

Yener, S. (1977). *1965-1970 Döneminde İller Arası Göçler ve Göç Edenlerin Nitelikleri*, Ankara: DPT Yayınları.

Vertovec, S. (2002). *Transnational Networks and Skilled Labor Immigration*, Working Paper for Ladenburger Diskurs "Migration" Gottlieb Daimler- und Karl BenzStiftung, Ladenburg, 14-15 February.

Zipf, G. K. (1946). The P1 P2/D Hypothesis: On the Intercity Movement of Persons, *American Sociological Review*, Vol. 11, No. 6 (Dec)., 1946), 677-686.

Zolberg, A. R. (1982). Matters of State: Theorizing Immigration Policy. C. Hirschman, P. Kasinitz, J. DeWind, *The Handbook of International Migration: The American Experience* içinde, pp. 1-516. New York: The Russell Sage Foundation.

Zolberg, A. R. (1997). Global Movements, Global Walls: Responses to Migration, 1885-1925. *Global History and Migrations*, Ed. Wang Gungwu, Boulder, Colo Westview içinde, pp. 1-320. Newyork: Routledge.

İnternet Kaynakçası

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/new-yorkta-cin-mahallesi/252302>

https://hdr.undp.org/system/files/documents/global-report-document/hdr2021-22pdf_1.pdf

<https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>

<https://akademikarastirma.org/ekonomik-buyume-ve-nufus-iliskisi/>

<https://www.sektorumdergisi.com/sanayi-devriminin-gelisim-sureci/>

<https://usamer.org/2020-kuresel-goc-raporu/>

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Ic-Goc-Istatistikleri-2021-45869>

<https://www.profdrlentsahin.com/emek-teorilerinde-yeni-yaklasimlar.html>

<https://www.dunya.com/dunya/gocmenleri-gelismekte-olan-ulkeler-sirtliyor-haberi-291252>

BÖLÜM IV

HORMONLU ŞEHİRLEŞME: KÜRESELLEŞME EKSENİNDE ŞEKİLLENEN YERLEŞMELER

Hormonal Urbanization: Settlements Shaped on the Axis of Globalization

Salman ÖZÜPEKÇE

(Dr. Öğr. Üyesi), Dicle Üniversitesi

Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Coğrafya Öğretmenliği Anabilim Dalı

E-mail: salmanozu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1763-8011

1. Giriş

Küreselleşme (globalization) olgusu, günümüzde neredeyse yaşamın her alanıyla ilişkilendirilen ancak insanlık tarihi açısından görece yeni sayılabilecek bir kavramdır. Bu kavramın özellikle 20.yy'ın ikinci yarısı ile birlikte hayatımıza girdiğini ve ulusları ekonomik yapısından kültürel bileşenlerine varıncaya kadar birçok boyutta dönüştürdüğünü gözlemlemekteyiz. Sadece küresel kentler yaratmakla kalmayan bu çok boyutlu süreç, aynı zamanda sosyal, ekonomik, nüfus hareketleri gibi birçok başlıkta beşerî coğrafyayı yeniden yazmaktadır. Sanayileşme, teknoloji atılımları, internet, yapay zekâ gibi gelişmeler baş döndürücü hızla ilerlemeye devam ederken ne küreselleşme hız kesecek gibidir ne de sorunlarıyla büyüyen hormonlu şehirleşmeler. Bir tarafında teknokentlerin bir tarafında gettoların olduğu bu kompleks ve eşitsiz şehirler, coğrafya bilimi açısından birçok özellikleri ile incelemeye değerdir. Coğrafyanın iki ana ögesi olan beşer ve doğa kavramları doğrudan veya dolaylı şekillerde kentleşme süreçleri üzerinde belirleyici olmaktadır.

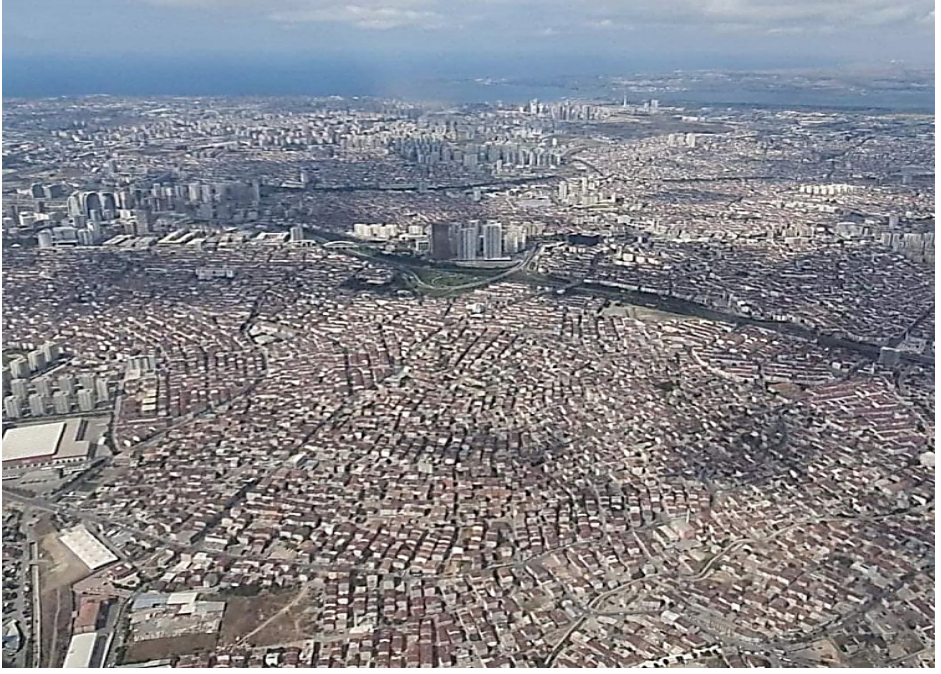
Oxford Üniversitesinin sözlüğüne göre **globalleşme**; küresel dağılımında farklı lokasyonda varlığını sürdüren kültürel yapıların ve ekonomi sistemlerinin birbirleriyle etkileşimde olmaları ve zamanla birbirlerine benzemeye başlamalarıdır (Oxford Learners Dictionaries, 2018). Bir diğer tanımlamaya göre küreselleşme; yerel fenomenlerin dünya insanlarını tek tip bir dünya vatandaşı

olacak şekilde bütünleştireceği küresel süreçlere dönüşümüdür (Stearns 2010). Bu bağlamda, bu olgu ile vurgulanan süreç küresel ölçekte *yoğunlaşmış-bütünleşmiş* bir farklılaşma aşamasıdır (Robertson 1998). Yılmaz'a (2019) göre; bu üç ilksel açıklamaya bakıldığında görülecektir ki, küreselleşme ile gezegenimizin “tek bir mekân” halinde değişimi ve “benzeşmesi” betimlenmektedir. Bu kapsamda benzeşen kültürel, ekonomik, sosyal ve siyasal değerler küreselleşmenin bir sonucudur.

Geçmiş dönemlere bakıldığında, özellikle sanayi devrimi öncesinde insan ırkının büyük bölümü kırsal yerleşmelerde yaşamını sürdürme gelmiştir. 18. yy. sonrası ise küresel konjonktürde önemli değişimler hasıl olmuş ve nüfusun büyük bir bölümü şehirlerde yaşamaya bağlamıştır. Elbette ki bu süreç yüzyıllara yayıldı ve hala devam etmekte. Şehirli nüfusun yükselişi açısından 1994 yılı ayrı bir önem arz etmektedir. Bu tarih kırsal ve kentsel nüfus oranlarının küresel boyutta eşitlendiği ilk zaman dilimidir. Ancak bu gelişmeler dünyanın her yerinde aynı hızda veya özellikte değildir. Batı Avrupa'nın ilk gelişen mega kentleri (Londra, Paris, Berlin vb.), Birleşik Devletlerin cazibe merkezleri (California, New York, Las Vegas vb.), gezegenimizdeki en büyük şehri (Tokyo) bünyesinde barındıran Japonya gibi sanayi devlerinde, gelişmişliğin bir göstergesi olarak neredeyse her beş kişiden dördünden fazlası bu yeni nesil modern kentlerde yaşamlarını sürdürmektedirler (Tümertekin ve Özgüç, 2017).

Tümertekin ve Özgüç'e göre (2017); bazı ülkelerin büyükşehirleri ulusal nüfusun siyasal, entelektüel veya ekonomik yaşamının yoğunlaşmış halinin en büyük kısmını bir bakıma kendinde birleştirmiştir. Bu şekilde, ülke yerleşme düzenine egemen olan tek büyük şehre, 1939 yılında coğrafyacı akademisyen Mark Jefferson *Primate* şehirler ismini vermiştir. Örnek vermek gerekirse Fransa'da Paris, Tayland'da Bangkok ve Türkiye'de İstanbul primate şehirler olarak değerlendirilmektedir. Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin hepsinde bu tür şehirler bulunmasına dair genel bir kural yoktur.

Birleşik Devletlerde bu türden bir şehir olmadığını söyleyebiliriz. Aslına bakılırsa, primate şehirler daha çok gelişmekte olan ülkelerde sınıflandırılmaktadır. Latin dünyasının Arjantin'deki Buenos Aires, Şili'deki Santiago ve Uruguay'daki Montevideo'da nüfus oranları, onu izleyen şehirdeki nüfus oranlarını bazen 10 kez katlayabilmektedir. Bazı durumlarda ise iki şehir birden o ülke nüfusu için dominant karaktere bürünebilmektedir. Bu tür ikililere *egemen şehir ikilisi* ismi verilmektedir. Brezilya'daki Rio De Janeiro ve Sao Paulo veya Pakistan sınırları içerisindeki Lahor ve Karaçi şehirleri bu kavrama örnek teşkil etmektedirler.

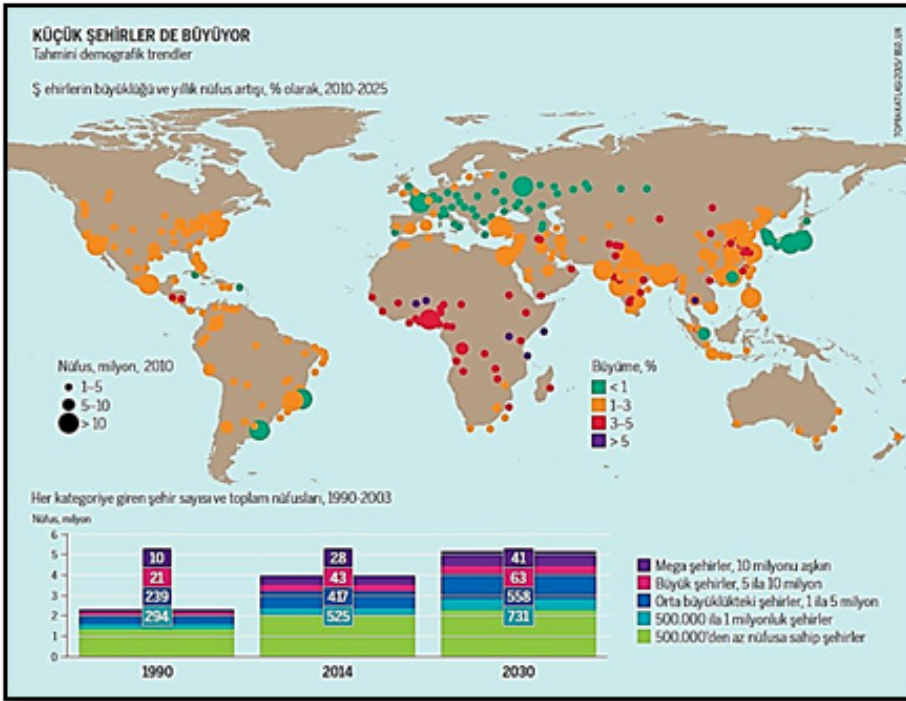
Şekil 1: Mark Jefferson'nun Pirimate Olarak Tanımladığı Şehirleşme Örneklerinden Birisi: İstanbul

Kaynak: <https://www.21yyte.org/tr/>

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla şehir nüfusları ve fonksiyonları eski dönemlere nazaran muazzam ölçüde gelişmiştir. Ancak eşitsiz koşullar, altyapı eksiklikleri, güvenlik sorunları, plansız kentleşme ve kalitesiz yapılar (6 Şubat Kahramanmaraş depremlerinde görüldüğü gibi) bazı araştırmacılar tarafından adlandırıldığı üzere, **hormonlu şehirleri** ortaya çıkarmıştır. Gelişmişlik seviyesi bir kentin oluşumunda elbette ki çok önemlidir. Fakat 20. yy.'da çok hızlı büyüyen kentler, yerleşimcilerine çoğu zaman eşzamanlı sağlıklı ortamı sağlayamamıştır. Dünya nüfusunun %60'ından fazlasının yaşadığı kentlerdeki sorunlarla küreselleşmenin dayattığı kapital şartlar arasında yoğun bir korelasyon vardır. Gelişmişlik küresel ölçekteki ekolojik çevreye pekte sevgiyle yaklaşmamış ve atmosferik dengeleri bile bozar (küresel ısınma) aşamaya gelmiştir. İnsanların daha sağlıklı bir çevrede yaşayabilmesi için hem kentleri daha bilimsel şekilde ele almalı hem de biricik yuvamız dünya için **vahşi küreselleşmenin** önüne geçmeliyiz.

2. Küreselleşme ile İlgili Temel Kavramlar ve Bu Olgunun Gölgesinde Şekillenen Yeni Dünya Şehirleri

Abadan (2006)'ya göre; günümüz dünyasında yaşamımız birbiriyle çelişkili konumdaki iki faktör tarafından şekillendirilmektedir. Bunlardan ilki küreselleşme diğeri *ise kimlik arayışıdır*. İletişim ve bilişim teknolojilerindeki baş döndürücü gelişmelerin sebep olduğu devrim ve 1990'dan sonraki kapitalizmin yeni modellenme tarzı yeni bir türde toplum yapısı oluştururken yeni şehirleri de beraberinde getirmiştir. 'Artık devletler de gittikçe küreselleşmekte veya uluslararası kimliğe bürünmekte, yani ulusların politikaya yönelimleri kendi topraklarından başka uluslara doğru kaymakta ve devlet ulus-aşırı bölgesel ve küresel piyasa güçlerinin yararına bir araç olarak çok uluslu şirketlerin, bankaların ve gittikçe artan derecede finans odaklarının istekleri doğrultusunda hareket etmektedir.' (Falk, 2001).

Şekil 2: Küresel Düzeyde Şehirleşmenin Büyüklüğü ve 2010-2025 Arası Yıllık Nüfus Artışı.

Kaynak: <https://tr.boell.org/tr/2015/06/24/sehirlesme-daha-az-yesil-ve-tarim-cok-beton-ve-kaldirim>

Yukarıda bahsi geçen ekonomik yaklaşım 20.yy'ın tamamına yayılmış bir modeldir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak sermaye belli kentlerde toplanmış ve özellikle 1960'lı yıllardan başlayarak artan nüfus ve sanayi kümelenmeleri hızla artan göçmenleri ile birlikte hormonlu şehirleri yaratmıştır (Şekil 2).

Bu tür mega şehirler, bazen moda ve kültür ile birlikte (Paris) cazibe merkezi haline gelirken, bazen de finans dünyasını (New York, Londra vb.) küresel boyutta etkisi altına alan merkezler olarak hızlı bir büyüme sürecine girmişlerdir. Bu büyüme trendi sadece mega şehirlerin kendi iç dinamikleri veya sanayi merkezi olma özellikleri ile vuku bulmamıştır. Aynı zamanda yoğun göçlerle işgücü açığına kapatma ihtiyacı, küresel boyutta kentleşme eğilimini etkilemiştir. İstihdam açığı çeken üçüncü dünya ülkeleri ile işgücüne (nitelikli veya vasıfsız) gereksinim duyan endüstrileşmiş toplumlar arasında hala önemli derecede nüfus transferleri gerçekleşmektedir. Bu duruma ek olarak, gelişmekte olan ülkelerin nüfusları da ulusal düzeyde kırsaldan kentsele sürekli bir devinim oluşturmakta ve megapoller (İstanbul) oluşturmaya devam etmektedir.

Yaylı (2012) küreselleşmenin kentleşme üzerine etkisini araştırdığı çalışmasında bu olguya yönelik yaklaşımları şu şekilde özetlemektedir; *ekonomi, kültür sistemleri, politik, toplumsal, hukuki ve uluslar arası boyutlar ihtiva eden, yerel kültürlerin ve sosyal bağların önemini kaybettiği, ulusal devletlerin dominantlığının görece azaldığı ve ulus devletlerin özelliklerinin başkalaştığı (Held, 1995) bir yapı, farklı kültürlerin benzeşme süreci (Robertson, 1992), homojenleşme kadar heterojenleşmenin, evrenselleşme kadar yerelleşmenin, modernleşme kadar gelenekselleşmenin, benlik kadar farklılığın da güncel olduğu, bu oluşumların tezatlığının değil, aksine eş-zamanlılığının ve birbirleriyle çelişkili beraberliğinin süregeldiği bir aşama (Keyman, 2002; Keyman, 2000).*

küreselleşmenin; hukuktan, adalete, devlet organizasyonundan yerel yöneticilere, iletişimden insan ilişkilerine, giyim tarzından yaşam tarzına varıncaya kadar her katmana sirayet etmiş, geniş yelpazede betimlenebilen ve her çarpanıyla yorumlanabilen bir olgu, aynı zamanda çatışmaları, parçalanmaları ve yeni katmanlaşma biçimlerini üreten (Giddens, 2008), mekanizmaları, yöntemleri ve gelişimine karşı direnebilen böylelikle, eleştirenlerin çıkarları ve tercihleri uyarınca müdahalelerine konu olan, göz ardı edilemeyecek bir aşamalar ağı ve modernliğin güncel hali olduğunu söyleyebiliriz (Uluengin, 2011).

Şekil 3: Küreselleşme Büyük Markalar ve Sermaye Grupları Aracılığıyla Dünya Kentleri Ölçeğinde Yayılmaktadır.

Kaynak: <https://www.sosyalbilgiler.org/kuresellesme-ve-kuresellesmenin-turkiye-uzerine-etkileri/>

Şekil 3'te görüldüğü üzere, özellikle 20. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Güneydoğu Asya'dan (Tayvan, Hong Kong vb.), Afrika'ya kadar (Johannesburg, Durban, Kwazulu-Natal ve Cape Town) birçok şehirde önemli sanayi yatırımları yapılmıştır. Bu yatırımlar bu kentleri devasa yerleşmelere dönüştürmüştür. Nüfusu 10 milyonu geçen şehirler genel olarak bu dönemde oluşmaya başlamıştır. Bugün bakıldığında dünya nüfusunun % 60 kadarı şehirsiz alanlarda yaşamını idame ettirmektedir. Küreselleşme süreci bu bağlamda değerlendirildiğinde, kentleşme sürecinin en önemli belirleyicisi olarak ta görülebilir.

Küreselleşme ve şehirleşmeye dayalı deneyim süreci farklı şekillerde isimlendirilebilmektedir. Aliğaoğlu (2023)'e göre, Küresel Dünyaya Eklemlenirken Modernitenin Aşınması (Tekeli, 2009), Neo-Liberal Kentleşme Aşaması (Kurtuluş, 2010), Küreselleşme (1980 sonrası) ve İslamcı Neoliberalleşme (2000 sonrası) (Çavuşoğlu, 2014), Şehirlerin Dönüşümü: Ekonominin Motoru Olarak Kentsel Rant (1980 sonrası) (Kömürcüoğlu, 2018), Kentsel Dönüşüm ve Gelişme Dönemi (1980-2000) Günümüz Kentleşme

Dönemi (2000-2020) (Yurt, 2020), Neoliberal Kentleşme Dönemi (1980-2000) ve Kentsel Dönüşüm Dönemi (2000 sonrası) (Tuğaç, 2021) şeklinde tanımlar yapılmaktadır. Sermaye birikimine dolayısıyla küresel ölçekte şehirleşmenin ekonomik boyutlarına değinilmektedir. Türkiye’de küreselleşme ve buna bağlı neoliberalleşme süreci 1980 sonrasında topluma çok boyutlu şekilde sirayet etmiştir. 1980 yılı kendisinden önceki yirmi yıla mührünü basan ithal ikameci ve devletçi ekonomik yaklaşımın sonu olmuştur. 24 Ocak Kararları yeni çağın referans metnidir (Alpay ve Alkin, 2020).

Dubai (1971)

Dubai (2015)

Şekil 4: Bir Enerji ve Turizm Merkezi Olan Dubai’nin (BAE) Küresel Ölçekte Etkili Değişimi.

Kaynak: <https://onedio.com/haber/arap-dunyasinin-sakin-bir-bolgesi-olan-dubai-nin-sadece-50-yilda-yasadigi-buyuk-degisim-980390>

Dubai örneği tekil bir örnek değildir. Birçok turizm, liman kenti küreselleşmeden önemli derecede etkilenmiş ve hem ekonomik kapasitelerini

geliştirmişler hem de hızlı bir şehirleşme sürecine maruz kalmışlardır. Bu noktada belirtmek gerekir ki, küreselleşme küresel boyutta eşitsiz ve asimetrik bir dağılım sergilemektedir. Bazı şehirler elverişli coğrafi konumları ve işgücü kapasiteleri sayesinde önemli derecede gelişirken, bazı yerleşim alanları küresel şehirleşmeden daha az etkilenmişlerdir.

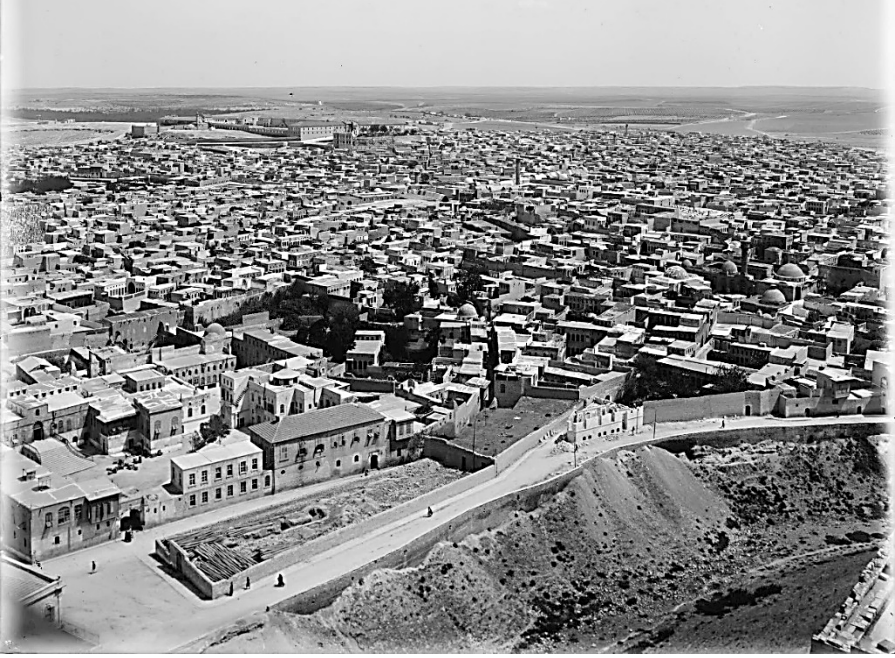
Küreselleşme olgusu sadece ekonomi veya şehirleşme alanlarında etkili olmakla yetinmemiştir. Popüler kültürden moda kavramına, dilin yapısı ve dağılışımdan gastronomi kültürüne varıncaya kadar birçok başlıkta evrensel değerleri değiştirmiştir. Bu değişim çoğu zaman tek tipleşme şeklinde cereyan etmiştir. Aksi taktirde Napoli'den çıkan pizzanın Mardin'de köy ismi (Kafro) olarak anılmasını nasıl açıklayabilirdik? Veya Almanların en sevdiği yiyeceklerden birisinin döner olmasını. Küreselleşme genel olanı sosyal tabakalara yayarken, yerel olanı bir bakıma kademe kademe yok etmektedir. Yani her yenilik (küreselleşme gibi) eskiyi (yerel kültürler) tarih sahnesinden parça parça silmektedir.

3. 20. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Uzanan Şehirleşme Serüveni

Kentleşme veya şehirleşme tanımlamalarını duyduğumuzda aklımıza ilk gelen kavramlar, genellikle sekonder (ikincil ilişkiler ağı) iş bölümünün yaygın olduğu, endüstrileşmenin öne çıktığı ve nüfus yoğunluğunun arttığı mekanlar olmaktadır. Aslına bakılırsa kentsel alanlara daha birçok fonksiyon yüklemek olasıdır. Şöyle ki, ekonomik yapılanmanın süreklilik kazandığı ve uygarlığın ortaya çıktığı alanlar yine bu tip kentsel oluşumlardır. Çoğu bilimsel ve teknolojik devrim, siyasal ve toplumsal sıçrayış şehirleşme ile yakından ilgilidir. Toplumsal özellikleri inceleyen her bilim dalı, kentleri de az ya da çok inceleme objesi olarak ele almaktadır. Elbette ki her bir bilim dalı şehirleşmeyi farklı boyutlarıyla ele almakta ve doğal olarak farklı sonuçları tartışmaya açmaktadır.

Duru ve Alkan'a (2002) göre; 20. yy. boyunca kent üzerine yapılan araştırmalar kentsel mekanları farklı perspektiflerden yorumlamıştır. Yüzyılın ilk yarısına kadar ortaya konulan çalışmalar incelendiğinde, Wirth'ün ve Chicago Okulu'nun etkisi ile daha çok kentin yabancılaştırıcı etkisinden kaynaklanan konular üzerine bir eğilim olduğu gözlemlenmektedir. Sonrasındaki araştırmaların kapsamı ise örnek olay incelemesi şeklinde vuku bulan yaklaşımları ihtiva etmektedir. Bu şekilde, şehirsal sahalarda yaşamını sürdüren bireylerin güçlü sosyal bağlara ve toplumsal katılım duygusuna sahip oldukları görülmüştür (Whyte, 1943). *1970'lerden sonra ise kentsel yerleşmelerde sınıfsal mücadelelerin yaşandığına tanıklık etmekteyiz. Buna göre, şehirsal yaşam*

alanlarında evrensel değerde çözümler üretmek yerine uluslararası kapitalizmin yerele, yani kentlere hangi boyutlarda etki ettiğini incelemek daha yerinde bir bakış açısı sunacaktır (Flanagan, 1994).

Şekil 5: Osmanlı İmparatorluğunun Önemli Yerleşmelerinden Halep (20. Yüzyıl Başları)

Kaynak: <https://aposto.com/s/19-yuzyil-sonlarinda-ve-20-yuzyilin-baslarinda-halep>

Osmanlı kent yapısının klasik bir örneğini teşkil eden Halep'te Kayşani adı verilen taş cinsi konutlarda sıkça kullanılır. Halepliler günümüzde bile evlerini taş kaplama yapmaya devam etmektedir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Halep>).

Yücel'in (2020) 20. yy. kapsamında Türkiye'de ve dünyada kentleşme ile ilgili yaptığı bir çalışmasında, orta çağın bitiminden sonra yenilenen şehrsel dünya, üç temel ilerlemenin neticesi olarak görülmüştür. Bunlardan ilki, küresel yapının bizzat kendisi, ekonomik ve toplumsal hareketliliğin küresel özelliğe bürünmesiyle, entegre ve uyumlu bir bütünsellik oluşturmuştur. Bu yeni konjonktürün öncesinde yerel boyutta ve birbirinden bağımsız piyasalar artık birleşmişler; global ölçekli kurumlar tarafından koordine edilen üretim ve tüketimin dünya çapındaki örüntüsü, bu yapıların yerini almıştır.

Aynı şekilde, evveliyatında yerel boyutlarda kalan toplumsal örüntüler ve ilişkiler ağı büyüyerek küresel ölçüğe ulaşmışlardır. Sonraki ilerleme ise şehirlerin yeni sahalara doğru genişleyerek sayı ve büyüklük bakımından artışı neticesinde şehrsel nüfusu ve sahası olmayan çok az bölgenin geriye kalmış olmasıdır. Üçüncü ve son ilerleme, fazla sayıda bireyin ve küresel nüfus içerisinde büyük bir oranının şehirlerde yaşamını sürdürmesi ve köken ve karakter olarak şehrsel yaşam kalıplarını takip etmesine bağlı olarak küresel nüfusun dönüşümüdür (Clark, 1996).

Tablo 1: Global Şehrsel Gelişmenin Temel Aşamaları

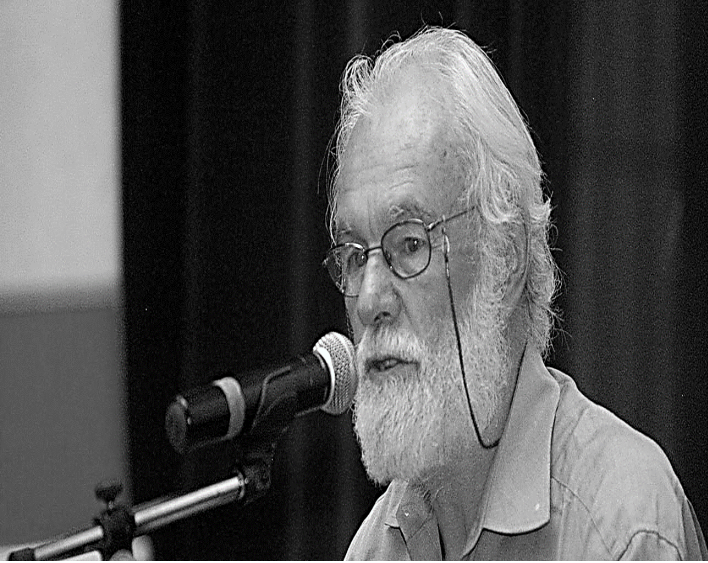
	1500-1780	1780-1880	1880-1950	1950-
BİRİKİM TÜRÜ				
Ekonomik biçimlenme	Merkantilizm	Endüstriyel kapitalizm	Tekelci kapitalizm	Kurumsal kapitalizm
Varlık kaynağı	Mal ticareti	Üretim	Üretim	Üretim ve dağıtım
Üretimi temsil eden ünite	Atölye	Fabrika	Çokuluslu şirket	Ülkelerarası şirketler, küresel fabrika
DÜNYA-SİSTEMİ KARAKTERİSTİKLERİ				
Mekân ilişkileri	Ticaret rotaları	Atlantik havzası	Uluslararası	Küresel
Arz sistemi	Sömürgecilik	Sömürgecilik/ Emperyalizm	Devlet emperyalizmi	Şirket emperyalizmi
Egemen güç	Birleşik iller/şehirler, Akdeniz şehir devletleri	Britanya	Britanya, ABD	ABD
KENTSEL SONUÇLAR				
Dönem başındaki kentleşme düzeyi (%)	2	3	5	27
Dönem boyunca kentleşme alanlar	Avrupa limanları	Britanya	Kuzeybatı Avrupa, Amerikalar, imparatorluk kıyıları	Afrika ve Asya
Egemen şehirler	Venedik, Cenova, Amsterdam	Londra	Londra, New York	New York, Londra, Tokyo

Kaynak: Clark, 1996'den Aktaran Yücel, 2020.

3.1. Mekânsal Değişim ve Sınıfların Yapısı Üzerine Kentsel Bir Kuram

Sosyal bilimler bağlamında karmaşık görünümde olan benzer özelliklerin tanımlanabilmesi, kentsel alanlar için benzerlerin mi yakınlaştığı? Yoksa benzer oldukları için mi yakınlaştıkları sorularını cevapsız bırakabilmektedir. Bu sorulara yönelen araştırmacıların bazıları, sosyal yapıda meydana gelen değişimlerin ve mekânsal örgütlenme biçimlerindeki farklılaşmaların bir açıdan zorunlu kalınan ilişkiler bütünüyle bağlantısına odaklanmışlardır. Buna göre, yerleşme alanlarının neden farklı karakteristikler ortaya koyduğunu veya bazılarının kendi içinde neden türdeş görünüm sergilediğini anlama çabasının boşuna olduğunu belirtmişlerdir (Hawley ve Duncan, 1957).

Kentleşmeye koşut olarak beliren sosyal eğilimlerle ilgili argümanlar aslında çoğu zaman bu sorunun kendisi ile ilgili değildir. *Gerçekte, toplum kuramı ile mekânsal farklılaşma kuramını bir araya getirmeye yönelik olan pek çok girişim, mekânsal farklılaşmayı toplumsal gelişme ile ilişkilendiren tek bir kuramın yerine, birbirinden oldukça uzak kalan iki kuramın aynı işlemsel yöntemleri rastlantısal olarak paylaştıkları ölçüde, kazara eklenmesi sonucunu doğurmuştur* (Harvey, 1992).

Şekil 6: Beşeri Bilimlerde Etkili Teorileriyle Bilinen David Harvey

Kaynak: <https://t24.com.tr/haber/sosyal-bilimci-prof-david-harvey-secim-bitene-kadar-krizi-maskeleyecekler,296995>

Buna mukabil, iç ilişkiler ağına dayalı felsefi bir yöntem geliştirme çabasında olan Marksistler, parçadan bütüne bağları kurabilmek amacıyla bir model geliştirmişlerdir (Ollman, 1971). Gerçi bu soyutlamalar toplumsal gerçekliklere odaklandığından pekte klasik değildir. Bu açıdan da Marksçı yaklaşımdaki araştırmacılar mekânsal değişim teorisini çözümleme aracı olarak kullanmamışlardır. Sınıfsal yapılarla ilgili teorilerinin genel anlamda temelini atan düşünürler Marx ve Weber olarak kabul edilmektedir. Sınıf kuramcıları zamandan ve mekândan bağımsız genel kategorize çabalarına girişmemiştir. Marx'a göre (1967), sermaye ve işgücü bağlantısı iktidardan kaynaklanmaktadır. Buna rağmen, kapitalist ekonomide oluşan sınıfsal özelliklerin ikili (segmented) bir yapı oluşturması kaçınılmaz değildir. Bu teoride ekonomik ve sosyal değişkenler görüldüğü üzere kentleşme açısından en ön plana konulmuş ve hatta bir bakıma tarihsel perspektife sadık kalınmıştır.

3.2. Sanayileşme Öncesinden Sonrasına Şehirsel Alanların Değişimi ve Hızlı Şehirleşmenin Beraberinde getirdiği Sorunlar

Duru ve Alkan'ın (2002) çalışmalarında, 21. yy.'ın başlarından itibaren özellikle sosyal bilimler alanında çalışan araştırmacıların, gelişmiş ülkelerden daha çok ikinci ve üçüncü dünya ülkelerini inceleme konusu haline getirdikleri görülmektedir. Oysa ki 20. Yüzyıl boyunca şehirleşme kapsamındaki araştırmaların ağırlıklı olarak Batı Avrupa ve Birleşik Devletler gibi sanayileşmiş bölgelere yoğunlaştıkları bilinmektedir. Güneydoğu Asya, Ortadoğu ve Afrika'nın özellikle kuzey bölgelerinin artık sıklıkla incelendiğini gözlemliyoruz. Bu yerleşmeler preindustrial (sanayi öncesi) alanlar olarak ele alınmaktadır. Bazı özellikleri itibariyle bu yeni inceleme alanları Batı Avrupa'nın sanayileşme öncesindeki şehirleşme modellerini çağrıştırdığı için bu tanımlama uygun görülmüştür. Ancak sanayi öncesi batı dünyası kentleri ile günümüz az gelişmiş kentleri arasında önemli farkların olduğunu bir dipnot olarak belirtmek gerekir (Sjoberg, 1955).

Şekil 7: Fransa'nın Languedoc-Roussillon Bölgesine Bağlı Carcassonne Kasabası Orta Çağ Feodal Yerleşmelerinin Karakteristiğini Yansıtmaktadır.

Kaynak: <https://gelecekbilimde.net/orta-cag-avrupasinda-kentler-nasildi/>

Foster (1953) daha çok kırsal yaşam tarzına vurgu yaptığı ve bunu *folk* olarak betimlediği "What is Folk Culture?" isimli araştırmasında, bu olguyu endüstri devrimi öncesi dönemlere de vurgu yapan geniş ölçekli sosyal bir organizasyonun bir bölümü olarak değerlendirmiştir. Aslına bakılırsa günümüz folklorü bir bakıma halk kültürü olarak anılmakta iken, tarihsel süreçlerde bu olgu çeşitli sınıfsal katmanlardan oluşan ve genellikle feodalizm olarak anılan döneme bir göndermedir. Ruhban ve soylu sınıfının ön planda olduğu oldukça katı özellikleri bulunan bu dönem, şehirlerini de bu ekseninde oluşturmuştur. Bu tür yerleşmelerin ana özelliği, yaşamsal gereksinimlerini önemli ölçüde dışarıdan alacakları gıda ve hammaddelere dayandırmış olmalarıdır. Bu tür yerleşmelerde nüfus nadiren yüzbinlerle ifade edilirken ulusal nüfusun çoğunluğu (% 80-90) kırsal alanlarda yaşamını sürdürmekteydi. Bu bağlamdan konuya yaklaşıldığında, feodal kentlerin kendi bünyesindeki düzenlemeleri kentin sosyal yapısı ve ekonomik süreci ile yakından ilgili olmaktadır (Clerget, 1934).

Sosyalist cumhuriyetlerde sanayileşme sonrası farklılık arz eden özellikler olmasına rağmen, şehirleşmeye yönelik tasarımların mekânsal örgütlenmesini teori ve pratik uygulamalar açısından incelemek gerekmektedir. Şehirleşme tarzındaki toprak kullanım modelinin bir bölümünde, kentleşmeye ayrılan alanlar olduğu ve mekânsal düzendeki sorunları çözümlenmeye çalışan bir yaklaşıma gidildiği anlaşılmaktadır. Şüphesiz, sosyalist kent deneyimi (SSCB) ile kapitalist kent ideolojisini (ABD) kıyaslamak şehirleşme üzerindeki devlet örgütlenme şekillerinin etkisini ortaya koymak bakımından yararlı olacaktır. Kapitalist ekonomilerde toprak kullanımı pazar koşulları ile ilgiliyken sosyalist kent tasarımlarında bir pazar veya toprak piyasası söz konusu değildir (Reiner ve Wilson, 1979). Marksist öğretisi takipçileri, kentsel alan tasarımlarından çok sınıfsal yaklaşımların bir gereği olarak, tarım alanlarının kullanımı üzerinde fazlaca durmuşlardır.

Şekil 8: 1743 Yılında Kurulmuş Olan Rusya'nın Batısındaki Tipik bir Sovyet Endüstri Şehri: Magnitogorsk.

Kaynak: <https://www.atlasdergisi.com/kesfet/gezi/miknatisli-dagin-sehri-magnitogorsk.html>

1930'lu yıllarda sanayi devriminin bu Sovyet şehirde kaderi, metal madenciliği ekseninde şekillendirdiği söylenebilir. Bugünkü Rusya Federasyonu içerisinde de en önemli çelik üretim merkezlerinden birisi olan Magnitogorsk klasik sosyalist kent yaklaşımının örneklerinden birini teşkil etmektedir.

18.yy. sanayi devriminin yükselişe geçip dünyayı yeniden dizayn etmeye başladığı çağdır. Çalışkan (2006) ülkemizin kentleşme ve gecekondulaşma yolculuğu üzerine gerçekleştirdiği bir araştırmasında, 19.yy. bitimi ile 20.yy.'ın ilk çeyreğinde, elektriğin ve içten patlamalı motorların işgücünde kullanımı sonucu adı geçen çağın başladığını vurgulamaktadır (Rosenberg-Birdzell,1992). Buna rağmen endüstri devriminin koşullarının oluşabilmesi için birbiriyle ilişkili bazı ilerlemelerin hayata geçmesi beklenmiştir. Bu değişimleri Deane (1988) şu şekilde sıralamıştır;

a. Modernitenin sağladığı bilimsel gelişmelere ve deneyime dayalı bilgi birikimin piyasalar bağlamında üretimsel aşamalara geniş kapsamda ve sistematik şekilde uygulanması,

b. Ekonomiye konu olan etkinliklerin yereli hedef almaktan ziyade ulusal veya ulus aşırı piyasalardaki pazarlara odaklanması,

c. Hızla artan nüfus ve buna bağlı göç hareketlerinin sanayinin işgücü ihtiyacını karşılamak üzere kırsaldan kentsel alanlara yönlendirilmesi,

d. Klasik üretim bantlarının kişisel aile yatırımlarının ötesinde daha devletçi hale dönüştürülmesi,

e. Tarım ağırlıklı işgücü yerine sanayi ve hizmet sektörlerine ağırlık veren bir yapılanmaya gidilmesi,

f. Sermaye araçlarının bireysel emekten çok toprak harici üretim gereçleri ve buna bağlı sosyal ve mesleki sınıflarla şekillendirilmesi gerekmektedir.

Hızlı şehirleşmenin mağduru olan ve genellikle göç yoluyla gelen nüfus, çoğu zaman aynı hızla ilerlemeyen altyapı ve üst yapı hizmetlerindeki sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye'deki şehirleşme ivmesi küresel ölçekteki atılım ile aynı zamanlarda, yani 1950'lerde başlamıştır. Göçe yoğun şekilde maruz kalan başta İstanbul olmak üzere birçok büyükşehir, sosyal konut ihtiyacının pek karşılanamaması sebebiyle, şehrin özellikle dış kısımlarındaki kamu arazileri boyunca yoğun şekilde gecekondulaşmaya sahne olmuştur (Uzun ve Çete, 2005). Birkaç on yıl öncesine kadar başkentimiz Ankara dahil birçok alan, bu tip istendik olmayan arazi işgallerine seyirci kalmıştır. Çünkü ulusal göç hareketine katılan nüfusun her durumda ilk önceliği, güvenlik ve barınma için bir konut edinme çabasıdır.

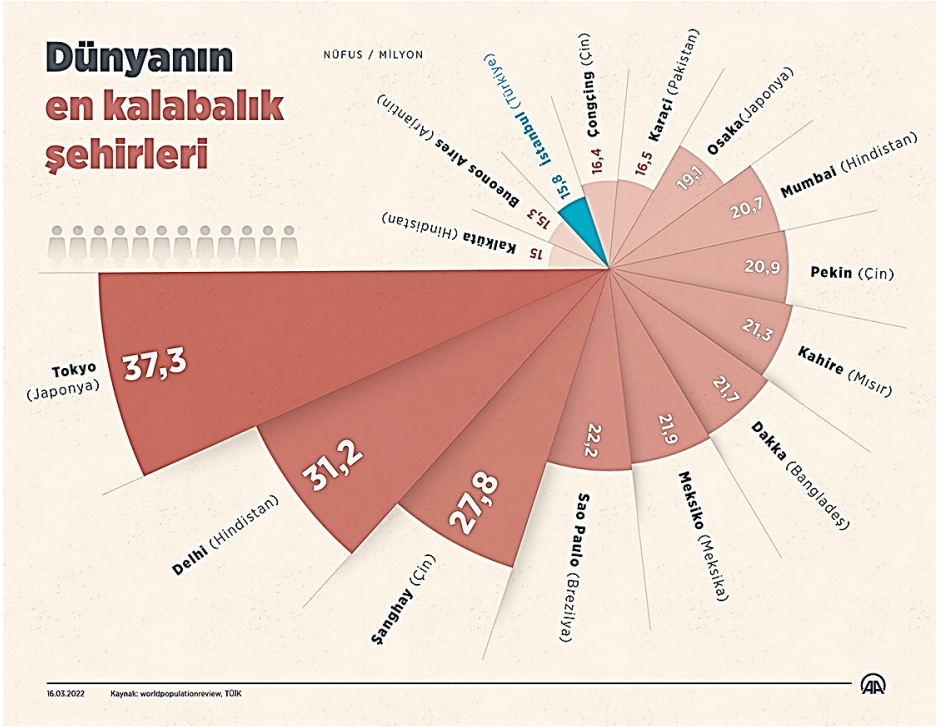

Şekil 9: Türkiye’de 1960’lı Yıllardan Sonra En Büyük Şehirleşme Sorunlarından Birisi Olan Gecekondulaşmaya Örnek: İzmir (Kadifekale/Gürçeşme)

Kaynak: <https://www.yeniasir.com.tr/izmir/2018/10/10/izmir-gecekondu-sehri-haline-geldi>

Gecekondulaşma sorunu iç göç olgusunun doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Anadolu’ya yerleşim süreci bir bakış açısına göre bin yıldır sürmektedir. Yani bin yıldır yurdumuz olan Anadolu’ya hala yerleşmeye çalışıyoruz denilebilir. Sanayileşme, tarımda ihtiyaç duyulan emek gücünü önemli ölçüde azaltmaktadır. Türkiye kuruluşunda toplam nüfusunun % 80 kadarını kırsal alanlarda barındırmaktaydı. Sadece 100 yıl bile geçmeden bu oran % 30’lara kadar gerilemiştir. Bir yandan 6 kattan fazla artan nüfus bir yandan da oransal olarak kentsel alanlara geçen kitlesel ölçekte insan sayısı, hormonlu şehirleşmenin Türkiye’deki ana gerekçeleri konumundadır.

Dünyanın geri kalanı da özellikle son 50 yılda nüfusunu birçok kez katlayan megapollelerle doludur. Küreselleşmenin yarattığı dinamizm ve uluslararası göç hareketleri birçok şehri sanayileşme ile birlikte önceki hallerine oranla tanınmaz hale getirmiştir. Büyükşehirlerin kültürel, sağlık, eğitim ve iş olanakları gibi birçok alanlardaki çekicilikleri, onlara imkân sunabilecekleri nüfustan çok daha fazlasını göçler yoluyla kazandırmıştır (Şekil 10).

Şekil 10: Dünyanın En Kalabalık Şehirleri.

Kaynak: TÜİK,2022/http://worldpopulationreview.com/

Japonya dünyanın en büyük şehri olan Tokyo'ya sahiptir. Tokyo tek başına, dünyadaki birçok ülkenin nüfusundan daha çok insanı tek bir çatı altında toplamıştır. 13. sırada ülkemizdeki en büyük şehir İstanbul yer almaktadır. İncelemeye değer olan şudur ki, bu primate şehirlerin hemen hepsi endüstri öncesi veya gelişmekte olan ülkelerde yer almaktadır. Bu durumun tek istisnası olan Tokyo'nun ise coğrafi kısıtlamaları bulunmaktadır.

4. Sonuç

20. yy. dünyası sanayileşme sonrası yepyeni bir çehreye bürünmekle yetinmemiştir. Kültürel özelliklerinden savaş teknolojilerine, kent mimarisinden emek/işgücü piyasası dinamiklerine varıncaya kadar birçok boyutta evrim geçiren bu yeni nesil dünya, bizlere aşırı göç ve aşırı nüfus artış merkezleri konumunda olan hormonlu şehirleri de takdim etmiştir. Sadece iki yüzyıllık süreçte, insan nüfusunu 7 kat arttıran bu gezegen, bu nüfusun % 60 kadarını bu

sorunlu şehirlere toplamıştır. Dünyanın bundan önceki zaman dilimlerinde, ne böyle bir insan nüfusu ne de böyle devasa şehirler görmek mümkün değildir.

Tümertekin ve Özgüç'e göre (2017), 2009 yılı itibariyle küresel boyutta nüfusu 1 milyonun üzerinde seyreden 476 şehir bulunmaktadır. Bu değer elbette her geçen yıl yükselmektedir. Sadece 20 yıl kadar öncesinde yani 1990'da bu sayı 326 kadardı. Boston-Washington D.C. arasında uzanan ve dünyanın ilk megapolisleri olarak tanımlanan alanlarda ve Chicago-Detroit-Pittsburgh sahasında yayılış gösteren San Francisco-Los Angeles-San Diego-Montreal-Toronto-Windsor'unda dahil olduğu lokasyonda megapolisler oluşmuştur.

Günümüz dünyasına bakıldığında, esasen tek bir kentten ibaret olmayan ancak zamanla çevresindeki yerleşmelerle birleşerek nüfusu 10 milyonu aşan birçok devasa şehir gözümüze çarpmaktadır. Batı Avrupa'da ilk akla gelen London bugün itibariyle 14 milyondan fazla insanı bünyesinde ikamet ettirmektedir (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Londra>). İran içerisindeki Tahran-Karaj bölgesinde 14 milyonu aşan nüfus vardır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tahran>). Bu kadar farklı coğrafyalarda, bu kadar farklı karakteristikleri olan bu mega şehirler, nasıl bu kadar kısa zamanda oluştu? sorusunun olası en önemli iki yanıtı: küreselleşme/Sanayileşme ve nüfus artışıdır. Bugün hayatta olan insanların çoğu bu yeni, değişken, sorunlu, sürekli göçe sahne olan ve önemli gelişmişlik eşitsizlikleri ile boğuşan şehirlere gözünü açmıştır.

Bu çalışmada anlatılan hormonlu şehirler sadece altyapı eksiklikleri veya güvenlik sorunları ile gündemde değildirler. Bu yeni nesil dünyada, kadın haklarından çocuk işçiliğe, çevre kirliliğinden sınıfsal problemlere kadar birçok başlık çözüm beklemektedir. Sürekli bir göç baskısı altında bulunan bu şehirler, birçok boyutta mülteci akınlarını veya iç göç eğilimini durdurabilecek yeteneklere sahip devlet organizasyonlarına sahip değildirler. Buna ek olarak, tek tipleşme baskısı altında yerel kültür öğeleri, küreselleşmenin cazibesine dayanabilecek güçte görünmemektedir.

Sonuç olarak bu mega hormonlu şehirler istedik seviyelere gelinceye kadar daha fazla çözüme ve sürece ihtiyaç duymaktadır. Maalesef Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde bu çözümler ve süreçler çok daha uzun bir zaman dilimine yayılacak gibi durmaktadır. Şehirler insanoğlunun artık öncelikli yaşam alanlarıdır. Gelecek nüfus projeksiyonlarına göre, daha da büyüyecek bu mega şehirlerin problemleri daha ciddi şekilde ele alınmalı ve uluslararası iş birliği örgütleri daha etkin hale getirmelidir. Eşitsiz dünyamızın belki de en eşitsiz bölgeleri bu çalışmada anlatılmaya çalışılan bu hormonlu mega şehirdir.

Kaynakça

Abadan, U. N. (2006). *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-ötesi Yurttaşlığa*, 2. Baskı, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Alişaoğlu, A. (2022). Türkiye’de şehirleşme deneyimleri: Sosyomekânsal görünümler. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (57), 170-191. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/sufesosbil/issue/74944/1097135>

Alpay, Y. ve Alkin, E. (2020). *Olaylarla Türkiye Ekonomisi, Yirminci Yüzyıl Türkiye Ekonomik Tarihi* (5. Baskı). İstanbul: Humanist.

Clark, D. (1996). *Urban world/global city*, London: Routledge.

Clerget, M. (1934). Le Caire, étude de géographie urbaine et d’histoire économique, 2c, pp. 246-248, Cairo: E, and R. Schindler. (Original Copy: Michigan University).

Çalışkan, Z. (2006). Türkiye’de Şehirleşme ve Gecekondulaşma, *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 55-61. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/fudad/issue/47077/592043>

Çavuşoğlu, E. (2014). *Türkiye Kentleşmesinin Toplumsal Arkeolojisi*. İstanbul: Ayrıntı.

Deane, P. (1988). *İlk Sanayi İnkılabı*, (Çev: Güran Tevfik), Ankara: Türk Tarih Kurumu Baskı.

Duru, B. ve Alkan, A. (2002). 20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce, Bülent Duru ve Ayten Alkan (Eds.) içinde, *20. Yüzyıl Kenti*, (ss. 7-26), Ankara: İmge Kitabevi.

Duru, B. ve Alkan, A. (2002). Sınıfsal Yapı ve Mekânsal Farklılaşma Kuramı, Bülent Duru ve Ayten Alkan (Eds.) içinde, *20. Yüzyıl Kenti*, (ss. 147-172), Ankara: İmge Kitabevi.

Falk, R. (2001). *Yırtıcı Küreselleşme / Bir Eleştiri*, İstanbul: Küre Yayınları.

Flanagan, W. G. (1994). *Contemporary Urban Sociology*, (p. 8-12), Cambridge: Cambridge University Press.

Foster, M. G. (1953). “What is Folk Culture?” p. 159-173. LV: American Anthropologist.

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji*, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Harvey, D. (1992). *Class Structure and the Theory of Residential Differentiation, The Urban Experience*. Second Edition, United Kingdom: Blackwell.

Hawley, A. ve O, Duncan (1957). Social Area Analysis, *Land Economics* (33), p. 340-351.

Held, D. (1995). *Ulus Devletin Çöküşü*, Editörler: S. Hall ve M. Jacques, *Yeni Zamanlar*, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Keyman, E. F. (2002). Kapitalizm-Oryantalizm Ekseninde Küreselleşmeyi Anlamak, *Doğu Batı Dergisi*, Sayı:18, ss.27-54.

Keyman, E. F. (2000). *Küreselleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak*, Der. E. Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, ss.17-38. İstanbul: Alfa Yayınları.

Kömürcüoğlu, M. (2018). *Türkiye’de Şehir ve Toplum, Tarih, Teori ve Temel Meseleler*. İstanbul: Ketebe.

Kurtuluş, H. (2010). Kent Sosyolojisinde Değişen Kavrayışlar ve Türkiye’nin Kentleşme Deneyimi. Ö. Uğurlu, N.Ş. Pınarcıoğlu, A. Kanbak, M. Şirin (Ed.), *Türkiye Perspektifinden Kent Sosyolojisi Çalışmaları* içinde (s. 177-225). İstanbul: Örgün Yayınevi.

Marx, K. (1967). *Capital 3c*. New York: International Publishers.

Ollman, B. (1971). *Alienation: Marks’s Conception of Man in Capitalist Society*, (Cambridge Studies in the History and Theory of Politics), London: Cambridge University Press.

Reiner, T. A., Wilson, R. H. (1979). Planning and Decision Making in the Soviet City: Rent, Land and Urban Form, *The Socialist City: Spatial Structure and Urban Policy*, R. A. French and F. E. Lan Hamilton (Eds.) p. 49-72. Chichester: John Wiley and Sons.

Robertson, R. (1998). *Globalization: Social Theory and Global Culture Theory*, Londra: Sage Yayınevi.

Rosenberg, N., Bîrdzell, L.E.Jr (1992). *Batı Nasıl Zengin Oldu?* (Çev: Güven Erdal), İstanbul: Form Yayınları.

Sjöberg, G. (1955). Preindustrial City, Paul K. Hatt and Albert J. Resiss, Jr. (Eds.), *Cities and Society*, p. 179-188. İllionis, Glenceo: The Free Press.

Stearns, P. (2010). *Globalization in World History*, New York: Rotledge Yayınevi.

Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tuğaç, Ç. (2021). Tarihsel Gelişim Süreci İçinde Anadolu’daki Yerleşmeler ve Konut Tipolojileri Üzerine Bir Değerlendirme. *Mimarlık ve Yaşam Dergisi*, 6 (1), 223-248.

Tümertekin, E., Özgüç, N. (2017). *Beşerî Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Uluengin, Ö. (2011). Tüm Ötekilerin Kenti. *İdealkent Dergisi*, 2(3), 130-141. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/idealkent/issue/36633/417058>

Uzun, B., Çete, M. (2005). Gelişmekte Olan Ülkelerdeki Yasadışı Yerleşim Sorunlarının Çözümü İçin Bir Model, *TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 10. Türkiye Harita Bilimsel ve Teknik Kurultayı*, (28 Mart–1 Nisan), Ankara.

Whyte, W. F. (1943). *Street Corner Society*, Chicago: University of Chicago Press.

Yaylı, H. (2012). Küreselleşmenin Kentler Üzerine Etkisi: “İstanbul Örneği”. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12 (24), 331-356. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/susead/issue/28411/302316>

Yılmaz, O. K. (2019). Küresel Kentler ve Türkiye Kentlerinin Küresel Kentler Arasındaki Konumları, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (47), 165-483. DOI: 10.21563/sutad.855904

Yurt, R. G. (2020). Kentleşmenin Tarihsel Gelişimi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7, 19-44.

Yücel, C. (2020). 20. yüzyıl Dünya ve Türkiye kentleşmesi üzerine bir derleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (50), 200-230. DOI: 10.48070/erusosbilder.762929

İnternet Kaynakçası

<https://www.yeniasir.com.tr/izmir/2018/10/10/izmir-gecekondu-sehri-haline-geldi>

<https://www.atlasdergisi.com/kesfet/gezi/miknatisli-dagin-sehri-magnitogorsk.html>

<https://t24.com.tr/haber/sosyal-bilimci-prof-david-harvey-secim-bitene-kadar-krizi-maskeleyecekler,296995>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Halep>

<https://aposto.com/s/19-yuzyil-sonlarında-ve-20-yuzyilin-başlarında-halep>

<https://www.sosyalbilgiler.org/kuresellesme-ve-kuresellesmenin-turkiye-uzerine-etkileri/>

<https://onedio.com/haber/arap-dunyasinin-sakin-bir-bolgesi-olan-dubainin-sadece-50-yilda-yasadigi-buyuk-degisim-980390>

<https://tr.boell.org/tr/2015/06/24/sehirlesme-daha-az-yesil-ve-tarim-cok-beton-ve-kaldirim>

https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/globalization#globalization__9

<https://www.21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/tari-hi-veri-ler-isiginda-beklenen-i-stanbul-depremi>

<https://www.aa.com.tr/tr/info/infografik/27382>

<https://worldpopulationreview.com/>

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=The-Results-of-Address-Based-Population-Registration-System-2022-49685&dil=2>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Londra>

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Tahran>

BÖLÜM V

FARKLILIKLARA SAYGI VE İNSAN HAKLARINA DAYALI EĞİTİMİN GÖÇMEN ÇOCUKLARIN OKULA UYUMU VE EĞİTİMİ ÜZERİNE ETKİSİ*

The Effect of Respect for Differences and Human Rights-Based Education on The School Adjustment and Education of Migrant Children

Serdar AYKUT

*(Dr. Öğr. Üyesi), Çankırı Karatekin Üniversitesi Sağlık Bilimleri
Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü
E-mail: serdaraykut@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0002-3317-0634*

1. Giriş

Günümüzde ülkeler ve bölgeler arası çatışmaların yoğunlaşması, küreselleşmeyle birlikte toplumsal etkileşimlerin artması, iletişim ve ulaşım olanaklarının artması gibi birçok sebeple milyonlarca insan göç sürecine dahil olmaktadır. Önemli bir sosyal sorun haline dönüşen göçün etkileri yaşamımızın her alanında görülmektedir. Literatür incelendiğinde, kavram olarak göçün birçok tanımının yapıldığı ortadadır. En genel anlamıyla göç, kişilerin oturdukları yerleri anlamlı bir uzaklık yaratacak ölçüde nispeten sürekli olarak değiştirmeleri olarak ifade edilebilmektedir. İnsanlık tarihiyle başlayan göç olgusunun temel unsurunun “yurt içi veya yurt dışında uzun mesafede yer değiştirme” olduğu belirtilmektedir.

Göçmenler çoğunlukla kendi istekleriyle yer değiştirdiklerinden, yaşadıkları göç süreçleri zorunlu göçe mecbur kalan ve can korkusuyla her şeylerini ülkelerinde bırakıp başka bir ülkeye sığınma talep edenlere oranla daha az sorun yaratan bir süreç olarak ifade edilmektedir (Doğan, 2008: 15).

* Bu çalışma yazarın doktora tezinden üretilmiştir.

Bunun yanında göçmen, mülteci ve sığınmacı kavramları arasında önemi farklar vardır. Genel olarak bakıldığında mülteci, göçmen ve sığınmacı kavramlarının çoğu yerde aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Fakat sıklıkla birbirine karıştırılan bu kavramlar aslında süreç açısından bir takım farklılıklar göstermektedirler. Sığınmacı, mülteci statüsünü almak için başvuru yapmaktadır. Yapılan başvuru henüz sonuçlanmamış olduğundan sığınmacılık bir süreç olarak tanımlanmaktadır. Mültecilik ise hukuki bir statüdür. İki kavram arasında, sahip olunan bir takım temel haklar bakımından büyük farklılıklar bulunmaktadır (Urk, 2010: 6). Göçmenler yeni bir ülkeye taşındıklarında, yeni bir kültüre ve topluma uyum sağlama konusunda oldukça karmaşık bir süreçten geçerler. Bu sürece kültürleşme adı verilmektedir. Kültürleşme, kültürlerarası karşılaşmaların bir sonucu olarak kültürel ve psikolojik yönlerde meydana gelen değişikliklerle ilgilidir (Sam ve Berry, 2010).

Ne şekilde olursa olsun farklı bir kültürün içinde olmanın getirmiş olduğu dezavantajlar mikro, mezzo ve makro düzeylerde birçok sorunun yaşanmasına yol açmaktadır. Bu sorunlardan en önemlisi eğitim hakkıdır. Eğitimin evrensel bir insan hakkı olduğu ve ülkemize giriş yapan göçmen çocukların da en temel katılım hakları olan bu haktan yoksun bırakılmayacağı kabul gören bir durumdur. Bilindiği üzere ilk eğitim ailede başlamaktadır ve aileden sonraki en önemli sosyalleşme ortamı olarak okul gelmektedir. Çocuklar saygı, düzen, disiplin gibi pek çok alışkanlığı bu eğitim kurumlarında edinmektedir. Bundan dolayı, Türkiye'ye gelen Suriyeli sığınmacıların ülkeye entegrasyonlarının sağlanabilmesi için eğitim konusuna öncelik verilmelidir.

Özellikle son yıllarda ülkemizde artan göç oranı ile beraber, hem yeni hem de deneyimli eğitimciler, giderek artan göçmen çocukların okullardaki sosyal-duygusal ihtiyaçlarını karşılama zorlukları ile mücadele etmektedirler. Göç olgusunun hiçbir zaman bitmeyeceği düşüncesinden hareketle zorunlu olarak sınırlarımıza dahil olan bu gruplarla bir arada uyumlu ve barış içinde yaşayabilmek için eğitimin şart olduğu bilinen bir gerçektir. Okul sistemi genellikle, göçmen ebeveynlerin ilişige geçtiği ilk toplum kuruluşudur. Göç olgusu tüm bireyleri etkilemekle birlikte göçe karar veren yetişkinlerin bu kararından en çok etkilenen, bu karara uymak zorunda olan ve pasif göçmen olarak adlandırılan çocuklardır. Göç edilen yerdeki eğitim düzeyi ile göçmenlerin eğitim düzeyindeki farklılık hem göç edenleri hem de ev sahibi ülkeyi etkilemektedir (Giani, 2006; akt., Ereş, 2015). Literatür incelendiğinde, Suriyeli ve Türk öğrencilerin aile-sosyal yapılarının, engel durumlarının ve engelliliğe bakış açılarının, sahip oldukları kültürel geçmişlerinin, ebeveyn-

okul ilişkilerinin, cinsiyet farklılıklarının, öğrenmeye, öğretmene, okula karşı tutumlarının vs. çocukların okul ortamına uyum sağlamaları ve adapte olmaları açısından önemli birer etken oldukları belirtilmektedir (Aktaş, 2011; Aslan ve Aybek, 2018; Kanatlı Öztürk, 2018). Okulların tek tip insan profilinden oluşmadığı ve farklı özelliklere sahip grupların, bir arada eğitim aldıkları bilinmektedir. Okullarda öğrenciler; ekonomik eşitsizlik, adaletsiz okul finansmanı, ırk ve etnik açıdan okul ayrımı, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, cinsel taciz ve marjinal gruplara baskı uygulaması biçimindeki sosyal adaletsizliklerle karşılaşmaktadırlar. Rehberlik ve Araştırma Merkezi Müdürlükleri ile okulların Psikolojik Danışma ve Rehberlik Servislerinin beraber yürüttükleri aile danışmanlık hizmetleri sorunların çözümünde istenilen yeterlilikte olamamaktadır (Özkan ve Kılıç, 2013).

Bu çalışmada, devlet okullarında karma eğitim alan Suriyeli göçmen ve Türk çocuklara farklılıklara saygı ve insan haklarına dayalı eğitimler verildiğinde çocukların farklılıklara karşı saygı ve okula karşı tutum düzeylerinin artıp artmadığına değinilecek buna yönelik okul sosyal hizmeti açısından öneriler sunulacaktır.

2. Göçmen Çocukların Okula Uyumu ve Sosyal Hizmet

Küreselleşme ile beraber ülkelerin demografik durumları yapısal bir dönüşüm içerisine girmiş ve azınlıkların daha fazla yer aldığı çokkültürlü toplumlara geçiş yapılmıştır. Toplumlar, her biri farklı özellik ve desenlere sahip çeşitli etnik gruplardan oluşmaktadır. Dil, etnik köken, bölge ve din gibi farklı geçmiş özelliklere sahip bireyler birarada yaşamaya başlamışlardır. Ancak zaman içerisinde insanlar farklılıkları görmeyi unutmaktadırlar. Herkesi kendileri gibi aynı kökenden varsayarak ayrımcılık davranışının temelini oluşturmaktadırlar. Etnik kökeni farklı olanlar yetersiz olarak görülerek baskıya maruz kalmaktadırlar. Bilindiği gibi ırkçılık ve ayrımcılık çok boyutlu ve karmaşık bir güç ve güçsüzlük sistemidir. Belirli bir inanç sistemini ve toplumdaki yapıları kullanarak baskın olan grupların egemen olabileceği bir süreçtir. Bu süreç mikro düzeyde çalışır ve makro düzeyde belirli bilişler ve eylemler aracılığıyla geliştirilir, sosyal sistemler ve kurumlar ile ilgili saygın ve sürekli saydam politikalar ve prosedürlerle de geliştirilir. Bu ayrımcılık sağlık, adalet, ekonomi ve eğitim gibi alanlarda kendini hissettirmektedir. Kültürel ve etnik köken farklılıklarını cinsiyet gibi, sadece kişisel nitelikler ya da kimlik meseleleri olarak değil, egemenlik ve baskı ilişkilerini içeren bir toplumsal kimlik ve güç kaynağı olarak görmek gerekmektedir. Bu tür ilişkiler zamanla

önyargıyı geliştirmekte ve azınlığı oluşturan gruplar için toplumsal yaşamın her alanında dezavantaja dönüşebilmektedir. Bu alandaki birleştirici ana kavram kültürdür. Bu, en basitinde görmek, düşünmek ve yapmak için ortak yollar olarak tanımlanabilmektedir. Kültürel değerler ve normlar bölgeler ve ülkeler arasında ve aynı zamanda dil grupları içinde veya arasında farklılık gösterebilmektedir. Bilindiği gibi dil, kültürün ana merkezidir. Gelenekler dil ile korunmakta, algı biçimleri ona göre şekillenmekte ve sosyal ilişkiler ile davranış kalıpları belirlenmektedir. Farklı kültürler ile bir arada yaşayanların iletişimlerinin sağlıklı bir temelde gerçekleşebilmesi ve azınlık grubu oluşturanların ihtiyaçlarının belirlenebilmesi için ortak bir dil konuşulması gerekmektedir. İhtiyaçların, isteklerin belirlenmesi ve azınlıkta bulunanların duygularını iletme imkânına sahip olmalarını sağlamak ayrımcılık ve baskı karşıtı uygulamaların bir parçasıdır (Thomson, 2012). Bu sebeple farklı etnik gruplarla çalışan sosyal hizmet uzmanlarının etnik farklılıklardan ve azınlık gruplarındaki ortaklıklar - baskı, ayrımcılık ve göreceli güçsüzlüklerin farkında olmaları gerekmektedir. Sosyal hizmet uzmanları, özen ve kontrolün bir karışımı olarak kabul edilmekte ve büyük ölçüde, her iki tarafında çıkarlarının korunmasını sağlayarak dengeli ve adaletli bir düzen inşa etmektedir. Yaşanan büyük ve sürekli göçler sonucunda hızlı değişim gösteren bir toplumsal yapıda ayrımcılık karşıtı çalışmalar yapmak kolay bir iş değildir. Sosyal hizmet uzmanları bu alanla ilgili bilgi vermeye ve buna bağlı olarak da farklılıklar hakkında toplumsal bilinci arttırarak azınlık grubu oluşturan Suriyeli göçmenlerin ve çocuklarının haklarını savunmalarına yardımcı olmaktadır (Thomson, 2012).

Sosyal hizmetin önemli bir alt dalı olan okul sosyal hizmeti, yaşanan iç ve dış göçler ile birlikte okullarda ortaya çıkan dil konusundaki iletişim sorunları başta olmak üzere sosyo kültürel uyum, yoksulluk, ayrımcılık, zorbalık ve eğitim ile ilgili birçok sorunun çözümü için devreye girmektedir. Göçmen çocuğun yaşadığı travmalar ve sorunlar kendisinin ve ailesinin yaşam sistemlerini değiştirdiği gibi göç ettiği ülkenin insanların yaşamlarını ve sosyal yapısını da değiştirmektedir.

Okul içerisinde ayrıca özellikle göçmen çocuklar için; akran zorbalığı, sosyal dışlanma, uyum problemleri, ekonomik yetersizlikler, istismar, bağımlılık, okul terki, akademik başarısızlık, suça sürüklenme, şiddet gibi birçok farklı sorunla karşılaşmaktadır. Yaşanan bu tür problemler de çözüm bulunmadığı sürece hem Türk öğrencilerin hem de Suriyeli öğrencilerin kaliteli bir eğitim almaları önünde engel oluşturmaktadır.

20. yy'ın başlarında ortaya çıkan sosyal hizmetin temel hareket noktası göç olgusudur. ABD'deki okullarda işçi ve göçmen çocukların yarattığı etnik, dinsel

ve dilsel çeşitlilik karşılanması oldukça zor talepler ortaya çıkarmış, göçmen çocukların eğitime devam etmeleri konusunda karşı baskı oluşturmuştur. Eğitimciler göç ile gelen çocukları eğitim sistemine dahil etmek istememiş ve onları dışlamışlardır. Okul sosyal hizmeti de oluşturulan bu baskıya cevap olarak ortaya çıkmıştır (Yeşilkayalı, 2016).

Okul sosyal hizmeti çocukların sadece okullardaki akademik başarılarıyla ilgilenmemekte, onların hayata dair yaşadıkları her türlü sorunla mücadele edip, çocukları güçlendirerek onlarda baş etme mekanizmalarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Böylece çocukların toplumsallaşmasını kolaylaştırarak uyum sürecini hızlandırmaktadır.

Göçmen çocuklarla okul sosyal hizmeti, özellikle ayrımcı karşıtı uygulamalarını odağına alarak hem öğretmen-idareci hem veliler ekseninde çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Okul sosyal hizmeti sayesinde birçok göçmen çocuğa yönelik yapılan ayrımcılıklar ortaya çıkartılmakta ve onların içinde yaşadıkları toplumla sosyo ekonomik uyumları sağlanmaktadır.

Göç sürecinde çocukların topluma ve okula uyumu konusunda sosyal hizmet müdahalesi, baskı karşıtı ve ayrımcılık karşıtı uygulamalar, göçmen çocuğun ve ailesinin göç süresinde desteklenmesi ve güçlendirilmesi, krize müdahale, yoksullukla mücadele, psiko sosyal destek, rehberlik ve danışmanlık ve kaynaklarla buluşturma, okul idarecileri-öğretmenlerde, ebeveyn ve ailelerde farkındalık oluşturarak bilinçlendirme şeklinde gerçekleştirilebilmektedir

Okul ortamındaki sosyal hizmet uygulamaları ekolojik yaklaşımı esas alarak öğrencinin çevresine odaklanmaktadır (Özkan ve Kılıç, 2014). Göçmen çocukların okula uyum süresince karşılaştıkları en temel sorun çevresi ile sağlıklı bir uyum sağlayamamaktan gelmektedir. Bundan dolayı okul sosyal hizmeti uygulamaları, yalnızca göçmen çocuğa değil aynı zamanda çevresine de odaklanarak sorunları çözmeye çalışmaktadır. Böylece okul sosyal hizmetinin verilmesi ile okul ortamında farklılıklara karşı saygılı ve hoşgörülü bir pozitif okul ikliminin oluşmasına, ekonomik ve sosyal adaletin sağlanmasına katkı sağlanmaktadır. Bundan dolayı, okul sosyal hizmetinin göçmen çocukların okula uyumunda önemli bir etkisi ve sorumluluğu olduğu bilinen bir gerçektir. Etkili ve planlı okul sosyal hizmeti uygulamalarıyla göçmen çocukların okula uyumu, okulda ayrımcılığa uğramaması, okul başarısı ve eğitimden faydalanması, içinde yaşadıkları topluma bir çok sosyal, kültürel ve ekonomik fırsatlar yaratacaktır.

3. Araştırmanın Modeli

Araştırmada Karma eğitim veren Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ilkokulu sayısının azlığı ve bunlara ulaşmanın zorluğu sebebiyle amaçlı

örnekleme kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, olasılı olmayan seçkisiz bir örnekleme yaklaşımıdır. Çalışmanın amacına bağlı olarak bilgi açısından zengin durumların seçilerek derinlemesine araştırma yapılmasına olanak tanır. Belli ölçütleri karşılayan veya belli özelliklere sahip olan bir veya daha fazla özel durumlarda çalışılmak istenildiğinde tercih edilir (Büyüköztürk ve arkadaşları, 2014: 90-91). Patton'a (1987) göre, amaçlı örnekleme zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen durumların derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir. Bu anlamda amaçlı örnekleme pek çok durumda olgu ve olayların keşfedilmesinde ve açıklanmasında yararlı olmaktadır (Patton,1987; akt., Yıldırım ve Şimşek, 2011: 107). Amaçlı örnekleme yaklaşımında temel amaç, araştırmanın konusunu oluşturan kişi, olay ya da durum hakkında ve belirli bir amaç doğrultusunda derinlemesine bilgi toplamaktır (Maxwell, 1996, s.71). Bu araştırma göçmen/mülteci ve Türk çocukların birlikte eğitim aldıkları karma sınıfa sosyal hizmet bilgi birikimi ve bakış açısıyla hazırlanmış farklılıklara saygı, hoşgörülü olma ve insan haklarına dayalı eğitimlerin, çocukların farklılıklara saygı ile okula yönelik tutumları üzerinde etkili olup olmadığını belirlemek amacıyla planlanmıştır. Bunun için amaçlı örneklemin bir çeşidi olan tipik durum örnekleme kullanılmıştır. Bu örnekleme yöntemi, araştırma problemi ile ilgili olarak evrende yer alan çok sayıda durumdan tipik olan bir durumun belirlenerek bu örnek üzerinden bilgi toplanmasıdır. Bu yöntemle, problemle ilgili olarak tipik, normal bir durum gösterilmektedir (Büyüköztürk ve arkadaşları, 2014: 90-91).

Bu araştırmanın nicel boyutunu, farklılıklara saygı ve insan hakları eğitiminin çocukların farklılıklara saygı ve okula karşı tutum düzeylerine etkisinin incelenmesi oluşturmaktadır. Bu çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden olan yarı deneysel desen kullanılmıştır. Deneysel araştırma yöntemlerinin esas hedefi, sonuç üzerinde etkisi olabilecek bütün dışsal etmenleri kontrol ederek bir deneysel işlemin veya müdahalenin ortaya çıkan sonuç üzerindeki etkisinin test edilmesi olarak belirtilebilir (Creswell, 2013). Bu çalışmada, araştırmacı tarafından hazırlanan farklılıklara saygı eğitiminin etkililiğini saptamak üzere, deney ve kontrol gruplarıyla yapılan ön test ve son test olarak deneysel desenden faydalanılmıştır.

4. Araştırmanın Grubu

Araştırmanın evrenini İstanbul'da Milli Eğitim bakanlığına bağlı devlet okullarında karma olarak, Suriyeli göçmen ve Türk öğrencilerin beraber eğitim gördüğü, ilköğretim okullarındaki ebeveynleriyle birlikte yaşayan öğrenciler,

veliler, öğretmenler ve okul idarecileri oluşturmaktadır. Araştırmada deney ve kontrol grubu olarak seçilen iki okulun bulunduğu bölgelerin sosyal yapıları birbirine yakın olan sınıflardan seçilmiştir. Sultanbeyli ve Esenler ilçelerinde yaşayan iç ve dış göçlerle gelen göçmen nüfusunun yoğunluğu, öğrencilerin ekonomik ve sosyo-kültürel seviyelerinin yakın olduğu ve okulların idarecilerinin iş birliğine yatkın olduğu düşünülerek bu bölgelerdeki okullar seçilmiştir. Bölge iş sahası bakımından cazip bir bölge olduğu için hem Ülkemizin doğusundan iç göç, hem Suriye'den çok fazla dış göç almıştır. Bundan dolayı özellikle son dönemde İstanbul'un bu ilçelerine yoğun göçlerle birlikte farklı kültürel etnik çeşitlilikler artmıştır. Deney ve kontrol grubu için seçilen sınıfların bu anlamda da benzer özelliklere sahip olmalarına dikkat edilmiştir. Bu sebeple de araştırmanın örneklemini ise, İstanbul ili Sancaktepe ilçesinde bulunan Samandıra Veysel Karani İlkokulu 2., 3., ve 4. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Ayrıca, İstanbul ili Esenler ilçesinde bulunan Kazım Karabekir İlkokulunda da kontrol grubu oluşturulmuştur.

Nicel araştırmaya amaçlı örneklem dahilinde, 2.,3. ve 4. sınıflardaki tüm Suriyeli öğrenciler dahil edilmiştir. Listeleme yöntemiyle de, okuldaki Türk öğrenciler rastgele sayılar tablosu kullanılarak 2., 3. ve 4. sınıflarda bulunan tüm Suriyeli öğrenci sayılarının, iki katı oranında seçilerek bir deney grubu oluşturulmuştur. Nicel araştırma kapsamında deney grubunda toplam 113 Suriyeli ve Türk öğrenci ile çalışılmıştır. Kontrol grubu ise 100 Suriyeli ve Türk öğrenciden oluşturulmuş ve öğrenciler, karma eğitim veren İstanbul ili Esenler ilçesi Kazım Karabekir İlkokulunda deney grubunun seçimi için yapılan aynı yöntemle belirlenmiştir.

5. Araştırmanın Araçları

Araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanan veri toplama araçları aşağıda yer alan bölümlerde açıklanmaktadır.

5.1. Çocuk Görüşme Formu

Form, araştırmacı tarafından kontrol ve deney grubu Suriyeli ve Türk öğrencilerin; farklılık, engellilik, toplumsal cinsiyet, okul ilişkisi ve göç olgusu hakkındaki düşüncelerini öğrenmek üzere hazırlanan 5 boyuttan ve 23 sorudan oluşmaktadır. Hazırlanan form çocukların farklı kültürden gelenlere karşı yaklaşımlarını, davranışlarını, onları kabullenme durumlarını, okulu sevip sevmediklerini, kendilerini okulda güvende hissedip hissetmediklerini anlamaya olanak sağlamaktadır.

5.2. Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği

Ekmişoğlu (2007) tarafından geliştirilen “Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği” nde toplam 30 madde bulunmaktadır. Maddeler 3’lü likert tipi ölçeğine göre işaretlenmektedir. “Katılmıyorum” seçeneğine 1, “Biraz Katılıyorum” seçeneğine 2, “Katılıyorum” seçeneğine 3 puan verilen ölçekte yanıtlanan puanların toplanmasıyla toplam puan elde edilmektedir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 90, en düşük puan ise 30 olarak hesaplanmıştır. Puanların yüksek olması öğrencilerin farklılıklara saygı düzeylerinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Uyarlanan ölçek 4 boyut ve 30 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte farklılık alanlarına ilişkin olarak cinsiyet farklılıkları boyutuna yönelik 5 madde, aile- sosyal yaşam farklılıkları boyutuna yönelik 9 madde, engel durumu farklılıkları boyutuna yönelik 8 madde ve farklı kültürel geçmiş durumu farklılıkları boyutuna yönelik 8 madde yer almaktadır. Ölçek deneme amacıyla 5-6 yaş grubuna ait 122 okul öncesi öğrencisine uygulanmıştır. Bu şekilde anlaşılamayan maddeler tespit edilerek 56 madde olan ölçek 30 maddeye indirilmiştir. Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği’nin geçerlik ve güvenilirliğini sağlamak için; ölçek maddelerinin tanımlayıcı istatistik değerleri, iç tutarlılık katsayıları ve madde analiz sonuçları SPSS yardımı ile hesaplanmıştır. Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği’nin bütününe alfa güvenirlilik katsayısı 0,69 çıkmıştır. Bu değer de yapılacak çalışma için iyi bir değer olarak kabul edilmektedir (Ekmişoğlu, 2007:134). Farklılıklara Saygı Ölçeğinde bütün maddelerin aritmetik ortalamasının ortalaması 2.12’dir. Bu sonuç tüm maddeler bazında öğrencilerin “biraz katılıyorum” yorumunda toplandıklarını göstermektedir. Bütün maddelerin standart sapmasının (s.s) ortalaması 0.46’dır. Bu da çocukların maddelere verdikleri cevaplar açısından homojen bir grup olduğunu göstermektedir (Ekmişoğlu, 2007:133).

5.3. Okula Karşı Tutum Ölçeği

Okula karşı tutum ölçeği Erkin, Okcabol ve Ural (2010) tarafından geliştirilmiştir. Okula karşı tutum ölçeği öğrencilerin okula olan bakış açılarını, tutumlarını ve duygularını belirleyebilmek amacı taşımaktadır. Okula karşı tutum ölçeği 29 maddeden ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Birinci boyut 8 maddeden oluşan Öğrenmeye Karşı Tutum, ikinci boyut 8 maddeden oluşan Öğretmene Karşı Tutum, üçüncü boyut 5 maddeden oluşan Okula Karşı Tutum, dördüncü boyut 4 maddeden oluşan Okul Yerleşkesi Hakkında Algılar, beşinci boyut 4 maddeden oluşan Ebeveyn-Okul İlişkisi boyutlarından oluşmaktadır. Öğrencilerinden ölçek maddelerine Evet, Kısmen ve Hayır seçeneklerinden

bir tanesini işaretlemesi istenmektedir. Evet 3 puan, Kısmen 2 puan ve Hayır 1 puan değerindedir. Ancak ters maddelerde (Madde Numarası: 2, 3, 6, 8, 13, 15, 23, 29) Evet 1 puan, Kısmen 2 puan, Hayır 3 puan değerindedir. Öğrencilerin ölçekten alabilecekleri minimum puan 35 iken, maksimum puan 91'dir. Yüksek puanlar öğrencilerin okula karşı olumlu tutum gösterdiğini belirtmektedir. Yapı geçerliği, 480 ilköğretim öğrencisi üzerinde yürütülen çalışmadan elde edilen verilere uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda 5 alt ölçekten oluşan ölçeğin toplam varyansın %40' ını açıkladığı görülmüştür. Ölçeğin geçerliği 0.40, güvenirliği 0.80' dir (Erkin ve arkadaşları, 2010).

5.4. Farklılıklara Karşı Saygı Eğitimi

İnsanlar, doğuştan getirdikleri ırk, cinsiyet vb. bireysel biyolojik farklılıkların yanında, toplum olarak tarihsel gelişim sürecinde kazandıkları pek çok kültürel farklılıklara da sahip bulunmaktadırlar. Söz konusu farklılıklar, tarih boyunca insanlar arasında eşitsizlik ve toplumlar arasında çatışma sebebi olarak değerlendirilmiştir. Oysa ulaştığımız uygarlık düzeyi çerçevesinden olaylara baktığımız zaman, farklılıkların birer ayrılık ve çatışma sebebi değil, aksine zenginlik, paylaşma ve bütünleşme vesilesi olabilecekleri kolayca görülebilmektedir. Çağdaş toplumların ve aydınlanmış bireylerin yapması gereken kendi farklılıklarını ötekine dayatmak değil, onun farklılıklarının farkında olmak, onu olduğu gibi kabul etmek ve uzlaşılabilir ortak değerler zemininde iletişim kurarak kendini ifade etmektir. Böyle bir atmosferde kendi zenginliklerini karşı tarafa göstermek daha kolay olabileceği gibi, evrensel barış ve huzur ortamının tesisine daha fazla katkı sağlama imkânı da yakalanmış olacaktır.

İrk, dil, din, cinsiyet, etnik köken gibi farklılıklar kişiler arasındaki iletişimde önemli rol oynayan ve erken yaşlarda öğrenilmesi gereken kavramlardır. Bu kavramlar, erken yaşlarda öğrenilmediği takdirde toplumları kutuplaşmaya hatta çatışmalara götürebilmektedir. Çok kültürlü eğitim fikri eğitime yenilik getirecek bir süreçtir. Bu süreçte okul ortamı yeniden yapılandırılarak, herkes için fırsat eşitliği yaratılmaya çalışılmaktadır (Cırık, 2008: 29).

Eğitimle ilgili olan herkes çok kültürlü eğitim uygulamalarında aktif olarak rol almalıdırlar. Örneğin aileler bu eğitim kapsamına dahil edilmelidirler çünkü, çocukları üzerindeki etkileri dikkate alındığında çok kültürlü eğitim çalışmalarında öneme sahip oldukları görülmektedir.

Bu sebeple farklı kültürlerden gelen ailelerin eğitim sürecine dâhil edilebilmeleri ve okul-aile iletişiminin güçlendirilebilmesi gerekmektedir.

- Ailelere, çocukları hakkında düzenli olarak bilgi verilmelidir.
- Ailelerin, okul sisteminin üyesi olabilmeleri desteklenmelidir.
- Ailelerin, evde çocuklarına destek olmaları teşvik edilmelidir.
- Ailelerden gelen mesajlar dinlenilmeli ve mesajların anlaşıldığı hakkında geri bildirim verilmelidir.
- Çocuklarının yetersizliğinden dolayı suçlu olmadıkları fark ettirilerek, kendilerine güven duymaları sağlanmalıdır.
- Onların duyguları etiketlenmeden kabul edilmelidir.
- Onları sınıflandırmak yerine insan oldukları kabul edilmelidir.
- Gelecekle ilgili pozitif yönleri görmelerine yardımcı olunmalıdır (Cırık, 2008: 30-31).

Ayrıca öğretmenler/idareciler de eğitim kapsamına alınmalıdır. Ayrımcılığa dayanmayan bir dil kullanmalı ve tüm öğrenciler için adaletli bir eğitim uygulayarak farklı bireylerin gelişimlerine destek olmalıdırlar.

Farklılıklara karşı saygı eğitim programlarının amaçlarının, içeriğinin ve öğrenme-öğretme süreçlerinin bireylere etkili iletişim, işbirliği, insan haklarına ve farklılıklara saygı, hoşgörü, empati, çatışma çözme, sorumluluk alma, yardımlaşma vb. gibi sosyal becerileri içselleştirmeleri ve yaşam biçimi haline getirmelerine yönelik olarak yapılandırılmaları gerekmektedir (Özdemir 2011:102). “Okul içi ve okul dışı eğitimlerinde bireylere demokratik tutum ve değerleri, sosyal bütünleşmeyi, sosyal adaleti ve eşitliği, insan hakları, fikir hürriyeti, farklı inanç, köken ve görüşlere karşı hoşgörülü olma, empati becerisi kazandırmaya, ulusal, bölgesel, etnik, dinsel, cinsiyete dayalı ayrımcılıkları ve çatışmaları ortadan kaldırmaya, ulusal çıkarlar çerçevesinde toplumda birlik, beraberlik bilinci oluşturmaya yönelik olarak yapılandırılması gerekir” (Özdemir 2011: 104).

Verilen eğitim, herkese eşit haklar ve fırsat birliği, düşünce inanç ve vicdan özgürlüğü, öğrenci görüş ve isteklerine dayanan sistemin benimsenmesi, ifade özgürlüğü, sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda eğitim alma gibi hakların kazanımını sağlamaya yöneliktir.

Bu eğitim, çocukların öncelikle kendilerini tanımalarını, farklı kültürlere saygı duymalarını ve farklı kültürlerle çalışabilmelerini, önyargılardan uzaklaşmalarını sağlamak üzere, onlara ayrımcılık karşıtı eğitim verilerek ortak bilinçle hareket etmeleri sağlamaya yöneliktir. Çocuklarda empati yeteneğinin geliştirilmesi ve kendilerini başkalarının yerine koyup onları anlamaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Eğitimin kapsamı; farklılık, kültürel kimlik, çokkültürlülük, uluslararası olma kavramları ile kendilerine ve başkalarına saygı duyarak barış içinde yaşamayı öğrenmeleri için barış eğitiminden oluşmaktadır. Çocuklar bu eğitim ile farklılıklarını kabullenmiş ve bunun doğallığının farkına varmışlardır. Farklılıkların sanılanın aksine toplumları zenginleştirdiğini ve beslediğini anlamışlar ve önyargılardan arınmayı öğrenmişlerdir.

Araştırmacının bizzat kendisi tarafından çocuklara verilen eğitimlerin etkinliklerle desteklenmesi, çocukların yeni bilgiler öğrenmekten keyif almaları sağlamaya yöneliktir. Eğitim hafta da 2 gün ve 2 saat olmak üzere toplam 4 hafta olarak planlanmış ve deney grubunu oluşturan Samandıra Veysel Karani İlkokulundaki Suriyeli ve Türk öğrencilere uygulanmıştır. Kontrol grubu olan Esenler Kazım Karabekir İlkokulu eğitim kapsamı dışında tutulmuştur.

6. Bulgular ve Tartışma

Bu bölüm içerisinde araştırmanın deney ve kontrol dahil edilen öğrencilere uygulanan Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği ve Okula Karşı Tutum Ölçeği ile uygun istatistiksel testlerle gerçekleştirilen çözümlenmelerden elde edilen bulgulara yer verilmekte ve değerlendirmeler yapılmaktadır.

Deney grubuna, İstanbul İlindeki Samandıra Veysel Karani İlkokulunda öğrenim gören 113 öğrenci dahil edilmiştir. Deney grubuna dahil edilen öğrenciler 4 hafta süren ve Sosyal Hizmet bakış açısıyla hazırlanan Farklılıklara saygı ve İnsan Haklarına Dayalı Farkındalık Eğitimine tabi tutulmuşlardır. Araştırma kapsamına dahil edilen deney grubuna ait demografik bulgular aşağıda yer almaktadır.

Tablo 1: Deney Grubuna Ait Sosyodemografik Dağılımlar (Kişi)

	Cinsiyet	Sıklık
Cinsiyet	Kız	65
	Erkek	48
	Sınıf	Sıklık
Sınıf	2. Sınıf	51
	3. Sınıf	40
	4. Sınıf	22

Araştırmaya katılan öğrencilerin 65'i (%58) kız, 48'i (%42) erkektir. Çalışma grubu kapsamında bulunan 113 öğrencinin 51'i (%45) 2. sınıfta, 40'ı (%36) 3. sınıfta, 22'si (%19) 4. sınıfta eğitim görmektedir.

Oluşturulan sınıflarda 2. Sınıf öğrencilerinin sayısal çoğunluğa sahip olmalarının sebebi, 2. Sınıflarda bulunan Suriyeli öğrencilerin fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü sınıflar oluşturulurken, Suriyeli öğrenci sayısının iki katı oranında Türk öğrenci eğitime dahil edilmek istenilmiştir.

Kontrol grubuna, İstanbul Esenler Kazım Karabekir İlkokulunda öğrenim gören 100 öğrenci dahil edilmiştir. Bu gruptaki öğrenciler kontrol grubu kapsamına alınıp herhangi bir eğitime alınmamışlardır.

Tablo 2: Kontrol Grubuna Ait Sosyodemografik Dağılımlar

	Cinsiyet	Sıklık
Cinsiyet	Kız	57
	Erkek	43
	Sınıf	Sıklık
Sınıf	2. Sınıf	37
	3. Sınıf	35
	4. Sınıf	28

Araştırmaya katılan öğrencilerin 57'si (%57) kız, 43'ü (%43) erkektir. Kontrol grubu kapsamında bulunan 100 öğrencinin 37'si (%37) 2. sınıfta, 35'i (%35) 3. sınıfta, 28'i (%28) 4. sınıfta eğitim görmektedir.

Tablo 3: Deney Grubu Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği Ön Test ve Son Test Wilcoxon İşaretli Sıra Testi Analizi

Ön Test-Son Test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Negatif Sıra	68	53,85	3231	-3,768	0,000
Pozitif Sıra	39	36,29	1234		
Kuyruklar	6				

Araştırma kapsamında hazırlanan, “Suriyeli ve Türk çocuklara yönelik Farklılıklara Saygı Eğitim Programı” uygulama öncesi ve sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre deney grubu çocuklarının “Farklılıklara Saygı Ölçeği” ön test - son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını sınılamaya ilişkin bulgular Tablo 3’de verilmiştir.

Deney grubunu oluşturan öğrencilerin, Farklılıklara Saygı Ölçeği’nden aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını

belirlemek amacıyla parametrik olmayan bir test olan Wilcoxon İşaretli Sıra Testi kullanılmıştır. Buna göre, Farklılıklara Saygı Ölçeği'nden deney grubu ön test ve son test Wilcoxon İşaretli Sıra Testi analizi sonucunda $p=0,000 < \alpha=0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunduğu Tablo 3'de görülmektedir. Bu anlamlı farklılık son test sonucunun lehinde gerçekleşmiştir. Deney grubunu oluşturan çocuklara verilen farklılıklara saygı eğitim programı çocukların farklılıklara saygı düzeylerini anlamlı bir şekilde arttırmıştır. Özellikle göçmen çocukların olduğu bu sınıflarda farklılıklara saygı eğitimlerinin sıklıkla yapılması, göçmen ve türk çocukların genel derslerinin dışında kaynaşmalarını ve farklılıklarının özelliklerini daha rahat tanımalarını sağlamıştır. Bu doğrultuda eğitimin çocukların farklılıklara saygı düzeyini arttırdığı görülmektedir.

Topçubaşı (2015)'nin, İstanbul'da yapmış olduğu, deney grubu için seçilen 39, kontrol grubu için seçilen 40 olmak üzere toplamda 79 üçüncü sınıf ilköğrencisiyle yapmış olduğu ön test- son test gruplu yarı deneysel araştırması kapsamında farklılıklara saygı eğitim programı uygulanmıştır. Kontrol grubuna ise herhangi bir eğitim verilmemiştir. Deney grubunun eğitim sonrası son testlerine göre farklılıklara saygı eğitiminin öğrencilerin farklılıklara saygı düzeylerinin araştırma bulgularına benzer şekilde olumlu anlamda arttırdığı görülmektedir (Topçubaşı, 2015).

Tablo 4: Kontrol Grubu Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği Ön Test ve Son Test Wilcoxon İşaretli Sıra Testi Analizi

Ön Test-Son Test	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	P
Negatif Sıra	50	52,81	3063	-,368	0,713
Pozitif Sıra	38	56,46	2823		
Kuyruklar	12				

Araştırma kapsamında hazırlanan, “Suriyeli ve Türk çocuklara yönelik Farklılıklara Saygı Eğitim Programı” uygulama öncesi ve sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre kontrol grubu çocuklarının “Farklılıklara Saygı Ölçeği” ön test - son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını sınınamaya ilişkin bulgular Tablo 4’de verilmiştir.

Kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin, Farklılıklara Saygı Ölçeği'nden aldıkları ön test ve son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla, parametrik olmayan bir test olan Wilcoxon İşaretli Sıra

Testi kullanılmıştır. Buna göre, Farklılıklara Saygı Ölçeği'nden kontrol grubu ön test ve son test Wilcoxon İşaretli Sıra Testi analizi sonucunda $p=0,713 > \alpha=0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın bulunmadığı Tablo 4'de görülmektedir.

Kontrol grubunun farklılıklara saygı düzeylerini etkilemek için herhangi bir çalışmanın yapılmadığından hareketle aldıkları ön test ve son test puanları arasında bir fark görülmediği söylenebilir.

Tablo 5: Farklılıklara Saygı Ölçeği Ön Test Puanlarının Deney ve Kontrol Grubu Değişkenlerine Göre Mann-Whitney Test Sonuçları

	Test	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	M-W	P
Farklılıklara Saygı Ölçeği	Ön test	Kontrol	100	107,77	10777	5373	0,689
	Ön test	Deney	113	104,41	11589		

Araştırma kapsamında hazırlanan, “Suriyeli ve Türk çocuklara yönelik Farklılıklara Saygı Eğitim Programı” uygulama öncesi yapılan değerlendirme sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu çocuklarının “Farklılıklara Saygı Ölçeği” ön test puanları arasındaki farkın anlamlılığını sınımaya ilişkin bulgular Tablo 5’de verilmiştir.

Deney ve kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin, Farklılıklara Saygı Ölçeği'nden aldıkları ön test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney Testi kullanılmıştır. Farklılıklara saygı tutum ölçeği ön test puanlarının deney ve kontrol grubu değişkenlerinin, Mann-Whitney test sonuçlarına göre $p=0,689 > \alpha=0,05$ olduğundan gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamıştır. Dolayısıyla, farklılıklara saygı eğitimi uygulamasının öncesinde, deney ve kontrol grubunu oluşturan çocukların farklılıklara saygı düzeylerinin birbirine eşit olduğu düşünülebilir.

Araştırmanın bulguları, Yıldız (2015)'in araştırması kapsamında hazırlanmış olduğu Farklılıklara Saygı Programı” uygulamaları öncesi yapılan değerlendirme sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu çocuklarının ön test puanları arasındaki anlamlı bir farklılığın bulunmaması ile örtüşmektedir (Yıldız, 2015).

Tablo 6: Farklılıklara Saygı Tutum Ölçeği Son Test Puanlarının Deney ve Kontrol Grubu Değişkenlerine Göre Mann-Whitney Test Sonuçları

	Test	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	M-W	P
Farklılıklara Saygı Ölçeği	Son test	Kontrol	100	89,31	8930,50	3880,5	0,000
	Son test	Deney	113	122,66	13860,50		

Araştırma kapsamında hazırlanan, “Suriyeli ve Türk çocuklara yönelik Farklılıklara Saygı Eğitim Programı” uygulama sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre deney ve kontrol grubu çocuklarının “Farklılıklara Saygı Ölçeği” son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını sınılamaya ilişkin bulgular Tablo 6’da verilmiştir.

Deney ve kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin, Farklılıklara Saygı Ölçeği’nden aldıkları son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney testi kullanılmıştır. Farklılıklara saygı tutum ölçeği son test puanlarının deney ve kontrol grubu değişkenlerinin Mann-Whitney test sonuçlarına göre $p=0,000 < \alpha=0,05$ olduğundan istatistiksel olarak bir farklılık bulunmuştur. Bu anlamlı farklılık deney grubu sonucunun lehinde gerçekleşmiştir. Deney grubunun farklılıklara saygı tutum düzeylerinin artmasında, öğrencilere verilen eğitimin etkili olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Okula Karşı Tutum Ölçeğinin Kontrol Grubu Ön Test- Son Test Karşılaştırma Analizi

	Test	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	M-W	P
Okula Karşı Tutum Ölçeği	Ön Test	Kontrol	100	117,96	13329,00	5881,00	0,303
	Son Test	Kontrol	100	109,04	12322,00		

Araştırma kapsamında hazırlanan, “Suriyeli ve Türk çocuklara yönelik Farklılıklara Saygı Eğitim Programı” uygulama öncesi ve sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre kontrol grubu çocuklarının okula karşı tutum düzeylerinin ön test ve son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını sınılamaya ilişkin bulgular Tablo 7’de verilmiştir.

Kontrol grubunu oluşturan öğrencilerin, okula karşı tutum düzeylerinden aldıkları ön test- son test puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını belirlemek amacıyla Mann-Whitney testi kullanılmıştır.

Okula karşı tutum ölçeği, ön test-son test puanlarının kontrol grubu değişkenlerine göre Mann-Whitney test sonuçları $p=0,303 > \alpha=0,05$ olduğundan istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Bulguların bu yönde çıkması beklenen bir durumdur.

Kontrol grubunun fikirlerini değiştirecek, onları okul ve farklılıklar konusunda bilgilendirip düşüncelerini etkileyecek herhangi bir etken söz konusu olmadığı için istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunmadığı düşünülmektedir.

Tablo 8: Okula Karşı Tutum Ölçeğinin Deney Grubu Ön Test-Son Test Karşılaştırma Analizi

	Test	Gruplar	N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	M-W	P
Okula Karşı Tutum Ölçeği	Ön test	Deney	113	108,68	10867,50	4182,50	0,045*
	Son test	Deney	113	92,33	9232,50		

Araştırma kapsamında hazırlanan, “Suriyeli ve Türk çocuklara yönelik Farklılıklara Saygı Eğitim Programı” uygulama öncesi ve sonrası yapılan değerlendirme sonuçlarına göre deney grubu çocuklarının okula karşı tutum düzeylerinin ön test ve son test puanları arasındaki farkın anlamlılığını sınımaya ilişkin bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Okula Karşı Tutum Ölçeğinin ön test-son test puanlarının deney grubu değişkenine göre Mann-Whitney test sonuçları $p=0,045 < \alpha=0,05$ olduğundan istatistiksel olarak bir farklılık bulunmuştur.

Bilindiği gibi, eğitim kapsamı içerisinde verilen okul kültürü oldukça kapsamlı bir konu olup okulla ilgili pek çok önemli şeyi etkileyebilmektedir. Etkili bir okul kültürünün olduğu okullarda, öğrencilerin okula bağlılığı artmakta, okula ve öğretmen-idarecilere güven oluşmakta, öğretmen ile öğrencilerin etkileşimleri olumlu yönde değişmektedir. Ayrıca okul içinde bulunan farklı kültürlerin, okula adaptasyonları kolaylaşmakta ve öğrenciler okul içerisindeki davranış kalıplarını öğrenip kendilerini buna göre şekillendirmektedir.

Deney grubu değişkenine göre, Okula Karşı Tutum Ölçeğinin, ön test-son test puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmasının sebebinin eğitim içerisinde verilen okul kültürü, farklı kültürlerle yaşama ve onlarla beraber eğitim alma konularıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Terje Ogden ve arkadaşları tarafından 2007 yılında yapılan bir çalışma araştırmaya bulgularıyla benzerlik göstermektedir. Çalışma kapsamında Göçmen öğrencilerin olduğu sınıfa verilen eğitiminin sonunda öğrencilerin sosyal becerilerinin ve okula karşı davranışlarının, eğitim programını almayan kontrol grubu öğrencilerine göre olumlu yönde arttığı öğretmenleri tarafından belirtilmiştir (Terje Ogden, 2007).

7. Sonuç ve Öneriler

Yapılan bu araştırma sonucunda, deney grubunu oluşturan çocuklara verilen farklılıklara saygı eğitimi çocuklar için faydalı olmakta ve farklılıklara saygı düzeylerini anlamlı bir biçimde arttırmaktadır. Bilindiği gibi okula karşı tutumu etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Okulun yapısı, okulun tutumu, öğretmenlerle ve akranlarla olan ilişkiler vs. farklılıkların kabullenildiği, öğrenci ve öğretmenlerdeki olumsuz tutumların değiştiği noktalarda çocukların okula karşı tutumları değişecek ve uyumları artacaktır.

Özellikle Suriye'den gelen göçmen öğrencilerin bulunduğu sınıflarda bu araştırma kapsamında verilen eğitimlerde, onların farklılıkları dikkate alınmış ve yapılan etkinliklerle sınıf ortamına uyumları sağlanmıştır. Bu sayede de aldıkları puanlarda olumlu yönde bir artış meydana gelmiştir. Araştırma kapsamında verilen farklılıklara saygı eğitiminin yararlı olduğu, çocukların okula uyumlarını arttırdığı ve özellikle Suriye'den gelen çocukların kabullenilme ve iletişim ile adaptasyon süreçlerinde olumlu gelişmelere neden olduğu saptanmıştır.

Suriyeli ve Türk öğrencilerin bir arada eğitim aldıkları karma eğitimin verildiği okullarda, iletişim, uyum ve sosyoekonomik alanlarda yaşanan sorunların eğitimin önünde engel oluşturan konuların başında geldiği görülmektedir. Eğitim sistemi planlanırken, ailelerin ve çocuklarının sosyal dışlanma ve nefret söylemlerinden uzak tutulacağı, barışçıl ve daha yaşanılabilir bir düzen yaratılması bunun içinde, göçmen grupların güvenle ülkemizde yaşayabilmelerinin ve ülkemiz insanının da onları tehdit olarak görmeyeceği bir ortam yaratılması gerekmektedir. Bu noktada da Ülkemizde henüz tam olarak uygulamaya geçememiş olan okul sosyal hizmeti devreye girmektedir. Sınıf içinde öğrenciler köken ve seviye olarak heterojenlik göstermekte ve bu da hem

sınıf içinde hem de okul ortamında düzeni sağlamayı zorlaştırmakta ve uyum problemlerini ortaya çıkararak öğretmenler ile öğrencilerin okul sosyal hizmeti gibi destek alabilecekleri bir sisteme olan ihtiyaçlarını arttırmaktadır.

Geleceğin yetişkini olan göçmen çocuklar okullaşmadığı takdirde suça yönelme riski söz konusudur. Terör ve adi suçlar, madde kullanımına yönelme, çeteleşme gibi olası risklerle karşılaşabileceklerdir. Bu durumda Ülkenin vatandaşları tarafından bu grup “sorunlu”, bir an önce uzaklaştırılması gereken ülkenin mevcut kaynaklarını ve ülke insanının emeğini, haklarını sömüren birer tehlikeli varlık olarak algılanabilecek ve grup olarak görülme riski göç sürecinden ve onun toplumsal sonuçlarından en fazla çocukların etkilenmesine neden olacaktır. Bu durum çocukları göç ettiği ülkede dezavantajlı hale getirmektedir. Toplumda çok tehlikeli boyutlara ulaşabilecek bu ayrımcı ve düşmancıl bakış açıları toplum huzurunu bozacak ve herkes için sonuçları travmatik bir yapıya dönüşebilecektir. Bu noktada Türkiye'nin de taraf olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 22. maddesi'nde belirtilen katılımcı ülkeler, kendi sınırları içerisinde sığınmacı veya mülteci statüsündeki tüm çocukların sözleşmeden kaynaklanan tüm haklarını teslim etme ve bu çocukların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için yükümlülüklerini yerine getirme zorunluluğuna bağlı olarak tüm sığınmacı ve mülteci çocukların temel haklarını gözeten tedbirlerin alınmasının gerekliliği bir kez daha anlaşılmaktadır. Bu açıdan göçmen çocukların uyumu konusunda sosyal hizmet uzmanlarına önemli roller düşmektedir.

Okul ortamlarında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının en önemli görevi ise adaletli, barışçıl ve dengeli bir biçimde eğitimin sağlanmasıdır. Bunun içinde göçmen çocukların ve ailelerinin okul ortamına ve topluma uyumlarının sağlanabileceği, sosyal izolasyona uğramayacakları, insan haklarına dayalı ve farklılıklara hoşgörüyü dayalı bir eğitim modeli benimsenmelidir.

Okullarda karşılaşılan adaletsizliklerin ve sorunların çocukların psikolojik ve bedensel sağlıklarına zarar vermeden çözümlenmesi gerekmektedir. Okul ortamında yaşanan her türlü sorunların çözümünde, henüz ülkemizde uygulanmayan okul sosyal hizmeti uygulamaları hayata geçirilmelidir. Göçmenlerin sosyal hayata uyumları noktasında çok önemli etkisi olan unsurlardan biri eğitimidir. Suriyelilerin kişisel ve toplumsal gelişimleri ile Türkiye'ye adaptasyonları konusunda eğitim oldukça önemli bir noktada bulunmaktadır. Türkiye'ye gelen Suriyelilerin çoğunluğunun çocuk ve gençlerden oluştuğu gözlemlenmektedir. Bu durumda Türkiye'nin de çok kültürlü eğitimde uzun vadeli stratejilere ihtiyaç duyacağı bilinmektedir. Karma

eğitimin verildiği devlet okullarında eğitim alan ve almaya devam edecek olan Suriyeli çocukların, okul ortamına ve eğitim sistemine adapte olmaları, akranları tarafından dışlanmamaları, birlikte barış içinde yaşayabilmeleri açısından oldukça önemli olmaktadır. Suriyeli göçmen çocukların Türkiye’de uzun sürede eğitim alacak olmaları toplumla bütünleşmeleri ve yaşamlarının kolaylaşması sebebiyle önemli olmaktadır. Devlet okullarında Türk akranları ile birlikte, eğitim gören Suriyeli göçmen çocukları da kapsayacak daha kapsamlı ve çoğulcu bir müfredatın olması, kendi dillerini ve kültürlerini unutmayacakları bir sistemin oluşturulması gerekmektedir.

Kaynakça

Aktaş, G. (2011). Farklı Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Özelliklere Sahip Ailelerde Kız Çocuklarına İlişkin Aile İçi Kültürel Tanımlamalar. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Aslan, S ve Aybek, B. (2018). İlkokul 4. Sınıf Öğrencilerinin Çok kültürlü Eğitime Dayalı Olarak Uygulanan Etkinlikler ile İlgili Görüşlerinin İncelenmesi. Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi, 11 (1), 58-82.

Büyüköztürk, Ş., Akgün Ö.E., Demirel F., Karadeniz Ş. ve Çakmak E.K. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Büyüköztürk, Ş., Akgün Ö.E., Demirel F., Karadeniz Ş. ve Çakmak E.K. (2014). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Cırık, S. (2008). Çok Kültürlü E-itim ve Yansımaları. Hacettepe University Journal Of Education, (34), 27-40.

Creswell, J. W. (2013). Araştırma deseni (Çev. S. B. Demir). Ankara: Eğiten Kitap.

Doğan, K. (2008). Göçmen Kaçakçılığı Suçu. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Ekmişoğlu, M. (2007). Erken Çocukluk Döneminde Farklılıklara Saygı Eğitimi Hakkında Öğretmen Görüşlerinin İncelenmesi Ve Farklılıklara Saygı Ölçeğinin Geçerlilik Güvenilirlik Çalışması. Yüksek Lisans Tezi. On Sekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Ereş, F. (2015). Türkiye’de Göçmen Eğitimi Sorunsalı ve Göçmen Eğitiminde Farklılığın Yönetimi. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6(2): 017-030

Erkin, E., Okcabol, R. ve Ural, O. (2010). Examining School Related Factors Leading to Dropout Through Children’s Conceptions and Experiences: Development of a Scale For Attitudes Towards Elementary School. Australian Journal of Guidance & Counselling, 20 (1), 109-118.

Kanatlı Öztürk, F. (2018). Çokkültürlü Eğitim Çerçevesinde Hazırlanan Etkinliklerle Farklılıklara Saygı Değeri Ve Araştırma Becerisi Geliştirmeye Yönelik Bir Eylem Araştırması. Çukurova Üniversitesi. Adana.

Maxwell, J.A. (1996). *Qualitative Research Design: An Interpretative Approach*. Thousand Oaks, CA: Sage.

Özdemir, M. (2011). Toplumsal Değişme ve Küreselleşme Bağlamında Eğitim ve Eğitim Programları: Kavramsal Bir Çözümleme, Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 12 (1), 85-110.

Özkan, Y. ve Kılıç, E. (2013). Ailenin Psiko-Sosyal Destek İhtiyacını Karşılama Yeni Bir Model Önerisi: Aile Sağlığı Merkezlerinde Aile Psiko-Sosyal Destek Birimi. Sosyal Politika Çalışmaları, (30), 25.

Özkan, Y. ve Kılıç, E. (2014). Importance Of School Social Workers About Solving Problems Focused On Child And Family: Social Workers Skills About Working On Children And Family. Akademisyenler Birliği Derneği.

Sam, D. L., & Berry, J. W. (2006). *The Cambridge handbook of acculturation psychology*. Cambridge University Press.

Terje Ogden, Mari-Anne S. Ve Kristine A. H. (2007). Building strength through enhancing social competence in immigrant students in primary school. A pilot study, *Emotional and Behavioural Difficulties*, 12:2, 105-117.

Thompson, N. (2012). *Anti-discriminatory Practice Equality, Diversity and Social Justice*. CPI Group (UK) Ltd, Croydon.

Topçubaşı, T. (2015). Farklılıklara Saygı Eğitim Programının Öğrencilerin Farklılıklara Saygı Düzeyine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli.

Urk, M. (2010). Göç Olgusu Bağlamında Mülteciler, Sığınmacılar Ve İnsan Hakları. Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yeşilkayalı, E. (2016). Okul Sosyal Hizmeti Uygulamasında Yaklaşım Ve Model Örnekleri. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18 (1), 135-152. DOI: 10.5578/jss.10228

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yıldız, Ö. (2015). Türkiye Kamplarında Suriyeli Sığınmacılar: Sorunlar, Beklentiler, Türkiye Ve Gelecek Algısı. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), 139-169.

BÖLÜM VI

SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN PANDEMİ SONRASINDAKİ SÜRECE BİR BAKIŞ: KALKINMA KURAMALRI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME

*A Look at the Post-Pandemic Process from the Social Work Perspective: An
Analysis in the Framework of Development Theories*

Filiz ER

(Dr.), Sinop Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi

E-mail: filliztokgoz@hotmail.com

ORCID: 0000-0001-5065-3809

1. Giriş

Aralık 2019'da Çin'in eyaleti olan Wuhan'daki hastaneler, bilinmeyen bir pnomoniden bahsetmeye ve bununla ilgili vakalar bildirmeye başladılar. İlerleyen süreçte Dünya Sağlık Örgütü bu durumu “Akut Solunum Sendromu (SARS) üretebilen yeni Koronavirüs” vakaları olarak açıkladı ve küresel bir halk sağlığı acil durumu olarak ilan etti. SARS-CoV-2 olarak adlandırılan bu virüs, Koronavirüs Hastalığı “Covid-19” olarak adlandırıldı ve ICD kodu ise ICD-10-B34.2. olarak belirlenmiştir. Hastalığın, yüksek bulaşma potansiyeline sahip olduğu ve insidansı katlanarak arttığı anlaşılmıştır. Virüsün tüm dünyada yayılmasını azaltmak için neredeyse tüm ülkeler olağanüstü halk sağlığı önlemleri uygulamıştır (Wang ve ark. 2020; WHO, 2020a; WHO, 2020b).

Aslında dünyamız salgınlar ile ilk defa karşılaşmıyor, nitekim 1997'deki Kuş gribi, 2002'deki SARS, 2009'daki Domuz Gribi ve 2014'teki Ebola dâhil olmak üzere Covid-19'da, bulaşıcı hastalık salgınları listesine eklenebilir. 21. yüzyılda önceki iki koronavirüs salgını bildirilmiştir. Bunlar SARS-CoV ve Orta Doğu solunum sendromudur (Wang ve ark. 2020). Bunlardan SARS

salgını 2002 yılında Çin’de gerçekleşip küresel olarak 8.422 kişiye bulaşmış ve dünya genelinde toplam 916 kişi ölmüştür. 1918 yılında ortaya çıkan “İspanyol Gribi” ve Covid-19 pandemisinin boyutları, sağlık, ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak ortaya çıkardığı insani ihtiyaçlar bakımından benzer olduğunu vurgulayan çalışmalar mevcuttur (Farkas ve Romaniuk, 2020; Ott ve ark., 2007). Ancak Covid-19’un yayılma hızının özellikle kentleşme ve seyahatlerin artması gibi nedenlerle diğer salgınlarla ile karşılaştırıldığında çok daha geniş olduğu söylenebilir. Bu nedenle, diğer salgınların ortaya çıktığı zamanda uygulanan kontrol önlemleri yeterli olmamış ve Covid-19’u kontrol etmek için daha güçlü faaliyetler gerekmiştir (Wilder-Smith ve Ark. 2020). Covid-19’un semptom göstermeden bulaşıcılık oranı oldukça yüksektir ve bu bağlamda Barro ve arkadaşlarına (2020) göre daha evvelki salgın sonuçları ile Covid-19’u karşılaştırmak önemli bir zorluktur, çünkü yakın zamanda dünyayı bu kadar geniş çapta etkileyen bir virüs krizi ortaya çıkmamıştır (Baker ve ark. 2020). Bu açıdan Covid-19 siyasi, ekonomik ve psiko-sosyal alanları önemli ölçüde etkilemiş, acil halk sağlığı sorunlarına yol açmış ve kontrol altına alınması daha güç olmuştur (Ornell ve ark 2020). Covid-19, ülkeleri gelişmişlik seviyelerine göre farklı şekilde etkileyerek bir kriz durumuna sokmuş ve geniş kapsamlı sosyal ve ekonomik sonuçlara yol açmıştır.

2. Bir Kriz Olarak Covid-19 Pandemisinin Sosyal ve Ekonomik Sonuçları

Genel bir kavram olarak kriz; bireylerin bir sorun ile karşı karşıya kaldıkları süreçte, bu sorunu çözmeye yönelik savunma mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumu ifade etmektedir. Krizler sadece bireyleri değil sistemleri de etkileyebilmektedir (Chukwu vd., 2016, s.1399; Caplan, 1961). Kanel (2003)’e göre kriz, tetikleyici bir durumu içermeli, bu durum stres faktörü olarak algılanmalı ve kişiler sorunla baş etmede yetersiz duruma gelmelidir. Kriz, etkisine aldığı kişinin, kurumun, toplumun varlığı için ciddi bir tehdit yaratır, öngörülemez ve ani değişimlere neden olur, sistemi yönetenlerde ve kişilerde korku ve panik duygularını geliştirir, gerginlik yaratır, yeterli kontrol olmadığı için ihtiyaçlar karşılanamaz ve ekonomik tehdit oluşturur (Atabay 2019). Kriz durumlarını özellikle afetler, salgınlar olduğunda ön görmek oldukça güçtür. Kriz, büyük nüfuslarda ve toplum yaşamında karşı karşıya kalabilecekleri, sonunda ise kaos ve karmaşa olabilecek durumlardır. Covid-19 pandemisine baktığımızda kriz özelliklerinin hemen hepsini barındırdığını görmekteyiz. Covid-19 pandemisi, yerelde ve uluslararası düzeyde halk sağlığı krizine ek olarak,

günlük yaşamda insanları pek çok zorlukla karşı karşıya bırakarak ciddi bir sosyal tehdit oluşturmuştur (Kontoangelos ve ark. 2020; Zhou ve Chen, 2020). Tüm dünyada, nerede ise bütün ülkeler bulaşma riskini azaltmak amacıyla, özellikle yakın teması keserek önlemler alamaya çalışmışlardır. Covid-19'a karşı mücadelede alınan bu önlemler bir takım ekonomik ve sosyal sonuçlar ortaya çıkartmıştır (Işık, 2020).

Covid-19 krizinin sosyal sonuçları değerlendirildiğinde, bireyleri, meslek gruplarını ve ulusları karşılıklı yardımlaşma ve dayanışma eylemlerine yöneltirken, aynı zamanda mevcut toplumsal ayrışma ve değişmeyi artırmıştır. Değişimin düzeyi, meydana gelen etkilerden bağımsız ele alınamayacağı gibi bireysel düzeyden, küresel düzeye kadar geniş bir ölçekte yaşanmıştır. Genel olarak sosyal sonuçların, toplum çapında sınırlamanın salgını etkili bir şekilde yavaşlattığı gösterilmiş olsa da bireylerin yaşamı, seyahat özgürlüğü ve refahını üzerinde derin etkileri olmuştur (Chu 2020). Salgın alışkanlıklarımızı, seyahatleri, kültürel, dini etkinliklerimizi, akranlarımız ve aile üyelerimizle sosyal mesafemizi, ticareti, sosyal ve ekonomik ilişkilerimizi etkilemiştir (Haleem ve Ark. 2020; Khanna ve Ark. 2020; Boccaletti ve Ark. 2020). Alınan önlemlerin, halkın ruh sağlığına, kişilerarası ilişkilerine ve eğitime erişimine olumsuz etkilerini vurgulayan çalışmalar vardır (Brooks ve ark. 2020; Viner ve ark., 2020; Campbell, 2020; Grasso ve Ark. 2021; Douglas ve Ark. 2020).

Covid-19 çalışma biçimlerini ve örgütleri değiştirip küresel bir ekonomik krizi de tetiklemiştir (Boccaletti ve ark. 2020; Nicola ark., 2020). Bu bağlamda, insanlar birçok farklı şekilde gelir kaybına uğramışlardır. Küresel ekonominin, yatırım yapmak yerine sermayeyi korumakla daha fazla ilgilenme eğilimi ile küresel ekonominin 2020'de %2,8 küçüleceği bilgisi ile küresel ölçekte bir ekonomik bunalım yaşandığı anlamına geldiği söylenebilir (Buheji ve ark. 2020; Donthu ve Gustafsson 2020). Bazı insanlar evde çalışabilse de, özellikle hizmet endüstrilerinde ve halka açık rollerde olanlar, kayıt dışı istihdam ve düşük gelirle karşı karşıya kalırken, esnek veya sözleşmeli çalışanların sayısını artırmıştır (McKee ve Ark. 2020; Douglas ve Ark. 2020). Amerika'da Mart 2020'de, yaklaşık on milyon Amerikalı işsizlik parası için başvuruda bulunmuştur (Baker ve ark. 2020). Genel olarak bu süreçte; temel malların imalatının yavaşlatılması, ürünlerin tedarik zincirinin bozulması, ulusal ve uluslararası ticarete kayıplar, piyasadaki zayıf nakit akışı, gelir artışında önemli yavaşlama görülmüştür (Haleem ve ark. 2020). Yapılan araştırmalarda küresel olarak insanların % 55'inin uygun bir sosyal korumaya sahip olmadığı, eğitim sistemini, insan haklarını ve temel gıda güvenliğini ve beslenmeyi etkilediği tahmin edilmiştir

(UNDP Covid-19, 2020). Elbette tüm bu ekonomik etkiler psikolojik sorunları da tetiklemiştir. Pakistan'da karantina ve ekonomik nedenlerden kaynaklı intihar vakaları buna örnek gösterilebilir (Mamun ve Ullah, 2020).

Tarihsel sürece baktığımızda tüm salgınların, eşitlikçi olduğunu ancak toplumun her kesiminin salgını eşit düzeyde deneyimlemediğini görüyoruz. Salgın, bulaşıcı hastalık ve benzeri kriz durumlarının, sosyo-ekonomik gücü görece daha düşük olanları en fazla etkilediği bilinmektedir. Biyolojik bir afet olarak Covid-19'un de diğer afetler gibi dezavantajlı ve hassas gruplar üzerinde daha fazla etki bıraktığına işaret edilmektedir (IFSW, 2020). Sosyal ve ekonomik risklerin sosyal hizmetin öncelikli müracaatçıları arasında olan dezavantajlı gruplar üzerindeki etkilerini aşağıdaki şekilde değerlendirebiliriz;

- Yaşlı insanlar: En yüksek bulaşma riski olan, yalnız yaşama olasılığı yüksek ve online iletişim araçlarını kullanma oranı düşük olan bu grubun sosyal izolasyon riski de yüksek olmuştur,

- Gençler: Kısa vadede eğitimden uzak kalmıştır ve uzun vadede çoğu ekonomik anlamda kötü istihdam ve buna bağlı olarak sağlık sonuçları riskini taşımışlardır,

- Kadınlar: Yükselen aile içi şiddet oranları riskini taşımış ve okulların kapanması nedeni ile çocuk bakımı sağlaması ihtiyacını kadının karşılamasından kaynaklı gelir kaybı riskini taşımışlardır,

- Farklı etnik kökenliler: Artan ayrımcılık ve taciz riskini taşımışlardır,

- Ruh sağlığı sorunları olan insanlar: Sosyal izolasyondan daha çok etkilenme riski taşımışlardır,

- Madde kullanan veya iyileşen kişiler: Nüks veya geri çekilme riskini taşımışlardır,

- Engelli insanlar: Kesintiye uğramış destek hizmetlerinden etkilenme riskini taşımışlardır (Douglas ve ark. 2020; Prime ve ark., 2020).

Bunlara ek olarak eğitimden uzak kalan çocuklar, temas riski yüksek olan bazı meslekler, düzenli çalışmaya ve düzenli gelire sahip olamayan gruplar, mülteciler diğer dezavantajlı gruplar olarak sayılabilir. Kısaca salgın olmadan da dezavantajlı gruplarda yer alanların yoksulluğu ve yoksunluğu bu süreçte katlanmıştır. Yapılan çalışmalarda Covid-19 insidansı ile yoksulluk arasında anlamlı bir ilişki bulunurken, şiddet, göç, eğitime erişim gibi sosyal sorunları artırdığı (Costa ve ark. 2020; Cıbrı 2022; Çınar, 2022) kırılğan nüfus üzerinde daha hissedilir ekonomik etkiler yarattığı (Çelik ve ark. 2023) ülkeler içinde

ve arasındaki sosyal ve ekonomik mücadeleleri açığa çıkarıp şiddetlendirerek mevcut eşitsizlikleri öne çıkardığını ve yenilerini yarattığını söylemek mümkündür (Polat ve Ergün 2022).

Bu sonuçlar değerlendirildiğinde yaşanan zorlukları sosyo-ekonomik şiddet olarak nitelendirmek yerinde olabilir. Bu noktada Covid-19'un birey ve toplum yaşamına yansımaları incelendiğinde, bu salgının sadece halk sağlığı sorunu değil, kriz olduğunu görmekteyiz. Sınıfsal farklılıklar, yaşanan yerin lokasyonu, çalışılan işin durumu tüm bu şiddetin etkisini artırabilmektedir. Ancak uzun vadede karşımıza çıkacak olan sorunların yoksulluk, işsizlik, sağlığa erişim, konut, barınma ve eğitim gibi alanlarda olacağı açıktır. Bu sorunların ortaya çıkış süreci ele alındığında tüm dünyanın aynı yoldan ilerlediği muhakkaktır fakat bu sorunların sonuçları tüm dünya ülkelerini ve bu ülkelerde yaşayan bireyleri aynı şekilde etkilemiş veya etkileyecek midir? Tüm ülkelerin teknoloji tabanlı olarak genişleyen ve başka alanları etkileyen küresel yapısı ve küresele bağlı olarak sosyal ve ekonomik sorunların evrilme yönü önemlidir. Salgında, her ne kadar herkes aynı şekilde gelir kaybetmese de, gelir ve sağlık arasındaki pozitif ilişki göz önünde alınarak salgın, ekonomik politika ve planların olduğu dünyamızı, ne kadar kırılğan olduğu bize göstermiştir. Bütün teknolojik ve tıbbi gelişmelere rağmen insanlığın halen neden yeteri kadar kalkınmadığı tartışma konusudur. Hâlbuki çoğu ülke kalkınma kuramları dayanağında sosyal ekonomik planlar ile hareket etmektedir. İşte bu noktada kalkınma kuramları, salgın sürecinde ortaya çıkan sosyal ve ekonomik sorunları tartışmak için olanak sunabilir ve toplumların kalkınması için uzun vadeli ve sürdürülebilir politikalar ve dolayısı ile sosyal hizmetlerin gerekliliğini gösteren veriler sunabilir.

3. Covid-19 Pandemisinin Ardından Kalkınma Kuramlarının Sosyal ve Ekonomik Sorunları Ele Alış Biçimi ve Sosyal Hizmetin Katkısı

Kalkınma; kavramsal olarak üretim ve fert başına düşen gelirin artırılması yanında ekonomik ve sosyo-kültürel yapının iyileştirilmesi yönünde değiştirilmesi ve yenileştirilmesi anlamına gelmektedir (Şahin ve Karaca, 2010). Penélope Pacheco-López (2017) kalkınmayı; temel ihtiyaçlarda bir gelişme olduğunda, ekonomik ilerleme sürecinde ülkenin ve içinde yaşayan kişilerin öz saygısının artmasında, insanların haklarını, kapasitelerini ve özgürlük alanlarını genişlettiğinde ortaya çıkan bir durum olarak tanımlamaktadır (De Haan, 2020). Buna bağlı olarak kalkınma teorileri ve politikaları ekonomik etkenler yanında sosyal, kültürel, dini, siyasal, psikolojik ve antropolojik etkenleri de dikkate almaktadır (Şahin ve Karaca 2010; Erbay ve Özden 2013). Bu türlü bir yaklaşım,

hem pandeminin sonuçlarını kapsamlı değerlendirmeye hem de sosyal hizmetin bütüncül bakış açısını bu alanda kullanmaya olanak vermektedir.

Kalkınma kuramlarının tarihsel gelişimi, 1940'larda ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel gelişimlerini hedefleyen kalkınma planları hazırlanması ile başlamıştır. İlk kalkınma kuramı, 1944 yılında Raul Prebisch tarafından ortaya atılmıştır. Kalkınma kuramları, geleneksel kalkınma ve yeni kalkınma kuramları olarak iki ana gruba ayrılır. Geleneksel kalkınma kuramları tarihsel kalkınma aşamaları, dengeli kalkınma, dengesiz kalkınma ve bağımlılık okulu yaklaşımlarını içermektedir. Yeni kalkınma kuramları insan sermayesi, sosyal sermaye ve sürdürülebilir kalkınma gibi konulara odaklanır (Oruç ve Kara 2022; Palabıyık 2009). İnsan sermayesi kavramı, bireylerin eğitim, sağlık ve beslenme yoluyla kazandıkları becerileri ifade ederken, sosyal sermaye kavramı ise bireyler arasındaki güven ve işbirliği ilişkilerini ifade eder. Sürdürülebilir kalkınma ise doğal kaynakların gelecek nesillere de aktarılabilmesi için kullanımının sınırlanması ve çevrenin korunması gibi konuları içermektedir (Doğan ve Öztürk 2010).

En temelde kalkınma kuramları, ekonomik kalkınmanın nasıl gerçekleşeceğine dair teorik çerçeve sunar. Bu teorik çerçeveler, kalkınma plan ve stratejilerine temel oluşturur ve geniş kapsamlı felsefe olarak tanımlanır. Kalkınma kuramları, ekonomik kalkınmanın yanı sıra sosyal, psikolojik ve sosyolojik gelişmeleri de kapsamaktadır (Erbay ve Özden 2013) ve turizm sektörü, bölgesel kalkınma, iktisat ve sosyoloji gibi birçok alanda kullanılabilir (Çiçek ve Sarı 2018).

Pandemi, ülkeler içinde ve arasındaki sosyal ve ekonomik mücadeleleri açığa çıkarıp şiddetlendirerek mevcut eşitsizlikleri öne çıkarmış ve yenilerini yaratmıştır (Polat ve Ergün 2022). Kalkınma kuramları, ekonomik, sosyal ve politik faktörlerin bir arada değerlendirilerek, bir toplumun gelişimini nasıl etkilediğine dair farklı yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu bağlamda pandeminin sonuçlarının, sosyal hizmet bakış açısı ile değerlendirilmesinde kalkınma kuramlarının katkısından faydalanılabilir.

Geleneksel kalkınma kuramları incelendiğinde literatürde (Abuiyada, 2018; Kaçar ve ark. 2016), modernleşme kuramları, yapısalcı ve bağımlılık kuramları başta gelmektedir. Modernleşme kuramlarına göre az gelişmiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin kapitalizm öncesi yapılarına benzer geleneksel toplumlardır. Bu ülkeler, gelişmiş ülkelerin gelişim çizgisini izleyecek ve bu yolla modernleşeceklerdir (Abuiyada, 2018; Kaçar ve ark. 2016; Doğan ve Öztürk 2020). Buna göre kuram, ekonomik büyümenin, üretim faktörlerinin verimliliğindeki artış ve teknolojik

ilerleme sayesinde gerçekleşeceğini öngörürken, pandemi sonrası ekonomik aktivitelerin düşmesi ve işletme faaliyetlerindeki azalmanın, ekonomik büyüme hızını düşüreceği ve dengesini değiştirebileceğini ön görememiş olabilir. Örneğin, pandemi nedeniyle birçok sektörde faaliyetler azalmış ve birçok kişi işsiz kalmış, tüketicilerin harcamalarında da azalma olmuş ve ürün talebinin düşmesine sebep olmuştur. Fakat pandeminin neden olduğu bu sürece ilişkin bir ani cevap geliştirilememiştir. Geleneksel kalkınma kuramları için getirilen eleştirel bakış açısı, kalkınmanın sosyal ve çevresel yönlerini ihmal ederek ekonomik büyümeye sınırlı odaklanmalarına işaret eder (Abuiyada, 2018). Bu durum sosyal hizmetin çevresi içinde bakış açısının daha etkin biçimde başvurulması gerektiğine işaret edebilir. Bu türlü bir bakış bireylerin olduğu gibi toplumunda çevresi içinde değerlendirilmesi ele alınması gerektiğini anlatabilir. Böylece toplumu geliştiren tek ögenin ekonomik süreçler olamayacağını bunun yanında sosyal gelişmeler ve toplumsal psikolojiyi bütünsel bakış açısı ile almada sosyal hizmet yaklaşımları iyi bir avantaj sağlayabilir.

Bir diğer geleneksel kuram yaklaşımı olan bağımlılık kuramına göre, bazı ülkelerdeki az gelişmişliğin daha gelişmiş ülkelere tarihsel ve halen devam eden ekonomik ve politik bağımlılıklarının bir sonucu olduğunu savunur. Bu bağımlılıktan kurtulmak için yapısal değişikliklere ve daha fazla özgüvene duyulan ihtiyacı vurgular (Abuiyada, 2018; Kaçar ve ark. 2016). Hâlbuki pandemi, dünya çapında ekonomileri hem makroekonomik hem de mikroekonomik seviyeleri etkileyerek ciddi kayıplara neden olduğu söylenebilir. Örneğin, tarım-sanayi kompleksi, pandemi nedeniyle olumsuz sonuçlara maruz kalmıştır (Baranova, 2022). Kısaca pandemi az gelişmiş ülkelere, çok gelişmiş ülkelere doğru devam eden ilişkiden ziyade sektörler ve ülkeler arasındaki karşılıklı ilişkileri etkilemiştir. Bu noktada bu alanı desteklemek için sosyal hizmetin bireyden topluma çok düzeyli müdahale biçiminin, aynı zamanda yerelden küresele ve hatta hem yereli hem de küreseli güçlendiren “küreyel” bir cevap oluşturabilmesi bakımından yeni bir anlayış sağlayabilir.

Geleneksel kuramlardan yapısalcı kalkınma kuramları, kalkınma sonuçlarını şekillendirmede kalkınmanın sosyal, ekonomik ve politik yapıların rolüne odaklanır. Adil kalkınmayı teşvik etmek için toprak reformları, gelirin yeniden dağıtımı ve devlet müdahalesi gibi yapısal değişikliklere olan ihtiyacı vurgular (Abuiyada, 2018; Kaçar ve ark. 2016). Yapısalcı kalkınma teorisi, yoksulluğun yapısal faktörlerden kaynaklandığını ve bu nedenle gerçek bir kalkınmanın sadece üretim faktörlerinin artmasıyla değil, aynı zamanda yoksullukla mücadele eden uzun vadeli politikalarla gerçekleştirilebileceğini öne

sürmektedir. Bu bağlamda pandeminin, yoksullukla mücadeleyi engellediğini söylemek mümkündür. Pandemi dünya genelinde yaşanan bir sağlık krizidir ve tüm ekonomik yapılara etki etmiştir. Yapısal kalkınma kuramı, pandeminin etkilerinin kalkınma sorunlarını artıracak ve çözülmesinin daha zor hale geleceğini vurgulamıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde pandemi nedeniyle ekonomik krizler yaşanmış, işsizlik ve yoksulluk oranları artmıştır. Yapısal kalkınma teorisi, bu ülkelerde yapısal sorunların daha da derinleşeceğini ve kalkınmanın daha uzun süreceğini öngörebilir. Bu nedenle, pandemi sonrası dönemde yapısal kalkınma kuramı, ekonomik yapıdaki sorunların yanında sosyal sorunların çözülmesi için iyi bir rehberlik sağlayabilir. Yapısal kalkınma kuramı doğrultusunda, pandemi sonrası dönemde sosyal ve ekonomik yapıda sosyal hizmetin sosyal adalet bakış açısı ile yapısal reformların yapılması, gelir adaletsizliğinin azaltılması, sosyal hizmetlerin ve eğitimin geliştirilmesi gibi önlemlerle ekonomik kalkınmanın yanı sıra sürdürülebilir bir gelişme de sağlayabilir.

Yeni kalkınma teorileri, geleneksel kalkınma teorilerinden farklı olarak, daha fazla sosyal politika yürütmede (Kutlu, 2012) kapsayıcı ve yerel düzeydeki ihtiyaçlara daha duyarlı hale gelmeye başlarken, geleneksel teoriler genellikle ekonomik büyüme ve ulusal düzeydeki kalkınmayı korumaya yönelik olduğu söylenebilir (Abuiyada, 2018). Yeni kalkınma teorileri, yerel düzeydeki büyümeye odaklanır ve toplumsal cinsiyet, sürdürülebilir kalkınma ve sosyal adalet bakış açılarını inşa etmeye çalışır (Abuiyada, 2018). Bu bağlamda pandemi toplumun ruh sağlığı, eğitime erişimi, günlük rutinlerde bozulmalarına neden olurken (Baranova, 2022; Aziz ve ark., 2022) bu zorlukların ışığında, devletin ekonomik kalkınmadaki rolüne (Ali Mansour Al-Sabai) odaklanarak sosyal politikaları ve uygulayıcıları olan sosyal hizmet uzmanlarını ani durumlara hazırlıklı hale getirme ve sosyal ekonomik faaliyetleri tüm dünya için sürdürülebilir olmasına ciddi katkı verebilir.

Toplumlarda kalkınmanın yalnızca ekonomik değil aynı zamanda sosyal ve ekolojik unsurları da barındırdığını savunan ekolojik kalkınma kuramı, sosyal hizmet bilgisi ile pek çok ortak ilkeye sahiptir. İnsan refahının geliştirilmesini, dünyada bulunan sınırlı kaynaklara saygı duyulması ve çevreye duyarlı bir toplumun gelişmesi, gelecek kuşaklara karşı duyarlılık, farklılıklara saygı duyularak eşitlik ve dayanışma kültürünün geliştirilmesi gibi birçok ortak ilkeye sahiptir (Purutçuoğlu ve Doğan, 2017). Pandemi ve sonrasında dünya üzerinde varolan kaynakların sınırlılıkları ve bu kaynaklara erişimdeki adaletsizlik dünya tarafından farkedilmiştir. 2008 yılından beri Uluslararası

Sosyal Hizmet Uzmanları Federasyonu (IFSW) tarafından belirlenen temalar ile Dünya Sosyal Hizmet günü kutlanmaktadır (IFSW, 2020).

Covid-19 pandemisinin ortaya çıkması ve küresel boyutta toplumların biyopsikososyal açıdan olumsuz etkilenmesinin üzerine, IFSW tarafından soruna dikkat çekmek sosyal hizmet uzmanlarını bu yönde çalışmaya teşvik etme amacıyla sürdürülebilir kalkınma kapsamında yeni temalar oluşturulmuştur. İlk olarak 2021 yılında bir Afrika felsefesi olan “Ubuntu: Ben, Biz Olduğumuzda Benim: Toplumsal Dayanışmanın ve Küresel Bağlılığın Güçlendirilmesi” teması kullanılarak toplum içinde ve toplumlar arasında dayanışmanın makro boyuttaki önemine dikkat çekilmiştir. Bu dayanışma felsefesi itemelinde sosyal hizmet müdahaleleri ile ortak bir sorunu paylaşan dünyanın küçük bir toplum olduğuna dikkat çekilerek küresel toplumda dayanışmanın sorunları çözmekte anahtar olduğuna dikkat çekilmiştir (IFSW, 2021). 2022 yılında ise “Yeni Bir Eko-Sosyal Dünyayı Birlikte İnşa Etmek: Kimseyi Geride Bırakma” teması ile ekososyal dünyada insanın doğaya yönelik sömürüsüne dikkat çekilmiştir. Pandemi ile birlikte insanın doğa üzerindeki haksız sömürsünün daha görünür kılınmış ve sürdürülebilir kalkınmanın sosyal yönüne vurgu yapılmıştır. Covid-19 pandemisi ile birlikte dünya üzerinde yaşayan tek canlının insan olmadığı hatırlanarak, diğer canlıların yaşam alanlarını işgal eden ya da yok eden insanların doğa ile uyumlu yaşamasının mümkün olduğu yeni toplumsal modellerin inşası sorgulanmaya başlanmıştır (IFSW, 2022). Pandemi ile birlikte dünya üzerinde varolan eşitsizlikler daha fazla dikkat çekmiş ve toplumların ortak bilgi paylaşımı ile sorunların üstesinden gelebileceği anlaşılmıştır. Küresel toplumda ortak bilgi ağı kullanımının sorunların çözümlenmesinde bir yol olduğu ve kimsenin geride bırakılmaması gerektiğini işaret edilmiştir. IFSW tarafından belirlenen 2023 yılının teması ise bir önceki temanın devamı niteliğinde olan “Ortak Sosyal Eylem Yoluyla Çeşitliliğe Saygı Duymak” olarak belirlenmiştir. Bu tema ile sosyal hizmet uzmanlarının değişim için yerel ve küresel güçlerini bir araya getirerek örgütlenmesi ve daha güçlü adımlar atması gerektiği savunulmuştur. Bu tema ile toplumda farklılıklara sahip bireylerin kapsanması ve mesleki uygulamaların tüm canlıları kapsayarak sürdürülebilir kalkınmayı desteklemesi işaret edilmiştir (Su, 2023).

IFSW tarafından pandemi etkisinde belirlenen ve toplumun kalınmasını hedefleyen bu temalar Covid-19 salgını ile birlikte ortaya çıkan ve daha görünür olan toplumsal sorunlara yönelik politikaların hangi temelde şekillenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır.

Özetle kalkınma kuramları, ülkelerin ve toplumların ekonomik, sosyal ve politik açıdan gelişmesini açıklamaya çalışan teorik yaklaşımlardır. Bu kuramlar, ülkelerin kalkınmasını sağlayacak faktörleri belirlemeye ve uygulanacak politikaları formüle etmeye yardımcı olur. Ancak Covid-19, kalkınma teorilerinin etkinliğini yeniden sorgulatmış ve sosyal, ekonomik ve çevresel faktörler arasındaki karmaşık etkileşimi hesaba katan, kalkınmaya yönelik daha kapsayıcı, esnek ve uyarlanabilir bir yaklaşıma duyulan ihtiyacın altını çizmiştir. Modernleşme kuramının atıfta bulunduğu gelişmiş ülkeler içerisinde dahi pandemi krizi kapitalizmin sosyal ve ekonomik güvenliği sağlayamadığını göstermiştir. Pandemi sürecinde yardımlaşma ve kolektif hareket etmenin dünya ülkelerinin iyilik halini artırdığı açıktır ve bu anlamda sosyal hizmet bilgisinin kalkınma kuramları açısından önemi dikkate değer bir alan olarak karşımızda durmaktadır. Çünkü sosyal hizmet, insanların ihtiyaçlarını karşılamak ve onların yaşam kalitesini artırmak için tasarlanmış bir uygulama alanıdır. Sosyal hizmet uzmanları, bireylerin, ailelerin ve toplulukların yaşamlarındaki sorunları çözmek ve iyileştirmek için çeşitli hizmetler sunarlar. Yapılan bir çok çalışma sosyal hizmet uzmanlarının ruh sağlığı, ekonomik zorluklar ve savunmasız nüfuslara destek dahil olmak üzere Covid-19'un getirdiği çeşitli zorlukların ele alınmasında oynadığı önemli rolleri göstermektedir (Aziz ve ark. 2022; Gutiérrez ve ark. 2020; Briggs, 2022. Bu bağlamda kalkınma kuramları, toplumun sosyal, ekonomik ve politik gelişmesine odaklanırken, sosyal hizmet, ihtiyaç sahibi olan bireylerin ve toplulukların yaşamlarını iyileştirmek için çaba gösterir. Sosyal hizmet böylece, kalkınma teorilerine katkı sağlayan ve bunların uygulanması için gerekli hizmetleri sunma pozisyonunu güçlendirmektedir. En temelde sosyal hizmet aracılığıyla ve kalkınma kuramları doğrultusunda, insanların yaşamlarındaki sorunları çözmek için çalışmakta ve sosyal hizmet uygulamaları, kalkınma kuramlarının uygulanmasına ilişkin politikaları destekleyerek, toplumun kalkınmasına yardımcı olmaktadır.

4. Sonuç ve Öneriler

Covid-19 Pandemisi, var olanların üstüne daha çok yoksulluk, bağımlılık, insan hakları ihlali ve daha çok psikososyal zorluk getirmiştir. IFSW, Covid-19 ile ortaya çıkan ve derinleşen birey ve toplumların ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için küresel birliği sağlayarak ortak müdahalede bulunmayı hedeflemiştir. Bunu ise “iyi sosyal hizmet uygulamasının çok yönlü ve politik olduğu” bilgisini sürdürülebilir kalkınma temelinde belirlediği yıllık temalar yoluyla sosyal hizmet uzmanlarının müdahalelerinde ortak bir farkındalık ve bilinç ile hareket etmesini destekleyerek sağlamıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın yanı sıra, pandemi

ile ortaya çıkan toplumsal zorluklarda özellikle yapısalcı ve yeni kalkınma kuramları bağlamında pandemi ve sosyal hizmet arasında birçok bağlantıyı doğru değerlendirmek önemlidir. Özellikle tabandan gelen sosyal hizmet bilgisinin kalkınma kuramları aracılığı ile toplumların kalkınma programlarında daha belirgin olması önemlidir. Bu bakımdan bu konuda bazı öneriler getirilebilir. İlk olarak kalkınma kuramlarının pandeminin neden olduğu zorluklarla başa çıkmak için sosyal hizmetin rolüne daha fazla odaklanması gerekmektedir. Bir toplumun ekonomik, sosyal ve politik açıdan gelişmesinin anahtar unsurlarını ele alırken sosyal hizmetin toplum sağlığını, refahını ele aldığı ve sosyal adaleti sağlama gayretinde olduğu bilgisi, kalkınma kuramları bilgisi için oldukça önemlidir. Böylece kalkınma kuramları, pandeminin neden olduğu toplumsal krizi çözmeye yönelik sosyal hizmetin inisiyatif almasına yardımcı olabilir. Çünkü sosyal hizmet, sağlık, refah, barınma ve sonuçta toplumun gelişmesine katkı sağlayabilecek birçok alanda hizmet vermektedir. Böylece bu sayede kalkınma kuramları, pandemi ve sonrasındaki toplumsal ve ekonomik kayıpların yerine getirilmesinde daha etkin öneriler getirebilir. Kalkınma kuramları, toplumun sürdürülebilirliğini sağlamak için doğal kaynaklar, eğitim, sağlık hizmetleri, altyapı, üretim ve tüketim gibi çeşitli alanlarda yatırımlara ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu bağlamda, pandemi sonrası sosyal hizmetin, bu alanlarda etkililiği daha da artırılabilir. Kalkınma kuramları, toplumsal refah, eşitlik, insan hakları ve sosyal adalet gibi konuları savunurken, pandemi sonrasında ihtiyaç duyulan ve sosyal hizmet uzmanlarının müdahale ettiği eğitim, istihdam ve sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde çalışması için kalkınma kuramlarının kapsamını genişleterek belirtilen alanlara daha fazla yer verilmelidir.

Sonuç olarak, kalkınma teorileri ve pandemi sonrası sosyal hizmet arasındaki bağlantılar, ekonomik, sosyal ve politik açıdan gelişen bir toplumun sağlık, refah ve dayanışmasına yönelik düşünceleri yansıtmaktadır. Pandemi döneminde kalkınma kuram bilgisinden faydalanarak müdahalelerde bulunan sosyal hizmet disiplini aynı zamanda kalkınma kuramlarını da etkilemiştir. Bu bağlamda, pandemi sonrası kalkınma kuramları, toplumun ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli yatırımları yaparak toplumsal refahı artırmada sosyal hizmetin bilgisini etkin kullanmalıdır.

KAYNAKÇA

Abuiyada, R. (2018). Traditional Development Theories have failed to Address the Needs of the majority of People at Grassroots Levels with Reference to GAD. *International Journal of Business and Social Science*, 9(9), 115-119.

Ali Mansour Al-Sabai, A. (2022). The Developmental State In Light Of The Latest Changes: Towards A New Development Approach. *International Journal of Advanced Research*, 10(02),401-412.

Atabay, B. (2019). Sağlık Kurumlarında Kriz Yönetimi ve Örnek Bir Uygulama Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yüksek Lisans Tezi. Kırklareli.

Aziz, N., Ong, Z. Y., Tham, P. W., Abdul, M. N. B., & Rahman, S. M. (2022). The Impact of Covid-19 Pandemic on The Psychosocial Development and Mental Health Wellbeing of Children and Adolescents. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 12(4), 243–261

Baker, S. R., Bloom, N., Davis, S. J., & Terry, S. J. (2020). COVID-Induced Economic Uncertainty. NBER Working Paper No. 26983. Cambridge

Baranova, I. V., Golova, E. E., & Gapon, M. N. (2022). Impact Of Covid-19 Pandemic On Agro-Industrial Complex Development. In D. S. Nardin, O. V. Stepanova, & E. V. Demchuk (Eds.), *Land Economy and Rural Studies Essentials*, vol 124. European Proceedings of Social and Behavioural Sciences (pp. 472-481). European Publisher. <https://doi.org/10.15405/epsbs.2022.02.61>

Boccaletti, S., Ditto, W., Mindlin, G., & Atangana, A. (2020). Modeling and forecasting of epidemic spreading: The case of Covid-19 and beyond. *Chaos, solitons, and fractals*, 135, 109794. <https://doi.org/10.1016/j.chaos.2020.109794>

Briggs, S. (2022). The Impact of the COVID-19 Pandemic on the Suicidal and Self-Harming Behavior of Young People. *Psychiatric Annals*, 52(8), 318-322.

Brooks, S. K., Smith, L. E., Webster, R. K., Weston, D., Woodland, L., Hall, I., & Rubin, G. J. (2020). The impact of unplanned school closure on children's social contact: rapid evidence review. *Euro surveillance : bulletin European sur les maladies transmissibles = European communicable disease bulletin*, 25(13), 2000188. <https://doi.org/10.2807/1560-7917.ES.2020.25.13.2000188>

Buheji, M., da Costa Cunha, K., Beka, G., Mavric, B., De Souza, Y. L., da Costa Silva, S. S., ... & Yein, T. C. (2020). The extent of covid-19 pandemic socio-economic impact on global poverty. A global integrative multidisciplinary review. *American Journal of Economics*, 10(4), 213-224.

Campbell, A. M. (2020). An increasing risk of family violence during the Covid-19 pandemic: Strengthening community collaborations to save lives. *Forensic science international: reports*, 2, 100089.

Caplan, G. (1961). *An approach to community mental health*. New York: Grune& Stratton.

Chu, I. Y., Alam, P., Larson, H. J., & Lin, L. (2020). Social consequences of mass quarantine during epidemics: a systematic review with implications for the COVID-19 response. *Journal of travel medicine*, 27(7), taaa192. <https://doi.org/10.1093/jtm/taaa192>

Chukwu, N., Ebue, M., Obikeguna, C., Okala, U., Okafor, A., & Agwu, P. (2016). Crisis intervention as a theory and a model in social work: A panacea against militancy in the Niger Delta of Nigeria. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 7(8), 1394-1401.

Cıbrı, S. E. Kovid-19 Salgınında Sosyal Hizmet Bakışıyla Ailede Yoksullaşma ve Uzaktan Eğitim. 19 Mayıs Sosyal Bilimler Dergisi, 3(3), 223-230.

Çelik, K., Wright, G. C., & Kalaycıoğlu, O. (2023). Covid-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri: İstanbul'da Farklı Sosyal Kırılganlık Düzeyindeki Hanelerin Deneyimleri. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 1-18.

Çiçek, D., & Sarı, Y. (2018). Kalkınma Kuramları ve Turizmin Gelişimi (Development Theories and Tourism. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 993(1015), 997-998..

Çinar, M. (2022). Covid 19 Pandemisi Sürecinde Dünyada Şiddet ve Göç. *Third Sector Social Economic Review*, 57(1), 83-104.

De Haan, P. (2020). *Whatever Happened to the Third World* (pp. 39-97). Springer International Publishing. Cham. <https://doi.org/10.1007/978-3-030-39613-8>

Doğan, A., & Öztürk, N. (2010). Yeni kalkınma kuramları. *Bütçe Dünyası Dergisi*, 33(1), 35-55.

Donthu, N., & Gustafsson, A. (2020). Effects of COVID-19 on business and research. *Journal of business research*, 117, 284-289.

Douglas, M., Katikireddi, S. V., Taulbut, M., McKee, M., & McCartney, G. (2020). Mitigating the wider health effects of covid-19 pandemic response. *BMJ (Clinical research ed.)*, 369, m1557. <https://doi.org/10.1136/bmj.m1557>

Erbay, E. R., & Özden, M. (2013). İktisadi kalkınma kuramlarına eleştirel yaklaşım. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2013(1), 1-27.

Farkas, K. J., & Romaniuk, J. R. (2020). Social work, ethics and vulnerable groups in the time of coronavirus and Covid-19. *Society register*, 4(2), 67-82.

Grasso, M., Klicperová-Baker, M., Koos, S., Kosyakova, Y., Petrillo, A., & Vlase, I. (2021). The impact of the coronavirus crisis on European societies. What have we learnt and where do we go from here?—Introduction to the COVID volume. *European Societies*, 23(sup1), S2-S32.

Gutiérrez, L. M., Davis, L. E., & Garvin, C. D. (2020). *Social Work Luminaries: Lumnaries Contributing to the Clarification and Elaboration of Social Work Practice and Theory*. Oxford University Press.

Güler, İ. (2020). Post-pandemi süreci için ekonomik kalkınma arayışı: Türkiye örneği. *Adam Academy Journal of Social Sciences*, 10(1), 19-50.

International Federation of Social Workers (2020). Updated Information on IFSW and COVID-19. <https://www.ifsw.org/updated-information-on-ifsw-and-the-covid-19-virus/>

Işık, A. (2020). Koronavirüs (COVID-19) salgını döneminde ailede krize müdahale. *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-9.

Kaçar, B., Curić, J., & Ikić, S. (2016). Local economic development in theories of regional economies and rural studies. *Економика пољопривреде*, 63(1), 231-246.

Khanna, R. C., Cicinelli, M. V., Gilbert, S. S., Honavar, S. G., & Murthy, G. S. V. (2020). COVID-19 pandemic: Lessons learned and future directions. *Indian journal of ophthalmology*, 68(5), 703–710. https://doi.org/10.4103/ijo.IJO_843_20

Kontoangelos, K., Economou, M., & Papageorgiou, C. (2020). Mental Health Effects of COVID-19 Pandemia: A Review of Clinical and Psychological Traits. *Psychiatry investigation*, 17(6), 491–505. <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0161>

Kutlu, D. (2012). Madalyonun İki Yüzü: Yeni Kalkınma Paradigması Ve Yoksulluğu Azaltma Stratejileri. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 8-18.

Mamun, M. A., & Ullah, I. (2020). COVID-19 suicides in Pakistan, dying off not COVID-19 fear but poverty?–The forthcoming economic challenges for a developing country. *Brain, behavior, and immunity*, 87, 163-166.

McKee, M., Reeves, A., Clair, A., & Stuckler, D. (2017). Living on the edge: precariousness and why it matters for health. *Archives of Public Health*, 75, 1-10. National Bureau of Economic Research. doi:10.3386/w26983.

Nicola, M., Alsafi, Z., Sohrabi, C., Kerwan, A., Al-Jabir, A., Iosifidis, C., ... & Agha, R. (2020). The socio-economic implications of the coronavirus pandemic (COVID-19): A review. *International journal of surgery*, 78, 185-193.

IFSW. (2020). The Global Agenda for Social Work. INTERNATIONAL FEDERATION OF SOCIAL WORKERS: <https://www.ifsw.org/social-work-action/the-global-agenda/> adresinden alındı

IFSW. (2022). Co-building a New Eco-Social World: Leaving No One Behind. IFSW: <https://www.ifsw.org/social-work-action/world-social-work-day/world-social-work-day-2022/> adresinden alındı

IFSW. (2021). Ubuntu: I am Because We are – Strengthening Social Solidarity and Global Connectedness. IFSW: <https://www.ifsw.org/social-work-action/world-social-work-day/world-social-work-day-2021/> adresinden alındı

Ornell, F., Schuch, J. B., Sordi, A. O., & Kessler, F. H. P. (2020). “Pandemic fear” and COVID-19: mental health burden and strategies. *Revista brasileira de psiquiatria (Sao Paulo, Brazil : 1999)*, 42(3), 232–235. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2020-0008>

Oruç, S., & Kara, M. (2022). Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı Fonlarının Türkiye Kırsalının Kalkındırılmasındaki Rolü: Çanakkale İli Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 20(4) 357-383.

Ott, M., Shaw, S. F., Danila, R. N., & Lynfield, R. (2007). Lessons learned from the 1918-1919 influenza pandemic in Minneapolis and St. Paul, Minnesota. *Public health reports (Washington, D.C. : 1974)*, 122(6), 803–810. <https://doi.org/10.1177/003335490712200612>

Palabıyık, S. (2009). Geleneksel ve yeni kalkınma kuramlarının analizi: Türkiye örneği DEÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. İzmir.

Polat, M. A., & Ergün, S. (2022). COVID-19 Pandemisi Türkiye'nin Yeşil Büyüme Göstergeleri Bakımından OECD Karşısındaki Performansını Değiştirdi mi?. *İnsan ve İnsan*, 10(35), 29-46.

Prime, H., Wade, M., & Browne, D. T. (2020). Risk and resilience in family well-being during the COVID-19 pandemic. *American Psychologist*, 75(5), 631.

Purutçuoğlu, E., & Doğan, İ. (2017). Ekolojik Sosyal Hizmet Uygulamaları İçin Sürdürülebilir Kalkınmada Sosyal Hizmetin Yeri. *Journal Of International Social Research*, 10(51).

Şahin, B., & Karaca, A. A.(2010) Kalkınma Modellerine Teorik Yaklaşımlar. *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi*, (18), 41-52.

Su, İ. (2023, 08 15). Birlikte düşünelim: Eylemsellik, çeşitlilik ve sosyal hizmet. KAOSGL: <https://kaosgl.org/gokkusagi-forumu-kose-yazisi/birlikte-dusunelim-eylemsellik-cesitlilik-ve-sosyal-hizmet#:~:text=Yukar%C4%B1da%20bahsetti%C4%9Fim%20kavramlar%C4%B1n%202023%20y%C4%B1l%C4%B1n%C4%B1n,Eylem%20Yoluyla%20%C3%87e%C5%9Fitlili%C4%9Fe%20Sayg%C4%B1> adresinden alındı

Uluocak, G. P., & Çoban, A. İ. (2011). Uluslararası yardımların “insani” boyutu: Küresel yoksulluğun azaltılmasına yönelik yardımların insan hakları perspektifinden değerlendirilmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 207-228.

UNDP (2020) COVID-19: Looming crisis in developing countries threatens to devastate economies and ramp up inequality.. Available: <https://bit.ly/2EuoEqx>. Accessed: 10 April 2023.

Viner, R. M., Russell, S. J., Croker, H., Packer, J., Ward, J., Stansfield, C., Mytton, O., Bonell, C., & Booy, R. (2020). School closure and management practices during coronavirus outbreaks including COVID-19: a rapid systematic review. *The Lancet. Child & adolescent health*, 4(5), 397–404. [https://doi.org/10.1016/S2352-4642\(20\)30095-X](https://doi.org/10.1016/S2352-4642(20)30095-X)

Zhou, Y., & Chen, L. (2020). Twenty-Year Span of Global Coronavirus Research Trends: A Bibliometric Analysis. *International journal of environmental research and public health*, 17(9), 3082. <https://doi.org/10.3390/ijerph17093082>

BÖLÜM VII

İNSAN DOĞA İLİŞKİSİNDE BÜTÜNCÜL YAKLAŞIM EKSİKLİĞİ VE TAHAKKÜM SORUNU: ÇEVRE ETİĞİ PERSPEKTİFİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

*The Issue of A Lack of Holistic Approach and Domination in Human-
Nature Relationship: An Assessment from the Perspective of
Environmental Ethics*

Fatih ARSLAN*

(Öğr. Gör. Dr.), Giresun Üniversitesi Şebinkarahisar Meslek Yüksekokulu,
E-mail: fatiharslan_tr@hotmail.com,
ORCID: 0000-0003-3435-5320

1. Giriş

Ekolojik krizlerle çevre etiği arasındaki ilişkiler, çevre sorunlarının kökenlerini anlamamıza ve çözüm yolları bulmamıza yardımcı olur. Bu iki kavram aracılığıyla, insanların doğal dünyadaki etkilerinin neden olduğu sorunları anlayabilir ve çözüm bulunmasında etik bir temel sağlanabilir.

2500 yıl önce Sokrates, “küçük bir şeyle uğraşmıyoruz; uğraştığımız şey nasıl yaşamamız gerektiğidir” diyerek, Atina toplumunu ve bireyin toplum içindeki yerini sorgulamıştır (Des Jardins, 2006: 36). Yaşamın “Nasıl” olması gerektiğiyle ilgili bu sorgulama, bugün karşı karşıya bulunduğumuz ekolojik problemlerle ilişkilendirildiğinde, “çevreyle ilişkilerimizin “Nasıl” olması gerektiğine” yönelik felsefi bir sorgulamaya dönüşmektedir. Bilimi felsefeyle buluşturan bu yaklaşım, gündelik hayatın temel sorunlarının

---

* Bu çalışma, yazarın Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde hazırlanmış olduğu “Sürdürülebilirlik Perspektifinden Çevreci Tutum ve Davranışların Tutarsızlığı Sorunu: Tirebolu ve Perşembe Örneği” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

salt bilimsel yöntemlerle çözülemeyeceği temel varsayımına dayanan yöntemsel bir tartışmaya dikkat çekmektedir. Bu noktada, karşı karşıya olduğumuz temel sorunu, olgunun bütünsel olarak kavranamamasında gören Jardins, bunun nedenini “bilimin yanıt bulmadaki güçsüzlüğüne değil, soru sormadaki yetersizliğine” bağlamaktadır(2006: 41). Aynı düşüncenin izleri, ilk baskısı 1965 yılında yayınlanan “For Marx” adlı eserinde Althusser’de de görülür. Ona göre, sorulmuş olan “soruların sorusunun ne olduğunu”, bir başka ifadeyle “sorunsalı” belirleyebilmek, gerçek sorunun kavranması için zorunludur(Althusser, 2005: 67). Burada “sorunsal”, sorulan sorulara verilen yanıtlar değil, önümüzde duran gerçek sorunlara verilen yanıtlar olarak düşünülmelidir. Bu bağlamda, çevre sorunsalı denildiğinde anlaşılması gereken; çevrenin korunmasına yönelik politikaların yanıtlarını oluşturduğu soruların arkasında yatan soruyu sormaktır (Keleş vd., 2012: 32). Bu, felsefeyle bilimin buluşturulmasıdır.

Felsefeden kopuk bir bilim ve teknolojinin, çözdüğünden daha çok sorun yaratma potansiyeline sahip olduğunun örneklerinden biri, R. Carson’un 1962 yılında yayınlanan “*Sessiz Bahar*” isimli kitabında görülmektedir. Carson, tarımsal zararlılara karşı mücadelede, ölüm iksirleri olarak adlandırdığı DDT ve öteki kimyasal böcek öldürücü ilaçların artan kullanımı nedeniyle, sadece bu zararlıların değil doğanın döngüsü nedeniyle onlarla beslenen diğer zararsız türlerin de yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu ve bunun en bariz örneklerinin Amerika’nın bazı bölgelerindeki artan kuş ölümlerinde görüldüğünü ifade etmektedir(Carson, 2004). Carson’un kitabı, bütünsel yaklaşım yoksunluğuna ve onun sonuçlarına dikkat çekmesi açısından önemlidir. İnsanın diğer canlı ve cansız varlıklarla karşılıklı etkileşim içinde yaşadığı ve hem etkileyip hem de etkilendiği bir uzam olarak çevrenin korunması gerektiği fikrine dayanan bütüncül yaklaşım, çevre etiği perspektifinin de esasını meydana getirmektedir (Ertan, 1998: 125). Rolstone tarafından, “*kendi üzerine düşünen, müzakereci ahlaki failer olan yegâne varlıklar*”(2003: 517) olarak tanımlanan insanlar; kendi ihmali, kusuru ya da kastı sonucu ortaya çıkan olumsuz bir durumdan dolayı ya tanrıya ya yargıya ya da kendi duyuncuna (ahlak) karşı bir sorumluluk duymak zorundadır(Keleş ve diğerleri, 2012: 275). Bu sorumluluk, beraberinde etik bir yaklaşım doğurmaktadır.

Etik sorumluluk, bütünsellikten yoksun etik sorumsuzluk halinin (Ama doğal ama çevre etkisiyle oluşmuş) neden olduğu tahakküm ilişkisine ve onun negatif sonuçlarına çözüm üretilmesine yardımcı olabilir.

2. Ahlak, Etik ve Çevre Etiği Kavramları

Ahlak ve etik kavramlarının aynı şeye karşılık gelip gelmediği tartışması, bu çalışmanın konusu olmamakla birlikte farklı şeylere işaret ettiklerini belirtmek gerekir. “Ahlak ve Etik, etimolojik olarak Latince ve Eski Yunanca mores ve ethos kelimelerinden türetilmiş olup gelenek anlamına gelmekle beraber birbirinden farklı şeyleri karşılamaktadır” (Ertan, 2014: 97). Etik kavramı, bireysel değer yargılarının ötesinde, toplumun evrimine ve yön tayinine etki eden toplum kaynaklı değer yargılarını ifade ederken; ahlak kavramı, daha sınırlı olarak bireyin tutum ve davranışlarına etki eden değer yargılarıdır. Bu bağlamda, “etik” kavramının “ahlak” kavramını da kapsayan daha geniş bir anlam içeriğine sahip olduğu söylenebilir (Ertan, 1998: 126).

Etik kavramı, 20. yüzyıla kadar kişilerarası ilişkilerdeki davranışları açıklamak için kullanılmış, bu tarihten sonra ise insanın kontrol etme ve yönetme yeteneğinin artmasıyla kavramın kapsamı genişlemiştir (Selsam, 1995: 25). Bu yeni durum, farklı toplumlara ve onların değerlerine yönelik sorumlulukların gelişmesiyle, evrensel bir yurttaşlık anlayışını ortaya çıkarmıştır. Başka bir ifadeyle, günümüzde insanlar eylemleri nedeniyle sadece yakın çevresine karşı değil; görmediği ve tanımadığı fakat bir metafor olarak “*aynı gemide*” olduğunu hissettiği başka insanlara, insan dışı canlılara ve hatta cansız varlıklara yönelik sorumluluklarla da karşı karşıyadır.

Etiğin “alışılmış davranışlara yön veren inançları, tutumları veya genel kuralları içerdiğini” iddia eden Jardins’e göre; her toplumun kendine özgü etik kuralları vardır. Yunan felsefesinin başlangıcından itibaren etik, toplumsal hayata kurallar koyan “gelenek”i aklın süzgecinden geçirmeyi amaçlamıştır. Dolayısıyla felsefi açıdan etik, yalnızca geleneklerin doğruluğuyla değil aynı zamanda geleneğin rasyonelleştirilmesiyle de ilgilenmektedir (Des Jardins, 2006: 58). “*Nasıl yaşamamız ve ne yapmamız gerektiği, hangi davranışlarımızın doğru veya yanlış olduğu, ahlaki anlamda yükümlülüklerimizin kime ya da neye karşı olması gerektiği* vb. sorularla “*neyin doğru neyin yanlış olduğu*” konusunda farklı yaklaşımlara sahip bilgilerin üretiminde etik, felsefi bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda çevre etiğini, insanların çevreleriyle uyumlu bir yaşamı “Nasıl” geliştirebileceklerini araştıran felsefe disiplini olarak tanımlamak mümkün olmaktadır (Yağanak ve Önkal, 2003: 590).

Kendi üzerine düşünen ve müzakere edebilen ahlaki failer olarak insanlar, doğayla sürdürülebilir bir ilişkinin eksikliğine yönelik gün geçtikçe artan endişelere kapılmaktadırlar. Teknoloji ve endüstri alanındaki gelişmeler bir taraftan insanı doğadan uzaklaştırırken; diğer taraftan doğal süreçler hakkında

daha fazla bilgiye sahip olup, bunların yönetilebileceğini fark etmesine ve doğal dünyaya odaklanan bir etik kaygıya neden olmaktadır(Rolston, 2003: 517). Ekolojik sorunların yarattığı sonuçlarla ilgili öncelikle yakın çevresine odaklanan insanlar, yakın çevresindeki sorunların kaynaklarını araştırdığında meselenin sadece bir topluma, bir sınıfa ya da bölgeye özgü olmadığını kavrayabilmektedir. Örneğin; dünya nüfusundaki artışın yanında, savaş ve ekolojik felaketler gibi sebeplerle milyonlarca insanın göç etmek zorunda kalması, felaketleri doğrudan yaşayanların yanında, göç edilen bölgelerdeki insanları da çevreyle sürdürülebilir bir ilişkinin eksikliği noktasında endişelendirmektedir. Odağında insana dair endişeleri barındıran ve insan dışındaki her şeyi kapsama alanı dışında bırakan bu yaklaşım modern etiği temsil etmektedir. Çevre etiği ise katledilen balinaları, yok edilen kurtları, boğmaca turnalarını ve bozulan habitatları, kesilen kadim ormanları ve küresel ısınmayı da kapsamına alır. Bunlar hem doğada yok edilen değerler nedeniyle hem de araçsal olarak insan kaynaklarının tehlikeye atılması nedeniyle özünde etik sorunlardır (Rolston, 2003: 518). Bu bağlamda, “*neyin değerli ve önemli olduğu?*” çevre etiğinin çekirdek sorusu olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevrenin ya da onun bir bölümünün kendine özgü bir değere sahip olduğunun kabul edilmesiye merkezi önem arzeden bir konudur(Palmer, McShane ve Sandler, 2014: 422).

İnsanın doğal çevre üzerindeki etkisinin diğer insanları, hayvanları ve bitkileri nasıl etkilediği, etik sorularla yanıtı aranan konulardır. Bu sorular arasında örneğin; *ormansızlaşma veya bir türün yok olması pahasına insan refahı tercih edilebilir mi? Diğer türlerin gelişmesiyle insan sayısı arasında bir seçim yapılabilir mi? Doğal koruma alanlarında maden aranmasına izin verilmeli mi? Küresel ısınma karşısında ne yapılabilir?* Bu sorular, çevre etiğinin aksiyolojisi (değer teorisi) diyebileceğimiz şeyle ilgilidir (Petersen, 2009: 433). Kısacası, Seligman’ın da ifade ettiği gibi, pek çok çevresel ikileme karşı karşıyayız ve doğası gereği onları nasıl çözersek çözelim, kaybedenler olduğu kadar kazananlar da olacaktır(1989: 169).

3. İnsanın Üstünlüğü Sorunu

İnsan doğa ilişkisi, dengeli bir şekilde başlamakla birlikte, insanın biyo-kültürel evrimleşme sürecinin bir sonucu olarak, dengenin doğa aleyhine bozulduğu bir noktaya ulaşılmıştır. Bu durum, insanın göçebelikten yerleşik hayata geçerken aynı zamanda denge durumundan denetleme durumuna evrimleşmeyle ilişkilendirilebilir. Özerkmen’e göre, bu evrimleşme süreci içinde Mısır, Mezopotamya ve Eski Yunan’la başlayan ve hâlâ devam eden bilimdeki

ilerlemeler ve tek tanrı inancına sahip dinlerin doğa anlayışı, insanı yeryüzündeki her şeyin efendisi konumuna yükseltmiştir (2002: 170). Felsefe tarihinin çok eski problem alanlarından olan insan doğa ilişkisinde, ilkçağlardan itibaren akıl ve ahlak sahibi bir varlık olarak kabul edilen insan, diğer canlılar karşısında her zaman ayrıcalıklı bir konumda yer almıştır (Yağanak ve Önkal, 2003: 590). Aristoteles'in "Zoon Politikon" isimlendirmesi de insanın düşünme ve muhakeme yeteneğinden kaynaklanan ayrıcalıklı konumunu vurgulayan önemli bir kavramsallaştırma olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnsanın doğayla olan ihtiyaca dayalı ilişkisinin, zamanla ihtiyacını karşılamanın ötesine geçip sömürme noktasına gelmesinde, tek tanrılı dinlerin (özellikle Musevilik ve Hristiyanlık) etkisini yadsımak mümkün olmamakla birlikte; insanın doğayı etken bir şekilde denetimi altına almasının, buğdayın ve kimi hayvanların evcilleştirilmesi ile M.Ö. 7000'li yıllara, yani tek tanrılı dinlerden çok öncesine dayandığı görülmektedir (Turan, 1980: 32). Eski Pagan, Hinduizm, Budizm ve Taoizm dinlerinin "Toprak Ana" kavramını ele almaları (Heywood, 2013: 259), konunun tarihselliğini göstermesi açısından önemlidir.

16. ve 17. yüzyıl Aydınlanma döneminde bilimsel alanda ortaya çıkan gelişmeler ise bütünsel bir yaklaşıma sahip organik dünya görüşünün terkedilerek, mekanik dünya görüşünün benimsenmesine yol açmıştır. Bu değişimle ilgili en önemli katkıların kuşkusuz Bacon, Descartes ve Newton'dan geldiği söylenebilir. Modern bilim ve metodolojinin en önemli isimlerinden olan Bacon'a göre, doğanın işleyiş kurallarını (sistemini) ortaya çıkarıp kavramak ve ardından buna müdahale ederek doğayı kontrol etmek bilimin temel amacıdır. Bu yöntem Descartes öncülüğünde modern felsefenin kurularak, "Kartezyen düalizm (ruh-beden ikiciliği)"in ortaya çıkmasına yol açmıştır (Mutlu, 2008: 106). Bu tarihten sonra, ruhla maddeyi büsbütün birbirinden ayıran Kartezyen cerrahi operasyon, bilim ve felsefeye hakim olmuştur (Nasr, 1982: 87). Doğanın insanın karşısına konulması olarak da tanımlanabilecek bu gelişmeyle, "aklını kılavuz edinen insan, doğada mistik değil hesaplanabilir, formüllere aktarılabilir mekanik bir dünyanın efendisi" konumuna ulaşmıştır (Yağanak ve Önkal, 2003: 591). Ve daha da önemlisi insanın, içinde yaşadığı ve parçası olduğu doğaya yabancılaşmasına yol açmış olmasıdır.

Modernitenin mekanik dünya görüşünün tipik özelliği olan bilimsel-nesnel düşünce; maalesef yaşam alanlarımıza dengeyi, çevremize sağlığı ve insan ilişkilerimize uyumu yeniden sağlamak için gerekli düşünce şeklini sağlayamamıştır. Skolimowski'ye göre; felsefeden kopuk bir şekilde bilimsel dünya görüşüne bağlı kalındığı ve ona kutsal bir nitelik atfedildiği sürece,

ekolojik dengeyi bozacak teknolojiler üretecek kirletici zihinler yaratmaya devam edeceğiz (Skolimowski, 1987: 109). Bu yargının temelinde, Aydınlanma ve bilimsel devrimin ardından doğanın, mekanik nedensel güçlerin yönettiği değersiz bir alan olarak görülmesi yer alır (Rolston, 2003: 518). İnsan-merkezcilik (Antroposentrizm) olarak kavramsallaştırılan bu bakış açısı, etiği sadece insanlar için geçerli kabul edip, insanın ihtiyaç ve menfaatlerinin birincil ve özel değere sahip olduğunu savunmaktadır (Murdy, 1975; Ünder, 1996: 60 ; Ertan, 1998: 131). İnsan dışındaki her şeyi dışlayan bu vb. görüşlerin benimsenmesi, içinde bulunduğumuz çağın ekolojik krizlerle karşı karşıya kalmasının en temel nedenleri arasında gösterilebilir.

Felsefi tartışmalara konu olan “insan ve doğa ilişkisi”nin, dinsel metinlerde de yer aldığı görülmektedir. Örneğin, doğanın mistik boyutuna vurgu yapılan eski çağ dinlerinde (Budizm, Zerdüştlük vb.), insanın doğayı kavrayabilmesinin ancak bilgeliğten asgari pay almasıyla mümkün olabileceğine inanılmıştır. Semavi dinlerde ise (Hıristiyanlık ve İslamiyet), insan yeryüzündeki her şeyin varlık sebebi olarak görülmüştür (Yağanak ve Önkal, 2003: 591). Batı formunda Hıristiyanlığın, bugüne kadar ki en Antroposentrik din olduğunu savunan Lynn White’e göre, “Hıristiyanlık, Antik Paganlığa ve Asya dinlerine (belki Zerdüştlük hariç) tamamen zıt şekilde, sadece tabiat ve insan arasında bir düalizm kurmamış, insanın nihai amaçları için tabiatı sömürebileceğinde ısrar etmiştir”(White, 1967: 1205). Hıristiyanlığın, bilim tarihçileri tarafından geleneksel olarak “doğa karşıtı” olarak kabul edildiğini ifade eden Bramwell ise mezheplere bölündüğü için Katolikliğin mi yoksa Protestanlığın mı doğaya daha çok düşman olduğu konusunun tartışmalı olduğunu vurgulamaktadır (Bramwell, 1989: 45). İslam ile Hıristiyanlığın birbirinden çok farklı dinler olmadıklarını söyleyen Ünder(1996: 147)’e göre, Lynn White’in Hıristiyanlıkla ilgili eleştirilerine kaynaklık eden ayetlerin çok sayıda benzeri Kuran’da⁺ da mevcuttur: Örneğin, “Yeryüzünü size boyun eğdiren O’dur.”(67:15), “Yerde olanların hepsini sizin için yaratan O’dur.”(2:29), “Hayvanları da yaratmıştır. Onlarda sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar var. (...) Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır.”(16:5-8), “Göklerde olanları, yerde olanları hepsini sizin buyruğunuz altına vermiştir.”(45:13). İnsan-doğa ilişkisine dair Kuran’da yer alan bu ifadeler, insan merkezliliğe dair dikkate değer göstergelerdir.

Buna karşın Seyyid Hüseyin Nasr, ilk kez 1968 yılında “*The Encounter of Man and Nature*” adıyla yayınlanan ve 1982 yılında “*İnsan ve Tabiat*” adıyla

+ Kuran-ı Kerimden yapılan alıntılardaki ilk rakamlar sure numaralarını, iki noktadan sonra gelen rakamlar ayet numaralarını göstermektedir.

Türkçe'ye çevrilen eserinde, İslam ve Hristiyanlığın ilahiyattaki düzenlemeler açısından yakınlık göstermekle birlikte özü itibarıyla İslam'ın, diğer doğu geleneklerinin metafizik öğretilerine daha yakın bir "sapientia" (bilgelik) barındırdığını savunur. Ona göre, başka bir çok alanda olduğu gibi İslam, hem coğrafi hem de metafizik anlamda "*orta millet*"tir (Nasr, 1982:120). İslam dininin insan ve tabiatı birbirinden tam olarak ayırmayarak, bütüncül kâinat görüşünü muhafaza ettiğini savunan Nasr, insanın tabiata hükmetme hakkına sahip olmasını ise ilahi surette yaratılmasına bağlamaktadır (Nasr, 1982: 123).

Modern insanın, çevreyle olan ilişkisinde karşılaştığı zorlukların ve bozulmaların altında yatan temel neden, insanın doğayı boyunduruk altına alma isteğidir. İnsanın tabiata hâkim olma isteğinin salt iktisadi amaçlardan kaynaklanmadığını ifade eden Nasr, "insanların dağın doruklarını ele geçirme peşinde olmasının bazen sadece dağın haşmetini sıfıra indirmek amacından" kaynaklanabileceğine de dikkat çekmektedir (Nasr, 1988: 15). Temelde "*Tahakküm Sorunu*" olarak isimlendirilebilecek bu ilişki, toplumsal ekolojinin öncüsü olan Bookchin'in de altını çizerek vurguladığı bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bookchin, çevresel bozukluklarımızın, temel sorunları bütünsel bir yaklaşımdan yoksun olarak tek tek ele alan akıl dışı anti-ekolojik bir toplum yapısından kaynaklandığını savunmaktadır. Ona göre; sorunların temelinde, doğayı insan gereksinimleri için araçsallaştırarak, salt kaynak temelli algılayan bir yaklaşıma destek veren hiyerarşik, sınıflı ve yarışmacı kapitalist sistem bulunmaktadır (Bookchin, 1994: 23). Bookchin'in değerlendirmesinin, insan açısından dışsal bir faktör olarak tanımlayabileceğimiz toplumsal ilişkileri vurguladığı söylenebilir.

İnsanın, hayatını sürdürebilmek için gereksindiği üretimi, mevcut toplumsal yapının hakim üretim ve tüketim ilişkileri çerçevesinde yaptığı düşünülürse, insanın doğadaki etkinliğinin basit bir doğanın dönüştürülmesi faaliyeti olmadığı anlaşılabilir (Çoban, 1991: 3). Kısacası, insanın doğal çevre üzerinde yarattığı baskıyı, tek başına kişisel üretim ve tüketim davranışıyla açıklamaya çalışmak, sorunun eksik kavranmasına neden olmaktadır. Lefebvre'in 1947 yılında yazdığı *Gündelik Hayatın Eleştirisi* adlı üç ciltlik eserinin ikinci kitabında "praksis" kavramına ilişkin açıklamalarının bu çerçevede dikkat çekici olduğu söylenebilir: "*Üretim, insanı da üretir. Sözde dünya tarihi ya da dünyanın tarihi, insanın kendisi tarafından üretiminin tarihidir: İnsan hem insanın dünyasını hem de öteki insanı, (yabancılaşmış) başka insanı ve kendini (kendinin bilincini) üretir*". Bu nedenle, Lefebvre praksisin üretime ve üretiminde iktisadi üretime indirgenmesini ideolojik bir operasyon olarak değerlendirmektedir (Lefebvre, 2013: 251).

Ekolojik kriz karşısında tek çıkar yol, öncelikli olarak insanın insana tahakkümünün ortadan kaldırıldığı, etik sorumluluk temelinde ekolojik bir toplumun inşa edilmesi gibi görünmektedir. Bu bağlamda, çevre sorunları da dahil olmak üzere çağımızın temel krizlerine çözüm bulmada “evrensel etik anlayışın” geliştirilmesi hayati önem taşıyan konuların başında gelmektedir. Ancak, etiğin ilişkilendirildiği din, toplum ve bireyden oluşan üç ana kaynak; zaman, mekân ve sosyo-kültürel açıdan farklılık gösteren örgütlenme biçimleri ve kişisel farklılıklar nedeniyle evrensel bir etik anlayışın gelişimine ve dolayısıyla günümüzde yaşanan temel bunalımlara çözüm üretilmesine engel olmaktadır (Ertan, 1998: 129). Örneğin, yenilebilir enerji kaynaklarının kullanımı, genel olarak doğal çevreye hassasiyetin bir göstergesi olarak değerlendirilirken; bu süreç üretim ve tüketimin dolayısıyla da sermaye birikiminin devamlılığının sağlanmasına dönük bir süreç olarak da değerlendirilebilmektedir.

Bu bağlamda, çevre temelli politika ve düzenlemelerin başarısının, öncelikle ekolojik temelli bir yaşam biçiminin halk tarafından benimsenmesini gerektirdiği açıktır. Bu anlayış bizi, “Ekolojik Yurttaşlık” olarak isimlendirilen kavrama yöneltmektedir (Asilsoy ve Oktay, 2018: 765). Çevre sorunları karşısında etik sorumluluktan hareketle çevresel yurttaşlık ve ekolojik yurttaşlık kavramlarını birbirinden ayıran Dobson, çevresel yurttaşlığı bir tür geleneksel vatandaşlık (pasif yurttaşlık) şekli olarak tanımlamasına karşın; ekolojik yurttaşlığı (aktif yurttaşlık) çevre sorunları karşısında takındığı radikal tavırla öne çıkarır. Dobson’a göre, sivil cumhuriyetçi bir bakış açısından kaynaklanan ekolojik yurttaşlık, vatandaşlığın karşılıklı olmayan, sözleşmesiz ve bölgesel olmayan erdem temelli bir versiyonunu temsil etmektedir (Dobson, 2003: 84). Bu bir tür etik sorumluluk halidir denilebilir.

İnsanların doğayla ahlaki ilişkisine yönelik sorulara, yükselen çevresel farkındalık ve beraberinde gelişen toplumsal hareketlerle bağlantılı olarak kamuoyunun ilgisinin 1960’lı yıllarda arttığı söylenebilir (McShane, 2009: 407). Felsefe tarihinin kadim tartışmaları arasında yer alan insan doğa ilişkisinin, akademik bir disiplin olarak ele alınması ise 1970’li yıllara denk gelmektedir (Brennan ve Lo, 2021). Söz konusu dönemde, çevre etiği alanındaki ilk bilimsel toplantı 1971 yılında Georgia Üniversitesi’nde düzenlenmiş; alanın ilk dergisi olan “Çevre Etiği” ise 1978’de kurulmuştur. 1980’li yıllarda ise çevre etiğine ilişkin araştırma, yayın ve öğretimin daha da hızlandığı görülür. Taylor’ın Doğaya Saygı kitabı da dahil olmak üzere, alanın merkezinde yer alan monografiler ve derlenmiş koleksiyonlar, Rolston’un “Philosophy Gone Wild” ve Elliot & Gare’in “Environmental Philosophy” 1980’lerin ortasında; Des Jardins’in “Çevre

Etiği”, VanDeVeer ve Pierce’ın “Çevre Etiği ve Politikası” kitabı ise 1990’larda yayınlanmıştır. Uluslararası statülü derneklerin kurulmasına ise 80’lerin sonu ve 90’lı yıllarda tanık olunmuştur (Palmer ve diğerleri, 2014).

4. İnsan İstisnalığına Karşı Yeni Ekolojik Paradigma

Ayrıcalıklı ve üstün insan anlayışı literatürde, “Batının Hâkim Dünya Görüşü”nün ürünü olan “*insan istisnalığı paradigması*” (HEP)[≠] olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan İstisnalığı Paradigmasının temel argümanı, insanın kültür üretebilen bir varlık olması nedeniyle diğer türlerin karşılaştığı ekolojik kısıtlamalara tabi olmamasıdır. Bu paradigma, kültürel birikimin sağladığı sınırsız ilerleme imkânı sayesinde bütün toplumsal sorunların çözülebileceği iddiasındadır (Catton ve Dunlap, 1978: 42-44). Dolayısıyla “*ilerleme*” fikrinin, egemen batı dünya görüşünün şiar’ı haline geldiği söylenebilir. Dunlap (2002: 334)’a göre, İnsan İstisnalığı Paradigması, çevre sorunlarının öneminin görmezden gelinmesine katkıda bulunmuştur.

1970’lerde insanı ve ilerleme düşüncesini merkeze alan insan istisnalığı paradigmasının, çevre üzerinde yarattığı tahribatın ulaştığı seviye ve konunun uluslararası mecraya da taşınması sonucu, adına önce “*Yeni Çevreci Paradigma*” daha sonra ise “*Yeni Ekolojik Paradigma*” denilen karşı bir alternatif yaklaşım geliştirilmiştir (Özerkmen, 2002: 179). Dunlap, Catton’la yaptıkları çalışmaya (Catton ve Dunlap, 1978) atıfla, Homo Sapiens’in “istisnai bir tür” olmasını yadsımadıklarını, aksine insanın istisnai özelliklerinin onu ekolojik ilke ve kısıtlamalardan “*muaf tutmaması*” gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle, İnsan İstisnalığı Paradigması (HEP)’in adını daha sonra “İnsan Muafiyeti Paradigması” olarak değiştirdiklerini (Dunlap, 2002: 334) ifade ederek, insanın istisnai bir tür olmasını etik bir sorumlulukla bir araya getirmişlerdir. Bu bağlamda, insanın istisnai bir tür olarak ekolojik ilke ve sınırlamalara öncelikle muhatap olmak zorunda olduğu söylenebilir.

[≠] “Human Exceptionalism Paradigm”(HEP)

Tablo 1: Hâkim Batı Dünya Görüşü-İnsan İstisnalığı Paradigması Ve Yeni Ekolojik Paradigmadaki Varsayımların Karşılaştırılması

	Hâkim Batı Dünya Görüşü (DWW)	İnsan İstisnalığı Paradigması (HEP)	Yeni Ekolojik Paradigma (NEP)
<i>İnsanın doğasına ilişkin varsayımlar</i>	İnsanlar, üzerinde hakimiyet sahibi oldukları dünya üzerindeki diğer tüm canlılardan temel olarak farklıdır.	İnsanlar, genetik miraslarına ek (ve onlardan farklı) bir kültürel mirasa sahiptir ve bu nedenle diğer tüm hayvan türlerinden oldukça farklıdır.	İnsanlar istisnai özelliklere (kültür, teknoloji vb.) sahip olsa da küresel ekosistemde birbirine bağlı olarak yer alan birçok türden biri olmaya devam ediyor.
<i>Sosyal nedensellik hakkında varsayımlar</i>	İnsanlar kaderlerinin efendisidir; hedeflerini seçebilir ve onlara ulaşmak için ne gerekiyorsa yapmayı öğrenebilirler.	Sosyal ve kültürel faktörler (teknoloji dahil) insan ilişkilerinin ana belirleyicileridir.	İnsan ilişkileri yalnızca sosyal ve kültürel faktörlerden değil, aynı zamanda doğa ağındaki karmaşık neden, sonuç ve geri bildirim bağlantılarından da etkilenir; bu nedenle, amaçlı insan eylemlerinin birçok istenmeyen sonucu vardır.
<i>“İnsan toplumu” bağlamına ilişkin varsayımlar</i>	Dünya çok geniştir ve bu nedenle insanlar için sınırsız fırsatlar sunar.	Sosyal ve kültürel çevreler, insan ilişkileri için çok önemli bir bağlamdır ve biyofiziksel çevre büyük ölçüde konu dışıdır.	İnsanlar, insan ilişkilerine güçlü fiziksel ve biyolojik kısıtlamalar getiren sınırlı bir biyofiziksel çevrede yaşar ve buna bağımlıdır.
<i>İnsan toplumu üzerindeki kısıtlamalar hakkında varsayımlar</i>	İnsanlık tarihi bir ilerleme tarihidir; her sorunun bir çözümü vardır ve bu nedenle ilerlemenin asla sona ermesi gerekmez.	Kültür birikimlidir; böylece teknolojik ve sosyal ilerleme süresiz olarak devam edebilir ve tüm sosyal sorunları nihai olarak çözülebilir hale getirebilir.	İnsanın yaratıcılığı ve ondan türetilen güçler bir süre taşıma kapasitesi sınırlarını genişletiyor gibi görünse de ekolojik yasalar yürürlükten kaldırılamaz.

Kaynak: (Dunlap, 2002: 33).

Dunlap ve Vanliere, 1978 yılında yazdıkları “*The New Environmental Paradigm*” başlıklı makalelerinde, İnsan İstisnalığı Paradigmasına karşı doğrudan bir itirazı temsil eden yeni fikirlere dikkat çekmektedirler. Bu fikirler arasında; “büyümenin sınırlarının kaçınılmazlığı”, “doğanın dengesini korumanın önemi”, “doğayı sadece insana tahsis edilmiş gören Antroposentrik kavramının reddedilmesi” ve ekolojik ekonomist Herman Daly’nin “*durağan durum ekonomisi*”den (Daly, 1993) bahsedilebilir. Birlikte ele alındığında bu fikirlerin, baskın sosyal paradigma tarafından sağlananlardan, çarpıcı biçimde farklı olan bir dünya görüşünü içerdiğini düşünen Dunlap ve Vanliere, bu yeni dünya görüşünü “Yeni Ekolojik Paradigma” (NEP) olarak adlandırmışlardır (Dunlap ve Van Liere, 1978: 10). Tablo 1’de bu yaklaşımların varsayımları karşılaştırılmaktadır.

5. Çevre Krizinde Etik Sorumluluk: Kime ve Neye Karşı?

Çevre etiğini, “insanlar ile doğal çevreleri arasındaki ahlaki ilişkilerin sistemli incelenmesi” olarak tanımlayan Jardins’e göre, insanların doğa karşısındaki davranışlarının ahlaki kurallar ekseninde yönetilmesi gerektiğine ilişkin düşünce, çevre etiğinin temel hareket noktasını oluşturmaktadır (Des Jardins, 2006: 46). Bu bağlamda, söz konusu ahlak kurallarının neler olduğu, sorumluluğun kime ve neye karşı olduğu ile bu sorumlulukların gerekçelerinin açıklanması çevre etiğinin ilgilendiği sorun alanları arasında sayılabilir.

Çevre etiği literatüründe, insan doğa ilişkisine dair tartışmalar ağırlıklı olarak iki kavram (*araçsal değer* ve *içsel değer*) ekseninde sürdürülmektedir. Bu iki kavram, çevreye ilişkin farklı etik yaklaşımların belirmesinde önemli bir yol ayrımı oluşturmaktadır. *Araçsal değer* kavramı, başka amaçları gerçekleştirmenin aracı olarak şeylerin değerini ifade ederken; *içsel değer* kavramı, başka amaçlar için yararlı olup olmadıklarına bakılmaksızın, şeylerin kendi başlarına amaç olarak değeridir (Brennan and Lo, 2021). İçsel değer yaklaşımının benimsenmesi, etiğin ilgi alanının insan dışındaki varlıkları da kapsayacak ölçüde genişlemesine olanak sağlamaktadır. Araçsal değer anlayışının benimsenmesi ise insan yararını merkeze koyduğu için tabiatın son noktasına kadar kullanılıp, “*istismar edilebilir bir şey*” olarak görünmesine yol açmaktadır. Bu durumda, insanların doğa hakkındaki kaygılarının asıl sebebi, hiçbir sorumluluk üstlenmeksizin ondan faydalanmaya devam edemeyeceklerini fark etmiş olmaları gibi görünmektedir.

Çevresel sorumluluğun ahlaki temeline ve bu sorumluluğun nereye kadar uzandığına odaklanan çevre etiği, çevresel değerlere etik olarak yüklediğimiz

önem ya da değerler üzerinden farklı yaklaşımlar geliştirmiştir. Etik ile ilgili bu yeni yaklaşımlar, etiğin ilgi alanını insan dışındaki diğer varlıkların değer sorunlarını da kapsayacak şekilde genişletmektedir (Ertan, 2014: 100).

Çevre etiği tartışmalarındaki en önemli odak noktası, etiğin karakteristiğinin Antroposentrik mi, Biosentrik mi yoksa Ekosentrik mi olacağına ilişkindir. Eckersley(1992: 34)'e göre, Antroposentrik kutuplardan Ekosentrik kutuplara doğru hareket ederken tartışılması gereken ana konular “kaynak koruma”, “insan refahı ekolojisi”, “korumacılık”, “hayvan özgürlüğü” ve “eko-merkezcilik”tir. Bu yelpaze, ekonomik ve araçsal bir çevre etiğinden, aynı zamanda diğer yaşam formlarının bütünlüğüne saygı gösteren, insanın hayatta kalma ve refah ihtiyaçlarını karşılayabilen kapsamlı ve bütünsel bir çevre etiğine doğru genel bir hareketi temsil etmektedir.

5.1. İnsan Merkezci (Antroposentrik) Etik

Batı felsefi geleneği, insan ve tabiat arasında doğrudan bir ahlaki ilgi görmemektedir. Çünkü, bu geleneğin takipçilerinin önemli bir kısmına göre, ahlaki ilginin konusu sadece insan olabilir. Bu türden etik kuramlar, insanmerkezci (Antroposentrik) olarak adlandırılmaktadırlar (Des Jardins, 2006: 198). Bu tür bir etik yaklaşımı benimseyen insanın, alacağı karar veya yapacağı işlerde soracağı öncelikli soru, insanların bundan nasıl etkileneceği sorusu olacaktır. Dolayısıyla çevreyle ilgili alınacak bir kararın doğruluğu veya yanlışlığı, insanlar üzerindeki etkisine bağlıdır, çevrenin bundan nasıl etkileneceği öncelik arz etmemektedir.

İnsan merkezci yaklaşım, insan dışındaki tüm varlıklara insanla olan ilişkilerine göre bir değer atfetmektedir. Dolayısıyla, insan yoksa diğer varlıkların kendilerine özgü, içsel bir değere sahip olmadıkları varsayılır. İşlevsel bir bakış açısının hâkim olduğu bu yaklaşım, bitki ve hayvan topluluklarını insana sağladıkları fayda ekseninde değerli görmektedir. Bu yaklaşımı açıklayan en net ifadeler Aristoteles ve Protagoras'da görülür: Aristoteles “*bitkiler hayvanlar uğruna, hayvanlar da insanlar uğruna vardır...*” sözüyle adeta insan ve diğer canlılar arasında bulunan bir hiyerarşiyi ortaya koyarken; Protagoras “*insan her şeyin ölçüsüdür*” diyerek (Keleş ve Ertan, 2002: 188) insanı evrenin merkezine yerleştirmektedir. Kant ise “Etik Üzerine Dersler” isimli yapıtında, doğaya karşı ödevlerimizin olduğunu kabul etmekle birlikte, bunların aslında diğer insanlara karşı ödevlerimizden doğan sorumluluklar olduğunu vurgulamaktadır. Daha açık bir ifadeyle, Kant'çı çözümleme de ahlaki ilgiye değer olma konusunu, sadece insan üzerinden açıklamaktadır (Des Jardins, 2006: 201). Ünder ise “*insan*

merkezciliğin bir türçülük ya da insan şovenizmi” (Ünder, 2003: 602) olarak görülebileceğini ileri sürmektedir. Bu bilgiler doğrultusunda, insanın doğaya karşı doğrudan etik sorumluluğu düşüncesinin batı felsefi geleneğinde rağbet görmediği söylenebilir. Bu gelenek, doğa üzerinde tahakküm kurarak ve onun sömürülmesi için gerekçe oluşturarak bugünkü çevresel bunalımımızı yaratmıştır.

Köklerini sanayi devrimi ve hatta Rönesans'ta bulabileceğimiz, doğayı insanın kullanabileceği sınırsız bir kaynak olarak gören insan-merkezci yaklaşım, endüstri toplumlarının algılama kapasitesini ortaya koymaktadır (Ertan, 1998: 135). Bilimsel devrim, kadim organik dünya anlayışının yerine modern mekanik dünya anlayışını inşa ederek, entelektüel bir dönüşüm meydana getirmiştir. Bu dönüşümle birlikte, doğa yaşayan, duyarlı, aktif bir alan olarak görülmek yerine, mekanik yasalara pasif olarak itaat eden hareketsiz, cansız bir madde olarak tasarlanmaya başlanmıştır. Bu, doğaya her türlü müdahaleyi meşrulaştıran ve güçlendiren bir anlayış değişikliğine yol açmıştır. Yeryüzünün doğrudan insanların neden olduğu bir ekolojik krizle karşı karşıya olduğu algısı hem bu modelleri sorgulayan hem de yenilerini inşa etmeye çalışan birçok yaklaşım ortaya çıkarmaktadır.

Bununla birlikte, insanmerkezciliğin baskıcı sınıflar tarafından kullanılan en temel meşrulaştırma türü olarak hizmet ettiği gerçeği, insanmerkezciliğin bu tür bir baskıdan kendi başına sorumlu olduğunu göstermemektedir. Skolimowski, çevresel tahakkümün meşrulaştırıcı ideolojilerini onaylayanın başlı başına insanmerkezcilik olmadığını, daha çok, bilimsel teknolojik dünya görüşümüzün “nesnel düşünme” olarak adlandırdığı şeyle, yani 17. yüzyılda geliştirilen mekanik dünya görüşleriyle birleşen insanmerkezcilik olduğunu savunmaktadır (Skolimowski, 1987: 113). Hristiyanlıkta ve modern sanayi devletlerinin ideolojilerinde (Kapitalizm ve Marksizm) mevcut olan, doğanın insanlığa kendi kullanımı için verilen bir hak olduğu inancıyla birlikte, tüm sorunlar karşısında teknolojik çözümlere verdiği önem ekolojik felaketi yaratmıştır (Brown, 1995: 197).

John Passmore, insanın doğayla ilişkisinde herhangi bir ahlaki belirleyicinin varlığının, egemen Batı anlayışı tarafından reddedildiğini kabul etmektedir. Bu bakış açısına göre insan, doğaya şiddetle ve sorumsuzca hükmeden bir despottur. Bununla birlikte, Passmore, yaşanan çevresel sorunlar karşısında Batı geleneğinde doğayla etik bir ilişki kurmanın tohumlarının da olduğu kanaatinde (Passmore, 1974: 186). Passmore, insanmerkezcilik'le ilgili sorunu kabullenmekle birlikte, bunun geleneksel batı etik düzenine alternatif yeni bir etik anlayışı gerektirmediğini düşünmektedir.

Etik konusuna insanmerkezci yaklaşımın izlerine, Frankena'nın "hümanizm" tanımlamasında da rastlanmaktadır. Frankena'ya göre, insan dışındaki canlı ya da cansız tüm varlıklar (vahşi hayvanlar, bitkiler, hava, toprak, taşlar vb.), sadece insanla ilişkilendirildikleri takdirde etik bir statüye sahip olabileceklerdir, insanla olan ilişkileri dışında ahlaki bir statüye sahip değillerdir (Frankena, 1979: 9). İnsanı merkeze alan bu düşüncelerine karşın Frankena, doğada var olan bir düzenden ve insanın da bu düzene uygun bir şekilde yaşaması gerektiğinden bahsetmektedir. İnsanın dışındaki bir düzenin varlığını kabul eden bu açıklamalarıyla, Frankena'nın insan merkezilikten kısmen uzaklaştığı söylenebilir (Ertan, 1998: 136).

Derin ekolojistlerin insanların insan-merkezciliği aştığı konusundaki ısrarı, asil ama imkânsız bir hedeftir. Derin ekolojistler, bizden doğada var olan değerleri tanımamızı istediklerinde, insanlığı değerlerin tek kaynağı ve yaratıcıları olarak görmekten kaçınmamızı açıkça talep etmelerine karşın, örtük olarak insanlığı türümüzün yakın çıkarlarının ötesinde "değeri tanıma gücüne" sahip olmada tek başına görmektedirler (Brown, 1995: 200).

5.2. Canlı Merkezci (Biosentrik) Etik

Canlı merkezci etik, tüm yaşamın fayda eksenli araçsal değerden uzak, içsel bir değere sahip olduğunu savunan kuramdır. Bu kuram, insan dışındaki canlı varlıkların sadece insanlar için değil, kendi başlarına da değerli olduklarını ve bu sebeple insanın ahlaki davranışlarının konusu olduklarını savunmaktadır. Çevre etiğinin gelişiminde çok önemli bir işleve sahip olan bu düşünce şeklinin önde gelen düşünürleri arasında Leopold, Taylor, Lovelock, Schweitzer ve Nash sayılabilir.

Canlı merkezci etik anlayışın ilk örneklerinden biri, 20.yy'ın ilk çeyreğinde Albert Schweitzer'ın "*yaşama saygı*" kavramsallaştırmasında görülmektedir. Des Jardins'e göre Schweitzer, tüm canlıların içsel bir değeri olduğunu ve bunun tüm insanların ahlaki ilgisine yaraşır bir değer olduğunu öne sürmektedir (2006: 267). İnsanların diğer canlıların yaşamlarına saygı göstermediklerini düşünen Schweitzer, bunu tersine çevirebilmek için ortaçağı sonlandırandan daha büyük bir Rönesans'ın gerekliliğine inanmaktadır (1966: 35). Ona göre, yaşama iradesi sadece insan için değil tüm canlılar için geçerlidir. İyilik ve kötülüğün özünü yaşama saygı ekseninde açıklamaya çalışan Schweitzer'e göre, iyiliğin özü yaşamın korunması ve geliştirilmesinde gizliken; kötülüğün özü yaşamın yıkılması, yaşama zarar verilmesi ve gelişmesine engel olunmasında saklıdır (1966: 26). Buradan hareketle,

Schweitzer'ın "canlı olan her şeyin yaşamına saygı" anlayışını etiğin temel ilkesi olarak kabul ettiği söylenebilir (Ünder, 1996: 180).

İnsanmerkezci değer anlayışını reddeden "Yaşama Saygı Etiği", canlılar arasında daha değerli veya daha az değerli şeklinde bir ayırmada bulunmama, yaşamın kendisine kutsallık atfetmektedir. Bununla birlikte Schweitzer, yaşamın sürdürülebilmesi noktasında bir besin zincirinin varlığının farkındadır ve bu nedenle başka yaşamların besin olarak feda edilebileceğini kabul etmektedir.

Yaşama saygı etiğinde, canlı olan her şey ahlaki ilginin kapsamına dahil edilirken, cansız varlıklar ya hiç dikkate alınmayarak ya da sadece canlılara faydaları açısından ele alınarak bu ilginin dışında bırakılmışlardır. Ayrıca, yaşama saygı etiğinin, türleri değil bireyleri ele alması nedeniyle "holist" değil, bireyci olduğunu da vurgulamak gerekmektedir. Ünder, ekosistemin sağlığı açısından düşünüldüğünde, bireylerin değil türlerin (toplulukların) daha önemli olduğunu altını çizmektedir (1996: 182). Des Jardins, yaşama saygı etiğini "ne yapmamız gerektiğini gösteren bir kural olmaktan çok, kim olduğumuzu belirleyen bir tavır" olarak görmektedir. Başka bir ifadeyle, yaşama saygı etiğinin bir eylem kuralı olarak görülmesi yerine, bir karakter çizgisi ya da ahlaki erdem olarak görülmesi gerektiğinin altını çizmektedir (Des Jardins, 2006: 268). Schweitzer'in görüşleri, ne halk ne de felsefeciler arasında popülerlik kazanamamıştır.

Canlı merkezci etiğin en eksiksiz, geliştirilmiş, felsefi yönden çağdaş savunmalarından biri, Paul Taylor'un Doğaya Saygı Etiği'nde görülmektedir. Schweitzer'in "Yaşama Saygı Etiğinin" yeniden gözden geçirilmiş bir örneği olan "*Doğaya Saygı Etiği*"nde Taylor, etik sistemini kurarken, "insanların diğer canlı varlıklar karşısında özel bir üstünlüğünün olmadığı" düşüncesinden hareket etmektedir (Ünder, 1996: 183). Taylor'a göre, doğal dünyadaki canlılar, dünyadaki yaşam topluluğunun üyesi olmalarından kaynaklanan bir değere sahiplerdir. Böyle bir değer, onların insanlar için yararlarından ya da insanların onlara bakmayı zevkli veya incelemeyi ilginç bulmalarından kaynaklanmamaktadır (1986: 13). Her organizma, ereksel bir yaşam merkezi konumunda olmasından kaynaklanan özellikleri nedeniyle özsel bir değere (İnherent worth) sahiptir (Taylor, 1986: 71).

Bir varlığın içsel değeri olduğunu ileri sürmek, o varlığın ahlaki ehliyete hakkı olduğu ve ahlaki faillerin de ona karşı sorumlulukları olduğu biçiminde normatif bir savı karşımıza getirmektedir. Varlığın kendi başına bir değeri olduğu savından hareketle, Taylor'ın canlı merkezli bakış açısını ele aldığımızda,

canlıların içsel değere sahip olduğu normatif savıyla karşılaşılmaktadır. Bunun doğal sonucu, içsel değere sahip olduğu kabul edilen canlıların ahlaki ilgiye ve sorumluluğa hakkı olduğunun kabul edilmesidir (Des Jardins, 2006: 273). Bu ise yeryüzünün tek etik uygulayıcısı olan insanın, doğaya karşı ahlaken sorumlu davranması anlamına gelmektedir.

Taylor'un, canlımerkezci görüşünün şu dört temel ilkeye dayandığı söylenebilir (Taylor, 1986: 99):

1) İnsanlar, diğer canlılarla aynı anlamda ve eşit ölçüde yeryüzü yaşam topluluğunun üyeleridirler.

2) İnsan diğer türlerle birlikte, karşılıklı bağımlılık ilişkisinin olduğu bütünleyici bir sistemin üyesidir.

3) Bütün canlılar kendileri için iyi olan şeyleri, kendi tarzlarında gerçekleştirilmeye çalışan ereksele yaşam merkezleridir.

4) İnsanın diğer canlılar karşısında herhangi bir üstünlüğü yoktur.

İnsanların, bitkiler ve hayvanlar karşısında ahlaksal bakımdan üstün oldukları iddiasını yanlış bulan Taylor'a göre, böyle bir iddia da bulunabilmek için karşılaştırılan varlıkların her ikisinin de ahlaksal aktör olması gerekir, aksi takdirde karşılaştırma yapılamaz (Ünder, 1996: 185). Des Jardins, Taylor'un canlımerkezci etiğinin, Schweitzer'in yaşama saygı etiğinde bulunmayan birçok felsefe sorunuyla ilgilendiğine dikkat çekmektedir. Ona göre, canlı merkezci yaklaşımın, bütün canlılara içsel değer tanımayı nasıl makul kıldığına ilişkin açıklaması, Schweitzer'de olmayan bu inanç için ussal bir temel sağlamaktadır (Des Jardins, 2006: 279).

5.3. Çevre Merkezci (Ekosentrik) Etik

Çevre merkezci yaklaşıma göre, insanlar ekolojinin ve ekosistemin yasalarıyla etkileşim halindedir ve onlara bağıdırlar. İnsanlar, kendilerini doğaya egemen güç olarak görme yaklaşımını terketmedikleri takdirde de çevre sorunlarının doğru olarak kavranması mümkün değildir. Ayrıca, kültürel birikimin bir ürünü olarak tanımlayabilecek ve doğaya egemen olabilmenin aracı konumundaki teknoloji, yanlış kullanım biçimleri nedeniyle, var olan sorunları çözmek bir tarafa onlara yenilerini de eklemektedir (Keleş, 2013: 180). Doğaya Saygı (Respect for Nature) isimli eserinde P.W. Taylor, yerküredeki tek etik fail olan insanların, olumsuz çevresel etkilerini sınırlamakla etik olarak yükümlü olduklarını savunmaktadır (Taylor, 1986: 59).

Çevre merkezci yaklaşım, insanı merkeze koyan yaklaşımların aksine ekosistemdeki tüm varlıkların bir bütün olarak değerli olduğunu savunmaktadır. Evrendeki her bir varlık, zincirin farklı işlevlere sahip bir halkasıdır. Bu yaklaşım da insan, sahip olduğu herhangi bir özeliği nedeniyle ekosistemin diğer üyeleri karşısında bir üstünlüğe veya ayrıcalığa sahip değildir. Brown, çevre merkezci dünya görüşünün; nehirler ve göller, hayvanlar ve insanlar gibi nesnelerin içsel değere sahip olarak algılanması bakımından, radikal bir şekilde eşitlikçi olduğunu savunmaktadır (Brown, 1995: 193). Bu bakış açısının, doğayı potansiyel kaynak olarak kabul eden insan merkezci etiğe ideolojik bir karşı çıkışı yansıttığı söylenebilir (Ertan, 1998: 137).

Derin ekolojistler, insan-merkezçiliği doğadaki tüm varlıklara karşı eşitlikçi tutumları savunan bir eko-merkezçilikle değiştirmeye çağırırlar. Brown, bu önerinin hem bir vaat hem de tehlike içerdiğinin altını çizer. Ona göre derin ekolojinin vaadi, kendimizi doğayla dayanışma içinde görebileceğimiz umudunda yatmaktadır. Bununla birlikte, hiçbir değer ayrımı yapılmazsa, eko-merkezçiliğin radikal eşitlikçiliğinin nihilizme dönüşme tehlikesi barındırdığını unutmamak gerektiğinin de altını çizer (Brown, 1995: 200).

Çevremerkezli etiğin geliştirilmesindeki en önemli isimlerden biri olan doğa tutkunu Aldo Leopold'un, ölümünden sonra yayınlanmış olan "A Sand County Almanac (1949)" isimli eseri, çevre hareketinin "İncil'i olarak nitelendirilmektedir (Ünder, 1996: 205). Bu kitabın temel denemesi olan "Toprak Etiği", kimi kaynaklarda "Yeryüzü Etiği" olarak da geçmektedir, çevremerkezli etiğin ilk sistematik sunumudur. Leopold'un adıyla özdeşleşmiş olan "Toprak Etiği", holistik etiklerin en ünlüsüdür ve Callicott, Rodman ve Rolston gibi birçok çevre-merkezciyi de etkilemiştir.

Leopold, Toprak Etiği'nden bahsederken, kentteki yaşam biçimini doğaya taşıyan modern eğilimlere yönelik eleştirel nitelikteki şu ifadelere yer vermektedir (1987: 223):

"Avlanmaya motorlu araçlarla, tok olarak dürbünle veya makineli tüfekle gitmek; nerede iyi av olduğunun gazete köşelerinde ilan edilmesi; doğayı göreceğiz diye her yere yol açılması; yaban doğaya gezilerin ekonomik, ticari bir sektör haline getirilmesi; oralara motorlu araçlarla, turlar halinde sentetik ürünlerle gitmek; doğada risk ihtimalini azaltmak için teknoloji ürünü aletlerle donanmak vs."

Leopold, 1915 yılında yazdığı "Haşere Sorunu" makalesinin üzerinden on yıl geçmeden, korumacılığı daha önceki korumacılığın yararçı ekonomik

hesaplarının ötesine geçen “ahlaki bir sorun” olarak tartışmıştır. Leopold, insan ile yeryüzü arasındaki ilişkinin mekanik işlevselliği aşan çok daha yakın ve derin bir ilişki olduğunu; bu bağlamda felsefenin bize, yeryüzünü neden bir ahlaki sorumsuzlukla tahrip edemeyeceğimizi ve yeryüzünün sezgisel olarak saygı gösterdiğimiz canlı bir organizma olduğunu göstermeye yardımcı olduğunu ifade etmektedir (Des Jardins, 2006: 354).

Leopold, bireyin içgüdülerinin toplumda yer edinmek için onu rekabete sürüklerken, etiğin onu toplulukla işbirliğine (simbiyoz[§]) zorladığını, bu nedenle ekolojik açıdan etiğin, varoluş mücadelesinde eylem özgürlüğüne getirilen bir sınırlama olarak tanımlanabileceğini savunmaktadır (Leopold, 1987: 202).

Sorun, toplumsal vicdanın insanlardan toprağa doğru genişletilmesi, insanın toprakla ilişkilerinin etik bir sorun haline getirilmesidir. Des Jardins’in “Çevrebilimsel Bilinç” olarak adlandırdığı, Leopold’ün “Toprak Etiği”, evrimsel olarak etiğin üçüncü aşamasıdır. Çevrebilimsel bilinç, salt araçsal değere sahip olan bir doğa görüşünden, doğal sistemlerin içsel bir değeri olduğuna inanan bir yaklaşıma doğru evrilmiştir (Des Jardins, 2006: 354). Toprak etiği, biyotik topluluk içinde insana ayrıcalıklı bir konum vermediği gibi onun topluluk içindeki rolünü de değiştirmektedir. İnsan, özsel bir değere sahip olduğu kabul edilen diğer varlıklarla birlikte, biyotik topluluğun sade ve eşit bir üyesi olarak fatihlik rolünü de terk etmektedir. Bunun doğal sonucu olarak, diğer varlıklar da biyotik topluluğun eşit üyeleri olarak, insana hizmetçilik ve kölelik yapmazlar (Ünder, 1996: 209).

Çevremerkezci düşüncenin daha sınırlı bir türü olan canlı merkezlik (biocentrism), çevre etiğinin kapsamını insanların yanına hayvan ve bitki türlerini de dahil ederek insanmerkezci yaklaşıma göre biraz daha genişletmektedir. Ancak, odak noktasını sadece canlılarla sınırlandırdığı için, çevre merkezci düşünceye göre daha dar kapsamlıdır ve bu nedenle bütünsellik açısından eksiktir. Leopold, daha geniş kapsamlı bir etik anlayışın oluşturulmasındaki en büyük engelin; ekonomik ve insanı toprağa uzaklaştıran eğitim sistemlerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Ertan, 1998: 136).

Derin ekolojistler, ekolojik feministler ve Henryk Skolimowski yalnızca radikal olarak bütüncül bir dünya anlayışının, kirletici olmayan, çevreye zarar vermeyen yeni bir insan pratiği çağını başlatabileceği vizyonunu paylaşmaktadırlar (Brown, 1995: 194). Ekosistem; insan, canlı veya cansız

§ Simbiyoz veya simbiyozis, “birden fazla canlı türünün, belirli koşullar altında bir arada yaşaması (Ortak Yaşam) olarak tanımlanır.” <https://www.biyologlar.com/simbiyoz-nedir-evrimsel-acidan-bir-onemi-var-midir>, 10.11.2021

ayrıt etmeksizin bütünsel bir işleyişe sahiptir. Bu nedenle, bu bütünsel işleyişi açıklayamayan ve anlamlandıramayan insan merkezci ve canlı merkezci yaklaşımların çevre etiği bakımından kabul görmesi söz konusu değildir. Çevre etiği bütünlükçü bakış açısı sayesinde, ekosistemdeki yaşam koşullarının ve çevresel şartların korunması noktasında istenilen sonuçlara ulaşabilir (Ertan, 1998: 138). Bu bağlamda, Leopold'ün etiğinin, holistik karakteri nedeniyle biyotik topluluğun çıkarlarını temel aldığı söylenebilir. Toprak etiğinin sonul normu; biyotik topluluğun bütünlüğünü, istikrarını ve güzelliğini korumaktır. Bir eylemin doğruluğu ya da yanlışlığı, aynı zamanda insan için bir ödev de olan bu norma göre belirlenecektir (Leopold, 1987: 224).

Hayvan hakları savunucusu ve 1983 yılında yayınlanan “The Case For Animal Rights” (Hayvan Hakları Lehine Savunma) kitabının yazarı Amerikalı Tom Regan'a göre, Leopold'ün “iyi” tanımı, biyotik topluluğun bütünlüğü, istikrarı ve güzelliği uğruna bireylerin haklarının feda edilebileceği bir anlam içermektedir ki bu, “*çevreci faşizm*” olarak tanımlanabilecek bir görüştür (Regan, 1983: 327). Ekolojik düşünceye sahip düşünürler arasında, eko-merkezciliğin kendisinin totaliter nitelikli bir tahakküm ideolojisi olarak kullanılabilmesine dair endişeler hiç de haksız görünmemektedir. Tüm ekosferin iyiliği için bireysel hakların ve çıkarların reddedilmesine yönelik bir dünya görüşünün, insan nüfusunu hızla ekolojik olarak yönetilebilir seviyelere indirme çabalarını muhtemelen onaylayacağından şüphelenmek hiç de mantıksız görünmemektedir (Brown, 1995: 201).

6. Sonuç

Tarihsel olarak, insan doğa ilişkisinin başlangıcı itibarıyla çıkar ilişkisinden uzak, dengeli ve uyumlu görünümü; insanın biyolojik ve kültürel gelişiminin bir sonucu olarak uyum ve dengenin doğa aleyhine yok olduğu bir duruma evrilmiştir. Genellikle dar bir perspektifte endüstrileşmenin negatif etkileriyle ilişkilendirilen çevre sorunları; Simonnet'in de dikkat çektiği üzere, çevre kirliliğinin yanında türlerin yok olması, kaynakların tükenmesi, üçüncü dünya ülkelerindeki açlık sorunlarının da dahil olduğu daha büyük bir bunalımı tanımlar hale gelmiştir (Simonnet, 1990: 8). İnsan ve doğa arasındaki ilişkide denge ve uyumun yeniden tesis edilemediği ya da dengesizliğin boyutlarının azaltılmadığı bir gelecek vizyonunda, durumun daha da vahim bir hal alacağı yadsınamaz bir gerçeklik olarak insanlığın önünde durmaktadır.

İnsan doğa ilişkisinde gerek dini referansların gerekse 16. ve 17. yy'da modern bilim ve felsefenin benimsediği yeni yaklaşımların (Kartezyen Dualizm)

insanı doğanın karşısına konumlandırması ekolojik bunalımın esas nedenleri arasında gösterilebilir. Rasyonel insan modelinin, mekanik dünyanın efendisi konumuna yükselmesinde bu gelişmeler önemli roller üstlenmişlerdir. İnsana atfedilen bu yücelik, insanın kültür üretebilen bir varlık olarak her şeye muktedir olabileceği anlayışına ve dolayısıyla gezegendeki tüm canlılar arasında eşsiz bir konuma sahip olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu düşünce, insanın tabiata hâkim olma çabasını, iktisadi amaçların dışında kendi üstünlüğünü kanıtlama isteğiyle ilişkilendirmemize imkan tanımaktadır. Temelde “*Tahakküm Sorunu*” olarak isimlendirilebilecek bu ilişkiyi, insanın doğasına atfedenler olmakla birlikte Bookchin, sorunun anti-ekolojik toplum yapısıyla ilişkili olduğu iddiasındadır.

Rasyonel bir varlık olan insan, bilim ve teknoloji önderliğinde çevresel sorunların çözümüne yönelik arayışlarda bulunmuş fakat bunu yaparken daha çok kendi var oluşuna yönelik bir tehdit algısıyla harekete geçmiştir. Antroposen nitelikli, bütünsellikten yoksun teknik çözüm önerileri, Carson’un “Sessiz Bahar” adlı kitabında bahsettiği üzere çözdüğünden daha büyük problemlere neden olmuştur. Jardins’in de tanımladığı üzere temel sorun, olgunun bütünsel olarak kavranamamasıdır. Ona göre, bunun nedeni “bilimin soru sormadaki yetersizliğidir” (2006: 41). Görünen o ki hem toplumsal ilişkilerde hem de insan-doğa ilişkisinde bilimin felsefeyle bütünleştirilmesinin yanında, tahakküm sorununun çözümü de öncelikli olarak ele alınması gereken konulardır. Ancak, farklı ekonomik ve toplumsal özelliklere sahip grupların, evrensel bir etik anlayışı benimsememesi nedeniyle, müşterek çıkarları hayata geçirmek kolay görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Althusser, L. (2005). *For Marx (Radical Thinkers)*. Newyork: VERSO.
- Asilsoy, B. ve Oktay, D. (2018). Exploring Environmental Behaviour as the Major Determinant of Ecological Citizenship. *Sustainable Cities and Society*, 39(February), 765–771. doi:10.1016/j.scs.2018.02.036
- Bookchin, M. (1994). *Özgürlüğün Ekolojisi*. (A. Türker, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bramwell, A. (1989). *Ecology in the 20th Century: A History*. New Haven - London: Yale University Press.
- Brennan, A. ve Lo, Y.-S. (2021). Environmental Ethics. (E. N. Zalta, Ed.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved 5 June 2022, <https://plato.stanford.edu/archives/fall2021/entries/ethics-environmental>.

Brown, C. S. (1995). Anthropocentrism And Ecocentrism: The Quest For A New Worldview. *The Midwest Quarterly*, 36(2), 191–202.

Carson, R. (2004). *Sessiz Bahar*. (Ç. Güler, Çev.). Ankara: Palme Yayıncılık.

Catton, W. R. ve Dunlap, R. E. (1978). Environmental Sociology : A New Paradigm. *The American Sociologist*, 13(1), 41–49.

Çoban, A. (1991). *Ekoloji ve Politika: Yeşil Hareket*. Ankara Üniversitesi, Ankara.

Daly, H. E. (1993). Steady-State Economics: A New Paradigm. *New Literary History*, 24(4), 811. doi:10.2307/469394

Des Jardins, J. R. (2006). *Çevre Etiği*. (R. Keleş, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi.

Dobson, A. (2003). *Citizenship and the Environment*. New York: Oxford University Press.

Dunlap, R. E. (2002). Paradigms, Theories, and Environmental Sociology. R. E. Dunlap, F. H. Buttell, P. Dickens ve A. Gijswijt (Ed.), *Sociological Theory and the Environment: Classical Foundations, Contemporary Insights* içinde (ss. 329–350). Lanham + Boulder » New York + Oxford: Rowman & Littlefield Publishers.

Dunlap, R. E. ve Van Liere, K. D. (1978). The “new environmental paradigm”. *Journal of Environmental Education*, 9(4), 10–19. doi:10.1080/00958964.1978.10801875

Eckersley, R. (2003). *Environmentalism And Political Theory Toward An Ecocentric Approach*. London: UCL Press Limited.

Ertan, K. A. (1998). Çevre Etiği. *Amme İdaresi Dergisi*, 31(1), 125–139.

Ertan, K. A. (2014). Çevre Etiği Üzerine Değerlendirmeler. H. Reyhan, A. Mutlu, H. H. Doğan ve S. A. Reyhan (Ed.), *Sosyal Çevre Bilimleri* içinde (ss. 95–118). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Frankena, W. K. (1979). Ethics and Environment. K. E. Goodpaster ve K. M. Sayre (Ed.), in: *Ethics and Problems of the 21st Century*, (ss. 3–19). London: University of Notre Dame Press.

Heywood, A. (2013). *Siyasi İdeolojiler*. (B. Kalkan, Çev.) (5. bs.). Ankara: Adres Yayınları.

Keleş, R. (2013). *100 SORUDA ÇEVRE Çevre Sorunları ve Çevre Politikası*. İzmir: Yakın Kitabevi.

Keleş, R. ve Ertan, B. (2002). *Çevre Hukukuna Giriş*. Ankara: İmge Kitabevi.

Keleş, R., Hamamcı, C. ve Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası* (7. Baskı.). Ankara: İmge Kitabevi.

Lefebvre, H. (2013). *Gündelik Hayat Eleştirisi II*. (I. Ergüden, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Leopold, A. (1987). *A Sand County Almanac*. New York: Oxford University Press.

McShane, K. (2009). Environmental Ethics: An Overview. *Philosophy Compass*, 4(3), 407–420. doi:10.1111/j.1747-9991.2009.00206.x

Murdy, W. H. (1975). Anthropocentrism: A Modern Version. *Science*, 187, 1168–1172.

Mutlu, A. (2008). Ekolojik Sorunlara Karşı Benimsenen Yaklaşımlarda Yönetim Düşüncesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(4), 101–123.

Nasr, S. H. (1982). *İnsan ve Tabiat*. (N. Avcı, Çev.). İstanbul: Yeryüzü Yayınları.

Özerkmen, N. (2002). İnsan Merkezli Çevre Anlayışından Doğa Merkezli Çevre Anlayışına. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 42(1–2), 167–185.

Palmer, C., McShane, K. ve Sandler, R. (2014). Environmental ethics. *Annual Review of Environment and Resources*, 39, 419–442. doi:10.1146/annurev-environ-121112-094434

Passmore, J. A. (1974). *Man's Responsibility for Nature. Ecological Problems and Western Traditions*. New York: Scribner's.

Petersen, T. S. (2009). Environmental Ethics. *A Companion to the Philosophy of Technology*, 433–438. doi:10.1002/9781444310795.ch75

Regan, T. (1983). *The Case for Animal Rights*. Berkeley, Los Angeles: University of California Press.

Rolston, H. I. (2003). Environmental Ethics. N. Bunnin ve E. P. Tsui-James (Ed.), in: *The Blackwell Companion to Philosophy* (Second., ss. 517–530). Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Schweitzer, A. (1966). *The Teaching of Reverence for Life*. New York: Hot, Rine Hart and Winston.

Seligman, C. (1989). Environmental Ethics. *Journal of Social Issues*, 45(1), 169–184. doi:10.1111/j.1540-4560.1989.tb01538.x

Selsam, H. (1995). *ETİK Yeni Değerler ve Özgürlük*. (Y. Demirekler, Çev.). Ankara: Yaba Yayınları.

Simonnet, D. (1990). *Çevrecilik*. (M. S. Şakiroğlu, Çev.) (3.Baskı.). İstanbul: İletişim Yayınları.

Skolimowski, H. (1987). Is Ecology Transcending Both Marxism and Christianity? *Dialectics and Humanism*, 14, 109.

Taylor, P. W. (1986). *Respect For Nature A Theory of Environmental Ethics*. (M. Cohen, Ed.). Princeton: Princeton University Press.

Turan, M. (1980). İnsan-Çevre İlişisine Eleştirel Bir Bakış. *O.D.T.Ü. Mimarlık Dergisi*, 6(1), 31–54.

Ünder, H. (1996). *Çevre Felsefesi Etik ve Metafizik Görüşler*. Ankara: Doruk Yayıncılık.

Ünder, H. (2003). Çevre Felsefesi. (A. Cevizci, Ed.) *Felsefe Ansiklopedisi-3*. Ankara: Babil Yayıncılık.

White, L. (1967). The Historical Roots Of Our Ecologic Crisis. *Science*, 155(3767), 1203–1207. doi:10.1126/science.155.3767.1203

Yağanak, E. ve Önkal, G. (2003). Çevre Etiği. (A. Cevizci, Ed.) *Felsefe Ansiklopedisi-3*. Ankara: Babil Yayıncılık.

BÖLÜM VIII

KANT'IN BİLGİ METAFİZİĞİ

Kant's Metaphysics of Knowledge

Fatih ÖZGÖKMAN

(Doç. Dr.), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

E-mail: fatihozgokman@comu.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-6644-7177

1. Giriş

Immanuel Kant'ın (1724-1804) *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinin, felsefe tarihinde çığır açan bir eser olduğu hiç şüphe götürmez. Kant'ın bu eserindeki ana amacı, düşünce tarihinde birçok filozof tarafından geliştirilmeye çalışılan metafizik sistemlerinin top yekûn bir eleştirisini yapmak ve bu amaçla da deneyciliği rasyonalizm ile uzlaştırmaya dayalı bir bilgi kuramı ortaya koymak olarak nitelendirilebilir.

Bu doğrultuda Kant kendisine Kopernik devrimini örnek almış ve kendi yaptığını da felsefedeki Kopernik devrimi olarak adlandırmıştır. Kopernik devrimi, astronomide Batlamyus'un dünya üzerinden de gözlemlendiği gibi tüm evrenin dünya çevresinde döndüğü evren modeli yerine Nicolaus Copernicus (1473-1543) tarafından ileri sürülen tüm gezegenlerin güneş çevresinde döndüğü evren modelini ifade eder (Copernicus, 1543, s. 20). Kopernik'in başarısı ise kendisinden sonra Galileo Galilei (1564-1642) ve Isaac Newton (1642-1726) tarafından yeterince kanıtlanmış olmasında yatar. Galilei, beş gezegenin dünyaya olan uzaklıklarındaki değişimleri ve Venüs'ün tıpkı Ay'a benzeyen evrelerini Kopernik'in güneş merkezli evren teorisini doğrulayan kanıtlar olarak kabul eder (Galilei, 1967, s. 322). Kopernik'in teorisini doğrulama imkanını Galilei'ye kazandıran şey ise teleskopla gözlemleridir (s. 355). Newton ise gezegenlerin teleskopla gözlemine dair kanıtları onaylamakla kalmaz (Newton, 1973, s. 403-4), dahası dünya, güneş ve gezegenlerin birbirine çekim kuvveti uyguladıkları ve aynı zamanda da hareket ettikleri göz önüne alındığında,

hareket yasaları gereği hepsinin yörüngesinin merkezinde güneşin bulunması gerektiği sonucunu çıkarır (s. 420).

Buna göre Kant, kendi zamanına kadar gözlemlerle yeterince kanıtlanmış olan Kopernik devriminin zaferini görür ve bu zaferden bir teorinin doğruluğunun gözleme veya dış dünyaya uygun olmaya bağlı olduğu anlamını çıkarır. Bu doğrultuda Kant doğa biliminde geçerli olan bu yöntemle göre metafizikte de bilmek için en baştan, kavramlara uygun olan deneysel içeriği talep eden bir epistemoloji kurgular. Bu epistemolojiye göre artık her türlü metafizik iddia, deneyde nesnesiyle uygunluğu gösterilmedikçe sadece bir inanç sayılacaktır. Sonuçta Kant'ın doğa bilimini temel alan epistemolojiye dayalı metafizik eleştirisi felsefede büyük bir etki yapmıştır.

Bu çalışma, öncelikle *Saf Aklın Eleştirisi* (1781) eserinden hareketle Kant'ın epistemolojideki amacını ve metafiziği reddetmesinin gerekçelerini, kabul ettiği doğruluk teorisini ve buna göre talep ettiği bilgi teorisini ortaya koyacak, son olarak ise Kant'ın ileri sürdüğü bilgi teorisini kendi doğruluk ve bilgi teorisine göre değerlendirecektir. Buna göre çalışmanın amacı Kant'ın bize sunduğu bilgi teorisinin kendi kriterlerine göre doğruluk ve bilgi değerine ulaşmadığını göstermeye çalışmak olacaktır.

2. *Saf Aklın Eleştirisi*'nin Amacı

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin ilk basımı için yazdığı önsözde anlaşıldığı üzere, şimdiye kadar felsefede aklın kendisine cevap aramaktan yorgun düştüğü sorular olduğunu ve onlara verilen cevaplardaki tutarsızlıkların kökenini göstermek istediğini belirtir. Bununla birlikte ona göre insanın içinde bulunduğu bu durumdan dolayı aklı suçlamak yersizdir. Çünkü ona göre akıl, deney dünyasının üstüne tırmanmak ister ve bu yolda birtakım çelişkilerle karşılaşır. Öyle ki deneyin sınırları dışına çıktığı için artık doğruyu bulamaz hale gelir. İşte “*bu sonsuz çelişkilerin savaş meydanı metafizik olarak adlandırılır*” (Kant, 1998, s. 108).

İkinci basım için yazdığı önsözde ise Kant, metafizik hakkında yapmak istediğini matematik ve fizikle karşılaştırarak anlatır. Ona göre örneğin matematik ve fizik de akla dayalı bilimlerdir. Matematik çok daha saf olarak kavramlarla iş görür. Bu nedenle matematikte bir şeyi bilmek için onun kavramıyla ilgili zorunlu ilişkilerden başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Fizik ise biraz daha akıldan başka bilgi kaynaklarını kullanır ve bu nedenle matematiğe göre daha geç bir bilim olma kriterini sağlamıştır. Bunun arkasında ise fiziğin “*aklın kendi başına bilemeyeceği ve doğadan öğrenmesinin gerekliliğini*” keşfetmesi

yatar. Fakat saf kavramlarla çalışan metafizik bir türlü sağlam bir bilim olma niteliği kazanamamıştır. “Çünkü akıl, en genel deney tarafından doğrulanan bu yasalara dair a priori bilmeyi iddia ettiğinde bile sürekli olarak başarısızlıkla karşı karşıya kalır” (s. 109).

O halde bu durumu sorgulamak ve metafizikte bize sağlam bir bilgi verecek değişim yapmak gerekir. Bu amaçla Kant matematik ve doğa biliminde gerçekleştirilen bakış açısındaki değişimi metafizik üzerine de uygulamayı teklif eder. Çünkü ona göre matematik ve fizik akla dayalı bilgi türleri olarak metafiziğe benzer. Fakat şimdiye kadar metafizikte “tüm bilginizin nesnelere uyması” kabul edile gelmiştir ki böylece sadece kavramlarla a priori düşünme yoluyla nesnelere bilgisine ulaşılmak istenmiştir. Fakat bu yöntem nesnelere hakkında bilginizi genişletmemiştir. Bunun tersine “nesnelere bilginize uymasını” istemek gerekir. Kant önerdiği yeni yöntemi Kopernik devrimine benzetir. Çünkü Kopernik de tüm evrenin dünya çevresinde döndüğü varsayımının sorunları çözmediğini görünce dünyanın güneş çevresinde döndüğünü varsayma yoluna gitmiştir (s. 110). Bu noktada Kant'ın yeni yöntemini Kopernik devrimine benzetmesi H. J. Paton'a göre pek de uygun bir benzetme sayılmaz. Çünkü Kopernik astronomide dünya merkezli açıklama yerine güneş merkezli nesnel bir açıklama getirirken; Kant bilgide zihnimizin nesnelere uymasından daha çok nesnelere zihnimize uygun olmasını isteyerek insan zihnini evrenin merkezi haline getiriyor görünür. Fakat Kopernik gök cisimlerinin görünen hareketini dünyadaki gözlemcinin hareketine bağlı olarak açıklarken Kant da gerçekliğin görünen özelliklerini gören öznenin zihnine bağlı olarak açıklamak ister. Dolayısıyla bu benzetme uygunsuz değildir (Paton, 1936, s. 75-76). Norman Kemp Smith'e göre ise Kant'ın Kopernik devrimi benzetmesi yanlış anlaşılmıştır. Birçok Kant yorumcusu, Kant'ın amacının Batlamyusçu sayılacak kadar insan merkezli bir metafizik kurmak olduğunu düşünmüştür (Smith, 2003, s. 22-3). Bununla birlikte Kopernik'in yaptığı şey, güneş ve sabit yıldızlar gibi gök cisimlerinin kendi hareketlerini bizim gezegenimizin hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkan görünüş olarak açıklamaktır. Buna göre Kant, benzetmeyle bilgideki insan aklının rolünü, dünyanın hareketinin gökyüzünün görünüşündeki etkisine benzetmek ister (s. 24-5). Kant'ın kendisi de “nesnelere bilginize uyması” talebiyle, “nesnelere, yani nesnelere kendisiyle verili oldukları deneyin bu kavramlara uygun olmasını” istediğini ifade eder (Kant, 1998, s. 111). Bu ise kısaca bir şeyi bilmek için kavramlarımıza deneyde nesnelere verili olmasını şart koşmaktır.

Bu şekilde Kant metafiziğe getirdiği eleştiri ile gelecek kuşaklara bilimsel bir metafiziğin nasıl olması gerektiğine dair bir miras bıraktığı düşüncesindedir.

Buna göre kendisine deneysel bir içeriğin bulunmadığından dolayı sadece kavramlarla hiçbir şeyin bilinmeyeceğinden hareketle metafizik hakkında bilgiyi reddederken aynı zamanda sırf kavramlarla yapılan düşünme faaliyetine kapıyı açık bırakır. Diğer bir deyişle Kant metafizikte bilmeye değil düşünmeye izin verir. Örneğin deneysel açıdan insanın nesnel dünyasında işleyen nedensellik yasası gereği özgür olamayacağını bilmemiz yanında kavramsal olarak ruhun nedensellik yasasına tabi olmadığından dolayı özgür olduğunu düşünmemiz mümkündür (s. 116). Ona göre özgürlük hakkındaki bu düşünce biçimi, metafiziğin diğer konuları olan Tanrı ve ruhun ölümsüzlüğü üzerine de uygulanabilir. Bu şekilde bir şeyin deneyimin nesnesi ve kavramı olarak ayrımı sayesinde “*Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük*” hakkında Kant, “*imana yer verebilmek için bilgiyi inkâr etmek zorunda kaldığını*” söyler (s. 117). Yani metafizik konularda imanın korunabilmesinin yolu bilginin reddini gerektirir görünmektedir. Çünkü hakkında bilginin bulunduğu bir yerde artık iman söz konusu olmaktan çıkar. Dolayısıyla metafizikte bilgi sahibi olduğu iddiasını Kant, “*dogmatizm*” olarak adlandırır ve “*tüm inançsızlığın kaynağı*” sayar. Bu noktada Kant, metafizikte bilmenin imkansızlığını ortaya koymakla aslında din ve ahlaka düşman kimselerin de hiçbir bilgi sahibi olmadıklarını göstermeyi amaçladığını ileri sürer. Ona göre din ve ahlak düşmanlarına karşı, Sokrat’ın da yaptığı gibi hiçbir bilgi sahibi olmadıklarını göstermek, ellerinden silahlarını alarak bu konularda bir koruma sağlayacaktır (s. 117). Burada açıkça Kant’ın metafizik için yapmaya çalıştığı şeye dinsel olarak kutsal bir amaç yüklediğine şahit oluruz. Hatta Kant daha da ileri giderek “*eleştiri ile materyalizm, fatalizm, ateizm, serbest düşünen inançsızlık, coşkuculuk, hurafe ve son olarak da idealizm ve septisizmin kökünü kesebileceğimizi*” ileri sürer (s. 119).

3. Metafizik Eleştirisi ve Doğruluk Teorisi

Kant’a göre, metafizik, insan zihninin *a priori* kavramlara sahip olmasından dolayı deneyin ötesine geçerek bilgimizi genişletme yönündeki arzusundan doğar. Öyle ki insan akli, sırf kavramlar yoluyla deney dünyasının ötesindeki “*Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük*” gibi konularda bilgi üretmeye çalışır. Bu konularla ilgilenen “*metafizik*”, insan aklının böyle konuları cevaplamaya gücünün olup olmadığını hiçbir şekilde araştırmaksızın bilme iddiası taşır. Bu nedenle sadece kavramlara ve onların birbirleriyle tutarlılığına dayanarak birçok birbirine zıt metafizik sistemler üretilmeye çalışılmıştır. Buna göre Kant, metafiziği sorunlu bulur ve bu noktada bizi şöyle uyarır: “*Bir kimsenin deney alanını terk eder etmez, nereden geldiğini bilmeden sahip olduğu bilgilerle ve kökenlerini bilmediği ilkelerin güveni üzerine büyük bir yapı dikmemesi*” gerekir

(s. 139). Kısacası Kant'a göre deney dünyasının sınırları ötesinde, kaynağını bilemeyeceğimiz kavramlarla bir bilgi üretmeye çalışmamalıyız. Çünkü *“bir kişi deney çemberinin dışında ise artık deney ile reddedilemeyeceğinden emindir. Kişinin bilgilerini genişletmeye duyduğu cazibe öyle büyüktür ki, ilerleyişinde ancak açık bir çelişkiye toslamakla durdurulabilir”* (s. 140). Kant'a göre burada sırf kavramlarla bilme teşebbüsündeki sorun, sezgisel içerikten uzak olduklarında yanlışlanmaktan muaf olmalarından doğar. Çünkü sırf kavramlarla üretilen bilginin deneyde kendisine uygun olan bir karşılığının olup olmadığı artık bilinemez hale gelir. Bu durumda sırf *a priori* kavramlarla bilgimizi genişletme çabası, çelişkiye düşmemek dışında kendini engellenemez görür. Dolayısıyla Kant için bir bilginin doğruluğu ancak dış dünyaya uygun olmasına bağlıdır.

Bu doğrultuda Kant, *“doğruluk nedir?”* sorusuna cevap olarak *“bilginin nesnesiyle uyumu”* tanımını kabul eder ve ona göre bu tanım gereği *“eğer bir bilgi ilişkili olduğu nesne ile uyumuyorsa yanlıştır”* (s. 197). Doğruluk için bir bilginin mantık yasalarına uygun olması gereklidir, fakat yeterli değildir. Mantık doğruluğun yalnızca formuyla ilgilidir. *“Çünkü bir bilgi mantıksal form ile tamamen uyumlu olsa da yani kendisiyle çelişmese de hâlâ her zaman nesnesiyle çelişebilir”* (s. 198). Buna göre Kant için bilgide doğruluk için nesneye uygunluk gerekir ve sırf kavramlarla üretilen metafizik için uygun olan nesne söz konusu değildir. Dolayısıyla metafizik iddialar, kendisine uygun bir nesneyle doğrulanmaktan uzak oldukları için bilgi sayılamaz.

Tutarlılık terimini hiç kullanmamasına rağmen Kant'ı tutarlılık teorisinin gerçek kurucusu olarak gören Smith, Kant'ın genelde daha çok uygunluk teorisine uyumlu pozisyon aldığını tespit eder (Smith, 2003, s. 36). Kant'ın doğruluk teorisini inceleyen Lori J. Underwood ise Kant için doğrunun birincil doğasının tutarlılık değil uygunluk olduğu sonucunu çıkarır (Underwood, 2003, s. 147). Robert Hanna da Kant'ı, önermelerin anlamlı sayılabilmesi için deneysel olarak doğrulanma kriteri arayan Ludwig Wittgenstein, A. J. Ayer, C. I. Lewis ve Moritz Schlick gibi analitik düşünürlerin arasına yerleştirir (Hanna, 1993, s. 1). Justus Hartnack ise Kant'ın metafiziği reddetmesiyle mantıkçı pozitivistlerle aynı çizgide bulunduğunu ileri sürer. Ona göre mantıkçı pozitivistler metafizik önermeleri anlamsız olduğu için reddederken Kant ise epistemolojik değerden yoksun olduğu için reddetmektedir (Hartnack, 2001, s. 145).

4. Bilginin Kökenleri

Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'sinin ikinci basımı için yazdığı girişte, *“tüm bilginizin deney ile başladığından hiçbir şekilde şüphe olmadığını”* ilan eder ve doğrudan deneyci felsefeye bağlılığını sunar. Buna göre *“zaman söz konusu*

olduğunda, bizdeki hiçbir bilgi, deneyin önüne geçmez ve her bilgi deneyle başlar.” Bununla birlikte bu ifadesinin hemen ardından deneyciliğe olan bağlılığını sınırlandırır: “*Fakat tüm bilgimiz deneyle başlasa da bu tamamının deneyden doğduğu anlamına gelmez*” (Kant, 1998, s. 136). Buna göre Kant bilginin zaman bakımından deneyle başladığını kabul ederken bunun yanında deneyden bağımsız bir öğeye de sahip olduğunu düşünmektedir. Aradığı bu öğeyi deneyden ya da duyusallıktan uzak olmasından dolayı *a priori* olarak adlandırır ve deneyden gelen *a posteriori* öğeden ayırt eder. Peki, ama “*tüm deneyden bağımsız böyle bir bilginin var olup olmadığını*” nasıl bilebiliriz? Kant’a göre deney, bize dünyanın işleyişini olduğu gibi sunar; fakat bundan olduğu gibi olmasının zorunlu olduğu anlamı çıkmaz. İkinci olarak deney, dünyanın işleyişinin her zaman aynı şekilde gerçekleşeceği anlamında bir genelleştirme yapmayı da garanti etmez. Dolayısıyla zorunluluk ve evrensellik deneyden edinilmez aksine deneyden önce gelen *a priori* bir bilgi sayılır. Kant böylece aradığı üzere bilgide *a priori* bir yönün bulunduğunu göstermiş olur (s. 137).

Şimdiye kadar metafizikte yapıldığı üzere sırf kavramlar arası kurulan ilişkilerin bilgi sayılmak için yeterli olmadığı kanaatine ulaşan Kant, kavramlar için deneyde kendilerine uygun olan nesnelere bulunmasını gerekli görür. Ona göre öncelikle bilginin başlangıcı, bizim duyu organlarımızın dışımızdaki nesnelere tarafından etkilenmesine dayanır. Nesnelere bizi etkilemesini “*sezgi*” olarak adlandırırken, etkilenmemize izin veren alıcı yönümüzü “*duyumsama*” olarak adlandırır. Bir nesnenin bizi etkilediği sürece etkisi ise “*duyum*”dur. Duyumdaki nesneye ise “*görüngü*” denir (s. 155). Buna göre Kant bize bilmek için duyumsama yetimizi etkileyen sezgilerin gerekli olduğunu söyler. Bununla birlikte her görüngüde duyumdan gelen bir maddesel içerik ve onu düzenleyen bir form söz konusudur. Görüngünün maddesi deneyden gelse de onun formu bizde *a priori* olarak bulunur. Dolayısıyla bize verilen tüm duyusal sezgiler bizdeki *a priori* olan forma uyarlanır. Kant için görüngüleri belirli bir düzen içine yerleştiren duyumsama yetimizin bu formu, uzay ve zamandır (s. 157-162).

Duyumsama aşamasından sonra bilginin oluşumunda Kant, “*anlama*” olarak adlandırdığı zihinsel yetinin faaliyetini gerekli görür. Çünkü ona göre sadece duyumsama yetimizin elde ettiği ham sezgilerle henüz hiçbir şeyi biliyor sayılamayız. Bu nedenle bilgi için sezgisel verilerin zihnimiz tarafından işlenmesine ihtiyaç vardır. Duyumsama yetimiz bize nesnelere sezgisini taşıırken anlama yetimiz de sezgideki nesnelere kavramlarla ilişkilendirir ve onları düşünülür kılar. Çünkü kavramların bulunduğu yer anlama yetimizdir ve düşünme kavramlarla gerçekleşir. Dolayısıyla ancak duyumsamanın verileri olan

sezgiler, anlama yetimizde kavramlarla düşünülebilir hale getirildikten sonra bilgi oluşabilir (s. 193). O halde tek başına sezgiler ve tek başına kavramlar hiçbir bilgi ifade edemez. Bu nedenle Kant için “*içeriksiz düşünceler boştur kavramsız sezgiler kördür. O halde zihnin kavramlarını duyulur kılmak (e.d. onlara sezgide bir nesne eklemek) gerektiği gibi sezgilerini de anlaşılabilir kılmak (e.d. onları kavramlar altına getirmek) gerekir*” (s. 193-4). Bunun anlamı, sezgisiz kavramların bilgi oluşturmayacağı ve tersine kavramı olmadan sezgilerin de bize hiçbir şeyi göstermeyeceğidir. Öyle ki bilgi ancak sezgisi olan kavramlardan elde edilebilir ve sezgisi olmayan kavramlar bilgi alanı dışında kalır.

Peki kavramların kaynağı nedir? Yani kavramlara nasıl sahip oluruz? Akılcı epistemoloji kavramları doğuştan getirdiğimizi savunurken buna karşı çıkan deneyci epistemoloji ise kavramları deneyden türettiğimizi iddia eder. Akılcılık ile deneycilik arasında uzlaşma yolunu tercih eden Kant ise kavramların kaynağını anlama yetisinin işlevine dayandırır ve bu “*işlevle, farklı tasarımları tek bir şey altında düzenli hale getirme işini*” kasteder. Ona göre nasıl sezgiler duyumsama yetimizin alıcılığı tarafından elde ediliyorsa “*kavramlar, düşünmenin kendiliğindenliği üzerine temellenir.*” (s. 205). Yani düşünme yetimizin kendiliğinden faaliyeti kavramları ortaya çıkarır ve kavramları önermeler yapmak için kullanır. Kant bu kavramları aynı zamanda kategoriler olarak da adlandırır ve önermelerin yapısından hareketle on iki kategori çıkarır (s. 212). Bununla birlikte ona göre bu kategoriler şans eseri değil çıkarımla tespit edildikleri için hiçbir zaman sayısı kesin değildir (s. 213). Bu doğrultuda Kant, duyumsamanın uzay ve zaman formları gibi anlama yetisinin saf kavramlarının da deneyden çıkarımını boş bir iş olarak görür; fakat yine de şu şekilde bir aşkınsal çıkarımının mümkün olduğuna inanır: “*duyuların izlenimleri tüm bilgi gücünün kendilerine açılması ve deneyi meydana getirmek için ilk aracı sağlar ki deney çok farklı iki öge içerir, yani bilgi için duyulardan bir madde ile saf sezgi ve düşüncenin iç kaynağından onu getiren belirli bir form, böylece öncekinin (sezgilerin) aracılığıyla birinci (düşünce) kullanıma sokulur ve kavramları meydana getirir*” (s. 221). Kısacası, sezgiler düşünme yetisini harekete geçirerek kavramları üretmesine hizmet eder. Fakat kavramların nedeni hiçbir şekilde duyumsamadan gelen sezgiler değildir. Bununla birlikte kavramları düşüncemizin kendiliğinden ürettiğini söylemek bir anlamda onları yoktan yarattığını söylemekten farksızdır. Wayne Waxman'ın ifadesiyle bu durum, bir şeyi açıklanamaz olarak adlandırmanın başka bir yolu sayılır (Waxman, 2014, s. 543). Dolayısıyla duyumsama yetimizdeki sezgilerin nedeni bizim dışımızdaki nesnelere iken anlama yetimizdeki kavramların kökeni

için Kant, kendiliğinden türemek dışında hiçbir açıklama getirmiş değildir. Bu noktada Kant kategorilerin “*bilgimizin kendiliğinden düşünülen a priori ilk ilkeleri*” olmak ile “*deneyden geliyor*” olmak dışında üçüncü bir seçenek olarak “*yaratıcımız tarafından varlığımızla birlikte bize yerleştirilen, düşünmek için öznel eğilimler*” olduğunu fikrini de değerlendirir. Bu seçenek Platon’un, ruhun dünyaya gelmeden önce var olduğu sonucunu çıkarsadığı kavramların doğuştanlığı kuramıdır (Plato, 2005, s. 261-3). Fakat Kant’a göre bu seçenek kabul edilirse bizim düşünme yetimizin önceden belirlendiği ve dolayısıyla bizim başka türlü düşünemeyeceğimiz anlamına gelir. Örneğin nedensellik hakkında “*...başka türlü düşünemeyecek şekilde yaratıldığını*” söylemek dışında “*sonucun nesnedeki nedenle ilişkili olduğunu söylemeye gücüm yetmez*” (Kant, 1998, s. 265). Diğer bir deyişle kavramlar hakkında doğuştancılık kuramı, nedenle sonucu arasındaki ilişkiyi bildiğimizi söylememize izin vermez, çünkü biz doğuştan böyle düşünecek şekilde yaratılmış sayılırız. Bu ise Kant’a göre septik bir tutumdur ve kabule şayan görülemez. Fakat kavramların zihnimizin faaliyetiyle kendiliğinden türediğini söylemek de aslında kavramların kökeni hakkında hiçbir şey bilmediğini itiraf etmek anlamında bir tür agnostisizm sayılabilir. Buna göre Kant bilginin en önemli bileşeni olan kavramların kökenini açıklamaz bırakmış görünür.

Bilginin oluşabilmesi zihnin faaliyetiyle türeyen kavramların duyumsamadan gelen sezgilerle anlama yetimiz tarafından birleştirilmesi gerekir. Peki ama sezgilerle kavramlar nasıl bir araya getirilir? Kant’a göre sezgiler her zaman çok çeşitli yığınlar halinde bulunur. Bilginin üretilmesi için onların belirli bir şekilde düzenlenmeleri gerekir. Çünkü “*düşüncemizin kendiliğindenliği bu yığının ilk önce belli bir şekilde incelenmesini, alınmasını ve birleştirilmesini gerektirir ki ondan bir bilgi meydana gelsin.*” Kant bu işlemi “*sentez*” olarak adlandırır ve onunla “*farklı tasarımları birbiriyle ilişkilendirme ve onların çeşitliliğini tek bir bilgi*” haline getirme sürecini kasteder (s. 210). O halde karmaşık haldeki sezgilerin sentezi bize bilginin ham maddesini oluşturur. Karmaşık bir yığın duysal sezginin sentezi olmadan bilginin üretilmesi söz konusu olamaz. Bu noktada Kant hayal gücünün bir faaliyeti olarak kabul ettiği sentezi bilginin ilk merhalesi olarak önemser. Bununla birlikte Kant’a göre onsuz bir bilginin meydana gelebileceği bu işlemin çok nadiren bilincinde sayılırız. Bir sonraki merhalede ise bu sentezlenmiş sezginin zihin tarafından kavramlar altına getirilmesi gerekir ki ancak gerçek anlamda bilgi meydana gelir (s. 211). Örneğin gördüğüm bir şeyin portakal olduğunu söylemek, turuncu renk, şekil vb. duyumları birleştirerek “portakal” kavramı altına getirmek demektir (Hartnack, 2001, s. 51).

Bununla birlikte Kant'ın sentez hakkındaki görüşleri eleştiriye konu olmuştur. Paton'a göre sentez deneyde gerçekleşen bir olaysa deneyin koşulu olamaz. Diğer taraftan deneyde gerçekleşmiyor ise bilginin konusu olamaz. Dolayısıyla hem bilinemez hem deneyin koşulu olamaz. Fakat Paton bu eleştiriye görüldüğü kadar güçlü bulmaz. Çünkü bu eleştiri bir yanlış anlamaya dayanır ve Kant'ın her iki seçeneği de reddettiği şüphe götürmez (Paton, 1936, s. 573). Hartnack'a göre burada aslında sentez işleminin varlığı deneysel olarak keşfedilmiş sayılmaz. Bu nedenle *a priori* bir doğru olması gerekir (Hartnack, 2001, s. 57). Peter F. Strawson'a göre ise sentez teorisinin doğruluğuna dair deneysel bir bilgi iddia edemeyiz. Çünkü bu, deneysel bilginin ön şartı olarak kabul edilen sentezin varlığının deneysel bilgisi olma iddiasıdır (Strawson, 2007, s. 32). Bütün bu eleştirilerin anlamı, kısaca, zihnimizin gerçekleştirdiği varsayılan sentez işleminin varlığının deneysel içerikten yoksun olduğudur. Dolayısıyla sentez işlemi Kant'ın bilgi kriterine göre bilgi niteliğinden yoksundur. Bu tespit ise aslında bilmek için koşulan tüm şartların bilgi dışında kalacağı anlamına gelir. Diğer bir deyişle bilgiyi oluşturan bileşenler ve işlemler kendi başlarına bilgi konusu sayılamaz. Çünkü bilgi ancak bileşenlerin bir araya gelmesinden ve işlemlerden sonra oluşabilir.

Bilginin oluşması için bütün bunlardan sonra ise Kant sezgilerin sentezinden kavramlarla eşleştirilmesine değin işlemlerin gerçekleşebilmesi için "*bilincin birliğini*" bir zemin olarak şart koşar. Çünkü ona göre böyle bir zemin olmadan "*sezgilerimiz için bir nesneyi düşünmek mümkün olmaz.*" İşte bu zemini Kant, "*aşkınsal tamalgı*" olarak adlandırır (Kant, 1998, s. 232). Diğer bir deyişle, kişinin ne görüyor ne duyuyor olduğuna dair sezgilerin çeşitliliğine her zaman bir "*düşünüyorum*" eşlik edebilmesi gerekir." Söz konusu "*düşünüyorum*", çeşitli sezgilerin bir ve aynı kişiyle ilişkisini ifade eder. Çünkü "*düşünüyorum*" tasarımı", "*ben-bilinci*" tarafından üretilir (s. 246). Dolayısıyla "*belirli bir sezgide verilen çeşitli tasarımlar, eğer hep birlikte bir ben-bilincine ait değilse, hep birlikte benim tasarımlarım olmaz*" (s. 247). Bu ise bilgi ancak bir bilinçte gerçekleşebilir anlamına gelir. Çünkü birbirinden bağımsız birçok sezgisel veri ancak bir bilinç tarafından birleştirilir.

Kısacası Kant, bilinçli olmak şartıyla, duyumsadığımız renk, şekil vb. duyu sezgilerini hayal gücümüz vasıtasıyla birleştirerek zihnimiz tarafından kendisine karşılık gelen bir kavramla eşleştirilmesi sayesinde bir nesneyi bildiğimizi ileri sürmektedir. Buna göre sezgisel karşılığı bulunmayan hiçbir kavram bilgi değeri kazanamaz. Sezgide kendine bir nesnenin verili olmadığı tek başına kavramlar ise Kant tarafından ancak düşünce olarak kabul edilebilir. Bu bakımdan Kant'a göre, "*bir nesneyi düşünmek ile bir nesneyi bilmek o halde*

aynı şey değildir” ve bu nedenle örneğin “tüm matematiksel kavramlar kendi başlarına bilgi değildir” (s. 254). Aralarındaki tutarlık gereği doğru olsalar bile matematiksel kavramlar yani sayılar, her zaman düşünce olarak kalır. Yine Kant “her mümkün olarak var olan şeyin bir nedeni vardır’ önermesi gibi sadece anlamının saf kavramlarından yapılan sentetik bir önermeyi kanıtlamayı hiç kimsenin başaramadığını” söyler (s. 334). Böylece Kant metafizikten bilgi statüsünü kaldırır ve onu sadece bir düşünce olarak sınıflandırır.

5. Zihin ve Bilgi

Kant’ın bilginin nasıl ortaya çıktığına dair sunduğu bu tasvir oldukça mekanik bir fabrikaya benzetilebilir. Öncelikle duyumsama yetisi tarafından hammadde olarak deneyden duyusal sezgiler alınmakta ve daha sonra anlama yetisinin kendinden sahip olduğu kavramlarla eşleştirilmesinden bilincin eşliğinde bilgi ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda bilmeye dair bu tasvir ise aslında insan zihninin nasıl çalıştığına dair önümüze bir resim koyar. Bu resme göre bilinçli bir zihin, uzay ve zaman formlarına sahip duyumsama ve kendiliğinden kavramları üreten anlama yetisiyle bilgiyi üreten bir bilgi işlemcisi olarak sunulur. Şimdi bu bilgi işlemcisi olarak tasavvur edilen zihin ve anlatılan faaliyetleri, sırf düşünce midir yoksa bilgi statüsünde midir?

Kant, belki de böyle bir soruyu ifade etmek için, *“ben bir zihin ve düşünen bir özne olarak, kendimi düşünülen bir nesne gibi bildiğimi nasıl söyleyebilirim?”* sorusunu sorar. Ona göre böyle bir benlik bilgisinin mümkün olması için ise *“benim, diğer görüngüler gibi (yani) anlama yetisi için olduğum gibi değil fakat dahası kendime görüldüğüm gibi, kendime sezgide de verili olmam”* gerekir (s. 258-9) Halbuki insan zihni kendisini sadece anlama yetisindeki bir düşünce olmaktan öte sezgisel bir nesnesiyle birlikte tıpkı duyumda verili olan diğer görüngüler gibi nesneleştirmez. Ancak yine de nesnelere, dış duyularımız vasıtasıyla etkilendiğimizden dolayı bildiğimize göre aynı şekilde kendimizi de yine iç duyumuz ile etkilendiğimiz için bildiğimiz düşünülebilir. Fakat burada da *“ne kendime görüldüğüm gibi ne de kendinde olduğum gibi, kendimin bilincindeyimdir sadece var olduğumun bilincindeyimdir. Bu tasarım bir düşüncedir bir sezgi değildir”* (s. 259). Çünkü kendi dışındaki bir şeyi bilmek için kavramı yanında sezgisine ihtiyaç olduğu gibi *“aynı şekilde kendimin bilgisi için de bilince ek olarak ya da kendimi düşünmeme ek olarak, bendeki sezgi çeşidine ihtiyacım vardır.”* Halbuki bilincin kendisi sezgiye verili değildir. *“Dolayısıyla kendilik bilinci, kendinin bir bilgisi olmaktan çok uzaktır”* (s. 260). Bu nedenle ben bilinci, bir düşünceden ibarettir ve bilgi olmaktan

yoksundur. Kant'a göre dolayısıyla kendimizi düşündüğümüzü söyleyebiliriz; fakat kendimizi bildiğimizi söylemek doğru olmayacaktır. Kant'ın ulaştığı sonuç, David Hume'un kendi benliğini algılamaya çalıştığı an herhangi bir şeyin algısından başka bir şey bulamadığı sonucunu çıkarmasından farklı sayılmaz (Hume, 2009, s. 395). Strawson'a göre benliğin deneysel bilgisinin reddedilmesi konusunda Kant, buraya kadar Hume'a katılmış olur (Strawson, 2007, s. 169).

Andrew Brook'a göre ise Kant için “zihin, ben, anlama yetisi, düşünen şey sadece tasarımlara sahip değildir, dahası kendisi bir tasarımdır” (Brook, 1994, s. 223). Çünkü Kant için zihin hakkındaki düşünceler, zihnin bize göre görünüşünden yapılan çıkarımlardır. Zihnin gerçekten bizim çıkarımlarımıza uygun olup olmadığı ise bizim bilebileceğimiz bir şey değildir. Zihnin bir tasarım olduğunu söylemek, zihnin kendinde ne olduğunu bildiğimiz anlamına gelmez, tam aksine bizim onu tasarladığımız gibi olduğunu iddia etmektir. Bununla birlikte Brook, zihnin bir tasarım olması ile zihnin bir beyin olmasının birbirini tamamlayan tasarımlar olduğunu da ileri sürer (s. 224). Halbuki Kant için ben, ruh, zihin ve bilinç hiçbir şekilde beyin olarak tasarımlanamaz. Çünkü beyin, bir sezgi nesnesidir. Eğer Kant bu kavramlar ile beyni kastetse sezgisi olduğu için bilgi konusu sayması gerekir.

Zihnin doğasının bu şekilde bilgi dışında bırakılması aslında duyumsama ve anlama yetileri ve işlevlerinin de bilgi dışında bırakıldığı anlamına gelir. Çünkü Kant “*insan bilgisinin iki kökeni*” olarak kabul ettiği “*duyumsama ve anlama*” yetilerini, “*belki ortak fakat bize göre bilinmez bir kaynaktan doğar*” diyerek bilinmez olarak nitelendirdiği zihne ait düşünür (s. 152). Yine Kant, kavramlarla düşünmeyi gerçekleştiren anlama yetisini de “*kendi kendine var olan, kendine yeter ve hiçbir dışsal eklenti ile eklemelenmiş bir birlik*” olarak tasavvur eder (s. 201). Buna göre zihin, ben ve anlama yetisi, her ne kadar farklı adlarla bahsedilseler de düşünen tek bir şeyi ifade eder. Halbuki Kant “*eğer birisi bana, düşünen bir şeyin yapısı nedir? diye sorarsa o halde a priori bir cevap verecek hiçbir şey bilmiyorum*” diye cevap verir. “*Çünkü*” ona göre “*cevap, sentetik olmalıdır... fakat her sentetik çözüm için sezgi gereklidir. Fakat bu, böyle evrensel bir problemin tamamen dışında kalır*” (s. 440). Yani düşünen bir zihin, ben veya anlama yetisinin sezgisi bulunamaz. Aynı şekilde duyumsama yetisinin kendisi için de herhangi bir sezginin bulunması mümkün değildir.

Dolayısıyla ne zihnin kendisi ne duyumsama ne de anlama yetisine dair tüm bu düşünceler, bilgi sayılır. Çünkü Kant'ın bilmek için getirdiği sezgi şartı, sezgiyi veren duyumsama, kavramları üreten anlama yetisi ile onların işlevlerinin sezgisini de gerekli kılar. Öyle ki kendilerine dair bir sezgi olmadıkça

duyumsama ve anlama yetileri ile işlevleri, düşüncedeki sırf kavramlardan ibaret kalır. Dolayısıyla Kant'ın Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük konularında sadece kavramlarla bilme teşebbüsünü metafizik olarak tanımlamasına göre *Saf Aklın Eleştirisi* de insan zihninin işleyişi ve bilginin doğasına dair bir metafizik olarak adlandırılmayı hak eder.

J. Everet Green'e göre burada Kant'ın zihin işlevlerine dair teorisi, bilgi olarak hizmet etmese de bir kavrayış sayılabilir ve bu kavrayış bilginin şartları ile ilgilidir. Bu nedenle Kant'ın felsefesi zihinsel yetiler ve duyusal nesnelere söz konusu olunca deneysel içerikten yoksundur; fakat amacı bakımından somuttur. Her ne kadar Kant'ın kendisi sezgisel içerikten yoksun oldukça kavramların bilgi vermeyeceğinde ısrar etmişse de Green mümkün deneyin sınırlarını aşmamak kaydıyla spekülasyon aklın bilgimizi genişletebileceğini düşünür (Green, 1997, s. 121-2). Yani Green, Kant'tan ayrılarak Kant'ın bilgi teorisini saf aklın bir bilgisi olarak görmek ister.

Hartnack'a göre de metafizik sadece Tanrı ve ruh hakkında değil aksine günümüzde olduğu gibi uzay, zaman ve benzeri şeyler hakkında felsefe yapmaktır. Metafiziği bu anlamda geniş düşünürsek "*Saf Aklın Eleştirisi* bir metafizik araştırma modelidir (Hartnack, s. 145)." Diğer bir deyişle, Kant tarafından yapıldığı gibi bir bilgi teorisi kurgulamak da metafizik yapmak sayılır.

Halbuki *Prolegomena* adlı eserinde ise Kant, "*sadece saf anlama yetisinden veya saf akıldan kaynaklanan şeylerin tüm bilgisi, düpedüz bir yanılısamadan başka bir şey değildir ve sadece deneyde doğruluk vardır*" der (Kant, 2004, s. 125-6). Bu ifadesi, açık bir şekilde Kant'ın tüm metafiziği deneysel içerikten yoksun olduğu için doğruluktan uzak bulunduğunu gösterir. Dolayısıyla Kant'ın metafizik hakkındaki hükmü aslında *Saf Aklın Eleştirisi* için de geçerlidir.

6. Sonuç

Saf Aklın Eleştirisi'nin yazılış nedeni, Kant'ın metafizik sorulara kendi çağına kadar çeşitli felsefe sistemleri tarafından verilen birbirinden çok farklı cevaplarda ortaya çıkan çelişkilerden duyduğu rahatsızlık ve bu sorulara cevap vermenin aklın gücünü aştığını göstermektir. Bu doğrultuda Kant, metafizik için gerçek bir doğa bilimi saydığı fiziğin yöntemini örnek alır. Fizik bir bilim olarak deneyde kendine karşılık bulan kavramlarla bilmeye çalışır. Yani deneyde karşılığı bulunan kavramlarla oluşturulan fizik teorileri yine deneyin kendisi ile doğrulanır ve bilgi üretir. Metafizik ise sadece kavramlarla *a priori* bir bilgi olma iddiası taşır; fakat bu iddiasını herhangi bir deneyde kendisine uygun düşen bir nesneye temellendiremez. Bu açıdan Kant kendisine Kopernik

devrimini örnek alır ve metafizikte bilmek için kavramlarımıza karşılık olarak deneyde nesnelere verili olmasını şart koşar. Fakat elbette ki metafizik konular için deneyde verili olan bir nesne bulunabilir değildir. Bu noktada Kant'ın metafiziğe doğa bilimin yöntemini dayatması kabul edilebilir görünmemektedir. Çünkü deney dünyasına dair bir bilgi iddiası taşımayan metafizik için bilimin yöntemini önermek, sonucu baştan yazmak sayılır. Fakat Kant bu şekilde metafiziği bilgi alanı dışına çıkarmayı ve iman konusu haline getirmeyi amaçlar. Öyle ki yanlış olarak kabul ettiği materyalizm, ateizm, idealizm ve septisizm gibi felsefelerin metafizikteki bilgi iddialarının geçersizliğini göstermek ister.

Bununla birlikte burada Kant'ın karşı çıktığı yanlış felsefelerin her türlü bilgi iddialarını reddetmek pahasına aslında kendisinin de bilgi iddiasından vaz geçtiği şüphe götürmez. Bu durumda karşıtlarına metafizikte bilgi sahibi olamayacaklarını göstermesi onların inanmalarını gerektirmeyecektir. Diğer bir deyişle bir şeyi bilmememiz ona inanmamızı gerektirmez. Artık bilgi yoksa durum, “ister inan ister inanma” şeklinde bir hal alır. Dolayısıyla Kant kökünü keseceğini düşündüğü yanlış felsefelerin bazısını, örneğin septisizmi, dolaylı yoldan onaylar görmektedir.

Kant'a göre metafizik, insan aklının *a priori* birtakım kavramlara sahip olmasından kaynaklanır ve bu durum insanı hemen metafizik sistemler kurgulamaya teşvik eder. Çünkü akıl metafizikte doğruluk için tutarlı olmak dışında hiçbir kritere ihtiyaç duymaz. Bundan dolayı insanlık tarihinde Tanrı, özgürlük ve ölümsüzlük gibi konularda birçok birbirine aykırı metafizik sistemler ortaya çıkmıştır. Fakat tüm bu metafizikleri birbiri karşısında doğru kılacak nesnel bir kriter yoktur. Çünkü hiçbir metafizik için deneyde kendisine tekabül eden nesnel bir gerçeklik gösterilemez. Dolayısıyla deneyde kendisine uygun bir karşılık gösterilemedikçe hiçbir metafizik, doğruluk değerine sahip sayılamaz. Buna göre Kant, metafiziği deneyde karşılığı gösterilemediği için eleştirirken aynı zamanda bir bilginin doğruluğu için deneyde nesnesine uygun olma şartını kabul eder.

Bu doğrultuda Kant bilginin deneyle başlamasını ve kavramlarla işlenmesini şart koşar. Buna göre bilginin deneysel kökeni için duyumsama yetimiz ve kavramlarla işlenmesi için de anlama yetimiz bulunur. Deneydeki nesnenin duyumsama yetisini etkilemesi bize sezgiyi verir, anlama yetisinin kendiliğindenliği ise kavramları (kategorileri) ortaya çıkarır. Bilgi için deneyden gelen sezginin, kendisine uygun olan kavramla yine anlama yetisi tarafından eşleştirilmesi gerekir. Çünkü tek başına sezgi anlamsız ve tek başına kavram ise içeriksiz kalır. Dolayısıyla deneyden gelen sezgilerin anlama yetisi tarafından

kavramlarla düşünülür kılınması sonucunda bilgi ortaya çıkar. Bununla birlikte tüm bu zihinsel işlemlere insanın ben bilincinin eşlik etmesi şart koşulur. Fakat Kant bilmek için şart koştuğu ben bilincinin bile her zaman bir düşünce olarak kalacağı ve hiçbir zaman bilgi değerine ulaşamayacağına ısrarlıdır. Çünkü ben bilincinin kendisi için sezgide bir nesne verili değildir.

Tüm bunlar ise aslında insan zihninin nasıl çalıştığına dair bir tür tasvir sayılır. Buna göre Kant'ın zihninin işleyişine dair bize anlattığı düşüncelerin kendi kriterine göre bilgi niteliğine sahip olup olmadığını sormak hakkımız olmalıdır. Çünkü onun bilmek için öngördüğü şartlar ve süreçler, kavramların ötesinde sezgide bir nesneyi talep etmektedir. Her ne kadar bilginin oluşumu ile ilgili ayrıntılı tasviri, okuyucuda, sanki anlatılan şeylerin Kant tarafından görülüyor olduğu izlenimini uyandırır da sadece ben-bilincinin değil, bilgiyi oluşturan diğer zihinsel bileşenlerin ve işlevlerin sezgileri de ortada görünmemektedir.

Fakat burada duyumsama yetimizin duyu organlarımız, bedenimiz ve beynimize tekabül ettiği düşünülerek kendi sezgisini sağladığı ileri sürülebilir. Ancak ne duyu organlarımızda ne bedenimizde ne de beynimizde duyumsamanın nasıl gerçekleştiğine dair bir sezgi vardır. Öyle ki dünyanın duysal tecrübesi kişiye özel olmanın ötesinde nasıl gerçekleştiği kişinin kendi duyumu dışında kalır. Diğer bir deyişle karşımızda duran bir cisim nasıl gördüğümüzü göremeyiz, bir sesi nasıl duyduğumuzu veya bir kokuyu nasıl aldığımızı algılayamayız. Dahası bir kimsenin nasıl gördüğünü veya nasıl algıladığını beynine ya da sinirlerine bakarak göremeyiz. Dolayısıyla biz hiçbir zaman nasıl gördüğümüze veya duyduğumuza dair Kant'ın şart koştuğu şekilde duysal bir sezgiye sahip olamayız. Sinirbiliminin verdiği tüm elektro-kimyasal sistemlerin işleyişi ise hiçbir şekilde bizim nasıl gördüğümüzün bir sezgisi sayılamaz. Biz sinirlerde veya beyinde sadece birtakım elektro-kimyasal etkileri ve tepkileri gözlemleyebiliriz ancak. Bu bakımdan beynin sinirbilimsel tüm işlevleri bizim için dış dünyanın bir parçasıdır. Bu nedenle beynimizin nasıl çalıştığına dair gözlemimiz artık dünyanın duysal sezgisinin devamı olma niteliği kazanır. Dolayısıyla beynimizin işleyişine dair bir gözlemin duyumsama yetimizi yansıttığını düşünmek doğru sayılmaz.

Dahası, bilgide sezgileri kavramlarla düşünülür hale getiren anlama yetisinin kendisi tanım gereği Kant'ın bilgi için şart koştuğu sezgi alanının dışında kalır. Çünkü anlama yetisi bizzat kavramlarla iş görür, yani düşünmeyi gerçekleştirir. Dolayısıyla düşünme ediminin, duysal sezginin bir nesnesi olması hiç mümkün değildir. Duyularımız bize hiçbir zaman düşünen bir tözü veremez. Öyle ki düşünen töz olarak zihin her zaman metafiziktir. Dolayısıyla

Kant'ın bilmek için şart koştuğu duyumsama ile anlama yetileri ve zihnin kendisine dair sezgide bir karşılık söz konusu olamaz. Halbuki, bilmek için duyusal sezgiyi şart koşturmak, bütün bu bilgi işlemsel bileşenlerin ve işlevlerin sezgide karşılığının bulunmasını gerektirir. Bu durumda Kant'ın kendisine göre *Saf Aklın Eleştirisi*, kavrama karşılık bir duyu sezgisi bulunmadıkça sadece düşünce olarak kalır ve bilgi ifade etmez.

Bu haliyle Kant'ın felsefede yapmaya çalıştığı şey, Kopernik'in gökbilimde yaptığı devrimden oldukça farklılık göstermektedir. Kopernik'in devrimi, gök cisimlerinin gözlem konusu olan hareketlerine dair yeni teorik bir açıklama getirme teşebbüsüdür. Bu teşebbüsün başarısı ise kuramın yani düşüncenin olguya dair gözlemlerle test edilmesine ve doğrulanmasına dayanır. Doğa biliminde uygulanan bu yöntemi Kant felsefede bizzat zihnin kendisine uygulayarak bilginin statüsünü belirlemeye çalışır. Deneyde karşılık bulan düşüncelere bilgi statüsü verirken deneyden karşılık bulamayan düşüncelerin bilgi sayılamayacağını söyler. Fakat görüldüğü üzere Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi* de gözlem ve deney konusu olmayan bilgi ve insan zihninin işleyişine dair birtakım düşüncelerden başka bir şey değildir. Çünkü bu düşüncelerin kendisine tekabül eden gözlem ve deney konusu bir bilgi ve zihin, bize verili değildir. Bütün bunlara göre kısaca *Saf Aklın Eleştirisi*, kendi yargısına da uygun olarak, nasıl biliriz? sorusuna bir cevap olma bağlamında bilgi ve insan zihninin doğası üzerine bir tür metafizik olarak sınıflandırılmayı hak eder.

Kaynakça

Brook, A. (1994). *Kant and The Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.

Copernicus, N. (1543). *On The Revolutions Of The Heavenly Spheres*. (Çev. Charles Glen Wallis). Nuremberg: Johannes Petreius.

Galilei, G. (1632). *Dialogue Concerning the Two Chief World Systems-Ptolemaic and Copernican*. (Çev. Stillman Drake). Berkeley: University of California Press.

Green, J. E. (1997). *Kant's Copernican Revolution*. Lanham: University Press of America.

Hanna, R. (1993). The Trouble with Truth in Kant's Theory of Meaning. *History of Philosophy Quarterly*, 10 (1), 1-20.

Hartnack, J. (2001). *Kant's Theory of Knowledge*. (Çev. M. Holmes Hartshorne). Indianapolis: Hackett Publishing.

Hume, D. (2009). *A Treatise of Human Nature*. The Floating Press.

Kant, I. (1998). *Critique of Pure Reason*. (Çev. Paul Guyer ve Allen W. Wood). Cambridge: Cambridge University Press.

Kant, I. (2004). *Prolegomena to Any Future Metaphysics*. (Çev. Gary Hatfield). Cambridge: Cambridge University Press.

Newton, I. (1973). *Mathematical Principles*. (Haz. Florian Cajori). Berkeley: University of California Press, cilt:2.

Paton, H. J. (1936). *Kant's Metaphysic of Experience*. London: George Allen ve Unwin Ltd.

Plato. (2005). *Euthyphro-Apology-Crito-Phaedo-Phaedrus*. (Çev. Harold North Fowler). Cambridge: Harvard University Press.

Smith, N. K. (2003). *A Commentary to Kant's Critique of Pure Reason*. New York: Palgrave Macmillan.

Strawson, P. F. (2007). *The Bounds of Sense*. London: Routledge.

Underwood, L. J. (2003). *Kant's Correspondence Theory of Truth*. New York: Peter Lang Publishing.

Waxman, W. (2014). *Kant's Anatomy of Intelligent Mind*. Oxford: Oxford University Press.

BÖLÜM IX

OXFORD, CAMBRIDGE VE PARİS EKOLLERİ'NİN ESKİ YUNAN DİNİNE BAKIŞ AÇILARI

*Oxford, Cambridge and Paris Schools'
Perspectives on Ancient Greek Religion*

Işık ALBASAN

*(Dr.), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi,
Klasik Arkeoloji Programı,
E-mail: isikalbasan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8977-4613*

1. Giriş

Eski Yunan dini ve arkeolojisi üzerine yapılan çalışmalar bu konudaki sanat çalışmalarının analizi, kutsal alanlarla ilgili yayınlar, ritüel ve kültürlerle ilgili gerçekleştirilen uygulamaların gruplandırılması şeklinde üçe ayrılmaktadır. Tüm bu üç grupta ele geçen metinlerle diğer deyimle epigrafiyle ve arkeolojik materyallerle desteklenmektedir. Ayrıca Eski Yunan dini ve kültürleriyle ilgili çalışmalar dört disiplinin alanına girmektedir. Bunlar; Sanat Tarihi, Dinler Tarihi, Sosyoloji ve Antropoloji'dir. Bu disiplinler bu konuda yürütülen çalışmalarda başat rolü üstlenmiştir. Arkeolojik verileri yorumlamada çok önemli bir rol oynamıştır (Goldenweiser, 1922; Ackermann, 1991; Blakely, 2013, s. 1-11).

Eski Yunan diniyle ilgili araştırmalar yapan ve bu konuya katkı sağlayanlar arasında üç temel ekol bulunmaktadır. Bu ekollerden ilki İngiltere'deki Oxford Ekolü'dür. İkinci 1882'li yıllarda ortaya çıkan Cambridge Ekolü'dür. Üçüncüsü ise Fransa'da 1960'lı yıllarda popüler olan ve hala etkileri devam eden Paris Ekolü'dür (Shanks, 1997, s. 106; Blakely, 2013, s. 1-11). 1970'lerden sonra Dünya'daki sosyo-politik değişimler sonucu bakış açıları farklılaşmış, artık Eski Yunan dinine birçok farklı disiplin aracılığıyla bakılmıştır. 1980'li yıllarda

Polignac'ın kutsal alanlar ve ritüellerle ilgili çalışmaları kayda değerdir. Yine 1990'lı yıllarda Motte, Pirenne-Delforge ve Wathelet'in çalışmaları adı anılması gerekenler arasındadır (Shanks, 1997, s. 106; Blakely, 2013, s. 1-11). Fakat Eski Yunan diniyle ilgili genel olarak araştırmalar bu üç ekol üzerinden ilerlemiştir.

Bu makalede Eski Yunan dini üzerine yapılan incelemelerin temelini oluşturan üç temel ekol olan Oxford, Cambridge ve Paris Okulları'nın bakış açılarına, bu ekollerin görüşlerini benimseyen bilim insanlarının yapmış oldukları çalışmalar üzerinden bakılmış ve Eski Yunan dini araştırmalarının tarihine mercek tutulmuştur.

2. Oxford Ekolü ve Eski Yunan Dini Araştırmaları

1870'li yıllarda Oxford Üniversitesi'nde Teoloji Bölümü'nün kurulmasıyla Eski Yunan dini araştırmaları da başlamış olur. Oxford Üniversitesi profesörleri Eski Yunan dinine ve ritüellerine çoğunlukla antik metinler ve antik yazarlar üzerinden bakmışlardır. Kutsal alanlardaki buluntular ve buralarda uygulanmış olan ritüeller, teolojik bakış açısıyla ele alınmıştır. Konular daima Filoloji ve Teoloji disiplinleriyle sınırlı kalmıştır. Eski Yunan dinine ait tüm ritüeller ve kültürel uygulamalar da tanrı odaklı bir gözlemlenmiştir (Morris, 1993, s. 17-27; Duploux, 2017).

Şekil 1: Oxford (Kaynak: www.ox.ac.uk)

Oxford Ekolü'nün Eski Yunan dinine bakış açısını net bir şekilde anlamak için konuyla ilgili yazılmış yayınları örneklerini incelemek gereklidir.

2.1. Oxford Ekolü'nün Bakış Açısıyla Yazılmış Çalışmalar

Bu kapsamda ele alınan çalışmalardan ilki N. Robertson'un 2010 yılında yayınlanan "Religion and Reconciliation in Greek Cities. The Sacred Laws

of Selinus and Cyrene” adlı çalışmasıdır. Robertson (2010) çalışmasında İtalya'nın Sicilya Adası'ndaki Selinus Antik Kenti'nde ele geçen “Lex Sacra” ve Libya'daki Cyrene Antik Kenti'nde bulunan “Lex Cathartica” adlı yazıtları inceleyerek Eski Yunan dininin sınırlarını çizmeye çalışmış ve Eski Yunan dini ritüellerine ışık tutmaya çalışmıştır (s. 250-260).

“Lex Sacra” metni A ve B olmak üzere iki parçadan oluşmaktadır. A sütununda kış döngüsünde yapılması gereken dini kültürel uygulamalar ve ritüeller anlatılmıştır. B sütununda ise yaz döngüsündeki dini ritüeller ele alınmıştır. Robertson (2010) da eserinde bu döngülerde yapılması gereken ritüelleri ve festivalleri detaylıca ele alınmıştır (s. 250-260).

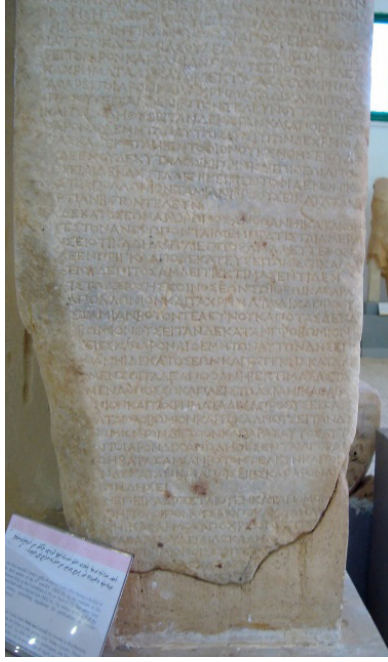

Şekil 2: Selinus, “Lex Sacra”

(Kaynak: https://www.selinunte.net/lex_sacra.htm)

İlk festival, Tanrı Zeus Eumenes onuruna yapılan ve bereketlilik adına büyük önem taşıyan festiveldir. İkinci festival ise Tanrı Zeus Meilichios adına yıkımdan korunmak adına yapılandır (Robertson, 2010, s. 250-260). Robertson (2010) çalışmasında bu festivalleri ve buralarda uygulanan ritik, kültürel uygulamaları sıralamış fakat bunların nedenlerini, amaçlarını ve arka planlarını irdelememiştir. Sadece Eski Yunan dininin temellerini oluşturan uygulamaları sayıp, yerine getirilmesi gereken kuralları ele almıştır (s. 250-260).

“Lex Sacra” yazıtından sonra “Lex Cathartica” adlı yazıtı incelemiştir. Bu yazıtta da arınma ritüellerinin önemi ve tarıma ait ritüelistik uygulamalar anlatılmıştır (Robertson, 2010, s. 250-260).

Şekil 3: Cyrene, “Lex Cathartica”

(Kaynak: <https://www.cyrenemuseum.htm>)

Her iki yazıttaki metinlerin yorumlanmasının zor olduğunu vurgulayan Robertson (2010), çoğunlukla Sicilya ve Libya’daki Zeus ve Athena kültlerinin önemi üzerinde durmuştur. İki kent arasında farklılıklar bulunsa da ritüellerin ve festivallerin Eski Yunan dini için çok önem teşkil ettiğinin altını çizmiştir (s. 250-260).

Robertson’ın (2010) çalışmasında çoğunlukla antik yazarlar, yazıtlar ve Orpheus kültürüne ait şiirler üzerinden ilerlenmiştir. Sık sık ritüellerin ve tanrıların öneminden bahsedilmiş ve bu durum sadece metinler üzerinden ele alınmıştır. Bu, Oxford Ekolü’nün tipik bir özelliğidir. Bu ekolü benimseyen yazarlar, salt metinler üzerinden ilerlerler. Bir başka Oxford Ekolü özelliği ise konunun sadece Eski Yunan tanrılarının, tanrıçalarının önemi ve ritüellerde uyulması gerekenler, bunun gerekliliği üzerinden yürümesidir. Çalışmada ritüellerin amaçları ve bu uygulamaların veya inançların toplum hayatında nerede yer aldığı, sosyal hayata nasıl entegre olduğu gibi sorunsallar ele alınmamıştır. Sanki Eski Yunan dini için önemli olan sadece ritüeller ve festivallermiş gibi bir bakış açısıyla çalışma şekillendirilmiştir. Oysa ki tüm bunların polis (kent)-insan ilişkisindeki

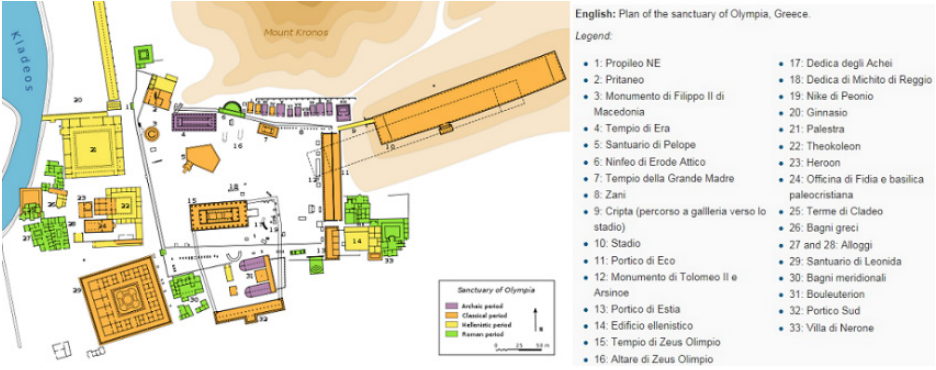
rolü, kutsal alanların ve tapınakların yapılmasındaki yeri, toplumsal hayattaki amacı, fonksiyonu üzerinde de durulması gerekliydi.

Oxford Ekolü bakış açısıyla yazılmış ve bu kapsamda ikinci olarak ele alınan U. Sinn'in 2013 yılındaki "Olympia: The Place of the Contests in the Cult of Zeus Olympios" başlıklı çalışmasıdır. Sinn (2013), çalışmasında Herodotos, Lucianus, Plutarchos gibi antik yazarları ve Hippias Kroniği'ni temel alarak Yunanistan'da bulunan Olympia antik kentindeki Zeus Kutsal Alanı'nı, Tanrı Zeus kültürünü ve bu kült adına gerçekleştirilen Olympik yarışları, festivalleri değerlendirmiştir (s. 120-141).

Olympik yarışlar, MÖ 776 yılında Eleusis Kralı Iphitos ve Sparta Kralı Lycurgos arasındaki bir anlaşmayla başlamış ve ardından bu oyunlar bütün Eski Yunan kentlerinin barış sembolü haline gelmiştir. Olmypia kenti gerek bu yarışmalarıyla gerekse Tanrı Zeus kültü ve onun adına yapılan kutsal alanıyla MÖ 5. ve 4. Yüzyıllarda buraya çok fazla ziyaretçi çekmiştir. Bunlardan biri de Herodotos'un kentin gizemiyle ilgili anlattıklarından etkilenen Lucianus'tur. Lucianos ve Plutarchos; Olmypia Zeus Kutsal Alanı'nın en büyük tarihçisi Hippias'ın söylemlerinden yola çıkarak kutsal alan ve olympik oyunlar arasında bir bağ olduğunu söylemişlerdir. Çalışmada da bu bağa odaklanılarak kutsal alanda bulunan üç ayaklı kazanların bu yarışlara işaret ettiğine, yarışlarla Tanrı Zeus'un anıldığına, ona adaklar sunulduğuna ve böylece kutsal alanın popülerliğinin arttığına vurgu yapılmıştır (Sinn, 2013, s. 120-141).

Çalışmada Olympia kenti, hem yarışmaların hem de güçlü tanrının beşiği olarak geçmektedir. Strabon ve Pausinias temel alınarak Olympia Zeus Kutsal Alanı'nın gücünden ve mucizelerden bahsedilmiştir. Oyunlar, yarışmalar da aslında bu tanrısal gücün bir kanıtıdır tezi üzerinden çalışma şekillendirilmiştir. Buna kanıt olarak kutsal alanda bulunan üç ayaklı kazanlar ve kutsal alandaki hazine binaları, adak binaları ve anıtlar gösterilmiştir. Savaş ya da yarışma sonrası kazanılanlar Tanrı Zeus'a bağlanmıştır (Sinn, 2013, s. 120-141). Ayrıca kutsal alanda dikilmiş zafer anıtları ve adak eşyalarından ele geçen silahların çokluğu da bunu göstermektedir. Messenialılar, Arcadialılar kutsal alanda birçok heykeller ve binalar yaptırmışlardır. Elde ettikleri zaferlerini Tanrı Zeus'a adayıp ondan güç almışlardır. Kehanet, ritüel ve başarı arasındaki kopmaz bağlara dikkat çekilmiştir. Sinn'e (2013) göre tüm bunlar bize bir şeyi işaret etmektedir; başarı tanrılar tarafından gelmektedir. Bunun kanıtı olarak ise Zeus Olmypios Tapınak ve Kutsal Alanı'na oyunlar, yarışmalar ve zaferler sonucu sunulan hediyeler ve adaklar gösterilmiştir. Bu görüşünü desteklemek adına antik yazarlardan destek almıştır (s. 120-141).

Şekil 4: Olmypia Zeus Kutsal Alanı

(Kaynak: Brill, 1995, s. 108)

Oxford Ekolü'nün en temel özelliği çalışmada yine karşımıza çıkmaktadır. Sinn (2013) çalışmasında devamlı olarak antik yazarları referans almıştır. Teoloji ağırlıklı bir bakış açısıyla çalışma ilerlemiştir. Tanrı Zeus'a sunulan adaklar ve Tanrı Zeus adına yapılan oyunlar, festivaller başarıyı sağlar, bir nevi garanti eder vurgusu vardır. Ritüellerin ve kültürel uygulamaların esas olduğu ifade edilmiştir. Oyunların tarihi, ekonomik yanları ya da kutsal alanda yapılan adak binalarının ardındaki ideolojik propaganda, olaylara halkın bakış açısı ve bu olaylar zinciri içinde kültürün, dinin nerede olduğu gibi konulara değinilmemiştir. Metinlerde edebi bir dil, teoloji bakış açısı hakimdir.

3. Cambridge Ekolü ve Eski Yunan Dini Araştırmaları

1882'li yıllarda Cambridge'de üniversitede Eski Yunan dini üzerine farklı bir bakış açısıyla çalışmaları yürüten yeni bir ekol ortaya çıkmıştır. John Seeley, Regius gibi bilim insanları bu ekolle önemli çalışmalar yapmışlardır. Cambridge Ekolü'nü benimseyen bilim insanları, Oxford Ekolü'ndekilerin Eski Yunan dini çalışmalarına teoloji odaklı tek bir bakış açısıyla yaklaşmalarına eleştiri getirerek, Emile Durkheim'in dine sosyolojik açıdan bakmasından etkilenerek sosyolojiyi de Eski Yunan dini araştırmalarına dahil etmişlerdir (Morris, 1993, s. 17-27; Blakely, 2013, s. 1-11).

Şekil 5: Cambridge

(Kaynak: <https://cam.ac.uk>)

Cambridge Ekolü'nün tanınmış araştırmacıları arasında Jane Harrison, James Frazer, Manhardt, Levis Farnell gibi isimler sayılabilir. Manhardt'ın takipçilerinden biri olan Dieterich 1904 yılında teolojiden bağımsız bir Dinler Tarihi kürsüsü kurmuş, burada Durkheim'in sosyolojik bakış açısı odaklı Eski Yunan dini çalışmalarına ağırlık vermiştir. 1920-1950 aralığında Finley sosyolojik açıdan Eski Yunan tanrıları adına yapılan ritüelleri değerlendirmiştir. Özellikle 1950'li yılların yayınlarında Eski Yunan dini konularına hep bu gözlükle bakılmıştır. 1985 yılından sonra ise konu kültürel ritüeller ve sosyolojik-ekonomik ritüeller bazında daha geniş kapsamlı ve derinlikli şekilde değerlendirilmiştir (Morris, 1993, s. 17-27; Blakely, 2013, s. 1-11).

Bu ekola dahil olan üyelerin temel düşüncelerini Durkheim sosyolojisi şekillendirmiştir. Durkheim (2005) ilk olarak dine teolojik olmayan bir bakış açısı getirmiş, empirik açıdan yaklaşmıştır. Ona göre dinin ortaya çıkması için öncelikle toplumda kutsal-sihirli, büyüü olan kavramı yaratılmalıdır. Ardından bu kutsal öğeler temsil edilmeli, somutlaştırılmalıdır. Somutlaştırma ise ritüeller, törenler ve kültürel uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. Son olarak din meydana gelmektedir. Tüm bu süreçleri ise insan oluşturmaktadır (s. 30-45). Bu bakış açısı Cambridge Ekolü'ndekileri Eski Yunan dinine, ritüellerine ve Eski Yunan tanrıları, tanrıçaları için yapılan kutsal alanlara bakarken yönlendirmekteydi. Olaylara sosyolojik ve ekonomik bazlı yaklaşmaktaydılar.

Tüm bunların yanı sıra, Cambridge Ekolü'ndekiler evrimci bir bakış açısına sahiptiler. İlkel olana önem verdiklerinden antropoloji ve sosyoloji bakış açılarının merkezini oluşturmaktaydı. Eski Yunan dinine toplum temelli yaklaştıklarından tanrı atribüleri (semboller), erginlenme ve arınma törenleri onlar için önemli bulgulardı. Bu ekol sayesinde daha sonraki başlıkta ele

alınan Paris Ekolü'nde görülecek mitler önemli bir veri tabanı haline gelmeye başlamıştır (Irwing, 1990).

3.1. Cambridge Ekolü'nün Bakış Açısıyla Yazılmış Çalışmalar

Bu ekol kapsamında ilk değerlendirmeye alınan R. Fowler'ın 1995 yılında yayımlanan "Greek Magic, Greek Religion" adlı çalışmasıdır. Fowler (1995) çalışması Cambridge Ekolü'ne mensup bilim insanlarının eserlerini ve sosyolojik, antropolojik verileri referans olarak Eski Yunan dininde büyü'nün yerini ve büyü, sihirli olanın dinle nasıl bir ilişki içinde olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda gerçekleştirilen ritüellerin ve festivallerin neyi amaçları üzerinde durmuştur (s. 1-22).

Fowler'ın (1995) çalışmasında ele alınanlar özetle şu şekildedir: Büyü, sihir kelimesi antik dünyada günlük yaşamın bir parçasıydı. Bu sebeple de Eski Yunan dini üzerine çalışanların da başlangıç noktasını oluşturmaktaydı. Antropologlar, ilkel toplumlarda büyü'nün rolünü hep araştırmalarının merkezine koymuşlardır. Çünkü onlara göre her şey büyü, sihirli olanla başlamaktadır. Büyü kelimesi Eski Yunan toplumsal yaşamında da yer almakta ve sıklıkla günlük yaşamda kullanılmaktadır. Antik yazarların eserlerindeki ifadelerden bunu anlamak mümkündür (Fowler, 1995, s. 1-22). Aristophanes ve Aischylos'ta halkın kullandığı bu tarz sihirli formüller geçmektedir. Yine Homeros'un "İlyada" adlı eserinin 1. Kitabı'nda Tanrı Apollon'dan medet uman bir rahip anlatılmaktadır, rahibe verilen tabletlerde bazı sihirli formüller geçmektedir. Orpheus kültürüne ait tabletlerde de doktorların hastalar için kullandığı bazı büyüler vardır. Bu tarz büyü ya da kutsal kavramı zamanla somutlaştırmıştır (Fowler, 1995, s. 1-22).

Şekil 6: Eski Yunan'dan Bir Büyü Tableti

(Kaynak: Atina Milli Müzesi Websitesi)

Kartal, domuz, karga gibi bazı hayvanlar da tanrıların atribüleri (sembolleri) olarak kullanılarak kutsal, sihirli olan somutlaştırılmıştır. Bu somutlaştırmanın en belirgin hali ise tanrılar ve tanrıçalar adına yapılan törenler ve festivallerdir. Tabii ki tüm bu kutsal olan festivallerin toplum açısından da anlamı bulunmaktadır. Sadece tanrılara adak adamak değil, belirgin bir amaçta güdülmüştür. Örneğin; Tanrıça Demeter adına yapılan buğday festivali verimliliğe işaret etmektedir. Atina'da Tanrıça Athena onuruna yapılan "Panathenaia" Festivali geleceği ve yıllık döngüyü sembolize etmektedir (Fowler, 1995, s. 1-22).

Şekil 7: Eski Yunan'dan Panathenaia Festivali'nin Canlandırması

(Kaynak: www.art.com)

Tanrıça Artemis Brauron için yapılan festivalde törene katılan kızlar çeşitli hayvanların rollerini üstlenerek dans etmektedirler. Bu aslında bir erginlenme ve arınma törenidir. Kısacası bir festival ya da ritüel sadece basit bir şekilde tanrılar, tanrıçalar onuruna yapılmaktan ziyade tüm toplumu içine alan sosyal açıdan önem taşıyan bir olgudur (Fowler, 1995, s. 1-22). Ayrıca Fowler (1995) çalışmasında olaylara sadece tanrısal ve büyüsel deyip sınırlayan klasistlerin bakış açısını da eleştirmiştir. Tüm bu olayların toplumsal bir yanı da bulunduğunun altını çizmiştir. Çünkü her şey toplumdan üremekte olduğuna ve her olayın arka planında bir şeyi sembolize ettiğine dikkat çekmiştir. Genel olarak Fowler (1995) dinin toplumsal bir oluşum olduğu ve bir insanın kültüründe büyü, sihir olan şeyin; bir başka insanın kültüründe dinin önemli bir parçası olduğu üzerinde durmuştur. Bu bağlamda büyü ve mitlere önem verilmesi gerektiğinin ve Eski Yunan dinine ait açmazlara yol gösterici rolde olduğunun altını çizmiştir (s. 1-22).

Fowler'ın (1995) çalışmasında, Cambridge Ekolü'nün bakış açısını açıkça görmek mümkündür. Öncelikle çalışma boyunca Sosyolog Durkheim'in (2005)

dine bakışının referans alındığı sezilmektedir. Durkheim'in (2005) büyü, kutsal olanın sembolleri, törenler, festivaller ve böylece toplum tarafından dinin yaratımı süreçleri çalışmadaki akışta da görülmektedir. Ayrıca çalışma içinde antropologların görüşlerine yer vermekte ve bu ekolün önemli insanlarından Frazer ve Harrison'ın görüşlerine de yer vermesi kayda değerdir.

Bu başlıktaki diğer örnek ise R. Osborne tarafından 2004 yılında çıkan "Hoards, Votives and Offerings: The Archaeology of the Dedicated Objects" adlı çalışmasıdır. Osborne (2004) çalışmasında doğaüstü güç veren objeleri ve adak eşyalarını ritüeller ve toplumlar bazında değerlendirmeye almıştır. Adak eşyalarının çoğu zaman doğaüstü güç veren objeler olarak görüldüğünü söylemiştir. Binlerce çeşidi olan adak objelerinin aslında din ve büyü arasındaki ince çizgide yer aldığına dikkat çekmiştir. Toplumlar boyunca bu tarz adak eşyalarının çok önemli olduğu vurgulanmıştır. Toplumlardaki sınıf farkının adak objelerinin kalitesinden ve niteliğinden belli olduğunu ve tespit edilebildiğini söyleyen Osborne'a (2004) göre önemli olanın toplumlarda değişmeyen tek şeyin hediye verme ya da adak adama olmasıdır (s. 1-10).

Şekil 8: Adak Stelleri

(Kaynak: Fethiye Arkeoloji Müzesi Websitesi)

Çalışmada Cambridge Ekolu bakış açısı görülmektedir. Burada Osborne, toplumu temel alarak adak eşyalarına bakmıştır. Yine adak eşyaları üzerinden sınıf farkı vurgusu yapmıştır. Ayrıca din ve büyü arasındaki çizgiye adak eşyalarını yerleştirerek somutlaştırma yoluna gitmiştir.

4. Paris Ekolü ve Eski Yunan Dini Araştırmaları

1960'lı yıllarda Paris Ekolü, Eski Yunan dini çalışmalarına yepyeni bir soluk getirmiştir. Ferdinand de Saussure'nin yapısalcılık ve işlevselcilik akımından etkilenen Vernant ve Detienne Eski Yunan dinine de bu açıdan yaklaşım yeni yorumlar getirmişlerdir. Yapısalcılıkla artık dil bir işaretler sistemi olarak algılandığı için her şey parçalara dökülmüş ve kendi içinde bir kalıba ya da şemaya oturtulmuştur. Yine işlevsellik kavramından mekân diğer bir deyimle polis (kent) önem kazanmıştır. Ayrıca bu ekolle Eski Yunan dinine, ritüellere ve mitlere politik propaganda açısından bakılmıştır. Yine Freudyen bakış açıları ve Jung psikoanalizi açısından olaylar değerlendirilmiştir. Özellikle Kerény ve Caldwell'in bu konudaki çalışmaları kayda değerdir. Polignac ve Vidal-Naquet anılması gereken önemli isimlerdir. Ayrıca başlangıçta Cambridge Ekolü'ne mensup olan Gernet ve Finley de Paris ekolüne dahil olarak verimli çalışmalar yapmışlardır (Blakely, 2013, s. 1-11).

4.1. Paris Ekolü'nün Bakış Açısıyla Yazılmış Çalışmalar

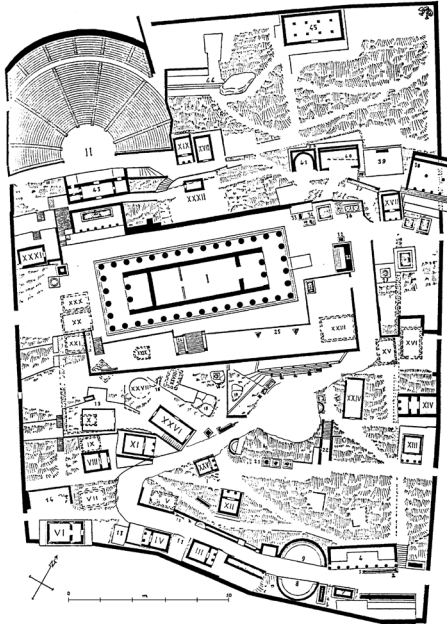
Bu ekol kapsamında yazılmış birkaç çalışma incelenecek olursa; ilk olarak F. Polignac'ın 1994 yılındaki "Mediation, Competition and Sovereignty: The Evaluation of Rural Sanctuaries in Geometric Greece" çalışması örnek verilebilir. Çalışmada kutsal alanlar, doğum yeri ve vatandaşlık kavramları yapısalcı bakış açısıyla belli bağlantılar ekseninde alınmıştır ve din kavramından ziyade temel ve somut parametreler üzerinden kutsal alan değerlendirmesi yapılmıştır. Polignac (1994), kültün devamlılığında, kült objelerinin çeşitliliğinde ve şehir içi, şehir dışı kutsal alan mevkilendirmede en önemli unsurun aristokrat, zengin sınıf olduğunu ifade etmiştir. Aslında bu noktada polisin (kent) yarı politik bir yapı olduğunu vurgulamıştır (s. 3-18). Polignac'ın (1994) çalışmasında Yunanistan'ın Arcadia Bölgesi'nin haritası çıkarılmıştır. Kutsal alanlar her yerde görülmektedir. Kasabada, şehirde, dağlarda ve her yeredirler. Bir nevi dinin geometrisi ortaya çıkarılmıştır. Yazar yapısalcı bakış açısıyla bu değerlendirmeleri temel alarak yaklaşmıştır. Eski Yunan sunaklarının ve kutsal alanlarının lokasyonunun sosyo-politik anlamları üzerinde durmuştur. Genel görüşe göre kentin kurulduğu alana yani topografyaya göre kutsal alanların konumları değişmektedir. Fakat yazara göre bunun anlamı sadece topoğrafya değildir. Düz alanda merkez orta noktayken, eğimli arazide merkez en yüksek noktadır. Örneğin Pergamon Antik Kenti'nde kutsal alan tepenin en yüksek noktasında yer alırken; Delphoi Antik Kenti'nde ise kutsal alan düz bir plana

sahip kentin ortasındadır. Kısacası yazara göre kültü, kutsal alanı şekillendiren temel faktör, politik ideolojidir ve polislin (kentin) bakış açısıdır (s. 3-18)

Şekil 9: Pergamon Antik Kenti

(Kaynak: Polignac, 1994)

Şekil 10: Delphoi Antik Kenti

(Kaynak: Polignac, 1994)

Aslında çalışmada kutsal alan kavramının nasıl geliştiğini ve polisle (kentle) ilişkisini, politik propaganda ve güç kavramlarının bunun neresinde kaldığı

anlatılmıştır. Başlangıçta kutsal alan bir toplanma yeri idi, agora işlevi taşımaktaydı. Sonra polis (kent) güç gösteri merkezi haline gelmiştir. Polis (Kent) gelişip güçlendikçe kutsal alan sınırları kavramı doğmuş, sınırlar belirlenmiştir. Aslında bir tapınak ya da kutsal alanın lokalizasyonu, konumu bizlere kentin bakış açısını ya da ideolojisini de yansıtmaktadır (Polignac, 1994, s. 3-18)

Polignac'ın (1994) çalışmasında açıkça Paris Ekolü parametreleri vardır. Öncelikle yapısalcılık göze çarpmaktadır. Kutsal alanlar kendi içlerinde parçalara ayrılmakta sonra anlamlı tek bir bütün olarak tekrar ele alınmıştır. Ardından olaylar hep somut düzlem üzerinden ilerlemiştir. Oxford Ekolü'nün bakış açısına eleştirisi vardır. Olaylar sadece din açısından değil, yapısalcı bakış açısıyla ele alınmıştır. Bu vurgu sık sık yazarın ağzından da vurgulanmıştır. Kutsal alanlar polis (kent), birey ve ideoloji odaklı alınmıştır. Başlangıçtan gelişimine kadar olaylar verilmiştir.

Paris Ekolü kapsamında ele alınan ikinci örnek 2002 yılında yayımlanan C. Sourvinou'nun "What is Polis Religion?" başlıklı çalışmasıdır. Sourvinou (2002) çalışmasında din ve polis (kent) ilişkisini ele almıştır. Öncelikle dini sistem içinde, kutsal düzen ve yapılandırılmış evren içinde polis (kent) tanımlanmıştır. Her polise (kent) ait kültürler, kutsal alanlar bulunmaktadır. Bu sebeple de polis (kent) ile o kente ait dini sistem arasında kopmaz bağlar vardır (s. 3-37).

Sourvinou (2002) çalışmasında her polis (kent) bağımsız bir dine sahip olduğunu fakat diğer polislerle (kent) iletişim halinde bulunduğundan ortak dini değerler ve kültürler de meydana geldiğini vurgulamıştır. Bu noktada Delphoi Kâhini ve Delphoi Kutsal Alanı tüm polisler (kent) için önemli bir değer olması örnek verilebilir. Fakat ortak tanrılar ve kültürler dışında o polise (kent) özgü olan kültürler ve tanrılar da bulunmaktadır (s. 3-37). Ayrıca polis (kent) adeta zaman zaman kilise rolünü de üstlenmiştir. Tanrısal dünya ile bu dünya arasında aracılık sağlamakta; Eski Yunan dini, bilinmezliği hep içinde barındırmaktadır. Bu nedenle din, Eski Yunan polis (kent) merkez noktasıdır. Heroik kültürlerle politik propaganda yapılmaktadır. Böylece din, polis (kent) merkez ve en önemli ideolojisi haline gelmiştir. Polis (kent) ile kültürler arasında sıkı bir ilişki vardır. Polis (kent) coğrafi, sosyal, politik, sembolik merkezdir. Kültürlerin çoğu polis (kent) agorasında şekillenmiştir. Kısacası yazara göre dini aktiviteler sadece din için yapılmaz. Polis içinde de bir yer ya da mevki almak için yapılmaktadır. Birey bir dine katılır, hizmet eder ve polis (kent) içinde saygınlık kazanır. Ayrıca adaklar ya da dini ritüellerle yine hem tanrıların gözüne girme, hem de ekonomik ve siyasi olarak bireye ve polise (kent) katkı sağlama amacı güdülmektedir (Sourvinou, 2002, s. 3-37).

Çalışmasında yazarın Paris ekolünün bakış açısını yansıttığı görülmektedir. Eserde öncelikle polis (kent) odaklı olarak dine ve ritüellere bakılmıştır. Polis (kent), hep olayın merkezindedir. Ayrıca eserde polis (kent) ve din arasındaki ilişki bir şema içinde sunulmuştur. Yapısalcılığın en temel özelliği olarak parçalara ayırıp belli kalıplara göre olayları değerlendirme çalışmada da gözümüze çarpmaktadır.

Bu ekol kapsamında üçüncü örnek olarak 2010 yılından I. Patera'nın "Espace et structures culturels du sanctuaire grec: la construction du vocabulaire" çalışması verilebilir. Çalışmada hieron (kutsal alan), temenos (tapınak veya sunak gibi yapıyı çeviren duvarlar), naos (tapındaki iç oda, kutsal oda) gibi kelimelerin anlamları ve işlevselliği incelenmiştir. Kutsal alanların polis (kent) neresinde olduğu ve kült yerinin sınırlarının, yerinin neye göre belirlendiği değerlendirilmiştir. Hieron, temenos, naos gibi kelimeler kutsal alanla ilgili konuyu tanımlamak için kullanılmıştır. Hatta bu kelimelerin anlamları karışıklığını hala sürdürmektedir. Fakat olay sadece bu kelimelerin anlamları ve ritüeller değildir, kelimelerin ve yapıların işlevleri de önemlidir. Gereklik değerlendirilmelidir. Polis (kent) ile ilişkisi üzerinde durulmalıdır. Temenos kavramı neden doğdu, sadece tanrısal alanı belirlemek için mi? gibi sorular önemlidir. Temenos aynı zamanda polis (kent) de sınırını belirlemekte ve dışa karşı savunma sağlamaktadır. Ardından alan yaratma kaygısı doğmuştur. Kültün işlevi, kutsal alanın polis (kent) neresinde olduğu; bunlar sadece ritüeller bazında değil, işlevsel ve yararcılık açısından da değerlendirilmesi önemlidir (Patera, 2010, s. 535-551).

Çalışmada Patera'nın (2010) da diğer yazarlar gibi Paris Ekolü'nün işlevcilik ilkesiyle olaylara baktığı görülmektedir. Olaylar ve kutsal alanla bağlantılı kelimeler sadece ritüel bazında değil, polis (kent) ile ilişkisi ve bunların işlevselliği, gerekliliği açısından da değerlendirilmiştir. Kutsal alan-polis (kent) ilişkisine değinilmiştir. Kutsal alanların konumları polis (kent) odaklı incelenmiştir. Kutsal alanların polis (kent) neresinde olduğu sorusuyla ideoloji bazında konuya yaklaşılmıştır. Kutsal alan kavramının gelişimi ve kutsal alanın konumu aslında o polis (kent) bakış açısını da, ideolojisini de yansıtır düşüncesi çalışmada yer almaktadır. Yine benzer şekilde kült yerinin sınırları genel kanonlar (kurallar) dışında polis (kent) ve politik odaklı değerlendirilmiştir. Temenos-polis (kent) ilişkisi ele alınmıştır. Tüm bunlara bakarak çalışmada işlevsellik, gereklik ilkelerini temel alan ve polis (kent), ideoloji ve politika odaklı bir bakış açısı yani çok yönlü bir bakış açısı sunulmuştur.

Paris Ekolü kapsamında 2011 yılında yazılmış F. Anagnostou'nun "Some Political Thought to the Statue of Zeus at Olympia" başlıklı yayını iyi bir

örnek oluşturmaktadır. Çalışmada Yunanistan'ın Olympia Antik Kenti'ndeki Tanrı Zeus'a adanmış kutsal alanda duran Zeus heykelinin neden elinde asalet ve oturan olgun bir Zeus olarak seçildiği sorusu üzerinden değerlendirme yapılmıştır. Neden olgun bir Zeus da, şimşek fırlatan genç bir Zeus değil? sorusu çalışmanın temel noktasını oluşturmuştur. Çalışmada bu soru politik güç ve ideolojiler kapsamında cevaplandırılmıştır. Yazara göre, heykeltıraş Phedias, burada Elisli liderlerin politik durumunu düşünerek adaleti ve demokrasiyi Zeus heykelinin bu ikonografisinde somutlaştırmıştır. Polisin (kent) merkezine bunları kondurarak ise demokrasiyi ön plana çıkarmıştır. Atina'nın tiransal duruşuna karşın, barış dolu, sakin ve olgun bir Tanrı seçilmiştir. Ayrıca Zeus heykelinin elinde tuttuğu dünya küresi üzerinde duran Zafer Tanrıçası Nike figürüyle de zaferlerin altı çizilmiştir (Anagnostou, 2011, s. 23-31).

Şekil 11: Zeus Olympios Heykeli

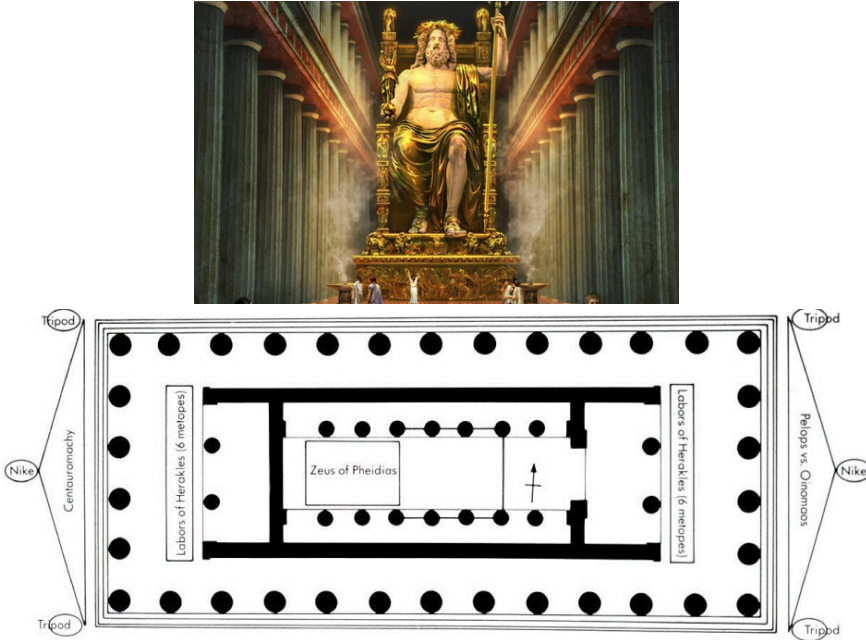
(Kaynak: Anagnostou, 2011)

Ayakta duran Tanrı heykelleri tarih boyunca gücü ve tiranlığı yansıtırken, oturan ve barışçıl tanrı heykelleri ise demokrasiyi çağrıştırmaktadır. Değişen politika ve siyasi durum tapınaklara ve heykellere de yansımıştır. Kısacası polisin (kent) politik ve siyasi durumu ritüelleri ve heykelleri, tapınakları da etkilemiştir (Anagnostou, 2011, s. 23-31). Çalışmada açıkça Paris Ekolü'nün

bakış açısı görülmektedir. Tanrı Zeus heykeli tanrılar ve ritüeller bağlamında ele alınmamıştır. Tam tersine ritüellere, tapınaklara ve heykellere yön veren gücün polis (kent) kendi olduğu vurgulanarak polis (kent) siyasi ve politik durumu ön plana çıkarılmıştır. Mekân vurgusuna dikkat çekilmiştir. Yapısalcı bakış açısıyla olaylar bir mantığa ve şemaya bağlanmıştır. Politik şema ya da propaganda kutsal alanı da tapınağı da şekillendirir gözlüğüyle olaylara yorum getirilmiştir.

Paris Ekolü'nün getirdiği bakış açısıyla Eski Yunan dinini, bu dine ait tanrıları, kültleri ve ritüelleri değerlendiren bilim insanlarının çalışmaları kapsamında son olarak J. McWilliams'ın 2011 yılında çıkmış "The Statue of Zeus at Olympia: New Approaches" başlıklı çalışmasını ele almak mümkündür. Çalışmasında McWilliams (2011) az önce ele alınan kendisiyle aynı ekolden etkilenen Anagnostou (2011) ile aynı bakış açısıyla benzer bir konuyu Yunanistan'ın Olympia Antik Kenti'nde yer alan kentin baş tanrısı Zeus'a adanmış kutsal alanı ve burada duran heykeli ele almıştır.

Çalışmasında McWilliams (2011), klasik dönemde yapılmış Olympia Zeus Tapınağı'nı ve içindeki heykeltraş Phedias'in eseri olan Zeus Olympia heykelini politik ve demokratik polis (kent) simgesi olarak değerlendirmiştir (s. 1-9).

Şekil 12: Olympia Zeus Tapınağı ve Heykeli

(Kaynak: McWilliams, 2011)

Çalışmasında McWilliams (2011), ilk başta ünlü heykeltıraş Pheidias'ın eseri Zeus Olympios Heykeli'nin antik yazarlar tarafından övüldüğünü ve yıllarca eserin nasıl tanrının büyüklüğünü ve yüceliğini yansıttığını ele almıştır. Ardından çalışmasında heykele ve tapınağa antik yazarların gözünden olduğu gibi tanrılar ve ritüeller açısından değil, polisin (kent) politik düşüncesi açısından baktığını ifade etmiştir. Gerek tapınağın gerekse heykelin Olympia Kutsal Alanı'nın tam ortasında, tam merkezinde yer aldığı ve bunun nedeni ne olduğu sorusunun cevaplanması gerektiğini vurgulamıştır. Olaylara polis (kent) odaklı ve politik odaklı yaklaşmıştır (s. 1-9).

Yazara göre Elisliler, aslında Atinalılardan kopup özgürleştiklerinde tapınağı ve heykeli yaptırmışlardır. Aslında bir nevi hem tapınak hem de heykel tanrısallık ya da ritüellerin yanında politik bir mesaj da taşımaktadır. Bir nevi Elislilerin yeni demokratik bir polisin (kent) merkez noktasıydı. Kısacası yazar çalışmasında daha çok bu nokta üzerine odaklanmıştır (McWilliams, 2011, s. 1-9).

Bu başlık altında incelenen diğer çalışmalarda olduğu gibi burada da net bir şekilde Paris Ekolü'nün bakış açısı gözlenmektedir. Çalışmada, Tanrı Zeus Kutsal Alanı'na, tapınağına ve içindeki heykele ritüeller ve tanrılar bağlamında bakılmamıştır. Konu tanrı ve ritüel odaklı incelenmemiştir. Olaylara politika ve propaganda odaklı bakılarak güç gösterisinin dini eserler üzerinde de etkili olabileceği ve bir polisi (kent) nasıl şekillendirdiği vurgulanmıştır. Yapısalcı bakış açısı dikkat çekmektedir. Bir olay parçalara ayrılarak anlatılmıştır. Neden tapınağın ve heykelin kutsal alanın merkezine konduğu sorgulanmıştır. Olaylar bu nokta üzerinden değerlendirilmiştir.

5. Sonuç

Eski Yunan dini araştırmalarının tarihi çok eskidir. Fakat Eski Yunan dini araştırmaları için belki de dönüm noktası sayılan üç temel ekol vardır.

Bunlardan ilki Oxford Ekolü'dür. Sayısız çalışmalar yapmışlardır. Oxford Ekolü, Eski Yunan dinine teoloji eksenli ve tanrısallık merkezli bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Temel olarak antik yazarların metinlerini referans olarak almışlardır. Bu ekolün bakış açısını yansıtan çalışmalarda ritüellerin ya da festivallerin anlamları üzerinde durulmamıştır. Çoğunlukla tanrı vurgusu yapılmıştır. Ritüellerin ve festivallerin tanrılar için önemi üzerinde durulmuştur.

Bu ekollerden ikincisi Cambridge Ekolü'dür. Bu ekolün üyeleri eserlerinde en çok sosyolojiden ve antropolojiden yararlanmışlardır. Durkheim'in sosyolojisi eserlerinde temel rol oynamıştır. Ayrıca Durkheim'in dine empirik bakış açısı, eserlerinin temel biçimini meydana getirmiştir. Bu bakış açısını

benimseyen yazarların eserinde ritüellerin ve festivallerin amaçları anlatılmıştır. Dinsel olayların, kültlerin ve ritüellerin nasıl meydana geldikleri ve toplumun bunun neresinde yer aldığı dile getirilmiştir. Toplum ve ritüeller, kutsal alanlar arasındaki bağ vurgulanmıştır.

Bu ekollerden sonuncusu ise Paris Ekolü'dür. Bu ekolün çalışmalarında ise yapısalcılık ve işlevselliği görmek mümkündür. Özellikle çalışmalarında olayları küçük küçük parçalara bölüp temel bir kalıp üzerinden analiz etmişlerdir. Kutsal alan, temenos, tapınak gibi kavramları tekrar tanımlayıp sadece anlamları değil, işlevleri üzerinde de durmuşlardır. Olaylara polis (kent) merkezli bakmışlardır. Mekân vurgusu önem kazanmıştır. Din ve polis (kent) ilişkisi çoğu zaman işlevselliğin sonucu olarak politik, ideolojik ve evrimci bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

Kısacası bu üç ekolde Eski Yunan dini araştırmalarını kendi içlerinde bir sistematığe oturtmuş ve bir nevi bu araştırmacıların geçmişini, temelini meydana getirmiştir. Günümüzde hala bu ekollerin görüşlerini benimseyip bu tarz yayınlar üretilmeye devam edilmektedir. Fakat bazı araştırmacılar son yıllarda olayları tek bir alanın sınırlarından çıkarmış, birden çok alanın içinde yoğurarak bu pencereden konuları değerlendirmeye almışlardır. Üç ekolü de bir arada kullanarak ve yeni disiplinler eşliğinde Eski Yunan dini araştırmalarına katkı sağlamaya başlamışlardır. Zaten her bakış açısından yararlanarak olaylara bütüncül olarak yaklaşmak konunun daha detaylı ve somut olması açısından da oldukça verim sağlayacaktır.

Kaynakça

Anagnostou, E. (2011). "Some Political Thought Relevant to the Statue of Zeus at Olympia", *The Statue of Zeus at Olympia: New Approaches* (s. 23-33), Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Ackermann, R. (1991). *The Myth and Ritual School*, New York: New York University Press.

Blakely, S. (2013). "Greek Religion", *Classics-Emory University Papers*, 2013, s. 1-11.

Brilli, A. (1995). *Quando viaggiare era un'arte, il romanzo del Grand Tour*, Bologna: Mulino.

Duplouy, A. (2017). *Defining Citizenship in Archaic Greece*, Oxford: Oxford University Press.

Durkheim, E. (2005). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*, (çev. F. Aydın), İstanbul: Eskiye Yayınları.

Fowler, R. (1995). "Greek Magic, Greek Religion", *Illionis Classical Studies*, 20, s. 1-22.

Goldenweiser, A. (1922). *Early Civilization*, New York: Alfred Knopf Lic.

Irwing, F. (1990). *Metamorphosis in Greek Myths*, Oxford: Clarendon Press.

McWilliams, J. (2011). *The Statue of Zeus at Olympia: New Approachers*, Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.

Morris, I. (1993). "Poetics of Power: The Interpretation of Ritual Action in Archaic Greece", *Cultural Poetics in Archaic Greece*, 1993, s. 15-45.

Osborne, R. (2004). "Hoards, Votives Offerings: The Archaeology of the Dedicated Object", *WorldArch*, 36(1), s. 1-10.

Patera, I. (2010). "Espace et structures cultuels du sanctuaire grec: la construction du vocabulaire", *Revue de l'histoire des religions*, 227(4), s. 535-551.

Polignac, F. (1994). "Mediation, Competition and Sovereignty: The Evolution of Rural Sanctuaries in Geometric Greece", *Placing Gods. Sanctuaries and Sacred Space in Ancient Greece* (s. 3-18), Oxford: Clarendon Press.

Robertson, N. (2010). *Religion and Reconciliation in Greek Cities. The Sacred Laws of Selinus and Cyrene*, Oxford: Oxford University Press.

Sourvinou, C. (2002). "What is Polis Religion?", *Oxford Readings in Greek Religion* (s. 2-28), Oxford: Clarendon Press.

Sinn, U. (2013). "Olympia: The Place of the Contests in the Cult of Zeus Olympios", *Oxford Readings in Greek Religion* (s. 120-141), Oxford: Clarendon Press.

Shanks, M. (1997). *Classical Archaeology in Greece*, London: Routledge.

BÖLÜM X

ÇİN ASKERİ COĞRAFYA LİTERATÜRÜ ÜZERİNE BİR İNCELEME

A Review of Chinese Military Geography Literature

Ahmet Emrah SİYAVUŞ

(Dr. Öğr. Üyesi), Marmara Üniversitesi, İTBF, Coğrafya Bölümü,

E-mail: emrah.siyavus@marmara.edu.tr,

ORCID: 0000-0003-1116-1275

“Arazi, askeri birlik için büyük bir yardımcıdır” Sun Zi.

1. Giriş

İnsanoğlunun dünyaya gelmesiyle birlikte coğrafi mekân ile ilişkisi başlamıştır. Bu ilişkinin ürünü olarak insanlar, içinde bulunduğu coğrafyayı sorgulamaya başlamış ve coğrafya bilmenin hayati öneme sahip olduğunu erken çağlarda anlamıştı. Nitekim en ilkelinden modern toplumlara kadar coğrafyayı iyi bilenler ayakta kalmış, diğerlerine göre daha fazla gelişmişlerdir. Coğrafi bilgi sayesinde insanoğlu bulunduğu mekânı tüm yönleriyle daha iyi tanır ve ondan en iyi şekilde faydalanır. Başka bir deyişle doğayı kullanma kılavuzu olan coğrafya, dünya çapındaki kültürler, politik sistemler, ekonomiler, manzaralar ile çevredeki büyük farklılıkları tanıyarak ve bunlar arasında bağlantılar kurarak mekânı keşfetmeye ve anlamaya yardımcı olur (Royal Geographical Society, 2023).

Mekân bilimi olan coğrafyanın farklı bilim dalları ile doğrudan ve dolaylı olarak ilişkisi bulunur. Doğayla ilgili yapılan bilimsel çalışmaların önemli bir halkası olan coğrafya, askeri faaliyetler için de vazgeçilmezdir. Nitekim askeri operasyonlar, coğrafi mekanlar üzerinde meydana gelir. Ayrıca askeri faaliyetlerin yürütüldüğü mekânın jeolojik, jeomorfolojik, iklimatik, hidrografik ve bitki örtüsü gibi fiziki özelliklerin yanında nüfus, yerleşme, ekonomik ve siyasi coğrafya özellikleri hesaba katılmalıdır. Bu yönüyle sahadaki hareket kabiliyetinin artması, rakibe göre avantaj sağlanması, çeşitli plan ve stratejilerin uygulanması coğrafyayı iyi bilmek ile mümkün olur. Nitekim Çalık'ın da (1977) ifade ettiği

gibi askeri coğrafya; bölgenin coğrafi yapısının ekonomik, siyasi, stratejik durumu, yaşanan ve yaşanması muhtemel savaşların sevk ve idaresi üzerindeki etkilerini inceler. Beşerî Coğrafya Sözlüğünde askeri coğrafya, en yalın haliyle “askeri faaliyetlerin ve operasyonların coğrafyalarının incelenmesi” olarak tanımlanır (Gregory vd., 2009). Görgülü (1992) ise, askeri coğrafyanın askeri unsurlar üzerinde etkili olan fiziki ve beşerî coğrafya faktörleri göz önünde bulundurularak askeri doktrin ve analiz geliştirilmesini sağladığını ifade etmiştir.

Coğrafyanın askeri faaliyetler için özel bir değer taşıması 19. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaş, çatışma ve emperyalizm ile ortaya çıktı (Driver, 2001). Örneğin, Prusya zaferinin sağlam coğrafi ve kartografik bilgiye atfedildiği 1870-1871 Fransa-Prusya Savaşı, Fransa’da coğrafyanın gelişmesine yol açtı ve Almanya’da coğrafi çalışmaları daha da teşvik etti (Hudson, 1977). Bunun yanında İngiltere’nin 19. yüzyılda yaptığı Afgan ve Bruma savaşlarında coğrafya bilmenin önemi ortaya çıkmış, Kraliyet Coğrafya Derneği 1887-1888’de Oxford Üniversitesi ile Cambridge Üniversitesinde coğrafya öğretiminin kurulmasını, askeri ve ekonomik coğrafyanın ordu eğitimine dahil edilmesini tavsiye etmiştir (Forsyth, 2019). Yine I. Dünya Savaşının en önemli cephelerinden biri olan Çanakkale’de savaşın kazanılmasında etkili olan unsurlardan biri de coğrafyayı bilmek olmuştur. Nitekim Doyle ve Bennet’e (1999) göre İtilaf Devletlerinin savaştıkları araziye bilmeyişi, planlama ve çıkarma aşamalarında kullanılan haritaların yetersiz oluşu, araziyle ilgili bir uzmandan fikir alınmaması savaşın kaybedilmesindeki sebepler arasındadır.

Coğrafyanın sadece güvenilir topografik bilgi üretmeyip, aynı zamanda siyasi, jeopolitik, sınır sorunları ve ekonomik anlamda askeri sorunları çözmeye dair katkılar sunması askeri coğrafyanın akademik bir disiplin olarak gelişmesini sağlamıştır. Ülkelerin güvenliği ve geleceği açısından önem arz eden askeri coğrafyayla ilgili akademik çalışmalar çok eskiye dayanmamakta olup son yıllarda ilgi duyulan araştırma konularından biri haline gelmesiyle artış göstermiştir. Nitekim Kapan ve Kuşçu’nun (2021) ifade ettiği gibi askeri ve politik faaliyetleri askeri coğrafya açısından incelemek ve değerlendirmek her dönem için önem arz etmiştir. Bu bağlamda özellikle II. Dünya Savaşı’ndan sonra konuya ilginin arttığı görülmektedir. Lavalley (1853), Dunnett (1889), Maguire (1899), Macdonnell (1911), Cole (1930), Poole (1944), Marr (1958), Peltier and Percy (1966), Sas (1979), Syme (1988), Woodward (2004), Herman and Yarwood (2014), Moran and Turner (2022) askeri coğrafya konularında çeşitli çalışmalar yapmışlardır. Bunun yanında Türkiye’de söz konusu alanda yapılan başlıca çalışmalar şunlardır; Tümerdem (1939), Okçu (1948), Çoygun (1960), Çalık (1977), Ucuzsatar (1986), Görgülü (1992), Doğaner ve ark. (2015), Çetin (2019), Tuncel (2020), Kapan ve Kuşçu (2021).

Askeri coğrafya alanındaki çalışmaların sayısı her geçen gün artmakta ve dünyanın farklı ülkelerinde çeşitli araştırmalar yapılmaktadır. Söz konusu alanda yapılan çalışmaların bir araya getirilmesi, ilgili alanda bilgi birikiminin ortaya konulmasını sağlar. Daha önce yapılan çalışmaların bir araya toplanmasıyla geçmiş dönemlerde ilgili alana bakış açısı ve tarihi süreç içerisindeki gelişimi hakkında bilgi edinmek mümkün olur. Ayrıca konu hakkında araştırma yapacak olanlara daha hızlı bir şekilde kaynaklara erişim imkânı verir. Bu bakış açısı ile dünya medeniyet ve askeri tarihine damga vurmuş olan Çin'in askeri coğrafyası üzerine bibliyografik bir çalışma yapılmış, ön plana çıkan çalışmalar içerik açısından yorumlanmıştır. Dünyanın en büyük nüfus kütlesine sahip olan Çin, köklü tarihi ve hızla büyüyen ekonomisi sayesinde küresel düzeyde önemli bir güç haline gelmiştir. Bu bakımdan askeri güç anlamında dünyanın en önemli aktörlerinden biri durumunda olan Çin'in askeri coğrafya literatürünün incelenmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

Çin askeri coğrafya literatürünün değerlendirildiği bu çalışmada askeri coğrafya çalışmaları değerlendirilmeden önce çalışma sahasının fiziki, beşerî ve askeri coğrafya özellikleri hakkında genel bir bilgi verilmiştir. Daha sonra Çin askeri coğrafya literatürü değerlendirilmiş, sonuç kısmından sonra ise seçilmiş Çin askeri coğrafya literatürü alfabetik sıra ile verilmiştir. Çin'in askeri coğrafya literatürü taranırken Çince ve İngilizce kaynaklardan istifade edilmiştir. Çin Milli Kütüphanesi, Çin Askeri Ansiklopedisi veri tabanı arşivleri taranmış, Web of Science, Scopus, Google Scholar ve ResearchGate gibi arama siteleri ile ilgili akademik çalışmaların kaynaklarından istifade edilmiştir. Bunun yanında Çin'de askeri coğrafya üzerine çalışmalar yapan milli savunma üniversitelerinin web siteleri erişim izni olduğu ölçüde incelenmiş, konuyla ilgili yapılan çalışmalar ile yayınlar tespit edilmiştir. Ulusal Savunma Üniversitesi, Ulusal Savunma Teknolojisi Üniversitesi, Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) Ulusal Savunma Üniversitesi bu alanda öne çıkan üniversiteler olmuştur. Bunlar arasında PLA Ulusal Savunma Üniversitesi'nin siber güvenlik, bilgi ve iletişim teknolojileri konularında, Bilgi ve İletişim Teknolojisi Okulu deniz stratejilerini, savunma politikaları alanında uzmanlaşmıştır. Bunun yanında deniz teknolojileri ve savunma sanayisini destekleyen Deniz Kuvvetleri, askeri havacılık, hava taarruzu, hava savunması, havacılık mühendisliği, hava savunma politikaları Hava Kuvvetleri, askeri liderlerin ideolojileri, askeri tarih, askeri strateji ve teori, disiplin yönetimi, askeri psikoloji ve etik gibi konularda eğitim veren Siyasi Çalışmalar, yabancı dillerin öğretiminde uzmanlaşmış öğretmenler ve öğrencilere askeri stratejik yabancı dil becerileri, kültürel değişimler, diplomatik ilişkiler ve uluslararası iş birliği gibi konularda eğitim veren Yabancı Diller Koleji askeri alanda eğitimlerin

3. Çin'in Genel Coğrafi Özellikleri

Asya kıtasının doğusunda yer alan Çin, güneyde Hindistan, Nepal, Butan, Myanmar, Laos ve Vietnam ile çevriliyken, kuzeyde Rusya ve Moğolistan, doğuda Kuzey Kore ile komşudur. Batıda ise Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Pakistan olmak üzere toplamda 14 ülke ile sınırı bulunur. Çin doğu ve güneydoğuda Büyük Okyanus ile doğal sınıra sahiptir (Şekil 2).

Şekil 2: Çin Halk Cumhuriyeti

Çin'in en belirgin topografik özelliği merdiven basamakları şeklinde batıya doğru yükselmesi, doğuya gidildikçe alçalmasıdır (Wang vd., 2019). Dünyanın en yüksek platosu olan Tibet Platosu, en yüksek dağ sırası olan Himalayalar, oldukça geniş alana yayılan Gobi Çölü, verimli toprakların yer aldığı geniş bir depresyon alanına tekabül eden Tarım Havzası ve güneybatıda bulunan akarsular tarafından işlenmiş Siçuan Havzası Çin'deki başlıca coğrafi oluşumlardır. Bunların yanında Yangtze (Gökırmak), Huanghe (Sarı Irmak), Heilongjiang (Amur), Zhujiang (İnci Irmağı) Çin'e hayat veren hidrografik unsurlardır.

Çin'in bulunduğu coğrafi yapı ülkenin gelişiminde ve askeri tarihi üzerinde etkili olmuştur. Öyle ki "Coğrafya Mahkumları" isimli eserinde Marshall (2018), uzun bir kara sınırına sahip olan Çin ve Hindistan arasında tarih boyunca savaş olmamasının nedenini dünyanın en yüksek sıradağları olan Himalayaların doğal bir engel oluşturmasına bağlamaktadır. Ayrıca Çin'in tarih boyunca deniz gücüne önem vermediğini Sarı Nehir'in Çin uygarlık beşiğinin

gelişiminde etkili olup tarımsal devrimin, kâğıt ve barutun icat edildiği Çin için adeta can damarı niteliğindeki bir hidrolojik unsur olduğunu belirtmiştir.

Çin, sahip olduğu 1,4 milyarın üzerindeki nüfus varlığı ve gelişmiş teknolojisi sayesinde hızlı bir ekonomik büyüme sürecine girmiş, günümüzde dünyanın önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir. Bulunduğu coğrafi konum itibariyle kara ve deniz yolu ulaşım ağına hâkim olan Çin, tarihi İpek Yolu'na atıf yaparak "Bir Kuşak, Bir Yol" projesi ile tarihi İpek Yolu ekonomik kuşağını oluşturma girişiminde bulunmaktadır. Doğu Asya, Orta Asya, Güney Asya, Afrika ve Avrupa'ya ulaşan söz konusu proje Çin-Roma medeniyet birliği olarak da yorumlanmaktadır (Yalın, 2021). Bu proje ile Çin kendisine yatırım ve enerji koridoru açmış, jeopolitik önemini artırmıştır. Çin'in sahip olduğu nüfus miktarı, jeopolitik konumu, ulaşım ağı, ekonomik ve teknolojik gelişimi askeri anlamda güçlü bir kimlik kazanmasını sağlamıştır. Nitekim uluslararası arenada söz sahibi olabilmenin ön koşullarından biri askeri alandaki başarılarıdır.

Tarihi süreç içerisinde farklı isimlerle kurulup gelişen Çin devletleri Antik Çin'den Han Hanedanlığına, Beş Hanedan ve On Krallık Dönemi'ne Yuan Hanedanlığından Çin Halk Cumhuriyeti'ne kadar farklı savaşlar yaşamışlardır. Bu mücadeleler daha önceleri komşularıyla gerçekleşmişken ilerleyen süreçte küreselleşmeyle birlikte okyanus aşırı ülkelerle meydana gelmiştir. 20. Yüzyıldan itibaren dünyadaki güç dengelerini değiştirmek amacıyla yapılan savaşların içinde bulunan Çin, I. Dünya Savaşı, 1937'de Çin-Japon Savaşı, II. Dünya Savaşı, Kore Savaşı, Hindistan Savaşı, Sovyetler Birliği Savaşı ve Vietnam Savaşı gibi savaşları tecrübe etmiştir (Wortzel & Higham, 1999).

Çin'in son yıllarda dünya siyasetinde ön plana çıkmasında etkili olan ve 2013 yılından bu yana devlet başkanlığını yürüten Xi Jinping döneminde güvenlik stratejileri gereği yakın ve uzak coğrafyası ile ilişkileri geliştirilmiş, diğer devletlerle askeri iş birlikleri artırılmıştır (Öterbülül, 2022). Ancak söz konusu ortaklıkların resmi bir listesi bulunmamaktadır (Durdular, 2018). Nitekim böyle bir listeyi yayımlamaya çalışan bir gazete stratejik ortaklığa dahil olmayan ülkeler nezdinde karışıklık ve hoşnutsuzluk yaratacağı endişesi dolayısıyla Çin Dışişleri Bakanlığı yetkililerince durdurulmuştur (Zhongpin & Jing, 2014). Xi Jinping'in 2022 yılında parti kongresi raporunda güvenlik vurgusu iki katına çıkmış, daha agresif bir değişim yaşanarak sert güç unsurları, askeri yatırımlar ve farklı bölgelerde sürdürülen güvenlik stratejilerine verilen önem artmıştır. Çin'in bu yönlü stratejiler izlemesinde etkili olan unsurların başında 1990'lardan bu yana ABD'nin bölgedeki müttefiklerine Çin ile savunma iş birliklerini azaltma yönünde politikalar uygulaması ve Suriye, İran, Kuzey

Kore, Tayland, Myanmar (Burma) ile ilişkilerini kısıtlaması etkili olmuştur (Öterbülül, 2022).

ABD ve Batı dünyası ile ekonomik ve diğer alanlarda iş birlikleri yapmaya çalışan Çin'in Hong Kong ve Macau'da uyguladığı stratejiler ile Tayvan'ı da bünyesine dahil etmek, enerji açığını giderip Orta Doğu'daki etkinliğini artırmak Afrika-Orta Asya ve Latin Amerika gibi uzak coğrafyalarda çeşitli iş birlikleri yapmak, Şanghay İş Birliği Örgütü-ASEAN ve APEC gibi uluslararası örgütler ile üstünlük sağlamak dış politikadaki nihai stratejilerini oluşturur (Taşkın, 2014).

Doğu ve Güney Çin Denizi günümüzde Çin, Japonya, Vietnam, Filipinler ve diğer ülkeler arasında deniz sınırları, kaynaklara erişim, seyrüsefer özgürlüğü gibi konularda bölgesel sorunların yaşandığı bir coğrafyadır. Özellikle II. Dünya Savaşından sonra söz konusu denize kıyısı olan ülkeler arasında egemenlik konusunda sorunlar yaşanmaktadır. Nitekim Doğu Çin Denizinde Japonya hakimiyeti altında olan Senkaku Adaları üzerinde Çin ve Tayvan da hak iddia etmektedir. Bölgede zaman zaman askeri devriyeler esnasında farklı güçlerin karşılaşması çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Çin Devleti, Güney Çin Denizinde hakimiyeti ve istikrarı sağlamak için yapay adalar oluşturmakta, uçak pistleri ve askeri alt yapılar inşa etmektedir (Pekcan, 2016; Genç, 2019; Gökten, 2022).

Güney Çin Denizi'ndeki zengin yer altı kaynakları bölgedeki gerilimi artırmakta diğer küresel güçleri de mücadele sahasına çekmektedir (Genç, 2019). Öyle ki ABD, bölgede Çin'in etkinliğini azaltmak amacıyla Filipinler gibi müttefik ülkeler üzerinden çeşitli faaliyetlerde bulunmakta, bölgede küresel düzeyde güç mücadeleleri yaşanmaktadır. Çin ise son dönemde kendi çevre denizleri ve tüm denizlerdeki faaliyetlerini artırmak için "Mavi Su Donanması" kurarak özellikle Güney Çin'de ABD başta olmak üzere diğer rakip ülkelerin gücünü zayıflatmayı amaçlamaktadır (Kuşçu, 2021). Bunun yanı sıra çevre denizlerindeki sorunları azaltmak için Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve Davranış Kuralları (COC) gibi antlaşmalar yapmaktadır.

Günümüzde Çin'in sahip olduğu tarihi geçmiş ve jeopolitik konumu itibariyle çeşitli sorunları devam etmektedir. Doğu ve Güney Çin Denizinde hakimiyet sorunu, Tayvan, Hong Kong, Tibet, Doğu Türkistan sorunları ile ticaret savaşı ve teknolojik yarış gibi jeopolitik ve jeostratejik sorunları bulunmaktadır. Bu bakımdan ilgili sorunlara dair çözüm üretme çabası içerisinde olan Çin'de askeri coğrafya alanındaki akademik çalışmalar son dönemde daha fazla yapılmaktadır.

4. Çin Askeri Coğrafya Literatürü Değerlendirmesi

Çin birçok konuda olduğu gibi askeri coğrafya alanında da önemli çalışmaların yapıldığı bir ülke olup, söz konusu alanda eski tarihlere dayanan eserlere sahiptir. Bunlardan biri Çinli filozof ve komutan olan Sun Tzu'nun yaklaşık olarak M.Ö. 5 yüzyılda yazdığı “Savaş Sanatı” isimli Çin'in eski dönemlerinde kullanılan savaş teknikleri üzerine yapmış olduğu sohbetlerin ilerleyen yıllarda kitap haline getirildiği eserdir. 13 bölüm, 384 savaş teorisinin yer aldığı kitap söz konusu alanda önde gelen eserlerden biridir. Kitapta askeri coğrafyaya atıf yapan birçok ifade vardır. Bunlardan; “*bulunduğun arazinin her türlü ayrıntısını bilmedikçe manevraya kalkma, askeri operasyonlarda en büyük avantaj arazinin konumundan doğar, arazileri bilmeyen ya da anlamayan komutan savaşı kaybeder*” cümlesi verilebilecek örneklerdendir. Ayrıca kitabın “*Arazi*” bölümünde düzgün arazi, karışık arazi, ihmal edilecek arazi, dar geçitler, uçurumlu tepeler, düşmandan uzak pozisyonlar gibi altı arazi türünden bahsedilmektedir. Karışık arazide başarı elde edebilmek için buraya düşmandan önce girilmesi gerektiğini, dağları ya da tepeleri sağ ardına alınarak yapılan savaşlarda düşmana karşı momentum kazanılacağını belirtmiştir (Tzu, 2008).

İlerleyen dönemlerde askeri coğrafya alanında çeşitli eserler ortaya konulmuş bunların bazıları akademik çerçevede ele alınmıştır. Özellikle geçmiş dönemlere ait hadiselerin askeri coğrafya açısından yorumlanabilmesi bilimin ihtisaslaşmasıyla mümkün olmuştur. Nitekim De Crespigny (1966) tarafından ele alınan eserde Çin topraklarında 3. yüzyılda meydana gelen birçok hakimiyet mücadelesi coğrafi perspektif ile değerlendirilmiştir. M.S. 220'de Wei, Shu ve Wu krallıklarının Çin'i kendi aralarında üçe bölmesi, Yangçe Vadisinde yaşanan mücadelelere coğrafi unsurların etkisi üzerinde durulmuştur (De Crespigny, 1966).

Dünyada yaşanan savaşlar ve gelişmeler akademik çalışmalara yansımış, ilgili alanlarda çeşitli eserler ortaya konulmuştur. 20. Yüzyılda dünya genelinde başlayan güç yarışları ülkeler arası gerginlikleri artırmış ve savaşların yaşanmasına neden olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti'ne ait “Çin Askeri Ansiklopedisi” 1927 yılından 2013'e kadar Çin ile ilgili yaşanan askeri hadiseleri kısa maddeler şeklinde kronolojik olarak yayımlamıştır. Ansiklopedide 7 Temmuz 1937 “İkinci Çin Japon Savaşı”, 1 Eylül 1939 “II. Dünya Savaşı”, 2 Eylül 1945 “II. Dünya Savaşı”, 26 Haziran 1950 “Kore Savaşı”, Mart 1957 “Süveyş Krizi”, 2 Mart 1969 “Çin-Sovyetler Birliği Sınır Çatışması”, 17 Şubat 1979 “Çin-Vietnam Savaşı” gibi Çin ve dünya tarihini yakından ilgilendiren savaşlara dair bilgiler yer almaktadır. Söz konusu arşivde savaşların başlangıcından itibaren meydana

gelen askeri mücadelelerin nerede ve ne şekilde gerçekleştiği mekânsal ve zamansal ölçekte aktarılmıştır. Arşivde askeri faaliyetler kronolojik olarak ele alınmış, söz konusu faaliyetlerde mekânın kullanımı ve askeri stratejiler hakkında bilgi verilmiştir. Nitekim II. Dünya Savaşı'nda 1945 yılı 14 Şubat'ta Guangde'nin güneydoğu bölgesinde yer alan Tianmu Dağı'nın sağladığı müstahkem mevki sayesinde Japonlara karşı başarı elde edilmesi, 3 Nisan'da Cihe Nehri batısında yapılan saldırıda mekâna ait unsurların kullanımı ilgili alana dair başlıca örneklerdir. Ayrıca Çin ordusunun 1945 yılı 11 Ağustos'ta Japonlardan geri aldığı şehirlerde ana ulaşım arterlerini işgal etmesi ve Japon askerlerinin hareket kabiliyetini kısıtlamaları gibi stratejilerden bahsedilmiştir.

İlerleyen yıllarda modern anlamda bilimsel çalışmaların artışına paralel olarak Çin askeri coğrafya alanındaki çalışmalar da artmıştır. Bu artış özellikle son 40 yılda, 1980'lerden sonra oldukça belirgindir. Nitekim Feng Pei Yue ve Shen Wei Lie (1984) askeri coğrafyaya ait sorunlara değinmiş savaşa hazırlanırken veya savaşı yürütürken, her zaman coğrafi ortamın, insan faktörlerinin, ekonomik koşulların ve askeri gücün savaş eylemleri üzerindeki etkisini incelemek ve analiz etmek zorunda olduğunu belirtmişlerdir (Peiyue & Weilie, 1984). Bunun yanında Liu (1989), coğrafi çevrenin savaşın ölçeği ve yöntemi üzerinde belirli bir etkisi ve kısıtlaması olduğunu, eski çağlardan bu yana askeri stratejistler tarafından coğrafi unsurların dikkate alındığını ifade etmiştir.

Çin'de meydana gelen iç karışıklıkların askeri coğrafya perspektifinde değerlendirildiği akademik çalışmalar bulunmaktadır. Nitekim bir iç ayaklanmadan sonra dönemin Çin Komünist Partisi bölgesel temsilcisi, daha sonra ise Çin devlet başkanı olan Mao Zedong, coğrafi ortamı, siyasi nüfuzu, demografik yapıyı ve ekonomik durumu analiz ederek Luoxiao Dağları'nın ortasındaki Jिंगgangshan'da devrimci bir üs kurulması yönünde talimat vermiştir. Buradaki arazi, yüksek kayalıklar ve sık ormanlarla kaplı, geri çekilirken savunulabilir, şehirden uzakta, düşmana karşı hareket kabiliyeti sağlayan bir bölgeydi. Anlaşılabacağı üzere savaş yöneticileri stratejik yönergeleri, stratejik konuşlandırmayı, savaş alanı inşasını ve savaş planlarını hazırlarken coğrafi çevrenin savaş üzerindeki etkilerine önem vermiştir (Chun & Lin, 1992). Yine Çin ile ilgili yapılan askeri coğrafya alanında Fei'ye (1996) ait olan bir çalışmada, modern harp silahlarının önemine vurgu yapılmış, ABD'nin Körfez Savaşı'nda (1990) kullandığı dönemine göre modern ve üstün teknolojilerin neler olduğu ve nerelerde hangi şartlarda kullanıldığı analiz edilmiştir. Bu alanda çalışmalar yapan Johnston'un (1998) yazdığı kitapta Ming ve Qing hanedanları dönemleri

ele alınarak, Çin tarihinin stratejik kültürü ve büyük stratejisi incelenmiştir. Kitapta Çin'in siyasi, sosyal ve kültürel tarihi, devletin savunma stratejileri ve dış politikası analiz edilmiştir. Coğrafyanın Çin askeri tarihi üzerindeki etkisini ele alan Perdue (2005), Çin'in askeri tarihindeki önemli olayların coğrafi faktörlerle nasıl ilişkili olduğunu ve Çin'in askeri stratejisi üzerinde coğrafi unsurların ne şekilde etkili olduğunu ortaya koymuş, Çin'in askeri tarihinde coğrafyanın rolünü anlamak için coğrafya, tarih ve askeri strateji konularında kapsamlı bir bilgi birikiminin gerektiğini belirtmiştir. Askeri coğrafya alanında yapılan bir diğer çalışma Lai vd. (2011) tarafından ele alınmıştır. Söz konusu çalışmada Çin'in batısında bulunan Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Tibet Özerk Bölgesi'ni kapsayan Çin'in Batı Askeri Bölgesi incelenmiştir. Çalışmada, Çin'in coğrafyası, askeri altyapısı, kuvvet yapısı ve potansiyel misyonları dahil olmak üzere Çin'in Batı Askeri Bölgesi'nin stratejik ve operasyonel hususlarına dair genel bir bakış sunulmuştur.

İlerleyen süreçte askeri coğrafya ve askeri teknoloji kavramlarının yan yana geldiği çalışmalar üretilmiştir. Öyle ki Çin'in coğrafyasının askeri modernizasyonunu nasıl etkilediğine değinen Fravel (2016), Çin'in askeri modernizasyon çabalarının, büyük ölçüde güç projeksiyonu yeteneklerinin eksikliği ve deniz tabanlı saldırılara karşı savunmasızlığı içeren tarihsel stratejik zayıflıklarının üstesinden gelmeyi amaçladığına dikkat çekmiştir. Ayrıca Çin ordusunun, ABD'nin Batı Pasifik'teki askeri avantajlarına karşı koymayı amaçlayan erişim engelleme (A2/AD) sistemleri, gizlilik teknolojisi ve siber yetenekler gibi yeni yetenekler geliştirmeye odaklandığını belirtmiştir.

Çin'in askeri anlamda en büyük güçlerden biri haline gelmesi ve ABD ile yarışacak güce erişmesi iki ülkenin askeri güç ve faaliyetleri Heginbotham ve arkadaşları (2018) tarafından 1996-2017 yılları arasındaki askeri güç, coğrafi avantaj ve güç dengeleri açısından analiz edilmiştir. Çalışmada hava ve füze, deniz, uzay ve karşı uzay, siber ve nükleer gibi enstrümanları kapsayan on operasyonel alandaki ABD ve Çin askeri yetenekleri incelenmiştir. Çeşitli senaryolar bağlamında askeri kabiliyet değerlendirilerek mesafe ve coğrafyanın askeri güç üzerindeki etkisi üzerine analizler yapılmıştır.

Çin'in askeri coğrafyasıyla ilgili Austin (2018) tarafından ele alınan çalışmada Güney Çin Denizi'nde stratejik askeri coğrafyanın önemi ve bu bölgede mevcut olan güç mücadelesi analiz edilmiştir. Kitapta bölgedeki devletlerin askeri öğretileri, stratejik planları ve askeri yapıları ele alınmış, Güney Çin Denizi'ndeki askeri güç dengeleri ve gelecekteki senaryolar tartışılmıştır. Yazar, bölgedeki devletlerin askeri güçlerinin karşılaştırmasını

yapmış, Çin, ABD, Filipinler, Vietnam ve diğer ülkelerin askeri kapasitelerini incelemiş, Güney Çin Denizi'nde mevcut olan askeri güç dengelerinin analizini sunmuştur. Bunun yanında askeri coğrafyanın gelişimini ve aşamalarını ele alan Zhong (2018), modern Çin akademik dönüşümünün tarihsel bağlamına ve akademik ulusal kurtuluş döneminin arka planına dair makroskobik bir araştırma yapmıştır. Toplamda 5 bölümden oluşan kitapta ilk bölüm, “Çapraz Geçiş” askeri bilim ve coğrafya arasındaki erken etkileşim (1867-1931), ikinci bölüm “Akışta Yakınsama” Japonya Karşıtı Savaş (1931-1945) sırasında askeri coğrafyanın gelişimine dairdir. Üçüncü bölüm “Savaş Zamanı Askeri Coğrafyasına Genel Bir Bakış: Bir Disiplin Olarak Askeri Coğrafya” konulu olup Japonya'ya karşı savaş sırasında modern Çin askeri coğrafyasının büyük gelişimi ele alınmış olup, dördüncü bölümde “1945'ten 1949'a Askeri Coğrafya Araştırması”, Japon karşıtı savaşın sonundan yeni Çin'in kuruluşuna kadar askeri coğrafyanın gelişimine yer verilmiştir. Son bölümde ise Hu Huanyong'u ve onun ulusal savunma coğrafyası araştırması özel bir vaka olarak ele alınmış ve modern Çin askeri coğrafyasının gelişimine etkisi ve arkasındaki itici gücü incelenmiştir.

Son yıllarda Çin askeri coğrafya çalışmalarında Çin Denizi ve yakın çevresine ait çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Nitekim bunlardan biri olan ve Xiang ile Hongwei (2018) tarafından yapılan çalışmada Çin'in denizcilik stratejisi, deniz ekonomisi, deniz askeri güvenliği ve diğer konuların jeopolitik arka planı incelenmekte, Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi'ndeki deniz güvenliği durumu örneklerle analiz edilmektedir. Teorik temele ve zengin bir ampirik analize dayanan çalışma, Çin'in denizcilik stratejisini, jeopolitik ve askeri stratejisini anlamak için önemli bir referanstır.

Çin'in denizcilik faaliyetlerinin jeostratejik bakış açısıyla değerlendirildiği çalışmalardan biri Xiaoyan'e (2019) aittir. Yazar yapmış olduğu çalışmada öncelikle Çin'in kıyı ve adalar coğrafyasıyla ilgili bilgi vermiş, tarih boyunca çevre denizleri üzerindeki hakimiyet zafiyetine vurgu yapmıştır. Bu bakımdan son yıllarda deniz savunma sistemlerine ve stratejilerine önem verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Öyle ki Çin Komünist Partisi'nin 18. Parti Kongresi'nde 8 Kasım 2012'de “Çin'i bir deniz gücü ulusu haline getirme” stratejisini benimsemesi Çin'in ulusal egemenliğini, güvenliğini, çıkarlarını koruyacağını ve daha geniş ulusal kalkınma stratejisi sayesinde ekonomisini çok yönlü bir şekilde geliştireceğini öngörmüştür.

Çin'in askeri coğrafyasıyla ilgili yapılan çalışmalarda geçmiş dönemlerde savunma amaçlı inşa edilen yapıların yer seçiminde coğrafi unsurların

önemine dair modern yöntemlerin kullanılarak analizlerin yapıldığı çalışmalar bulunmaktadır. Öyle ki Ming Hanedanlığı döneminde (1368-1644) Zhejiang Eyaletinin kıyı savunması için askeri yerleşimlerin dağılışı üzerinde etkili olan coğrafi unsurlar araştırılmış, askeri gücün dağılışının arazi yapısıyla yakından ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Lifeng ve arkadaşları (2020) tarafından ilerleyen yıllarda bahsi geçen konuya dair Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) ortamında fraktal analizler yapılmış, kıyı-savunma yerleşimlerinin belirli bir aralıktaki jeomorfik fraktal boyutunu hesaplamak için coğrafi analizlerde kullanılan box-counting yöntemi seçilmiştir. Bu yöntem ile tarih kitaplarından askeri yapıların konumu ve büyüklüğüne dair elde edilen verilerden hareketle benzer mesafe ve arazi yapısına sahip bölgelerdeki muhtemel askeri yapılara ilişkin çıkarımlarda bulunulmuştur.

Çin'in yaşamış olduğu savaflara dair bilgiler antik çağlara kadar dayansa da bunların askeri coğrafya perspektifiyle yorumlanması ilerleyen yıllara aittir. Çin'in teknoloji ve bilişim tarihi üzerine Xiaoyuan (2021), tarafından yazılan kitapta askeri coğrafya ile ilgili konulara yer verilmiştir. Antik çağlardan Ming Hanedanlığına kadar Çin tarihi ve coğrafyasının özetlendiği bölümde Çin tarihi ve askeri coğrafya araştırmaları açısından önemli bir literatür sunulmaktadır. "Askeri Coğrafya Üzerine Eski Çin Düşünceleri" başlığı altında ağırlıklı olarak hanedanların büyük olayları ile savaş sonuçları ve coğrafi durumlar arasındaki ilişkiden bahsedilmektedir.

5. Sonuç

Dünyanın en eski medeniyetlerinden biri olan Çin, askeri kültür, birikim ve tecrübesi sayesinde binlerce yıldır varlığını sürdürmüştür. Çeşitli bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yanında askeri coğrafya alanındaki tecrübeler hüküm sürmekte olunan mekânın iyi değerlendirilmesini sağlamıştır. Nitekim Himalayalar, Gobi Çölü, Güney ve Doğu Çin Denizleri istilalara karşı doğal engeller oluşturmuş, aynı zamanda Çin'in dünyadan izolasyonunu sağlamıştır. Bunun yanı sıra engebeli, yüksek olan ve yer yer çöllerle kesintiye uğrayan Tibet, Doğu Türkistan ve İç Moğolistan gibi alanlar Çin askeri coğrafyası açısından önem arz etmektedir. Ayrıca nüfusun önemli bir kısmının yaşadığı güney ve doğu kıyıları başka ülkelerin saldırılarına açık olduğundan Çin'in askeri stratejisine yön vermektedir.

Günümüzde 14 ülke ile komşu olup geniş topraklara sahip olan Çin'de savunma ve askeri faaliyetler üzerine çalışmalar yapan Çin Savunma Bakanlığı ve ona bağlı Çin Halk Kurtuluş Ordusu başta olmak üzere Ulusal Savunma

Üniversitesi, Ulusal Savunma Teknolojisi Üniversitesi, Çin Halk Kurtuluş Ordusu (PLA) Ulusal Savunma Üniversitesi gibi kuruluşlar bulunmaktadır. Ayrıca askeri kültürün yayılmasında ve geliştirilmesinde etkili olan teknolojik, psikolojik ve teknik konular üzerine çalışmaların yapılmasını destekleyen Military Literature, silah sistemleri, teçhizat ve araştırmalar da dahil olmak üzere askeri teknoloji istihbaratını ele alan Defense Technology Information, silah, füze ve diğer gelişmiş silah sistemleri üzerine çalışmalar yapan Modern Weaponry, askeri taktikler, eğitim ve teçhizat konularına odaklanan Army Knowledge, havacılık teknolojisi, uçak tasarımı ve operasyonları gibi alanlara değinilen Air Force Aviation, gemi tasarımı, deniz operasyonları ve deniz stratejisi hakkında araştırmaların yer aldığı Navy and Ships gibi askeri çalışmalara odaklanan dergiler bulunmaktadır. Bu bağlamda Çin'in milli kütüphanesi, Çin Askeri Ansiklopedisi, ilgili kuruluş, dergi, yayınevleri, çeşitli web siteleri ve veri tabanları taranarak askeri coğrafyayla ilgili çalışmalara ulaşılmaya çalışılmış, daha sonra bu çalışmaların bir kısmı yorumlanmıştır.

Çin askeri coğrafyası üzerine yapılan araştırmalar oldukça eskiye dayanıyor olsa da modern dönemde yapılan çalışmalar makaleye dahil edilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda 62 Makale, 21 kitap, 6 kitap bölümü ve 2 bildiriye ulaşılmıştır. Özellikle bilimsel anlamda ihtisaslaşmanın artmasıyla 1960'lı yıllardan sonra Çin askeri coğrafyası üzerine eserler ortaya konulmaya başlandığı görülmüştür. Çalışmaların 28 tanesi kara, 19 tanesi deniz üzerine olup geriye kalan 42 tanesi ise genel nitelikli çalışmalardan oluşmaktadır. Genel nitelikli çalışmalarda Çin askeri coğrafyası hakkında tarihi ve yapısal özelliklerin yanında Çin askeri coğrafyasının sorunları ve jeostratejik özellikleri ele alınmıştır.

Çin'de yüzyıllar öncesinde yaşanan savaşların askeri coğrafya perspektifinde yorumlanmasının yanında 20. yüzyıldaki küresel güç mücadeleleri ve iç ayaklanmaları ele alan çalışmalar tespit edilmiştir. Çin Askeri Ansiklopedisi'nde Çin'in 20. yüzyılda yaşadığı savaşlara dair bilgiler yer alırken, söz konusu savaşlarla ilgili coğrafi tahliller yapılmıştır. Çin askeri coğrafyasının sorunlarına, savaşlarda ve savunma stratejisinde coğrafi ortamın, insan faktörünün, ekonomik koşulların askeri güç üzerindeki etkilerine değinilmiştir. Ayrıca 1920'lerde yaşanan iç ayaklanmalarda Mao Zedong'un coğrafi unsurların etkisinin göz önünde bulundurularak askeri faaliyetlerin yürütülmesi yönünde kararlar verdiğine dair çalışmalar yapılmıştır. İlerleyen yıllarda askeri coğrafya ile askeri teknolojilerin birlikte yorumlandığı eserler ortaya konulmuş, Çin ile ABD ordusu askeri güç, coğrafi avantaj ve güç

dengeleri açısından karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte Güney Çin Denizi ve Doğu Çin Denizi'ndeki askeri güç dengeleri ve gelecekteki senaryolar askeri coğrafya perspektifiyle analiz edilmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda Çin'de askeri coğrafya çalışmalarının tarihi, politik, stratejik, fiziki ve beşerî coğrafi bakış açılarıyla değerlendirildiği tespit edilmiştir. Özellikle son yıllarda askeri coğrafya çalışmalarında artış olduğu gözlenmiş olup, küresel güç yarışlarıyla çalışmaların daha fazla artacağı öngörülmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmanın Çin askeri coğrafyasına dair bakış açısı sağlayacağı ve gelecekte yapılacak askeri coğrafya çalışmalarına katkı sunacağı düşünülmektedir. Ayrıca literatür taramasında gözden kaçan eserlerin muhtemel olmasına ek olarak Çin devletinin kütüphane ve arşivlerin web sitelerine koymuş olduğu erişim engeli yapılan çalışmanın kısıtlılıkları arasında yer almaktadır. Uygun şartlar altında yapılacak çalışmaların ilgili alana daha fazla zenginlik katacağı öngörülmektedir.

6. Seçilmiş Çin Askeri Coğrafya Literatürü

Austin, G. (2018). *Strategic Military Geographies in the South China Sea*. In: Pearson, S., Holloway, J., Thackway, R. (eds), Australian Contributions to Strategic and Military Geography. Advances in Military Geosciences. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-73408-8_8.

Bingyan, L. (2004). *Applying Military Strategy in the Age of the New Revolution in Military Affairs*. (Eds. Shen Weiguang) In *The Chinese Revolution in Military Affairs*, New China Press, 2-31.

Central Intelligence Agency (CIA). (1965). *Probable Effects In China And Taiwan Of A GRC Attack On The Mainland*. Top Secret Intelligence Memorandum. Office of Current Intelligence, SC No. 10078/65.

Chun, L. X. & Lin, L. F. (1992). "Coğrafi Ortam Savaşın Temelidir", *PLA Ölçme ve Haritalama Enstitüsü Dergisi*, 1(2).

Chunqiu, W. (2002). Dialectics and the Study of Grand Strategy: A Chinese View. *China Military Science*, 3(2002): 146-155.

Colin, G. (1996). The Continued Primacy Of Geography. *Orbis*, 40(2), 247-260.

Costello, J., & McReynolds, J. (2019). *China's Strategic Support Force: A Force for a New Era*, National Defense University Press, The Premier Professional Military And Academic Publishing House.

Danlu, H. (2004). Askeri Coğrafya için 'Coğrafi Bilgiler' Kavramının Önemi Hakkında Kısa Tartışma. *Ölçme ve Harita Teknolojisi Dergisi*, 21(3), 218-221.

de Crespigny, Champion, R. R. (1966). The Military Geography Of The Yangtse And The Early History Of The Three Kingdoms State Of Wu. *Journal of the Oriental Society of Australia*, 4(1), 61–76.

Debin, D., & Yahua, M. (2015). One Belt and One Road: The Grand Geo-Strategy of China's Rise, *Geographical Research*, 34(6), 1005-1014.

Ding, L. (2010). *Grand Strategies Of Geopolitics: Chinavs Geopolitical Environments And Strategic Choices*, Taiyuan: Shanxi People's Publishing House.

Downing, J. (1996). China's Evolving Maritime Strategy: Part One, Restructuring Begins, *Jane's Intelligence Review*, 8(3), 129–133.

Erickson, A. E. (2014). China Channels Billy Mitchell: Anti-Ship Ballistic Missile Alters Region's Military Geography. *China Brief*, 13(5).

Fravel, M. T. (2018). Shifts in Warfare and Party Unity: Explaining China's Changes in Military Strategy. *International Security*, 42(3), 37–83. https://doi.org/10.1162/ISEC_a_00304.

Funaiole, M. (2017). The Role of Geography in China's Military Strategy. *China Brief*, 17(15).

Glasser, B. (2015). *On the Defensive? China Explains Purposes Of Land Reclamation in the South China Sea, Asia Maritime Transparency Initiative*, The Center for Strategic and International Studies, Washington, USA. <https://amti.csis.org/on-the?defensive-china-explains-purposes-of-land-reclamation-in-the-south-china-sea/>

Godwin, P. H. B. (1987). Changing Concepts of Doctrine, Strategy, and Operations in the People's Liberation Army 1978–87, *China Quarterly*, 112, 573–590.

Godwin, P. H. B. (1995). *Force Projection and China's Military Strategy*, Sixth Annual Conference on the Chinese People's Liberation Army, Coolfont, West Virginia.

Guangqian, P. & Youzhi, Y. (2005). *The Science of Military Strategy*. English Edition, Military Science Publishing House, 2005, 5. The Chinese edition was published in 2001.

Guo, Y. S. (2017). Zuyu'nun Sun Tzu'nun Savaş Sanatı Üzerine Askeri Coğrafya Düşüncelerini Miras Alması ve Aşması, *Fudan Dergisi*, 4, 61-65.

Guo'an, X. (2010). Characteristics of China's Traditional Strategic Thought. *China Military Science*, 3 (2010), 116-122.

Haiyue, Z. (2006). Analysis on China's Geopolitical Environment And China's Security Strategy. *Study & Exploration*, 165(4), 14-17.

Hanzhang, T., Hanzhang, T., & Shibing, Y. (2007). *Sun Tzu's Art of War: The Modern Chinese Interpretation*. Sterling Publishing Company, New York.

He, L. S. (1989). Askeri Coğrafya Araştırmaları Üzerine Görüşlerim. *Henan İl Coğrafya Enstitüsü, Bölgesel Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, 8(2), 20-33.

Heginbotham, E., Nixon, M., Morgan, F. E., Heim, J. L., Hagen, J., Li, S. T., Engstrom, J., Libicki, M. C., Deluca, P., & Shlapak, D. A. (2018). *The U.S.-China Military Scorecard: Forces, Geography, and the Evolving Balance of Power, 1996–2017*. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Huancheng, L. (1994). “Profesör Zhu Kezhen’in Coğrafya Tarihine Katkıları”, *Coğrafya Bilimi*, 14(3), 270-277.

Huang, A. C. (1994). The Chinese Navy’s Offshore Active Defense Strategy: Conceptualization and Implications. *Naval War College Review*, 47(3), 7-32.

Hui, G. (2009). Japan’s Military Deployment At Yonaguni Island And China’s Maritime Security. *Naval and Merchant Ships*, 9, 26–29.

Hung, P. Y. & Baird, I. G. (2017). From Soldiers To Farmers: The Political Geography Of Chinese Kuomintang Territorialization In Northern Thailand. *Political Geography*, 58, 1-13, ISSN 0962-6298, <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2016.12.005>.

Iain, J. A. (1998). *Cultural Realism: Strategic Culture And Grand Strategy In Chinese History* (Vol. 75). Princeton University Press, Princeton, New Jersey.

Jiang, F. Z. & An, M. B. (2007). *On Military Strategy*. National Defense University Publishing House, Beijing.

Jijun, L. (1997). *Notes on Military Theory and Military Strategy*. (Eds. Michael Pillsbury) In Chinese Views of Future Warfare, National Defense University Press, 222-224.

Jijun, L. (2006). Military Strategic Thinking and Scientific Decision-making. *China Military Science*, 1(2006): 28-38.

John, W., & Litai, X. (1994). *China’s Strategic Seapower*, Stanford University Press, Stanford.

Kamphausen, R., Lai, D., & Scobell, A. (2011). Introduction In Chinese Lessons From Other Peoples’ Wars. *Strategic Studies Institute*, 1, 1–32, US Army War College.

Kaplan, R. D. (2010). The Geography of Chinese Power: How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea? *Foreign Affairs*, 89(3), 35.

- Kong, X. (2008). The Geostrategic Choices Of China As A Composite Land-Sea Power. *Journal of University of International Relations*, 2, 12–17.
- Lanteigne, M. (2019) The Rock That Can't Be Moved: China's Revised Geostrategies In Myanmar. *The Pacific Review*, 32(1), 37-55, 10.1080/09512748.2017.1419276.
- Liang, F., & Tingzhi, D. (2007). “Characteristics Of China's Sea Geostrategic Security And Sea Security Strategy In The New Century”, *China Military Science*, 1, 22–29.
- Liu, B., & Yang, X. (2003). *Island Chains Surrounding China-Oceanic Geography, Military Location, And Information Systems*, Haiyang Press, Beijing.
- Liu, F. F. (2008). Çin'in Modern Askeri Coğrafyası, Taipei: Dongda Book Company. ISBN 9789571904115.
- Liu, T., & Yuan, Z. (2019). Making A Safer Space? Rethinking Space And Securitization In The Old Town Redevelopment Project Of Kashgar, China. *Political Geography*, 69, 30-42, ISSN 0962-6298, <https://doi.org/10.1016/j.polgeo.2018.12.001>.
- Liu, Y., Wang, F., & An, N. (2020). The Duality of Political Geography in China: Integration and Challenges, *Geopolitics*, 25(4), 968-988, DOI: 10.1080/14650045.2018.1465042.
- Lorge, P. (2022). *Sun Tzu in the West The Anglo-American Art of War*. Vanderbilt University, Tennessee.
- Mair, V. (2007). *The Art of War: Sun Zi's Military Methods*. Columbia University Press, New York.
- Maximilian, E. (2022). Control Through Cooperation? Assessing China's Economic and Military-Strategic Interests in the South China Sea. *The Journal of Territorial and Maritime Studies*, 9(2), 7-30.
- Michael, D. S. (1998). *The Role of the Chinese Military in National Security Policymaking*. Office of the Secretary of Defense National Defense Research Institute Revised Edition, ISBN 0-8330-2527-9.
- Ming, T. M. (1987). Trends in the Research of Chinese Military Strategy. *Survival*, 29(3), 239–25.
- Neilson, R. E. (1997). *Sun Tzu and Information Warfare: A Collection of Winning Papers from the Sun Tzu Art of War in Information Warfare Competition*. DIANE Publishing, Pensilvanya.
- Ota, F. (2014). *Sun Tzu in Contemporary Chinese Strategy*. National Defense University Press. Washington.

Öterbülül, S. (2022). Xi Jinping Döneminde Çin'in Ortadoğu'daki Güvenlik Stratejisi, *The Turkish Yearbook of International Relations*, 53, 41-70, dergipark.org.tr/pub/tyir/issue/74201/1193303.

Peiyue, F., & Weilie, S. (1984). "Askeri Coğrafyada Bazı Sorunlara Bir Yaklaşım", *Scientia Geographica Sinica*, 4(2), 183-187. 10.13249/j.cnki.sgs.1984.02.183.

Ping, H. (1992). "Modern Askeri Coğrafyanın Bilimselleştirilmesi ve Teorileştirilmesi", *Ölçme ve Haritalama Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 2, 64-68.

Qi, W., & Wenjian, C. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşundan Bu Yana Çin'in Denizcilik Stratejik Değişikliklerinin Kurumsal Mantığı-Tarihsel Kurumsalcılık Analizi. Uluslararası İlişkiler ve Kamu Yönetimi Okulu, Çin Okyanus Üniversitesi, DOI: 10.16497/j.cnki.1672-335x.202206001.

Qu, X., Erickson, A. & Goldstein, L.J., (2006). Maritime Geostrategy and the Development of the Chinese Navy in the Early Twenty First Century. *Naval War College Review*, 59(4), 50.

Rong, Z. & Qitao, Z. (2017). Çin Tarihi ve Askeri Coğrafya Çalışması Üzerine Tartışma". Beşerî Bilimler ve Medya Okulu, Ningbo Üniversitesi; Bilim ve Teknoloji Okulu, Ningbo Üniversitesi Yayınları, Ningbo.

Ross, R. S. (2013). US Grand Strategy, the Rise of China, and US National Security Strategy for East Asia. *Strategic Studies Quarterly*, 7(2), 20-40.

Sawyer, R. D. (1994). *Sun Tzu: Art of War*. Westview Press, Oxford.

Scobell, A., Tanner, T., & Nader, A. (2019). *China's Evolving Military Strategy: A Net Assessment*. National Defense University Press Washington, D.C.

Scott, D. (2008). The Great Power 'Great Game' Between India and China: 'The Logic of Geography. *Geopolitics*, 13(1), 1-26, DOI: 10.1080/14650040701783243.

Shambaugh, D. (2010). The Geography of Chinese Power: How Far Can China Reach on Land and at Sea. *Council on Foreign Relations*, 89(3), 22-41.

Shaofei, L. (1996). Askeri Coğrafya ve Milli Savunma İnşaatı. *Modern Askeri Bilgiler Dergisi*, 10, 51-54.

Shen, W. (2001). "Thoughts On China's Future Geostrategy", *World Economics and Politics*, 9, 71-75.

Shen, W. (1986). *Military Geography Of China's Neighboring Countries (in Chinese)*, People's Liberation Army Publishing House, Beijing.

Shen, W. (2001). "China's Future Geo-Strategic Thinking (in Chinese)", *World Economy and Politics*, 9, 71-75.

Shugui, G. (1990). Modern Askeri Coğrafya Araştırmalarında Çeşitli Sorunlar, *Coğrafya Enstitüsü, Bölgesel Araştırma ve Geliştirme Dergisi*, Çin Halk Kurtuluş Ordusu Araştırma ve Haritalama Enstitüsü, 9(1), 1-11.

Song, Y. H. (1990). "China and the Military Use of the Ocean," *Ocean Development and International Law*, 20, 213–235.

Steffens, A. W. (2013). Scramble in the South China Sea Regional Conflict and US Strategy. *Strategic Studies Quarterly*, Fall, 88-107.

Sun Tzu, (2008). *Savaş Sanatı*, (Çev. Adil Demir) Kastaş Yayınevi, ISBN: 975-6544-36-8, İstanbul. (Çalışmanın orijinali M.Ö. 5.yy.'a aittir).

Tan, L., Zhou, J., Zhang, Y., Liu, J., & Liu, H. (2020). Correlation Between the Construction of Zhejiang Coastal Military Settlements in the Ming Dynasty and the Natural Terrain. *Journal of Coastal Research*, 381–387. <https://www.jstor.org/stable/48639624>.

Tewfik, G. (2020). The Evolution of China's Military Strategy, *Outre-Terre*, 1(2), 199-246. 10.3917/oute2.058.0200.

Thomas, T. (2014). China's Concept of Military Strategy. *Parameters* 44(4) Winter, 28-26.

Warner, M. (2006.) The divine skein: Sun Tzu on intelligence. *Intelligence and National Security*, 21(4), 483-492, DOI: 10.1080/02684520600885624.

Wei., W. (2009). *Geopolitics and China's National Security*, Junshi Yiwen Press, Beijing.

Woods, K. (2019). Rubber Out Of The Ashes: Locating Chinese Agribusiness Investments In 'Armed Sovereignities' In The Myanmar–China Borderlands, *Territory. Politics, Governance*, 7(1), 79-95, 10.1080/21622671.2018.1460276.

Wu, Z. (2013) China and Maritime Transformation: History, Strategy and Policy Implications. *Economic and Political Studies*, 1(2), 134-155, DOI: 10.1080/20954816.2013.11673863

Wu, Z. (2010). *Logics Of Hegemony: Geopolitics And America's Grand Strategies During Postwar Period (in Chinese)*. China People's University Press, Beijing.

Wuthnow, J., & Fravel, M. T. (2022) China's Military Strategy For A 'New Era': Some Change, More Continuity, and Tantalizing Hints, *Journal of Strategic Studies*, 45. DOI: 10.1080/01402390.2022.2043850.

Xiang, G., & Hongwei, W. (2018). Çin'in Deniz Stratejik Modeli ve Askeri Coğrafi Ortamı. *Coğrafya Bilimlerindeki Gelişmeler*, 11.

Xianwei, S. (2004). The Characteristics Of “East Turkestan” Movements And Their Influences Upon China’s Security. *Journal of Chinese People’s Public Security University (Social Sciences Edition)*, 20(1), 82-91.

Xiaofei, L. (2000). Askeri Coğrafyanın Yenilikçi Trendi Üzerine Çalışmalar. *Genel Kurmay Askeri Coğrafya Araştırma Dairesi*, 17(2), 145-148.

Xiaoyan, W. (2014). *China’s Sea Power Nation Strategy*. Institute for Security and Development Policy, ISBN: 978-91-86635-77-0, Washington.

Yaoxi, C. (1988). Askeri Coğrafyanın Yapısı Üzerine Tartışma. *PLA Ölçme ve Haritalama Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1, 71-77.

Yoshihara, T. (2012). China’s Vision of Its Seascape: The First Island Chain and Chinese Seapower, *Special Issue:How China’s Rise Is Changing Asia’s Landscape and Seascape*, 4(3) 289-464.

Yuen, D.M.C. (2008). Deciphering Sun Tzu. *Comparative Strategy*, 27, 184-201.

Zhongxiang, C., Jianzhong, L., & Jing, Z. (2009). *Askeri Coğrafya Araştırmalarının Gözden Geçirilmesi*. Ölçme ve Haritalama Okulu, PLA Bilişim Mühendisliği Üniversitesi Yayınları.

Zhongxiang, C., Jianzhong, L., & Xinping, T. (2001). “Gelecekteki Savaşlarda Askeri Coğrafyanın Gelişimine İlişkin Sorular”. *Ölçme ve Haritalama Enstitüsü Dergisi*, 18(B09), 84-86.

Zhongxun, N. (1995). Çin Askeri Ansiklopedisi Askeri Coğrafya Ciltlerinin Değerlendirilmesi, Çin Askeri Bilimler Akademisi, 10:2.

Zhu, Y. (2017). Geopolitical Implications of China’s Belt and Road Initiative: From Asia-Pacific to Europe. *Strategic Studies Quarterly*, 11(1).

Kaynakça

Akbulut, Y. (2018). *Veri Çözümleme Teknikleri*. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri (Ed. Ali Şimşek) içinde. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2653, E-ISBN 978-975-06-2664-7.

Austin, G. (2018). *Heginbotham Military Geographies in the South China Sea*. In: Pearson, S., Holloway, J., Thackway, R. (eds) Australian Contributions to Strategic and Military Geography. Advances in Military Geosciences. Springer, Cham.

Cole, D. H. (1930). *Impertal Miitary Geography: General Characteristics Of The Empire in Relation To Defence*. Sifton Praed, London.

Çalık, M. (1977). *Askeri Coğrafya Ders Notları*. Harp Akademileri Basımevi.

Çetin, B. (2019). Tarihi Coğrafya Bakımından Az Bilinen Bir Kaynak: Anadolu-İstatistiki, İktisadi ve Askeri Coğrafya, *Turkish Studies–Historical Analysis*, 14(4), 785-805. DOI: <https://doi.org/10.29228/TurkishStudies.37209>.

Çin Askeri Ansiklopedisi, <https://js.bkzx.cn/events?year>. Erişim: 05.07.2023.

Çoygun, K. (1960). *Askeri Coğrafya*. Kara Harp Okulu Teksir ve Yayın Bürosu.

Doğaner, S., Karabayır, S. & Ekinci, D. (2015). *Jeomorfolojik Özelliklerin Askeri Strateji ve Harp Sanatı Üzerindeki Etkileri*. IV. Ulusal Jeomorfoloji Sempozyumu, 418-440.

Doyle, P. & Bennet, M. R., (1999). Military Geography: The Influence of Terrain in the Outcome of the Gallipoli Campaign, 1915. *The Geographical Journal* 165(1), 12-36.

Driver, F. (2001) *Geography Militant: Culture of Exploration and Empire*. Oxford: Blackwell.

Dunnett, G. L., (1889). *The Military Geography Chatham*, Gale and Polden, Chatham.

Durdular, A. (2018). Çin'in Ortaklık İlişkileri ve Türkiye-Çin Stratejik İş birliği, *Avrasya Etütleri*, 53(1), 117-144.

Feng, P. & Shen, W. (1984). An Approach To Some Problems Of Military Geography, *Scientia Geographica Sinica*. 4(2), 183-187.

Forsyth, I. (2019). A Genealogy Of Military Geographies: Complicities, Entanglements, And Legacies. *Geography Compass*, 13(3), DOI: 1-11. doi:10.1111/gec3.12422.

Fravel, T. (2016). Geography and Strategy in China's Military Modernization, *The Journal of Strategic Studies*, 39.

Genç, A. (2019). Enerji Kaynakları Çatışmasının Ortasında Güney Çin Denizi. *Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 11-28.

Gökten, K. (2019). Güney Çin Denizi: Ekonomik ve Stratejik Rekabeti Anlamak. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 97-122.

Görgülü, İ. (1992). *Askeri Coğrafya*. Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Gregory, D., Johnston, R., Pratt, G., Watts, M. & Whatmore, S. (2009). *Military Geography*. Dictionary Of Human Geography. Wiley- Blackwell: West Susses.

Heginbotham, E., Nixon, M., Morgan, F., Heim, J., Hagen, J., Li, S. Tao, E., Jeffrey, L., Martin C., Deluca, P. & Shlapak, D. A. (2018). *The U.S.-China*

Military Scorecard: Forces, Geography, and the Evolving Balance of Power, 1996–2017. Santa Monica, CA: RAND Corporation.

Herman, A., & Yarwood, R. (2015). From Warfare To Welfare: Veterans, Military Charities And The Blurred Spatiality Of Post-Service Welfare in the United Kingdom. *Environment and Planning A: Economy and Space*, 47(12), 2628–2644. DOI: <https://doi.org/10.1177/0308518X15614844>.

Hudson, B. (1977). The New Geography And The New Imperialism: 1870–1918. *Antipode*, 9(12), 18. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1467-8330.1977.tb00707>.

Johnston, A. (1998). *Cultural Realism: Strategic Culture And Grand Strategy in Chinese History*. Princeton University Press.

Kamphausen, R., Lai, D. & Scobell, A. (2011). *China's Western Military District: Strategic and Operational Considerations*, Institute for Strategic Studies Publications.

Kapan, K. & Kuşçu, Ö. E. (2021). Kavramsal ve Tarihsel Açıdan Askeri Coğrafya: Coğrafya mı? Jeopolitik mi? *Türk Coğrafya Dergisi*, 78, 145-154. DOI: <https://doi.org/10.17211/tcd.1006406>.

Kuşçu, Ö. E. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti ve Deniz Hakimiyeti Mücadelesi, *Stratejik Ortak*. <https://stratejikortak.com/2021/12/cin-halk-cumhuriyeti-ve-deniz-hakimiyeti-mucadelesi.html>. Erişim tarihi: 12.06.2023.

Lacoste, Y. (2004). *Coğrafya Savaşmak İçindir*. (Çev. Aylin Ertan), Doruk Yayınları, ISBN: 9789755534428, İstanbul.

Lavallee, T. (1853). *Géographie Physique, Historique et Militaire*. Charpentier Libraire Editeu.

Li, X. C. & Liu, F. L. (1992). “Coğrafi Ortam Savaşın Temelidir”, *PLA Ölçme ve Haritalama Enstitüsü Dergisi*, 1(2).

Lifeng, T., Jiayin, Z. & Yukun, Z. (2020). Correlation Between the Construction of Zhejiang Coastal Military Settlements in the Ming Dynasty and the Natural Terrain, *Journal of Coastal Research*, 381–387. <https://www.jstor.org/stable/48639624>

Liu, S. H. (1989). Askeri Coğrafya Araştırmaları Üzerine Görüşlerim, Henan İl Coğrafya Enstitüsü, *Bölgesel Araştırma ve Geliştirme*, 8(2).

Liu, X. F.(1996). Askeri Coğrafya ve Milli Savunma İnşası. *Modern Askeri Bilgiler Dergisi*, 10, 51-54.

Macdonnell, A. C. (1911). *The Outlines of Military Geography*. Hugh Rees Ltd., London.

Maguire, T. M. (1899). *Outlines of Military Geography*, Cambridge University Press, Cambridge.

Marr, K. (1958). The Expanding Scope Of Military Geography. *Annals Of The Association Of American Geographers*, 48(3), 279-279.

Marshall, T. (2018). *Coğrafya Mahkumları* (Çev.) Mert Doğruer, İstanbul: Epsilon Yayınevi, ISBN: 978-605-173-396-8.

Moran, D. & Turner, J. (2022). Carceral And Military Geographies: Prisons, The Military And War. *Progress in Human Geography*, 46(3), 829–848. DOI: <https://doi.org/10.1177/03091325221080247>.

Okçu, Y. (1948). *Askeri Coğrafya Notları*. Yedek Subay Okulu Basımevi, Ankara.

Öterbülül, S. (2022). Xi Jinping Döneminde Çin'in Ortadoğu'daki Güvenlik Stratejisi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 53, 41-70.

Pekcan, C. (2016). Güney Çin Denizi Sorunu Çerçevesinde Çin-Hindistan İlişkileri. *ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-32.

Peltier, L. & Percy, G. E. (1966). *Military Geography*. New Jersey: Van Nostrand.

Peter, C. P. (2005). The Influence Of Geography On Chinese Military History, *China Review International*. 12(2), 538-544.

Poole, C. S. P. (1944). The Training of Military Geographers. *Annals of the Association of American Geographers*, 34(4), 202-206. DOI: <https://doi.org/10.2307/2561162>.

Royal Geographical Society (2023). *There Has Never Been A Better Or More Important Time To Study Geography*. <https://www.rgs.org/choosegeography/>. Erişim tarihi: 11.04.2023.

Sas, A. (1979). War Game-Indispensable Tool In The Study Of Military Geography. *Journal of Geography*. 78(3), 97-101, DOI:10.1080/00221347908979960.

Siyavuş, A. E. (2020). “Türkiye Şehir Coğrafyası Makaleler Bibliyografyası (1915-2018)”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(34), 477-517.

Syme, R. (1988). Military Geography At Rome, *Classical Antiquity*, 7(2), 227-251, DOI:10.2307/25010889.

Taşkın, D. (2014). Yükselen Güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin Stratejik Hamleleri, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(50), 188-212.

Tuncel, M. (2020). Şehir Kuşatmalarında Coğrafyanın Rolü. İçinde Özkaya, A. S. (Ed.), *Hunlar'dan günümüze Türk askeri Kültürü, Tarih, Strateji, İstihbarat, Teşkilat, Teknoloji*. 505-514, Kronik Kitap, İstanbul.

Tümerdem, H. (1939). *Türkiye Askeri Coğrafyası, Sevkülceş, Tabiye ve Harp Tarihi Bakımından Tetkik*. Cumhuriyet Matbaası, İstanbul.

Ucuşsatar, N. U. (1986). *Askeri Coğrafya*. Harp Akademileri Basımevi, İstanbul.

Wang, J., Xiao, H., Hartmann, R. & Yue, Y. (2014). *Physical Geography of China and the U.S.*, In: Hartmann, R., Wang, J., Ye, T. (eds) *A Comparative Geography of China and the U.S.*, GeoJournal Library, 109. Springer, Dordrecht. https://doi.org/10.1007/978-94-017-8792-5_2.

Woodward, R. (2004). *Military Geographies*. Malden, MA: Wiley-Blackwell.

Wortzel, L. M. & Higham, R. (1999). *Dictionary of Contemporary Chinese Military History*. Greenwood Press, Westport, Conn, London.

Xiang, G. & Hongwei, W. (2018). Çin'in Deniz Stratejik Modeli ve Askeri Coğrafi Ortamı, *Coğrafya Bilimlerindeki Gelişmeler, 11*.

Xiaoyan, W., (2014). *China's Sea Power Nation Strategy*, Institute for Security and Development Policy, ISBN: 978-91-86635-77-0, 2014, Washington.

Xiaoyuan, J. (2021). *The Studies of Heaven and Earth in Ancient China*. History of Science and Technology in China, 2.

Yalın, D. (2021). *Yüzyılın Konsepti: Bir Kuşak Bir Yol*. 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü. <https://www.21yyte.org/tr/merkezler/yuzyilin-konsepti-bir-kusak-bir-yol>. Erişim tarihi: 12.07.2023.

Zhong, Z. M. (2018). *Modern Çin Askeri Coğrafyasının Gelişimi (1867-1949)*. Yunnan Eğitim Üniversitesi Yayınları, Yunnan.

BÖLÜM XI

TURİZM İŞLETMELERİNDE PERSONELİ GÜÇLENDİRME

Employee Empowerment in Tourism Industry

Aslı ERSOY

*(Dr. Öğr. Üyesi), Alanya Üniveristesi,
Turizm İşletmeciliği Bölümü, Alanya, Türkiye
E-mail: asli.ersoy@alanyauniversity.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4458-4135*

1. Giriş

Personeli güçlendirme kavramı, 1980'lerden bu yana büyük ilgi uyandırmaktadır (Klidas vd., 2007). Personeli güçlendirme, hizmet organizasyonlarının başarılı bir şekilde işletilmesi için gerekli olan çalışan davranışlarını teşvik eden insan kaynakları uygulamalarından biri olarak kabul edilmektedir (Castro-Casal vd., 2019). Diğer bir deyişle güçlendirme, örgütsel etkinliği açıklamak için kullanılan bir kavramdır (Chiang ve Jang, 2008). Güçlendirme, özellikle hizmetin özelleştirilmiş olduğu ve çalışanların belirli becerilere sahip olması gereken turizm ve konaklama endüstrisinde önemli bir yönetim uygulaması olarak düşünülmektedir (Ma vd., 2021). Nitekim personeli güçlendirme, hizmet organizasyonlarının operasyonlarını etkileyen kritik başarı faktörlerinden biridir ve özellikle hizmet sektörü içerisinde yer alan konaklama endüstrisinin rekabetin yoğun olduğu küresel bir ortamda hayatta kalmasına yardımcı olmaktadır (Kruja vd., 2016). Güçlendirilmiş davranış ise, müşteri memnuniyetini artırmak için çalışanların bağımsız karar verme, inisiyatif kullanma ve yaratıcılık sergilemelerini ifade etmektedir (Klidas vd., 2007).

Bunun yanında güçlendirme yönetim davranışında, örgütsel sistemlerde ve çalışanların kendilerine ve işlerine bakış açılarında değişiklikler gerektirir. Güçlendirmenin tam anlamıyla uygulanmış olması için bu değişikliklerin meydana gelmesi gerekmektedir (Cacioppe, 1998). Bu anlamda hizmet sektörü

bağlamında personeli güçlendirme, yöneticilerin ön cephedeki çalışanlara daha fazla takdir yetkisi verdiği bir organizasyonda merkezi olmayan bir karar sürecini yansıtır. Bu doğrultuda ise yönetimin yetkilendirilmede bulunması ve bir organizasyonda güçlendirmeyi destekleyen bir ortam oluşturması gerekmektedir (Chiang ve Jang, 2008). Nitekim güçlendirme, çalışanların işlerini etkili bir şekilde yapmaları için daha fazla güç ve özerklik veren yönetim sistemini gerektirdiği için güçlendirilmiş çalışanların bu güç ve özerkliği müşterilerin ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verebilmek için kullanacaklarını söylemek mümkündür (Gazzoli vd., 2012). Coleman (1996) ise personeli güçlendirmenin başarılı bir şekilde uygulanması için her çalışanın bir fark yaratabileceğini, kişisel olarak yetkin ve değerli olduğunu hissettiği bir kültür oluşturmanın önemine vurgu yapmaktadır.

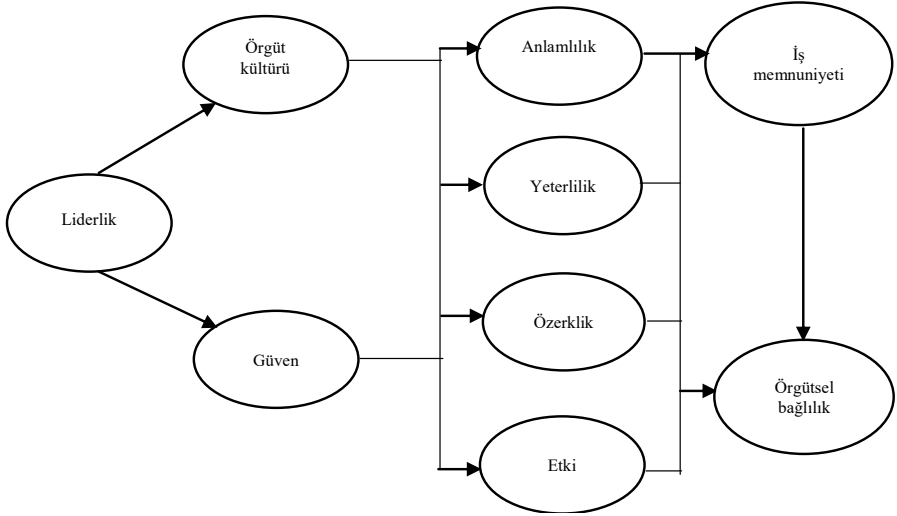
Özellikle turizm sektöründe müşterilerle birebir etkileşimde bulunan çalışanlar, müşteri memnuniyeti üzerinde önemli bir etkiye sahiptir (Alhelalat vd., 2017). Nitekim emek-yoğun bir özellik gösteren hizmet sektöründe müşteri memnuniyeti, öncelikli konulardan biridir (Kruja vd., 2016). Bu nedenle, hizmet sektörünün doğası da düşünüldüğünde, müşteri hizmetinin önemi ve müşteri beklentilerinin zaman kaybetmeden karşılanma gereksinimi güçlendirme kavramını incelemeyi kritik derecede önemli kılmaktadır (Ma vd., 2021). Bu bakış açısından yola çıkılarak, bu çalışmada mevcut literatüre dayanarak personeli güçlendirme kavramı, turizm işletmeleri açısından ele alınmakta ve kavramsallaştırılmaktadır. Bu çalışmanın turizm işletmesi yöneticilerine personeli güçlendirme uygulamaları, konuyu önemi ve olası sonuçları hakkında fikir vererek ilgili literatüre katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

2. Personeli Güçlendirme Kavramı

Güçlendirme, bireylerin karar verme üzerinde kontrol sahibi olduklarına dair inançlarını ifade etmektedir (Parker ve Price, 1994). Bununla bağlantılı olarak güçlendirme, çalışanları organizasyonun üst düzey yönetimi ile kararlar almaya teşvik etmeyi ve motive etmeyi ifade etmektedir (Manzoor vd., 2019). Bir diğer tanıma göre güçlendirme, örgüt üyeleri arasında öz-yeterlilik ile ilgili duyguları geliştirme sürecidir (Conger ve Kanungo, 1988). Diğer taraftan, personeli güçlendirme kavramı ise çalışanlara organizasyon adına karar vermeleri için güç ve yetki sağlamak olarak tanımlanmaktadır (Manzoor vd., 2019). Güçlendirme kavramı, yapısal ve motivasyonel olmak üzere iki boyutta ele alınmaktadır (Menon, 2001). Buna göre yapısal güçlendirme, bireylere gücün ve karar verme yetkisinin verilmesini ifade etmekte ve bu nedenle personelin güçlendirilmesi için karar verme yetkisinin hiyerarşide aşağıya doğru

inmesini ve çalışanlara organizasyonel sonuçları önemli ölçüde etkileme fırsatı verilmesini içermektedir (Menon, 2001).

Kanter (2008) yapıyı, çalışma ortamı olarak kavramsallaştırmakta ve fırsatlara erişim, bilgi, destek, işi yapmak için gereken kaynaklar, resmi güç ve gayri resmi gücün çalışanların tutum ve davranışlarını etkileme gücüne sahip olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre fırsat, meydan okuma duygusu, öğrenme, ilerleme ve öz-belirleyicilik ile ilgilidir. Bilgi, organizasyon içinde etkin bir şekilde çalışmak için gereken teknik bilgi ve uzmanlığı ifade etmektedir. Destek, meslektaşların, yöneticilerin ve astların geribildirimi ve yardımı anlamına gelmektedir. Kaynaklar, çalışanların örgütsel hedeflere ulaşmak için ihtiyaç duyulan zamana ve malzemelere erişim kapasitesini ifade etmektedir. Öte yandan resmi güç, çalışanların iş yerindeki konumundan kaynaklanırken, resmi olmayan güç, örgütsel hedeflere ulaşılmasına katkıda bulunan akran ilişkileriyle ilgilidir (Meng vd., 2015). Dolayısıyla bu güçlendirme yapılarına erişim, çalışanların özerklik hissini ve yeterlilik düzeylerini artırarak onların anlamlı bir şekilde çalışmasını sağlar.

Şekil 1: Psikolojik Güçlendirme (Chiang ve Jang, 2008)

Şekil 1, psikolojik güçlendirme alt boyutlarına etki eden örgütsel faktörleri ve bunun sonucundaki örgütsel sonuçları göstermektedir. Buna göre, psikolojik güçlendirme, çalışanların işe yönelik rollerine ilişkin psikolojik algıları ve tutumlarını yansıtmakta ve anlamlılık, yeterlilik, özerklik ve etki olmak üzere

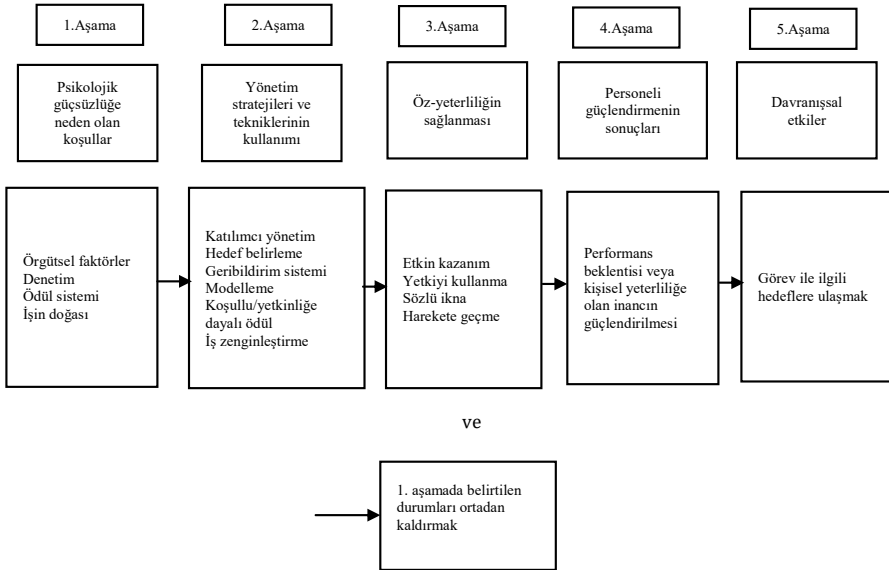
dört boyutta değerlendirilmektedir (Spreitzer, 1995). Buna göre anlamlılık, bir çalışanın kendi standartları ve idealleriyle ilgili değerlendirilen bir iş hedefinin veya amacının değerini yansıtmaktadır. Yetkinlik, bir çalışanın faaliyetleri gerçekleştirme konusunda yeteneklerine olan inancını ifade etmektedir. Özerklik, işyerindeki faaliyetler sırasında çalışanların süreçlerin başlatılması ve sürdürülmesi konusundaki özerkliğini ifade etmektedir. Son olarak, etki ise bir çalışanın işyerindeki stratejik, idari veya operasyonel sonuçları etkileyebilme becerisidir. Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere, güçlendirme çalışanlara işlerini yapmaları için daha fazla güç ve yetki veren bir yönetim sistemini gerektirmektedir (Gazzoli vd., 2012). Güçlendirme, aynı zamanda çalışanların rutin ve rutin olmayan durumlarda faaliyetleri yerine getirmeyi amaçlayan isteğe bağlı davranışlarda bulunmalarını da gerektirmektedir (Klidas vd., 2007).

3. Personeli Güçlendirme Süreci

Personeli güçlendirmenin giderek yaygın bir şekilde kullanılması ve bunun bireysel ve kurumsal performans üzerindeki etkisi, organizasyonların konuya daha fazla odaklanmasına neden olmuştur (Baird vd., 2020). Ayrıca günümüzün müşteri profili ve rekabet ortamı, hızlı ve esnek tepkiler gerektirmektedir. Bu durumda çalışanların müşteri ihtiyaçlarına hızlı yanıt vermesi ve harekete geçmeleri için personeli güçlendirmeye ihtiyaç duyulmaktadır (Coleman, 1996). Nitekim güçlendirmenin doğru bir şekilde uygulandığında, örgütsel değişim, çalışan katılımı ve müşteri memnuniyeti için güçlü bir araç olabileceği ifade edilmektedir (Cacioppe, 1998). Bu anlamda, personeli güçlendirme uygulamaları çalışanlara bilgi ve becerilerini kullanma fırsatı sunduğu, onları inisiyatif alma yönünde motive ettiği ve çalışanlar arasındaki iletişimi kolaylaştırdığı için örgütsel performansı da artırmaktadır (Yin vd., 2019). Benzer şekilde güçlendirme, çalışanlara gelişmiş kontrol sağlayarak hizmet sağlama sürecindeki belirsizliği azaltır, böylece müşteri memnuniyetinin yanı sıra hizmet performansının da artmasına neden olmaktadır (Ma vd., 2021).

Personeli güçlendirme sonucu, işler çalışanlar için daha önemli ve anlamlı hale gelerek çalışanlar görevlerine daha fazla odaklanmakta ve görevlerini yerine getirme konusunda öz-yeterlilik duygusuna sahip olmaktadır (Gazzoli vd., 2012). Çalışanların güçlendirme sayesinde işleri üzerinde sahip oldukları kontrol ve özerklik, görev yaptıkları organizasyona karşı daha fazla algılanan görev ve normatif bağlılık ile ilişkilendirilmektedir (Murray ve Holmes, 2021). Sonuç olarak, personeli güçlendirme organizasyonların başarısını belirlemede oldukça önemli bir unsur haline gelmiştir. Ayrıca, bilgi teknolojisinin gelişimiyle birlikte

örgütsel kademelerde değişimlerin yaşanması, yoğun rekabet ortamında müşteri beklentilerini daha hızlı karşılama zorunluluğu, eğitim seviyesiyle bağlantılı olarak beklentileri değişen çalışanların varlığı, hiyerarşiye dayanan emir-konuta zincirinin eskiden olduğu kadar baskın olmaması ve küreselleşmenin de etkisiyle sürekli gelişen dış çevreye uyum sağlama ihtiyacı gibi sebepler de organizasyonların personeli güçlendirme uygulamalarına yönelmelerine neden olmuştur (Koçel, 2005). Organizasyonlardaki personeli güçlendirme sürecinin aşamaları Şekil 2’de sunulmuştur.

Şekil 2: Güçlendirme Sürecinin Beş Aşaması (Conger ve Kanungo, 1988)

Şekil 2’de görüldüğü üzere, personeli güçlendirme süreci beş aşamadan oluşmaktadır. İlk aşama, çalışanlar arasında güçsüzlüğe neden olan örgütsel koşulların belirlenmesine yöneliktir. Bu aşama esasında ikinci aşamada yöneticiler tarafından güçlendirme stratejilerinin uygulanmasına yol açmaktadır. Belirtilen stratejilerin uygulanması, sadece personeli güçlendirmenin önünde engel teşkil eden bazı dış koşulların ortadan kaldırılmasını değil aynı zamanda üçüncü aşamada çalışanlara öz-yeterlilik sağlamayı da amaçlamaktadır. Bunun sonucu olarak, dördüncü aşamada çalışanlar kendilerini güçlenmiş hissetmekte ve beşinci aşamada ise personeli güçlendirmenin davranışsal etkileri ortaya çıkmaktadır (Conger ve Kanungo, 1988).

Diğer taraftan personelin güçlendirilebilmesi için karşılıklı örgütsel güven, eğitim, bilgi paylaşımı ve destekleyici liderlik tarzı olmak üzere dört ana örgütsel faktörün önemli olduğu belirtilmektedir (Lau, 2014). Karşılıklı güven olmadan güçlendirmenin etkili olamayacağını ifade eden Coleman (1996), güvenin bireyleri düşünmeye, denemeye ve gelişmeye teşvik ettiğini, organizasyonda güven oluşturmanın dinlemeyi, çalışanlara harekete geçmeden önce bu durumun kendilerini nasıl etkileyeceğini bildirmeyi gerektirdiğini ve sonuç olarak karşılıklı güvenin organizasyonlara rekabet avantajı sağlayabileceğini belirtmektedir. Eğitim, bir işi etkili bir şekilde yapabilmeyi öğretmek yararlı becerilerin, fikirlerin ve bilgilerin sağlanması olarak ifade edilmektedir (Manzoor vd., 2019). Lau (2014), eğitimin güçlendirme sürecinde önemli bir rol oynadığını ve çalışanların yeni beceriler öğrenmenin yanında aynı zamanda özgüvenlerini geliştirmeleri konusunda da etkili olabileceğini belirtmektedir. Öte yandan, bilgi paylaşımı sürecinde bir organizasyonun mali performansı, iş birimi sonuçları ve maliyetler hakkındaki bilgiler çalışanlara iletilmektedir (Yin vd., 2019). Güçlendirme, organizasyonlarda performans geribildirimine göre bilgi paylaşımını gerektirmektedir çünkü çalışanlar bilgi paylaşımı olmadan görevlerine yönelik sorumlu davranamazlar (Coleman, 1996). Son olarak, personeli güçlendirme sürecinde etkili olan faktörlerden bir diğeri liderliktir. Liderler, güçlendirme sürecinde çalışanları karar verme sürecine dâhil ederek katılımlarını teşvik ederler (Kruja vd., 2016). Dolayısıyla, liderler çalışanları kendilerini yönetmeye ve kendilerini güçlendirmeye teşvik ederler. Çalışanlar, hem karar alma sürecinde yetkiye sahip olduklarında hem de destekleyici lidere sahip olduklarında kendilerini güçlenmiş hissederler (Coleman, 1996).

3. Turizm İşletmelerinde Personeli Güçlendirme

Turizm ve konaklama bağlamında güçlendirme kavramı, çalışan ve müşteri arasındaki ilişkinin hizmetten konukseverliğe dönüştürülmesiyle nitelendirilir. Bu durumda güçlendirilmiş bir hizmet ortamı, stratejik olarak planlanmış tek taraflı bir ilişki eğilimindeyken, turizm ve konaklama bakış açısı müşteri ihtiyaçlarının dinlendiği ve cevap verildiği bir diyalogu teşvik etmektedir (Timmerman ve Lytle, 2007). Nitekim turizm ve konaklama endüstrisinde hizmet, insan etkileşiminin oldukça önemli olduğu bir sürece dayanır ve hizmet sunumu sırasında çalışanların müşterilere nasıl davrandığı ve iletişim kurduğu, müşterilerin hizmete yönelik geliştirdikleri algılar üzerinde oldukça önemli bir etkiye sahiptir (Kanjanakan vd., 2023). Güçlendirme aynı zamanda ön cephe servis çalışanlarının hizmet sunumu sırasındaki sorunları yönetmelerini

sağlayan bir strateji olarak da görülmektedir (Motamarri vd., 2020). Güçlendirme yoluyla çalışanlara sağlanan yetki ve kontrol, onların kendileri ve organizasyonları hakkında olumlu inançlara sahip olmalarını ve görevleri için daha fazla çaba göstermelerini sağlar (Kanjanakan vd., 2023). Özellikle konaklama işletmelerinde hizmet standartlarını karşılamak için çalışanları ek sorumlulukları kabul etmeye ve daha özerk olmaya teşvik etmenin, kurumsal etkinliği artırmanın ve müşterileri memnun etmenin en iyi yollarından biri olduğu ifade edilmektedir (Chiang ve Jang, 2008).

Ottenbacher vd. (2006), hizmet sektöründe personelin güçlendirilmesinin neredeyse bir zorunluluk olduğunu ifade etmekte ve çalışanların müşterilerin taleplerine etkili bir şekilde yanıt verebilmek için esnekliğe ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumda, yöneticilerin birebir müşterilerle ilgilenmek yerine, müşterilerin ihtiyaçlarını ve sorunlarını ele almaları için çalışanları güçlendirmek, müşterileri memnun etmenin yollarından biri olarak değerlendirilmektedir (Chiang ve Jang, 2008). Bununla birlikte, hizmet sektöründe personelin güçlendirilmesi için yönetimin tutumu ve desteği oldukça önemlidir. Bu anlamda, hizmet yöneticileri, ön cephe çalışanlarının hizmet sunumu sırasında karşılaştıkları zorlukları ve sorunları yapıcı bir şekilde yönetmelerine yardımcı olabilir, özellikle güçlendirilmiş çalışanların şikayetlerini dile getirmelerini sağlayan bir ortam oluşturabilir ve onlara müşteri sorunlarıyla başa çıkmak yapıcı çözümler bulma konusunda fırsatlar sunabilirler (Bani-Melhem vd., 2020).

Diğer taraftan personeli güçlendirmenin sağladığı birtakım faydalar da bulunmaktadır. Chiang ve Jang (2008), çalışanların güçlendirme yoluyla karar alma sürecine dâhil olduklarını, bilgi paylaştıklarını ve daha fazla sorumluluk üstlendiklerini hissettiklerinde işlerinden daha fazla tatmin olacaklarını savunmaktadır. Yüksek psikolojik güçlendirmeye sahip çalışanlar daha fazla özerkliğe, yetkinliğe ve etkiye sahip oldukları için bu durum hizmet kalitesini artırmak için yeni fikirler geliştirmelerine de yardımcı olmaktadır (Luoh vd., 2014). Ayrıca güçlendirilmiş çalışanların içsel olarak motive olma olasılıkları daha yüksek olduğundan, bu durum onları daha fazla çaba sarf etmeye ve risk almaya teşvik ederek performanslarını olumlu etkilemektedir (Afsar vd., 2017). Güçlendirme çalışanların kurumları tarafından kendilerine güvenildiğini ve saygı duyulduğunu hissetmelerini sağladığından, servis çalışanlarını görevlerini yerine getirme konusunda harekete geçirmekte ve yüksek bir benlik saygısına sahip olmalarını sağlamaktadır (Ma vd., 2021). Güçlendirilmiş çalışanlar, yöneticileriyle açık iletişim kurdukları için yöneticiler çalışanların ihtiyaç

duyduğu becerilerin farkında olmakta ve gerekli eğitimleri düzenleyebilmekte ve bu durum çalışanların ihtiyaç duyduklarında vakit kaybetmeden yeni beceriler edinebilmelerini sağlamaktadır (Tretiakov vd., 2023). Yapılan çalışmalarda da, personeli güçlendirmenin iş tatmini (Chiang ve Jang, 2008; He vd., 2010), yüksek hizmet kalitesi (Corsun ve Enz, 1999), örgütsel bağlılık (Chang vd., 2009), iş performansı (Baird vd., 2020) ve azalan işten ayrılma niyeti (Chang vd., 2009) ile pozitif ilişkili olduğu belirlenmiştir.

4. Turizm İşletmelerinde Personeli Güçlendirme Uygulamaları

Güçlendirme uygulamaları özellikle turizm alanında uygundur. Turizm ortamı, müşterilerin özel ihtiyaç ve isteklerinin olduğu ve hizmet aksaklıklarının yaşanabildiği bir ortamdır. Bu gibi durumlarda ön cephe çalışanları harekete geçmek için yeterince yetkilendirilmişlerse sorunu kararlı bir şekilde çözüme imkânı doğacaktır (Timmerman ve Lytle, 2007). Konaklama endüstrisinde çalışanların güçlendirilmesi genellikle iyileştirilmiş hizmet kalitesi ve rekabet avantajı elde etmekle ilişkilendirilmektedir (Lashley ve McGoldrick, 1994). Çünkü güçlendirilmiş çalışanlar, mükemmel müşteri hizmeti sağlamak için gerekli olanı yapar. Tüm çalışanların bu hizmeti verebilmesi için müşteri ihtiyaçlarına cevap verebilmesi, problem çözebilmesi, yaratıcı düşünebilmesi ve gerektiğinde esneklik sağlayabilmesi için organizasyon desteği gereklidir (Cacioppe, 1998). Diğer taraftan, Manzoor vd. (2019) personeli güçlendirme uygulamaları kapsamında, organizasyonların çalışanların sorunlarını dikkate alarak, bunları belirleyerek tekrar gözden geçirmesi gerektiğini ve bir çalışanın doğru bir şekilde takdir edilebilmesi için teşekkür yönetiminin başlatılması gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda, organizasyonlar istenilen hedefe ulaşmak için çalışanın çabasını ödül sistemi yoluyla teşvik etmeli ve motive etmelidir.

Güçlendirme uygulamaları kapsamında Accor otel grubunda güçlendirme, kalite çemberlerinin kullanımını açıklamak, Hilton otellerinde departman hizmet standartlarının oluşturulmasında çalışanların katılımını sağlamak ve Harvester restoranlarında yarı özerk çalışma grupları ve yönetim kademelerinin kaldırılması gibi örneklerle açıklanmaktadır (Lashley ve McGoldrick, 1994). Diğer taraftan katılımcı karar verme personeli güçlendirmede önemli bir yere sahiptir fakat çalışanların karar verme sürecine katılımının da belirli dereceleri bulunmaktadır. Örneğin, Ritz Carlton otelinde bir Bellboy veya Doorman, herhangi bir müşteri sorununu çözmek için 2000\$'a kadar harcama yapma yetkisiyle güçlendirilmiştir (Jarrar ve Zairi, 2002). Personeli güçlendirme

sürecinde uygun işe alım ve seçim ile Scott oteldeki gibi devam eden eğitim programları gerekli olabilmektedir (Lashley ve McGoldrick, 1994). Buna göre Scott oteldeki personeli güçlendirme eğitimlerinin ana hedefi, personeli müşterilerin konaklama sürecine onların bakış açısıyla bakmaya teşvik etmek ve bireysel olarak müşterilerin mümkün olduğunca mükemmel bir zaman geçirmelerini sağlamakla sorumlu olduklarını yeniden teyit etmektir.

Konaklama sektöründe, bir operasyonun başarısı için en önemli kaynaklardan biri insan yeteneğidir (Murray ve Holmes, 2021). Bu anlamda, Harvester restoranları personeli güçlendirme uygulamalarına bir diğer örnektir. Burada çalışanlar normalde yönetimin sorumluluğu olan organizasyonel görevleri üstlenmeleri konusunda cesaretlendirilir. Böylece, çalışanlar kendi aralarında iş dağılımlarını koordine eder, yeni üyeler seçip eğitir, iş rotalarını düzenler, restoran satış performansını takip eder ve kendi vardiya koordinatörlerini belirlerler (Lashley ve McGoldrick, 1994). Hizmet sunumunda güçlendirme yaklaşımı kullanarak başarılı olan bir diğer kuruluş, Batı Avustralya'nın Perth kentindeki Burswood oteldir (Cacioppe, 1998). Burswood oteli güçlendirme programını, tüm çalışanlara, ön cephe çalışanlarına ve yöneticilere mükemmel müşteri hizmeti, çalışan memnuniyeti ve örgütsel başarıya götüren karar alma ve eylemde bulunma yetkisi verme yeteneği ve yetkisi verme süreci olarak tanımlamıştır. Yani Burswood otelinin personeli güçlendirme yaklaşımı, onları karar alma sürecine dâhil etme ve bu yönde eğitimler düzenleme şeklindedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmanın temel amacı, personeli güçlendirme kavramının turizm işletmeleri açısından ele alınarak ve ilgili literatüre dayanarak tartışılmasıdır. Bu kapsamda personeli güçlendirme kavramı, organizasyonların olumlu iş sonuçlarına ulaşmalarını sağlayan önemli bir strateji ve insan kaynakları uygulamalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle turizm işletmeleri gibi çalışanların müşterilerle birebir etkileşim içerisinde olduğu bir endüstride, personeli güçlendirmenin neredeyse bir zorunluluk haline geldiği belirlenmiştir. Nitekim personeli güçlendirme kavramı, hizmet sektöründe müşteri taleplerine hızlı yanıt verebilmek ve çözümler sunabilmek adına önemli bir strateji olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca ilgili literatüre dayanarak personeli güçlendirmenin iş tatmini, yüksek hizmet kalitesi, iş performansı ve örgütsel bağlılık gibi birçok olumlu iş sonuçları sağladığı elde edilen sonuçlar arasındadır.

Diğer taraftan, personeli güçlendirmenin organizasyonlarda etkili bir şekilde uygulanabilmesi için örgütsel güven, eğitim, bilgi paylaşımı ve destekleyici

liderlik tarzı olmak üzere birtakım örgütsel faktörler bulunmaktadır (Lau, 2014). Bu anlamda turizm işletmelerinde personeli güçlendirme kapsamında karşılıklı güvene dayalı bir örgüt kültürünün oluşturulması gerektiği önerilebilir. Özellikle hizmet sektörünün emek-yoğun özelliği ve takım çalışmasının önemi dikkate alındığına, sektörde güvene dayalı bir ortam oluşturulmasının hem çalışanların performansları üzerinde olumlu etki oluşturacağı hem de güçlendirme uygulamalarını kolaylaştıracağı söylenebilir (Coleman, 1996). Ayrıca, destekleyici liderlik çalışanlarda güven oluşturmak, karar vermeyi ve özerkliği teşvik eden bir örgüt kültürü oluşturmak için ön koşuldur (Chiang ve Jang, 2008). Bu doğrultuda, konaklama ve turizm işletmelerinde hizmetin soyut olması, üretim ve tüketimin eşzamanlı olması gibi kendine özgü doğasından dolayı bu işletmelerde yönetimin kaygısı çalışanları kontrol etmek ve izlemek yerine onları teşvik etmek ve desteklemek olmalıdır (Lin ve Ling, 2021). Dolayısıyla, liderlerin çalışanları yetkilendirmesi, bu süreçte onları motive etmesi ve destekleyici davranış tarzı sergilemesi turizm ve konaklama işletmelerinde personeli güçlendirme uygulamalarını kolaylaştırıcı bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Güçlendirme, performans geri bildirimine göre bilgi paylaşımını ve öz denetimi içeren kurumsal öğrenmeye vurgu yapıldığında en iyi şekilde uygulanmaktadır (Coleman, 1996). Hizmet sektöründe çalışanların bağımsız kararlara ve eylemlere etkili bir şekilde katılmalarını sağlamada etigim önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Klidas vd., 2007). Bu doğrultuda, turizm ve konaklama işletme yöneticilerinin personeli güçlendirme konusunda eğitim programları hazırlamaları ve çalışanları eğitimler yoluyla bilinçlendirmeleri önerilebilir. Nitekim daha yüksek algılanan beceri ve bilgi düzeyine sahip çalışanlar diğerlerine karşı daha az yükümlülük hissederek kendi yeteneklerine daha fazla güven duyarlar (Murray ve Holmes, 2021). Bu durumun da personeli güçlendirme uygulamalarını kolaylaştırıcı bir etken olduğu söylenebilir. Bunun yanında, konaklama ve turizm işletmeleri gibi insan etkileşiminin oldukça yoğun olduğu bir sektörde çalışanlar arasında ve aynı zamanda yöneticiler tarafından çalışanların performansına yönelik yapılan bilgi paylaşımı hem hizmet kalitesini artırma hem de çalışanların motivasyonlarını artırma yoluyla personeli güçlendirme sürecine katkıda bulunabilir. Sonuç olarak, turizm ve konaklama işletmesi yöneticilerinin organizasyonda çalışanların yetkilendirme düzeyini artırma konusunda çaba göstermeleri, karar alma sürecinde işbirliği sağlamaları, çalışanların kendi görev dağılımlarını belirlemelerine izin vermeleri, çalışanların yeteneklerini geliştirmelerini sağlayan eğitimler düzenlemeleri, buna uygun bir

örgüt kültürü oluşturmaları ve bu süreçte çalışanları destekleyici bir davranış tarzına sahip olmaları önerilebilir.

Turizm işletmelerinde personeli güçlendirme konusunda gelecekte yapılacak çalışmalarda konuya farklı bir bakış açısı geliştirmek adına organizasyonlarda personeli güçlendirme konusunda ne tür uygulamalara ihtiyaç duyulduğunu belirlemek amacıyla nitel araştırma yöntemi kullanılarak turizm işletmesi yöneticileri ve çalışanlarıyla karşılaştırmalı bir çalışma yapılması önerilebilir. Böylece, elde edilen bulgular mevcut literatürle karşılaştırılabilir ve uzun bir süredir gündemde olan personeli güçlendirme konusunda ihtiyaç duyulan uygulamaların yıllar içindeki olası değişimi ortaya koyulabilir. Böyle bir çalışmanın özellikle günümüzde gelişen teknolojilerin de etkisiyle mevcut personeli güçlendirme uygulamaları ile kıyaslandığında günümüzde ihtiyaç duyulan uygulamaların ne tür bir değişikliğe uğradığını saptamak ve günümüzde etkili olan personeli güçlendirme uygulamalarını belirlemek açısından da önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

Afsar, B., Badir, Y.F., Saeed, B.B., & Hafeez, S. (2017). Transformational and transactional leadership and employee's entrepreneurial behavior in knowledge – intensive industries. *The International Journal of Human Resource Management*, 28(2), 307-332.

Alhelalat, J.A., Habiballah, M.M.A., & Twaissi, N.M. (2017). The impact of personal and functional aspects of restaurant employee service behaviour on customer satisfaction. *International Journal of Hospitality Management*, 66, 46-53.

Baird, K., A. Tung, & S. Su. (2020). Employee empowerment, performance appraisal quality and performance. *Journal of Management Control*, 31,451-474.

Bani-Melhem, S., Quratulain, S., & Al-Hawari, M.A. (2020). Customer incivility and frontline employees' revenge intentions: interaction effects of employee empowerment and turnover intentions. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 29(4), 450-470.

Cacioppe, R. (1998). Structured empowerment: An award-winning program at the Burswood Resort Hotel. *Leadership & Organization Development Journal*, 19(5), 264-74.

Castro-Casal, C., Vila-Vázquez, G., & Pardo-Gayoso, Á. (2019). Sustaining affective commitment and extra-role service among hospitality employees:

interactive effect of empowerment and service training. *Sustainability*, 11(15), 4092.

Chang, C. H., Johnson, R. E., & Lord, R. G. (2009). Moving beyond discrepancies: The importance of velocity as a predictor of satisfaction and motivation. *Human Performance*, 23(1), 58-80.

Chiang, C.F., & Jang, S. (2008). The antecedents and consequences of psychological empowerment: The case of Taiwan's hotel companies. *Journal of Hospitality and Tourism Research*, 32(1), 40-61.

Coleman, H.J. (1996). Why employee empowerment is not just a fad. *Leadership & Organization Development Journal*, 17(4), 29-36.

Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *The Academy of Management Review*, 13, 471-482.

Corsun, D., & Enz, C. (1999). Predicting psychological empowerment among service workers: The effect of support-based relationships. *Human Relations*, 52(2), 205-224.

Gazzoli, G., Hancer, M., & Park, Y. (2012). Employee empowerment and customer orientation: Effects on workers' attitudes in restaurant organizations. *International Journal of Hospitality & Tourism Administration*, 13 (1), 1-25.

He, P., Murrmann, S.K., & Perdue, R.R. (2010). An investigation of the relationships among employee empowerment, employee-perceived service quality, and employee job satisfaction in a US hospitality organization. *Journal of Foodservice Business Research*, 13(1), 36-50.

Jarrar, Y.F., & Zairi, M. (2002). Employee empowerment- A UK survey of trends and best practices. *Managerial Auditing Journal*, 17(5), 266- 271.

Kanjanakan, P., Wang, P.Q., & Kim, P.B. (2023). The empowering, the empowered, and the empowerment disparity: A multilevel analysis of the integrated model of employee empowerment. *Tourism Management*, 94,104635.

Kanter, R. M. (2008). *Men and women of the corporation: New edition. Basic Book.*

Klidas, A., van den Berg, P.T., & Wilderom, C.P.M. (2007). Managing employee empowerment in luxury hotels in Europe. *International Journal of Service Industry Management*, 18(1), 70-88.

Koçel, T. (2005). İşletme yöneticiliği. Arıkan Yayınevi.

Kruja, D., Ha, H., Drishti, E., & Oelfke, T. (2016). Empowerment in the hospitality industry in the United States. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 25(1), 25-48.

Lashley, C., & McGoldrick, J. (1994). The limits of empowerment a critical assessment of human resource strategy for hospitality operations. *Empowerment in Organizations*, 2(3), 25-38.

Lau, E.K.W. (2014). Antecedents of empowerment and commitment to service quality in the Chinese hotel industry. In L. Uden, D. Fuenzaliza Oshee, I.H. Ting, & Liberona, D. (Eds), *Knowledge management in organizations* (pp. 90-98). Springer.

Lin, M., & Ling, Q. (2021). The role of top-level supportive leadership: A multilevel, trickle-down, moderating effects test in Chinese hospitality and tourism firms. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 46, 104-113.

Luoh, H., Tsaur, S., & Tang, Y. (2014). Empowering employees: job standardization and innovative behavior. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 26(7), 1100-1117.

Ma, E., Zhang, Y., Xu, F.Z., Wang, D., & Kim, M.S. (2021). Feeling empowered and doing good? A psychological mechanism of empowerment, self-esteem, perceived trust, and OCBs. *Tourism Management*, 87, 104356

Manzoor, F., Wei, L., Bányai, T., Nurunnabi, M., & Subhan, Q.A. (2019). An examination of sustainable HRM practices on job performance: an application of training as a moderator. *Sustainability*, 11(8), 2263.

Meng, L., Liu, Y., Liu, H., Hu, Y., Yang, J., Liu, J. (2015). Relationships among structural empowerment, psychological empowerment, intent to stay and burnout in nursing field in mainland China based on a cross-sectional questionnaire research. *International Journal of Nursing Practice*, 21(3), 303-312.

Menon, S. T. (2001). Employee empowerment: An integrative psychological approach. *Applied Psychology*, 50, 153-180.

Motamarri, S., Akter, S., & Yanamandram, V. (2020). Frontline employee empowerment: Scale development and validation using Confirmatory Composite Analysis. *International Journal of Information Management*, 54, 102177.

Murray, W. C., & Holmes, M. R. (2021). Impacts of employee empowerment and organizational commitment on workforce sustainability. *Sustainability*, 13, 1-14.

Ottenbacher, M., Gnoth, J., & Jones, P. (2006). Identifying determinants of success in development of new high-contact services: Insights from the hospitality industry. *International Journal of Service Industry Management*, 17(4), 344-363.

Parker, L.E., & Price, R.H. (1994). Empowered managers and empowered workers: The effects of managerial support and managerial perceived control on workers' sense of control over decision-making. *Human Relations*, 47(8), 911-928.

Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *The Academy of Management Journal*, 38, 1442-1465.

Timmerman, E.J., & Lytle, S.R. (2007). Exercises in tourism empowerment practice. *International Journal of Culture, Tourism and Hospitality Research*, 1(4), 273-280.

Tretiakov, A., Jurado, T., & Bensemann, J. (2023). Employee empowerment and HR flexibility in information technology SMEs. *Journal of Computer Information Systems*. <https://doi.org/10.1080/08874417.2022.2158962>

Yin, Y., Wang, Y., & Lu, Y. (2019). Antecedents and outcomes of employee empowerment practices: A theoretical extension with empirical evidence. *Human Resource Management Journal*, 29, 1-21.

BÖLÜM XII

YENİDEN KONUMLANDIRMA ÖRNEĞİ OLARAK MARLBORO REKLAMLARININ GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ

*Semiotic Analysis of Marlboro Advertisements as an Example of
Repositioning*

Eda ER

*(Dr. Öğretim Üyesi.), Ege Üniversitesi, Güzel Sanatlar,
Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Görsel İletişim Tasarımı Bölümü,
E-mail: eda.er@ege.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-6366-3301*

1. Giriş:

Reklam üretimi, içinde faaliyet gösterilen toplumsal yapıdan bağımsız düşünülemez bir süreci içermektedir. Toplumsal yapılar dinamik olarak işleyen bir oluşum içinde varlık göstermektedir. Bu yapı pek çok öğeyi içermektedir. Ekonomi bu öğelerden biridir ve reklam da bu alan içinde işlev gören bir araçtır. Toplumsal yapının dinamikleriyle doğrudan bağlantı içerisinde olan işletmeler, bu yapıdaki değişim ve dönüşümlerden etkilenmektedir. İşletmelerin bireylere ulaşmasındaki en önemli araçlardan biri olan reklamlar da bu etki doğrultusunda biçimlenmektedir.

Aynı kategori içinde yer alan tüketim nesnelere çokluğu ve birbirlerine göre farklılıklarının azlığı, tüketicilerin satın alma tercihlerini etkileyebilmek için yaratıcı ve dikkat çekici reklamların üretilmesini zorunlu kılmaktadır. Reklamcılık tarihi boyunca tüketiciyi ikna etmek amacıyla mesajların üretim sürecinde farklı stratejilerin ve yaratıcı yaklaşımların uygulandığı görülmektedir. Reklamların daha etkili olması için hangi strateji ile üretileceği ve hangi yaratıcı tercihlerin yapılacağı ürünün kategorisine ve işletmenin hedeflerine göre değişmektedir.

Reklamın başarısı için yaratıcı stratejiler belirlenmeden önce araştırma sürecinde sorulan tüm soruların titizlikle yanıtlanması ve işletme hedefleriyle uyumun sağlanması çok önemlidir. Çünkü ancak yapılan analizler sonucunda elde edilen verilere dayanarak rekabetçi pazar yapısı içinde kendini konumlandırmaya çalışan işletmelerin, bütünlüklü bir pazarlama stratejisi ve reklam kampanyası hazırlaması mümkün olmaktadır. Nitekim “hiçbir reklam tek başına ayakta duracak kadar güçlü değildir. Gerçek anlamda, satış mesajınızı ileten ve marka imajınızı oluşturan, pazarlama ve reklamlarınızın bütünlüğüdür” (Lance ve Woll, 2006: 134). Bu nedenle reklamın etkinliğinin sürdürülmesi ve akılda kalıcılığının sağlanması için kampanya dâhilinde hazırlanan tüm tutundurma faaliyetlerinin birbiriyle uyumlu olmasına özen gösterilmelidir. Bu amaçla reklam stratejisi işletmenin hedefleri ile tutarlı bir şekilde seçilmeli ve uygulanmalıdır.

Başarılı bir reklam stratejisi bütünlüklü bir planlamayı içermelidir. Bu bütünlük içerisinde sürecin başı kadar sonunda ulaşılan hedefin de analiz edilmek üzere ele alınması gerekmektedir. Dolayısıyla etkin bir reklam stratejisi için reklamların yayınlanmasından sonraki süreçler de mutlaka dikkate alınmalıdır. Bu nedenle bir reklam kampanyası sürecinin en sonunda, varılan sonuca ilişkin bir değerlendirme yapılması zorunluluğu bulunmaktadır. Değerlendirme aşamasında, başlangıçta ulaşılmak istenen hedeflere ne ölçüde ulaşıldığı karşılaştırılarak, alınan kararların ve yapılan uygulamaların yeterliliği ortaya konmaktadır. Bu sürecin sonunda istenilen amaca ulaşılması durumunda başarılı bir reklam kampanyasının yürütülmüş olduğu sonucuna varılmaktadır. Aksi takdirde ise eksikliklerin ve hataların nerede olduğuna ilişkin bir öz eleştiri yapılması gerekmektedir. Bu gibi durumlarda, başarısızlığın nedenleri analiz edilmeli ve gerekirse reklam stratejisi değiştirilmelidir.

Reklam stratejilerinde değişiklik yapılması gereken durumlardan biri markaların konumlandırılmasına yönelik olarak oluşabilmektedir. Kimi zaman markaların tüketicilerin gözünde yaratmak istedikleri imaj, tüketicilerin satın alma eyleminde bulunmalarını sağlamakta yeteriz kalabilmektedir. O zaman markalar, reklamlarla konumlandırma stratejilerinde revizyona gitme kararı vererek yeniden konumlandırma çalışmaları yapmaya yönelmektedirler.

Çalışmanın literatür kısmında yaratıcı bir reklam stratejisi olarak yeniden konumlandırma kavramına değinilmiştir. Ardından sigara pazarında var olan imajını değiştirme amacıyla radikal bir yeniden konumlandırma uygulaması gerçekleştiren Marlboro sigarasının bu stratejisi ele alınmıştır. Bu kapsamda, yeniden konumlandırma amacıyla üretilen Marlboro reklamlarının tüketiciler

nezdinde markaya yönelik nasıl bir imaj yaratılmasına hizmet ettiğinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu amaçla, yeniden konumlandırma ile yaratılan imajı değerlendirebilmek için ilk konumlandırma ve yeniden konumlandırma dönemlerinde üretilen reklamlar, anlatı yapısını ortaya koymak üzere göstergebilimsel çözümleme yöntemiyle incelenmiştir.

2. Yaratıcı Bir Reklam Stratejisi Olarak Yeniden Konumlandırma:

Reklamlar, ürün ya da hizmet hakkında bilgiler vermenin yanı sıra ona simgesel anlamlar yüklemekte ve ürünle tüketici arasında ortak bir nokta bulup onun üzerinden bir bağ kurarak ürünün tüketilmesini arttırmayı hedeflemektedir (Kaya, 2018: 99). Dolayısıyla reklamlarda kullanılan strateji ve uygulamalarla markaların bilinirlik, tanınırlık, imaj, kişilik ve kimlik kazanması ve hedef kitlelerin etkilenmesi sağlanmaktadır (Tan, 2017: 1). Böylelikle reklamlar, ürünün ya da hizmetin sunduğu ve rekabet ortamında ürünü ya da hizmeti öne çıkaran faydaları vurgulayarak tüketicilerin zihninde markaya yönelik bir imaj yaratmaya ve satın alma davranışında bulunmaları yönünde onları motive etmeye hizmet etmektedir. Bunun gerçekleşmesi doğru konumlandırma yapılmasına, bu da reklam mesajının marka kimliği ve imajı ile bütünlük oluşturacak şekilde uyumlu olmasına bağlıdır.

Bir ürün fikrinin ortaya atılmasından pazara sunulmasına kadar geçen tüm süreç, konumlandırmanın merkezi bir kavram olmasını gerektirmektedir. Bir markanın konumlandırılmasının geliştirilmesi, tüm paydaşları etkilediği ve uzun vadede satışlar üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olduğu için merkezi bir karardır. Konumlandırmanın rolü, hedef kitleyi belirleyen ve satın alma niyetini etkileyen marka kimliği ile bağlantılıdır (Billah ve Khan, 2018: 161). Bir başka deyişle, konumlandırma kavramı marka kimliği ile simbiyotik bir ilişki içerisindedir.

Marka kimliği, markayı pazara ve tüketicilere tanıtan unsurları (logo, ambalaj, vb.) içeren, onu biricik kılarak pazardaki diğer rakiplerinden ayrışmasını sağlayan ve işletme tarafından oluşturulan bir kavramdır. Müşterinin markayı kullanma deneyimi sonucunda markaya yönelik oluşturduğu fikirlerin tümü ise marka imajı kavramını tanımlamaktadır. Markanın adı anıldığında tüketicinin zihninde ortaya çıkan çağrışımlar ile ilgili olan marka imajı, sembolik bir anlamlar bütünüdür. Bu sembolik anlamlar genellikle duygusal tatminler etrafında örülmektedir. Bir ürünün tüketimine ilişkin karar verme sürecinde, tüketicilerin ürünün markasına yönelik bu duygu ve düşünceleri, yönlendirici bir unsur olmaktadır. Dolayısıyla iyi bir marka imajı, ürünün tüketimini destekleyecek en

önemli belirleyicidir. Bu nedenle sunulan marka kimliği ile hedeflenen marka imajı arasındaki ilişkiyi doğru kurmak ve bu ilişkiyi yansıtacak şekilde reklam konumlandırma stratejisini bunlarla uyumlu ve işletmenin hedefleriyle bağlantılı olarak oluşturmak pazarda rakiplerden sıyrılmanın ve başarıya ulaşmanın en önemli yoludur. Armstrong ve Kotler'in (2016: 53) de belirttiği gibi, bir şirket öncelikle marka kimliğine ve marka imajına uygun bir konum seçmeli ve ardından bu konumu hedef tüketicilere sunmak ve iletmek için güçlü adımlar atmalıdır. Şirketin tüm pazarlama programı seçilen konumlandırma stratejisini desteklemelidir.

Tüketicilerin markayı algılama biçimlerini aktif olarak yönetme sürecini tanımlayan 'konumlandırma stratejisi'; hedef kitlenin markanın ne yaptığını, kendileri için ne anlama geldiğini anlaması ve markaya değer atfetmesi için etkili ve uygulanabilir konumlar elde etmekle ilgilenilmesine ilişkin süreçleri tanımlamaktadır. Özellikle rekabet yoğunluğunun arttığı ve alıcıların daha fazla seçeneğe sahip olduğu pazarlarda, bir ürünün somut ve soyut değerlerinin tanımlanıp anlaşılmasının sağlanması oldukça önemlidir. Bu nedenle konumlandırma stratejisi ile üretilen yaratıcı reklam mesajlarının hedef kitlenin dikkatini çekerek onların zihinlerini meşgul etmesi gerekmektedir. Böylelikle markanın/ürünün/hizmetin ne anlama geldiği, benzerlerinden nasıl farklılaştığı tüketici tarafından anlaşılabilir zihinlerinde konumlandırma yapılması gerçekleştirilebilmektedir (Fill, 2013: 147-150). Dolayısıyla markaların "bir markayı müşteriler tarafından hem ilgili hem de tatminkarlıkla istenilen büyüklüklerde farklı konuma getirme"ye (Zengin ve Çevrimkaya, 2020: 611) dönük hedefleri noktasında adım atılmış olmaktadır. Marka konumlandırma sürecinde temel amaç, reklam mesajları ile tüketicinin zihninde etkileyici bir marka imajı yaratılmasını sağlamaktır. Bu ana amaç markaların pazar içindeki yaşam eğrisine bağlı olarak iki farklı şekilde ayrışabilmektedir: Pazara yeni giren markalar açısından güçlü bir konum geliştirmek veya halihazırda pazarda yer alan ancak herhangi bir hususta değişime gitme ihtiyacı duyan markalar açısından bu konudaki bilgilendirmeyi net bir şekilde yaparak tüketici zihninde yeniden konumlandırmayı sağlamak.

Firmalar zaman içinde büyümekte, gelişmekte, dönüşmekte veya yeniden canlanmaktadır. Bu nedenle işletmeler, ilk etapta yaratılan marka itibarını kaybetmemek için, markanın zaman içindeki gelişimini, büyümesini ve yeniden konumlandırılmasını yönetmeye en az satışları artırmaya gösterdikleri özen kadar önem vermek zorundadırlar (Nissim, 2008: 6). Kimi zaman markanın şekillendirilmesinde yer değiştirme, güncelliğini kaybetme, sınırlı pazar çekiciliği

ve reklam konumlandırmasının gelişmiş olmaması gibi bazı olumsuz faktörler nedeniyle, kalıcı bir rekabetçi marka oluşturmak için genel marka stratejisine dayanması gereken bir dönüşüme ihtiyaç duyulabilmektedir (Xiao ve Teng, 2015: 271). Bu dönüşüme yönelik olarak ortaya çıkan yeniden konumlandırmanın varlık nedeni başlangıçta rekabetle başa çıkmak iken günümüzde buna birçok ürünü saran hızlı teknolojik değişimin ve yarattığı etkilerin üstesinden gelme amacı da eklenmiştir (Trout ve Rivkins, 2010: 2). İşletmelerin yeniden konumlandırma nedenlerini Temporal (2010) genel olarak sekiz başlık altında kategorize etmektedir: ‘Kötü, lekelenmiş, modası geçmiş veya tutarsız imaj’ (sahip olunan imajın işletmenin artık arzu ettiği gibi olmaması); ‘zayıf imaj’ (bireylerin şirket hakkındaki algılarının net olmaması); ‘hedefte değişiklik’ (hedef kitlenin ya da onların ihtiyaç ve isteklerinin değişmesi); ‘stratejik yönde bir değişiklik’ (özellikle bir ürünün içinde bulunduğu kategorinin çok kalabalıklaşması sonucunda bir kategoriden başka bir kategoriye geçme ihtiyacının duyulması); ‘yeni veya yeniden canlandırılmış kurumsal kişilik/kimlik’ (yeni fırsatlardan yararlanmak için işletmelerin kimliklerini yeni bir logo, isim değişikliği, yeni bir yapı ve yeni bir kişilik ile tamamen değiştirmesi); ‘rakip konumlandırmasında değişim’ (rakiplerin konumlandırmasının markanınkine yaklaşması nedeniyle markanın yeniden konumlandırmaya gitme ihtiyacının doğması); ‘ciddi bir olay’ (ani ve beklenmedik kriz gibi önemli durumlarda markanın imajının başarısızlıkla bağdaştırılmasının önlenmesi zorunluluğunun oluşması); ‘kayıp değerlerin yeniden keşfi’ (tüketicilerin markayı kanıksaması ile birlikte satışların durgunlaşması veya kötüleşmesi durumlarında geçmiş değerlere yönelik nostalji uyandırarak dikkat çekme gerekliliğinin ortaya çıkması) (s.66-76). Görüldüğü üzere zaman içinde teknolojide yaşanan hızlı gelişmeler, tüketici davranışlarındaki çabuk ve beklenmedik değişimler, küresel ekonomik düzende giderek artan rekabet ve yaratıcı çalışmaları yürüten ekipler arasındaki çekişmenin artması gibi farklı etkenler nedeniyle, işletmeler bazı dönemlerde ürün/hizmet ya da markalarını yeniden konumlandırma gereksinimiyle karşı karşıya kalabilmektedirler. Böyle durumlarda işletmeler ürünün içeriğini (formül yapısındaki yenilikler gibi), fiziksel özelliklerini (ambalajı gibi), kullanımını (çamaşır sularının ev temizliğinde de kullanılmaya başlaması gibi) ya da imajını (elit kesimden halka hitap eden markaya dönüşmek gibi) değiştirerek yeniden konumlandırma stratejilerini uygulamaktadırlar. Bu tür durumların yarattığı zorunluluk nedeniyle, yeniden konumlandırma bir gereklilik olarak ortaya çıkmaktadır (Kocabaş ve Elden, 1997: 105-113). Bu noktada önemli olan, zorunlu bir nedenden dolayı gerçekleştirilecek yeniden konumlandırmanın ilk konumlandırmadan ayrışabilmesinin sağlanmasıdır.

Yeniden konumlandırma süreci, tüketicilerin zihnindeki yerleşik algıyı dönüştürme çabası gerektirdiğinden, kimi zaman ilk konumlandırmadan daha zor olabilmektedir. Ancak yeniden konumlandırma kararı vermeden önce iyi düşünmek gerekmektedir. Çünkü başarılı ve etkili bir konumlandırma, tutarlı ve uzun vadeli uygulamaya dayanmalıdır. Konumlandırma stratejisinde sık sık değişiklik yapmak, müşteriler arasında kafa karışıklığına yol açarak markanın tüketici zihnindeki pozisyonuna zarar verebilecek sonuçlara neden olabilmektedir (Fill, Graham ve Francesco, 2013: 114). Bu nedenle markalar reklamlarını oluştururken net olduğuna inandıkları pozisyona vurgu yaparak ve ancak çok gerekli durumlarda değişikliğe gitmelidirler. Bir diğer deyişle yeniden konumlandırma, işletmelerin keyfi ya da sık sık başvurmamaları gereken bir stratejidir.

Bir marka yeniden konumlandırmaya giderken öncelikle buna gerçekten ihtiyaç olup olmadığının analizini detaylıca yapmalıdır. Bunun için de tıpkı ilk konumlandırma sürecinde olduğu gibi pazarın yapısı ve rakiplerin durumu, hedef kitle analizi ve markanın mevcut durumu üzerine araştırmalar gerçekleştirilmelidir. Edinilen veriler ışığında yeniden konumlandırmaya ne derece ihtiyaç olduğu sorusunun cevabı açıkça verilmeli ve yeniden konumlandırmanın hangi yeni vurgularla, ne şekilde uygulanacağına yönelik planlamalar gerçekleştirilmelidir. Bu süreçte markanın gerçekleştiremeyeceği vaatlerden ve imaj sunumlarından uzak durulmalı, abartıdan kaçınılmalı ve gerçekçi olunmalıdır. Aksi takdirde zaten farklılaşma sürecinden kaynaklanan riskler söz konusu iken bir de tüketicinin güveninin sarsılması sorunu ile baş etmek gerekir ki bu durum markaya başlı başına ciddi zorluklar doğurur.

3. Marlboro Markasının Ortaya Çıkışı ve Yeniden Konumlandırma Süreci

Marlboro sigara markası, yeniden konumlandırma stratejisini başarılı olarak uygulayan en başat örneklerden biri olarak gösterilmektedir. Bunda en önemli neden, markanın cesur atılımlar gerçekleştirmekten çekinmemesi ve risk alabilme potansiyeline sahip olmasıdır.

Philip Morris tütün şirketinin en ünlü markalarından biri olan Marlboro, 1908 yılında kurulmuş ve ticari marka olarak tescil edilmiştir (PMI's key milestones, t.y.). Dönemin kültürel yapısı içinde cesur bir adım atan "Marlboro, kadın içicileri kazanmak için bilinçli ve sistematik bir çaba gösteren ilk markalardan biriydi" (Marlboro Makes, 1927: 25) ve kadınları hedef alan reklamlar üreterek "Mild as May" kampanyası ile 1927 yılında kadın sigarası olarak piyasada kendini konumlandırmıştı. Markanın reklamlar aracılığıyla

kendini konumlandırmasında dönemin toplumsal yapısının etkisi oldukça hissedilmektedir. Kampanyanın “Mayıs kadar hafif/ılıman” olarak belirlenen slogan seçiminde kelimelerin anlamsal çağrışımları önemlidir. Mayıs ayı ilkbaharda çiçeklerin açtığı, doğanın yeniden doğduğu, insanın içine ferahlık veren ve be değişimlerin artık oturduğu bir aydır. Markanın kampanyası da toplumsal yaşam içinde bir çiçek gibi görülen kadınların yeni haklar edindikleri döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla ‘Mayıs’ doğadaki değişimlerin göstergesi iken Marlboro sigarası da kadınların sosyal haklarındaki değişimin göstergesi haline gelmektedir. Slogandaki “mild” kelimesi de içerdiği çift anlam ile önem taşımaktadır: Birincisi kadınlar için Marlboro sigarasının içiminin hafif olmasına vurgu yapmakta, ikinci olarak ise ‘ılıman’ anlamında kadının doğasına göndermede bulunmaktadır. Reklamlarında tasvir edilen kadınlar da “Mild as May” sloganıyla uyum sağlayacak şekilde baharda çiçek açıp tazelenen doğa gibi genç, güzel, zarif ve asil duruşlara ve bedenlere sahiptir.

Bu yıllarda toplumsal yaşam içinde kadın ve erkeğe yönelik davranış kalıpları arasındaki ayrımlarda eril kültürün etkisi oldukça hissedilmekteydi. Öyle ki, sigara içmek erkeğe ait bir davranış biçimi olarak görülmekte ve sigara içen kadınlara ucuz veya fahişe gözüyle bakılmaktaydı. Özellikle “1800’lerin sonlarından 1920’lere kadar kadınların sigara içmesi asi ve marjinal olanla ilişkilendirilmiş ve fahişeliğin mesleki sembolü” (Greaves, 1996: 18) olarak görülmüştür. 19. yüzyılda sigara içen kadınlar ahlaksızlık ve şüpheli cinsel davranışlar ile ilişkilendirilerek düşmüş kadınlar olarak algılanmaktaydı. Ancak yaşanan toplumsal gelişmeler bu durumu değiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı hem kadınların özgürleşmesinde hem de kadınlar arasında sigara kullanımının yaygınlaşmasında bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sırasında pek çok kadın, savaşa giden erkeklerin boşalttıkları kamusal alana çıkmış, yalnızca erkeklere ait olarak görülen meslekleri üstlenirken aynı zamanda pantolon giymeye, spor yapmaya, saçlarını kesmeye ve sigara içmeye başlamıştır. Bunun ardından kadınların sigara içmesine yönelik tutumlarda değişim söz konusu olmuştur. Bunun en büyük nedeni, daha fazla kadının kadın davranışlarına ilişkin geleneksel fikirlere meydan okumasıdır. Yaşanan gelişmelerle birlikte artık sigara içmek kadın için yeni bir sosyal imaj kazanmak anlamına gelmekteydi. Sigara şirketlerinin kadına yönelik imajları yeniden yaratmasıyla birlikte kadınlar için sigara içmek sadece saygın değil, aynı zamanda sosyal, moda uygun, şık ve kadınsı gözükme anlamını kazanmıştı. Bu dönemde, sosyal tabuya meydan okuyarak özgürleşmek ve hem kadınsı hem de güçlü olmak için çoğu kadın sigara kullanmaya yönelmiştir. Tütün şirketleri de kadınların sosyal

ve ekonomik statülerinde meydana gelen bu değişimleri kendi lehlerine olacak şekilde değerlendirmişler ve sigarayı bir özgürleşme sembolü, bir ‘özgürlük meşalesi’ olarak tanıtarak kadınlara yönelik değişen sosyal tutumlardan faydalanmışlardır. Ayrıca dönemin beden algısı da tütün şirketlerinin satışlarına yarayacak şekilde dönüşüme uğramıştır: ‘Zayıf’ bir vücuda sahip olmak, küt saçlar ve kısa eteklerle birlikte kadınlar için bir moda haline gelmişti. Sigara şirketleri de bu durumu kendi çıkarları için kullanmış ve satış mesajlarını zayıf kalmak için sigara içmeyi önermek üzerine oluşturmuşlardır (Amos ve Haglund, 2000: 3-4).

1929 yılında New York’ta düzenlenen Paskalya Güneşi Günü Geçit Töreni sırasında kadınlar özgürlük için bir yürüyüş yapmışlardır. Bu yürüyüş sırasında ellerinde pankart yerine sigara taşımışlardır. Siyasi bir meydan okumanın yanı sıra dönemin geleneklerine de bir başkaldırı olarak görülen bu eylem ile erkeklere özgü görülen bir davranış biçimiyle ilgili kültürel bakış açısının kırılması da amaçlanmıştır. Nitekim eylemin ertesi günü gazete manşetlerinde sigara ‘özgürlük meşalesi’ olarak simgesel bir anlam kazanmıştır. Bir devrim havası yaratan bu eylemin ardından dönemin koşullarının da etkisiyle oy kullanabilen ve işgücü piyasasına girmeye başlayan özgürleşmiş kadın imgesi, kültür endüstrisinin bir aracı olarak reklamlarda ve filmlerde sigara içen imgeler olarak yer almaya başlamışlardır. 1930’lardan itibaren sigara reklamları da, sigara içme ile kadınların özgürleşmesi arasındaki ilişkiyi yoğun bir şekilde kullanmıştır. Artık, sigara içmek erkekler için ‘güç, otorite ve zeka’ imgelerini çağrıştırtırken kadınlar için de ‘cazibe, isyan ve yeni bir modernite ve bağımsızlık çağına giriş’i temsil etmeye başlamıştır (Leal, Filho ve Rocha, 2016: 49-58). Yeni dönemin kadını erkeğin toplumsal yaşamda simgesel açıdan sahip olduklarına göz dikmiş ve aynı hakları edinmek için talepte bulunma ve buna uygun davranma eğilimine girmiştir.

Bireyselliklerinin öneminin farkına varan dönemin kısa saçlı, kırmızı rujları ile ortaya çıkan bu yeni tip kadınları ‘flapper’ olarak isimlendirilmektedir. Kimi zaman toplumsal değişimi tetikleyen kimi zaman da toplumsal değişimden etkilenen reklamlar, bu süreçte de kadınların edindikleri kazanımları anlatılarına yansıtmuş ve dönemin yeni tip kadını olarak ‘flapper’ kadınlar Marlboro reklamlarında da başat imge olarak yer almıştır. Dolayısıyla Marlboro, markayı konumlandırma sürecinde hazırladığı dikkat çekici reklamlarla hedef kitlesini etkilemeyi başararak satışlarını arttırmıştır. Konumlandırma stratejisinde, yeni kadın imgeleri sunarak kadınların toplumsal kazanımlarını simgesel şekilde reklam mesajlarına taşıyan marka, aynı zamanda ürünün rakiplerinden farklılaşan

özelliğine vurgu yaparak işlevsel faydasına da reklamlarında yer vermiştir. Bahsi geçen dönemlerde Marlboro'nun hedef kitlesini kadınlar oluşturmaktaydı ve bu nedenle kadınların beklentileri marka açısından önem taşımaktaydı. Flapper kadınlar için kırmızı rujları oldukça önemliydi. Bu nedenle "1930'da 'fildişi uçlu' Marlboro tanıtıldı ve ağız kısmındaki yeni kağıt bandın tiryakinin dudaklarına sigaranın yapışmasını önlediği duyuruldu. Bunu, sigaranın ucundaki ruj lekelerini maskeleyeceği iddia edilen kırmızı bir 'güzellik ucu (a beauty tip)' izledi" (Ellsworth, 1986: 7). Kırmızı rujun bırakacağı lekeden rahatsızlık duyulmasını engellemek için sigaranın dudak kısmına kırmızı bir uç konulmuştu. Hedef kitlenin ihtiyaçları doğrultusunda ürünün kendisinde yapılan bu değişiklik, kullanıma işlevsel bir fayda katmış ve konumlandırma stratejisi kapsamında reklamlarda ilgi uyandıracak şekilde bu faydaya yer verilmiştir. Aşağıda yer alan reklamlar, ürünü pazardaki benzerlerinden ayıran ve ön plana çıkaran 'güzellik ucu'nu hem görsel açıdan ön plana çıkararak hem de sunduğu avantajı vurgulayarak reklam mesajını direkt olarak hedef kitlesine sunmaktadır. Böylelikle 'Mild as May' kampanyasındaki reklamlar ile 'kadınlık, güzellik, gençlik, zariflik, elitlik, asil olma' gibi kavramlar üzerinden imaja yönelik ince mesajlar da tüketicilere iletilmektedir.

Görsel 1: Marlboro 'Mild As May' Reklamları

Kaynak: <https://www.firstversions.com/2015/02/marlboro.html> <https://flashbak.com/marlboro-cigarettes-women-24001/>

Ancak zaman içinde sigara satışlarının düşmesiyle birlikte, 2. Dünya Savaşı sonrasında marka, sigara pazarındaki rakipleri ile savaşılabilmek için hedef kitlesinde değişiklik yapmaya karar vermiştir. Uzun süren 2. Dünya Savaşı'nın ardından 1950'li yıllara gelindiğinde erkekler kamusal alanı tekrar egemenlikleri altına almış ve böylece geleneksel cinsiyet kalıplarına

geri dönmüştür. Ataerkillik kodlarının yeniden önem kazanmasıyla birlikte Marlboro sigarasının sahibi Philip Morris, ‘erkeklik, bağımsızlık, sağlamlık’ çağrışımlarını kovboy imgesiyle sağlayarak Western (Vahşi Batı) imajını reklamlarda kullanmaya başlamıştır. Bir süre sonra ‘Marlboro Man’ kültürel bir sembol haline dönüşmüştür. Böylelikle hedef kitlenin kadınlar olduğu dönemden erkekler olduğu döneme geçilmiş ve kadınlar için sigaranın baş kısmına konulan uç da çıkarılıp yerine filtre konularak ürünün yapısında da değişikliğe gidilmiştir (Yetkin, 2020: 720-721). Bunun iki önemli nedeni bulunmaktaydı: Biri bu ucun dişil olarak algılanması ve hedef kitlede değişime gidilmesiyle birlikte bu uçtan vazgeçilmesi gerekliliğinin doğması, diğeri ise sağlıkla alakalı ortaya çıkmaya başlayan kaygılardı. Dolayısıyla “1950’lerin ortalarında, sigara ve akciğer kanseri arasındaki bağlantıya dair kamuoyunda artan endişelerle birlikte Philip Morris markayı yeni ve geliştirilmiş bir filtre, açılır kapanır bir kutu ve yeni bir erkeksi imajla yeniden piyasaya sürmeye karar verdi” (Stevenson ve Proctor, 2008: 1186). ‘Flip-top’ olarak nitelendirilen bu kutu, sigaraların kolayca ezilmesini önlemek için tasarlanmıştır. Ayrıca logoda da değişime gidilmiş (Flaherty ve Morris, 1989: 2) ve artık markaya yepyeni bir imaj kazandırılması amacına yönelinmiştir. Bu karar, markaya ilişkin olarak verilmiş doğru bir karar olmuştur. Çünkü şirketler eğer gerileme aşamasında olan ürünleri varsa bunu tespit etmeli ve bunlara yönelik yeni bir eylem planı oluşturmalıdır. “Markanın yeniden canlandırılması veya geri dönüşü; tutarlı bir satış akışının yeniden yaratılması, markanın yeniden hayata döndürülmesi ve yeniden büyüme eğilimine sokulmasından oluşur” (Kapferer, 2012: 387). Armstrong ve Kotler (2016), böylesi bir süreçten geçen markalar için yönetimlerin, ürünü yaşam döngüsünün büyüme aşamasına geri döndürme umuduyla, markayı korumaya ve güçlendirmeye dönük uygulamalar planlayabileceklerini belirtmektedir. Bunun için de mevcut pazar içinde boş olan, henüz keşfedilmemiş yeni pozisyonlar bulup tüketici zihninde konumlandırma için buraya yönelebileceklerini ya da yeniden konumlandırmaya veya yeniden canlandırmaya karar verebileceklerini ifade etmektedir (s.255). Marlboro markası için de benzer kararın verilmesi zorunluluk haline gelmiştir. Yapılan sağlık araştırmalarından edinilen verilerin ürükütücülüğü, ürünün fiziksel özelliklerinde değişime gidilmesi sonucunu doğurmuştur. Üründe yapılan değişimin nedeni, sigaranın sağlığı olumsuz etkilemesine dönük endişeleri ‘filtre’ kullanımıyla azaltmaktı. Ancak filtreliliği sigara içmek o dönemlerde kadınlara özgü olarak görülmekteydi ve ayrıca filtre kullanımı sigaranın tadını kötü şekilde etkilemekteydi. Hem Marlboro sigarasının kendisinde ve paketinde yapılan değişimler hem de hedeflenen

kitlenin cinsiyetinin farklılaşması nedeniyle Philip Morris de markaya yönelik yeniden konumlandırma kararı alarak bu konuda yeni çalışmalar planlamayı tercih etmiştir.

Şirket, yeniden konumlandırma stratejisini tasarlaması için Chicago’lu reklamcı Leo Burnett ile anlaşmıştır. Burnett yeniden konumlandırma için ilk etapta akla gelebilecek en erkeksi imgelerden oluşan kategoriler planlamış ve bunların içinden kovboy imgesini seçmiştir. Tüm kampanya kovboy imgesi üzerinden yürütülmüş ve nihayetinde bir yıl içinde Marlboro en çok satan dördüncü markaya yükselmiştir (Krishnamurthy. 2007: 3-4). 1980’lerin ortalarına gelindiğinde ise hem Amerika Birleşik Devletleri’nde hem de yurtdışında en çok satan sigara markası olan Marlboro, reklamları ile de küresel bir fenomen haline gelmiştir (The Marlboro Advertising, t.y: 1) Kampanyanın yaratıcısı Leo Burnett (1958: 42-43) kendisiyle yapılan röportajda kampanyaya ilişkin şunları söylemektedir:

“Kendimize Amerika’da erkekliğin en genel kabul gören sembolünün ne olduğunu sorduk ve bu da bizi doğal olarak kovboya götürdü... Halk sofistike ve başarılı görünümlü ama sert Marlboro Man’i çabucak benimsedi... Sigara paketi en sık teşhir ettiğiniz varlığımızdır. Onu her ortaya çıkardığımızda, sizin hakkınızda bir şeyler söyler.”

Leo Burnett’in yukarıdaki son cümlesi imaj reklamcılığının önemini altını çizmektedir. Bir diğer deyişle markaların kendilerini tüketicilerinin zihinlerinde konumlandırırken uyandıracakları imaj, reklam mesajlarının odak noktasının belirlenmesi için önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Marlboro sigarası da buldukları ortamda bireylerin ceplerinden çıkarıp insanların bakışlarına sunacakları bir ürün olması nedeniyle, markanın imajı doğal olarak ürünün tüketicisine yüklenmektedir. Dolayısıyla erkeksi, maço ve güçlü görünmek isteyen erkekler için Marlboro sigarasını kullanmak, ‘kovboy’ imgesinin tüm anlamsal çağrışımlarını edinmek anlamına gelmekteydi. Şehirli insanlara kovboy imgesiyle ulaşmaya çalışmanın ve bu yolla başarıyı yakalamanın altında yatan neden, ürünün kullanımıyla edinileceği yanılışına sahip olunan imaj aracılığıyla “güçsüz şehir işçisinin saygınlık duygusu kazanmasını sağlamasıdır... Görünüşün gerçekliğe tercih edilmesi, elbette, yanılışmanın çoğu zaman gerçekliğin kendisinden daha ikna edici hale geldiği bu ‘medyanın yapay olaylar (pseudo-event) çağı’ ile oldukça tutarlıdır” (Rushing, 1983: 31-32). Marlboro tüketicileri için de benzer durum söz konusudur: Ürünün tüketicileri,

kovboy özelliklerine uzak olsalar bile, bu özellikleri ediniyormuş yanılması içine girerek ürünün tüketiminden haz almaktadır.

Görsel 2: Marlboro ‘Marlboro Man-Marlboro Country’ Reklamları

Kaynak: <https://www.businessinsider.com/marlboro-man-cigarette-brand-history-vintage-ads-2020-2>

Marlboro’nun “bir sigaranın reklamını yapmanın çok ötesine geçerek erkek tüketicinin arzulanabileceği bir yaşam tarzı” (Silverstein, 2021) sunan bu reklam kampanyası çok benimsenmiştir ve zaman içinde kovboy imgesi gibi ‘Marlboro Man’ in kendisi de başlı başına bir simge haline gelmiştir. 1991 yılında Hollywood’da ‘Harley Davidson ve Marlboro Man’ isimli bir film çekilmiştir. Kolektif bilinçdışının kovboy arketipini kullanarak Marlboro Man simgesini yaratan markanın, kendi reklam imgesinin, Marlboro Man adıyla anılacak şekilde filmde yer almasını sağlaması, uygulamakta olduğu stratejide yakaladığı başarının bir göstergesi olarak görülebilir. Ancak markanın bu kadar başarılı giden bu kampanyası, daha önce de satışları etkileyen kanser söylentileri nedeniyle uzun yıllar sonra sona erdirilmiştir. Altan’ın (2018) da belirttiği gibi, Marlboro Adamı olarak kampanya reklamlarında rol alan dört kişinin akciğer kanseri gibi sigara kaynaklı hastalıktan dolayı hayatını kaybetmesi nedeniyle, 1999 yılında Marlboro Adamı kampanyasına son verilmiştir.

Markanın ses getiren ve yine üzerine tartışmalar yaratan bir diğer yeniden konumlandırma kampanyası 2011 yılında yürütülmeye başlanmıştır. Yeni bir pazar payı yaratmak için bir daha yeniden konumlandırmaya yönelik markanın yeni kampanyası ‘Modern Marlboro’ temasıyla oluşturulan ‘Belki Olma – Marlboro Ol (Don’t Be A Maybe – Be Marlboro)’ kampanyasıdır. “Aralık 2011’de, kampanyanın reklam panolarında beyaz zemin üzerine büyük siyah harflerle ‘MAYBE’ yazılmış ve MAY’in üzeri kırmızı çarpı işaretiyle çizilmiştir. Birkaç

hafta sonra, reklamlar bu basit ‘belki’ ifadesinden iki seçenek sunan reklamlara ve ‘Belki olmayın. Marlboro olun’ sloganına dönüşmüştür” (Be Marlboro, 2020). Bu kampanya ile ‘Marlboro Man – Marlboro Country’nin erkeksi ve asi kovboy imgesi yerini, artık daha eşitlikçi bir yapı içinde hem erkekleri hem de kadınları içeren, cinsiyet açısından daha genel ve yaş açısından daha genç olan bir hedef kitleye bırakmıştır. Philip Morris tütün şirketinin Pazarlama ve Satıştan Sorumlu Kıdemli Başkan Yardımcısı Frederic de Wilde, PMI’nın 2012 yılındaki yatırımcı gününde yaptığı sunumda Modern Marlboro’dan şu şekilde bahsetmiştir: “Marlboro karizmatik, ilgi çekici, taze ve yenilikçi bir şekilde en iyi, en keyifli sigara içme deneyimlerini sunar... [Modern Marlboro’nun] zamansız marka değerinin modern yorumu: Özgürlük, özgünlük, güven ve liderlik; gelişmekte olan küresel toplumsal eğilimlerle senkronize; güçlü bir bakış açısına sahip yeni bir Marlboro sesi” (Wilde, 2012: 14-15).

Görsel 3: Marlboro ‘Don’t Be A Maybe – Be Marlboro’ Reklamları

Kaynak: https://whyquit.com/Youth/Marlboro_Maybe_Ads.html

Yeni bir küresel kampanya ile yapılandırılan yeniden konumlandırma sürecinde, kırsal yaşamın bireyciliğinden bu sefer modern yaşamın bireyselliğine geçiş yapılmak istenmekte ve geleceğin sigara ve haliyle marka bağımlılarını yaratabilmek için kentli genç bireylerin hedeflenmesi amaçlanmaktadır. “Bu reklam kampanyası, PMI’nın gelecekteki uzun vadeli müşterilerini kazanmak için gençleri hedeflemektedir. Reklamlarda gençlere ve onların özgürlük ve yenilikçilik duygularına hitap eden imgeler kullanılmaktadır. Reklamlarda ekstrem sporlar ve modern dans yapan gençlerin görüntüleri gösterilerek gençlerin yaşam tarzları yansıtılmaktadır” (Marlboro Adverts, t.y.). Böylelikle kampanya modern dünyanın içinde sıkışıp kalan ve kimlik bunalımı içinde ‘ne olacağına’ ve ‘ne yapması gerektiğine’ karar veremeyen gençleri hedef almakta ve onlara tüketim aracılığıyla, gerçekte sahip olmalarının zor olduğu kimlikler

ve yaşam tarzları üzerinden sözde bir çözüm sunmaktadır. Marlboro markası reklamlarında oluşturdukları algı ile bu konuda gençlerin adeta imdadına yetişmekte ve yönlendirici mesajları ile onlara ‘kim olmaları’ ve ‘ne yapmaları’ gerektiği konusunda direktifler içeren anlatılar sunarken Marlboro içicisi olmaları yönünde telkinler vermektedir. Bunu yaparken de reklamlarında cazibe unsuru yaratacak aktivite görüntüleri aracılığıyla arzu duyulacak şekilde özgür, cesur, kararlı ve dinamik bir imaj yaratarak gençlerin dikkatini çekmektedir. Kampanya küresel çapta ilgi görmesine ve başarı elde etmesine rağmen aynı zamanda gençleri hedef almasıyla sigara karşıtı gruplar tarafından etik dışı bulunmuş, kampanya karşıtı şikayetler ve bazı ülkelerde yasaklamalar ile karşı karşıya kalmıştır (bu konudaki haberler ve yazılar için bkz: Boseley, 2014; Stampfer, 2014; Tobacco giant, 2014). Tüm bu karşıt görüşlere rağmen Frederic de Wilde, yasal sigara içicisi olan 18-24 yaş arası genç yetişkinleri hedeflediklerini belirtmek suretiyle herhangi bir etik ihlalin söz konusu olmadığını vurgulamakta ve şunları ifade etmektedir (Be Marlboro, 2020):

“Kampanya konsepti oluşturulduktan sonra, duygusal unsurlar eklemek ve ‘Be Marlboro’yu gerçek durumlara bağlamak için görsel imajlar sunmaya başladık... Genç yetişkinler yeni teknolojilerin sunduğu bilgi ve seçenek seli karşısında bunalmış hissediyor. Bu belirsizlik döneminde, kendilerine rehberlik edebilecek çok az yaşam pusulaları var. Yeni kampanya ile Marlboro onları kararlı olmaya, kendilerine güvenmeye ve ilhamlarını takip etmeye teşvik ediyor. Konsept çok basit: Bir kararla karşı karşıya kalındığında tepki vermenin üç yolu vardır: Evet, Hayır ya da Belki. Marlboro Belki’lere inanmaz.”

Kampanyanın konseptini ve görsel imajlar ile verilmek istenilen mesajı dile getiren Wide’nin de vurgulamış olduğu gibi, Marlboro, tüketicilerine sigara satmanın ötesinde bir imaj ve yaşam tarzı sunmakta ve elbette bunun yolunun ürünün tüketiminden geçtiğini de mesajlarına işlemektedir.

4. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada, Marlboro markasının ilk konumlandırma ve sonrasında yeniden konumlandırma süreçlerinde yürütülen reklam kampanyalarında kullanılan basılı reklamlar analiz edilerek markanın tüketici zihninde edinmek istediği konuma yönelik yarattığı imajların ortaya konması amaçlanmıştır. Markanın yeniden konumlandırma stratejisi kapsamında, marka imajını yeniden

oluşturmak üzere reklamların anlatsal yapısını kurarken hangi temsillere nasıl yer verdiği ve anlam yaratma sürecinde dönemin toplumsal yapısının etkisinin bu reklamlara nasıl yansıdığı incelenmiştir.

Çalışmanın evrenini yeniden konumlandırma dönemlerine ait ‘Marlboro Erkeği (Marlboro Man)’ ve aynı konumlandırmanın devamı niteliğinde olan ‘Marlboro Ülkesi (Marlboro Country)’ ve son dönemlere yönelik konumlandırmasını temsilen de ‘Belki Olma – Marlboro Ol (Don’t Be A Maybe – Be Marlboro)’ reklam kampanyaları kapsamında üretilen basılı reklamlar oluşturmaktadır. Araştırma evreni içinden, her bir yeniden konumlandırma dönemini ayrı ayrı temsil edecek şekilde, kampanyanın tüketicide uyandırdığı çağrışımsal imgelemi en çok öğeyle barındırdığı düşünülen reklam görselleri ‘amaçlı örnekleme yöntemi’ ile seçilmiştir. Amaçlı örnekleme yönteminde, araştırmanın konusuna yönelik sunduğu bilgiler açısından zengin içeriğe sahip olan örnekler, incelenmek üzere araştırmacı tarafından seçilmektedir. Amaçlı örnekleme yöntemi nitel araştırmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Çünkü “nitel araştırmalardaki geçerliğin ve anlamlılığın önemi, örneklem büyüklüğünden çok seçilen durumların bilgi yüklü olması ve araştırmacının gözlemsel ve analitik becerilerinin olmasına bağlıdır... Örnek sayısından ziyade örnekten elde edilen verinin zenginliği önemli olduğundan, zengin veriye ulaşacak amaçlı örnekler belirlenmelidir” (Baltacı, 2018: 261, 269). Bu nedenle araştırma kapsamında, amaçlı örnekleme yöntemi içinde yer alan, bir veya daha fazla vakanın niteliksel profilini sunma açısından tipik olanı tanımlama ve gösterme niteliğine sahip ‘tipik durum örnekleme’sinin kullanımı tercih edilmiştir (Patton, 2004: 236). Bunun nedeni, araştırmacının herhangi bir kültürü veya toplumsal olguyu, bu kültür veya olguya yabancı olan kişilere aktarmak için tipik durumları kullanmasının önemli olmasıdır (Baltacı, 2018: 251). Bu doğrultuda çalışmanın amacını yansıtacak şekilde Marlboro markasının belirlenen iki ayrı yeniden konumlandırma dönemi içinde üretilmiş olan reklamları arasından her bir döneme ilişkin oluşturulmak istenilen marka imajını etkin ve doğru şekilde yansıttığı düşünülen reklamlar seçilmiştir.

Çalışmada, Marlboro markasının farklı konumlandırma dönemlerinde üretilen ve amaçlı örnekleme içinden tipik durum örnekleme ile seçilen reklamlarda kullanılan imgelerin bir bütün halinde nasıl bir anlatı evreni oluşturduğunu ortaya koymak üzere göstergebilimsel analiz yönteminin kullanılması tercih edilmiştir.

Göstergebilim, en belirgin olarak ‘metinler’ ve ‘medya’ biçiminde olmak üzere birçok biçimde anlam oluşturma ve temsil ile ilgilenmektedir. Metin, bir

türe ve belirli bir iletişim ortamına ilişkin geleneklere referansla oluşturulan (ve yorumlanan) bir işaretler topluluğudur (örneğin kelimeler, görüntüler, sesler ve/veya jestler) (Chandler, 2004: 2). Medya terimi ise farklı kuramcılar tarafından çeşitli şekillerde kullanılmaktadır: Konuşma ve yazma, basım ve yayın ya da görsel-işitsel-dokunsal gibi geniş kategorileri içerebilmektedir. Ayrıca kitle iletişim araçları (radyo, televizyon, gazeteler, dergiler, kitaplar, fotoğraflar, filmler ve plaklar) veya kişiler arası iletişim araçları (telefon, mektup, faks, e-posta, video konferans, bilgisayar tabanlı sohbet sistemleri) içindeki belirli teknik formlarla ilgili de olabilmektedir (Tran, 2017: 64). Bu açıdan, medyada yer alan işaretler topluluğunun analizini gerçekleştiren göstergebilim, üretilen anlamları açığa çıkarmak üzere özellikle reklamcılık alanında da sıklıkla kullanılmaktadır.

Göstergebilimin temel amacı; ne kadar basit ya da karmaşık olursa olsun göstergelerin ne, nasıl ve neden olduğunu araştırmak, deşifre etmek, belgelemek ve açıklamaktır. Özellikle yirminci yüzyılın ortalarından itibaren geniş bir araştırma alanı haline gelen göstergebilim; beden diline, sanat formlarına, her türlü söyleme, görsel iletişime, medyaya, reklamlara, anlatılara, dile, nesnelere, jestlere, mimiklere, göz temasına, giysilere, mekana, mutfığa, ritüellere, kısacası insanların psikolojik ve sosyal olarak anlamlı bir şekilde iletişim kurmak ve bir şeyleri temsil etmek için ürettikleri ve kullandıkları her şeye uygulanmıştır. Ancak görünüşte eklektik olan bu uygulama rastgele ya da gelişigüzel yapılmamaktadır, anlam üretimindeki tekrarlayan kalıpları ortaya çıkarmaya dönük belirli bir amacı bulunmaktadır (Danesi, 2007: 5).

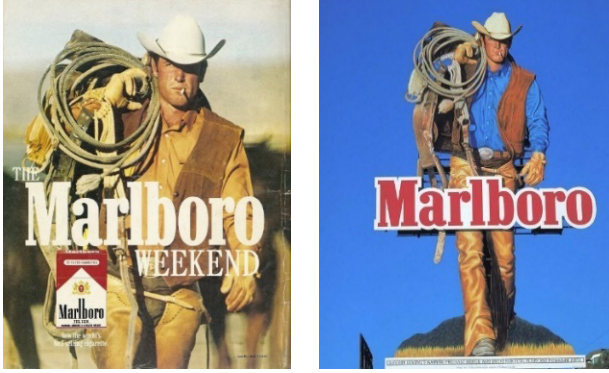
Birçok farklı teorik duruşu ve metodolojik aracı içeren bir çalışma alanı olan göstergebilim; sözcükler, imgeler, sesler, jestler ve nesnelere gibi gösterge olarak alınabilecek her şeyle ilgilenmektedir. Çağdaş göstergebilimciler göstergeleri tek başlarına değil, anlamların içinde olduğu yapıyla birlikte incelerken aynı zamanda gerçekliğin inşası ve sürdürülmesiyle de ilgilenmektedirler (Tran, 2017: 64). Dolayısıyla göstergebilim, nesnelere kendi başlarına bir anlam taşımadığını, içinde yaşanan kültür tarafından 'biçim verme' aracılığıyla nesnelere üzerinden anlamın inşa edildiğini ifade eden bir bilim dalıdır. Göstergebilimsel analiz, metnin gerçek dili ve yapılarının incelenmesi ile başlamakta ve ardından ise anlamların nasıl inşa edildiğini ve aynı zamanda bu anlamların ne olduğunu göstermekle ilgilenmektedir. Göstergebilim, öykü yapısının ya da anlatısallığın tüm söylemlerin temelini oluşturduğunu belirtirken özellikle 'arketipik hikaye kalıpları'nın inanılma olasılığının en muhtemel olduğu anlatılar arasında yer aldığını öne sürmektedir. Bu analiz yönteminde,

anlam yapıları ortaya çıkartılırken metinlerin sadece yüzeysel düzeyde değil, soyut boyutlarını da içeren farklı derinlik düzeylerinde incelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Martin, 2000: 7-8). Görsel, sözel veya işitsel metinlerin anlatı yapılarını çözümlerken görünenin altında yatan derin anlamları da ortaya çıkarmayı amaçlayan göstergebilim, bu anlamların nasıl oluşturulduğıyla da ilgilenirken kültürel yapıyı da ele alarak çok boyutlu bir analiz yapılmasına olanak sunmaktadır. Geçmişten günümüze farklı dönemlerde ve farklı kültürel yapılarla göstergebilimsel analiz kapsamında farklı ekollerin farklı analiz teknikleri kullandığı görülmektedir (Bkz: Saussure, 1998; Peirce, 2004; Barthes, 1979, Barthes 2003, Barthes, 2016). Çalışmada kullanılan göstergebilimsel analiz yönteminde, Ferdinand de Saussure'ün metodolojisinde yer alan gösterge, gösteren ve gösterilen kavramları temel alınarak Marlboro'nun markasını yeniden konumlandırmasına yönelik farklı dönemlerine ait reklamlarındaki anlamlar ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır.

5. Marlboro Reklamlarının Göstergebilimsel Analizi

Marlboro markası, kurulduğu ilk andan itibaren farklı dönemlerde toplumsal yapıda ortaya çıkan değişimlere ayak uydurabilmek için markayı konumlandırma stratejilerinde reform yaparak ihtiyaçlar doğrultusunda yeniden konumlandırmaya gitmek zorunda kalmıştır. Burada ana amaç, markanın tüketicinin zihninde olumlu bir çağrışımla kodlanmasını sağlamak ve var olan konumunu kaybetmeden dönem dönem ortaya çıkan değişim ihtiyacına cevap verebilmektir. Markanın geçmişten günümüze yeniden konumlandırma stratejileri kapsamında yürüttüğü reklam kampanyalarından en dikkat çekici olanları 'Marlboro Erkeği – Marlboro Ülkesi (Marlboro Man – Marlboro Country)' ve 'Belki Olma – Marlboro Ol (Don't Be A Maybe – Be Marlboro)' kampanyalarıdır. Devam eden alt bölümde, bu kampanyalar kapsamında üretilen reklamların arasından örneklem için seçilenler göstergebilimsel analiz yöntemiyle incelenmektedir.

5.1. Marlboro Markasının Yeniden Konumlandırma Süreci Reklam Kampanyası: “Marlboro Man” ve “Marlboro Country”

Görsel 4: Marlboro ‘Marlboro Man’ Reklamı

Kaynak:

Soldaki görsel: <https://tr.pinterest.com/pin/237916792787581509/>

Sağdaki görsel: <https://tr.pinterest.com/pin/398498267001492943/>

Gösterge: 1955 yılına ait basılı reklam fotoğrafı (Sağ tarafta bu reklam görselinin billboard olarak yerleştirilmiş hali bulunmaktadır)

Gösteren: Kovboy, kovboy giysisi (yelek, şapka, chap, eldiven), kement, ağızda sigara, Marlboro sigara paketi, “Marlboro Hafta Sonu / The Marlboro Weekend” yazısı. Arka fonda ise bulanık at silüeti, bulanık doğa görüntüsü

Gösterilen: Fotoğraftaki tüm unsurlar incelediğinde anlam açısından erkeksilik, maço, cesaret, fiziksel güç, bireysellik, özgürlük, ciddiyet, karizma, kendine güven, sağlıklı ve güçlü bir beden, doğa, doğal hayat temalarına göndermede bulunulduğu görülmektedir.

‘Marlboro Man’, markanın en tanınmış marka imajıdır. Bu reklam da Marlboro markasının ‘Marlboro Man – Marlboro Country’ kampanyasına aittir. Kampanya kapsamında kültürel bir ikon olan kovboy ve kovboy hayatı tema olarak işlenmektedir. Reklamda yer alan görseldeki bu kovboy imgesi, markanın üç boyutlu olacak şekilde üretmeyi tercih ettiği billboard tasarımları arasında da yer almaktadır. Bu tasarım, ‘Marlboro Man – Marlboro Country’ reklam kampanyasının ikonik bir görselidir ve bu nedenle inceleme için tercih edilmiştir.

Reklamlarda konumlandırmaya yönelik sembolik anlamlar yaratarak imaj oluşturmaya dönük başarıyı garanti edebilecek en önemli stratejilerden biri arketip kullanılmasıdır. Eğer bir marka; kendi amaçları, iletişim stratejileri ve ruhu ile kullanılan arketipi bütünleştirebilirse yani doğru arketipi belirleyebilirse

başarı kaçınılmaz olmaktadır. Marlboro'nun bu reklamının yer aldığı kampanya da bu yönüyle başarı sağlamıştır.

Arketiplerin küresel ölçekte bireyler tarafından ortak olarak algılanabilmesi, özellikle küresel arenada yarışan işletmeler açısından kullanımını işlevsel hale getirmektedir. Reklamlarda arketip modelinin kullanılması, tüketicilerin algılarında belli anlamların nasıl şekillendirileceğini ortaya çıkarması bakımından olduğu kadar, bu anlamların kişilerde var olan duygularla nasıl eşleştirilebileceğine yol göstermesi nedeniyle de önem taşımaktadır. Nitekim yapılan araştırmalar göstermiştir ki, reklamda arketiplere ilişkin imgelerin kullanılması durumunda, bireyler reklama yoğun duygularla yanıt vermekte ve reklamı yapılan ürünü kullanma yönünde motive olmaktadır. Bu doğrultuda, bireyleri arketip kullanımı üzerinden etkileyen reklamların oldukça ikna edici olduğunu söylemek mümkündür (Aya ve Yakın, 2017: 165-166). Arketiplerin bireyleri etkilemesinin arkasında yatan temel nokta, içinde yaşanan kültüre ait imgeler ve semboller gibi öğelere ilişkin bilgilerin ilkel zamanlardan günümüze kadar nesilden nesile taşınarak kolektif bir bilinçdışı oluşturmasıdır. Kolektif bilinçdışında arketiplere ilişkin veriler de bulunmaktadır. Böylelikle bireyler arketiplerle ilgili imgeler ile karşılaştıkları zaman onu ve çağrışımlarını doğrudan algılayabilmektedir. Reklamlar da bireyleri etkileme amacıyla kimi zaman marka imajlarını oluşturmaya dönük mesajları yapılandırırken arketipe ait imgeleri görsellerinde kullanma yoluyla bu arketiplerden yararlanmaktadır.

Sigara pazarına ağırlığını koyan ve lider konumuna sahip Marlboro, kültürel kodları da içerecek şekilde belirli sembollerin temsil ettiği arketipler ile marka imajı arasında bir bağlantı kurarak tüketicilerinin zihninde yer edinmeyi başaran önemli bir örnektir. Marlboro markası “bir markanın kahraman arketipini kullanımına verilebilecek en net ve en ilginç örneklerden biridir. Kovboy, kahraman arketipinin Amerikan söylemidir” (Aya ve Yakın, 2017: 166). Bu nedenle Marlboro reklamlarında kovboy imgesi önemli bir ikon haline gelmiştir. Cesur, bireysel, karizmatik, erkeksi, özgür gibi sıfatları çağrıştıran kovboy imgesine yönelik bu algıları marka kendi imajı ile bütünleştirmekte ve imajını özgürlük, bağımsızlık, güç ve erkeksilik üzerinden kurmaktadır (Belch ve Belch, 2021: 280-281). Markanın yaratmak istediği bu imaja dönük tüm çağrışımlar yukarıda yer alan reklamda sadece tek başına bir kovboy imgesi ve özellikle onun beden dilinin de yardımıyla aktarılmaktadır. Arketipin taşıdığı anlamları kendi marka imajına transfer ederek bu anlamları içeren imajı edinmek isteyen bireyleri de Marlboro sigarasını tüketmeye davet eden marka, potansiyel müşterileri ile semboller üzerinden iletişim kurma yolunu seçmektedir.

Arketipik kovboy görünümüyle Marlboro erkeği, heteroseksüel erkek gücünün timsalidir. Reklamda yer alan ve her bir parçasıyla işlevsel özelliğe sahip kovboy giysisi içinde olan bu erkek imgesi üzerinden bir kişilik yaratan marka, hedef kitleye bir mesaj iletmektedir. Havalı, sert ve maskülen görülen Marlboro erkeği, buradaki reklamda bireyselliği ile ön plana çıkan bir stereotip olarak giyim yoluyla metalaştırılan kovboyun eril kimliğinin tezahürüdür.

Beden diline bakıldığında, reklamdaki kovboyun sağ elini omzuna atmış bir şekilde eyer, kement ve diğer malzemelerini zorlanmadan, rahatça tuttuğu görülmektedir. Hepsini tek elinde tutma şekliyle bunları taşımaya çok alışık olduğu ve aynı zamanda güçlü olmasından dolayı da hiç efor sarfetmesine gerek olmadığı görülmektedir. Sportif fizikli, güçlü erkekler vücutlarındaki sert kasların tonuslu olması nedeniyle kollarını bedenine kapatmadan yürürler. Reklamdaki kovboyun da yürüyüş esnasında sol kolunu vücuduna yapıştırmadan ama elini de her an silahını alabilecek gibi çok da uzaklaştırmadan tuttuğu göze çarpmaktadır. Dolayısıyla buradaki yürüyüş, kovboyun hem erkekliğini ve gücünü hem de sürekli iş yapma ve hareket halinde olma halini vurgulamaktadır.

Güçlü çene yapısı ve adem elmasının çıkıklığı, Marlboro erkeğine erkeksi hava katan diğer unsurlar arasında yer almaktadır. Gözleri kısık halde ve güçlü bir bakışla yana bakması, kendinden emin ve çevresine hakim olduğunun göstergesidir. Yürümesine bakıldığı zaman ise bacağını diğer bacağının önüne denk gelecek şekilde fazla mesafe koymadan ve dik bir duruşa sahip olarak adım attığı dikkat çekmektedir. Bu yürüyüş tarzı da kovboya kendinden emin ama aynı zamanda da temkinli de olduğunu gösteren bir hava katmaktadır.

Kovboyun vücudunun üzerine denk gelecek şekilde yerleştirilmiş olan “Marlboro Hafta Sonu / The Marlboro Weekend” yazısı, kovboyun her daim çalışan imgesi ile uyumaktadır. Bir kolunda yer alan eyer, kement vb. malzemeler ile birlikte arka fonda hakim olan ışığın akşamüstü çağrışımı yapması, gün boyu doğanın içinde çalışıp dönmekte olan bir kovboy olduğu algısını yaratmaktadır. Yüzündeki ifade ve kendinden emin beden dili işlerin yolunda gittiği fikrini doğurmaktadır. Kovboyun ait olduğu dünyada hafta sonu da doğayla çetin savaş devam etmektedir. Böylesi yoğun ve yorucu tempoda, kovboy için zevk verici unsur Marlboro sigarasıdır. Bu; yorgunluk sigarası olarak yakıldığını düşündürten kovboyun ağızındaki sigaradan ve “Marlboro” yazısının ve ürünün paketinin reklam görselinin tam ortasına denk gelecek şekilde konumlandırılmış olmasından anlaşılmaktadır. Bu okumaya göre, tüm işlerin başarılı bir şekilde üstesinden gelindikten sonra, günün sonunda Marlboro sigarası bir ödül gibi sunulmaktadır.

Reklamın görsel tasarımı incelendiğinde üst kısımda negatif alan hissi yaratacak şekilde fon olarak bulanık ve uçsuz bucaksız boşluk içinde bir doğa yer almaktadır. Göz boşluğu gördükten hemen sonra, merkezde dikey olarak konumlanan kovboy imgesi ve eş zamanlı olarak da Marlboro yazısı ve sigara paketi dikkat çekmektedir. Yatayda farklı tipografik boyutlarda yazılan yazı içinde, hiyerarşik açıdan daha büyük puntoyla yazılan markanın ismi ‘Marlboro’ ön plana çıkmaktadır. Yazıda farklı punto ve tipografi kullanımı yani yazı öğesinin farklı büyüklük, biçim ve konumda yerleştirilerek kullanımının çeşitlendirilmesi tasarımda dinamik bir ritm yaratmaktadır. Yürümekte olan bir kovboyun adım attığı durağan bir anın yansıdığı görselde, yazıyla çizilmeye çalışılan hayali yol üzerinden gözün bir öğeden diğerine atlamasının sağlanmasıyla bir devinim oluşturulmaya çalışılmıştır.

‘Marlboro’ kelimesinin baş hecesinin hemen altında sigara paketinin yer alması görsel tasarım içinde ürünün dikkat çekmesine yardımcı olmaktadır. Gözün görsel okuma sırası açısından ‘kovboy imgesi – marka ismi – ürünün ambalajı’ şeklinde bir yerleştirmenin yapılmış olması, yaratılmak istenilen ‘imaj-marka-ürün’ eşleşmesi aracılığıyla markanın iletmek istediği mesajın akılda kalıcı şekilde tüketiciye aktarılmasını sağlamaktadır. Bulanık at imgesi de kovboyun hemen arkasında bir silüet gibi yer almaktadır. At, bir kovboyun takım arkadaşı gibi doğayla mücadelesinde ona eşlik eden en yakın yardımcısıdır. Bu nedenle hemen arkasında yer alması onların ayrılmaz ikili gibi algılanmasını sağlamaktadır. Doğa ve at imgelerinin bulanık olması; dikkatin kovboy imgesine, markanın yaramak istediği imaja, markaya ve ürüne vurgu yapılmak istenmesi nedeniyle bilinçli bir tercihtir.

Görsel 5: Marlboro ‘Marlboro Country’ Reklamı

Kaynak: <https://www.ebay.com/itm/284327674360>

Gösterge: 1977 yılına ait basılı reklam fotoğrafı

Gösteren: Kovboy, kovboy giysisi (yelek, şapka, chap, eldiven), kement, Marlboro sigara paketleri, “Marlboro Ülkesine Gelin / Come to Marlboro Country” yazısı, at, sığır, doğa görüntüsü

Gösterilen: Fotoğraftaki tüm unsurlar incelediğinde anlam açısından erkeksilik, erkeksi iş, sertlik, maçoluk, macera, cesaret, başarı, hakimiyet, fiziksel güç, bireysellik, özgürlük, kendine güven, sağlıklı ve güçlü bir beden, erkek dünyası, doğa, doğal hayat temalarına göndermede bulunduğu görülmektedir.

Bir önceki reklamda olduğu gibi bu reklamda da arketip kullanımı söz konusudur. Aynı kampanya kapsamında üretilen bu “Marlboro Ülkesi / Marlboro Country” reklamında da kovboy arketipi kullanılmaktadır. Buradaki kovboy da doğa içinde gösterilmekte ama diğer reklamdan farklı olarak aktif bir şekilde, mücadele içinde ve faaliyet halinde gösterilmektedir. Plath (1999) mert ve cesur bir karakter olarak tanımladığı kovboylar için en önemli şeyin macera olduğunu belirtmektedir. Bu macera açık havada olmak, şehirden uzakta yeni bir yer bulmak, ruhun/zihnin/bedenin bağımsızlığının tadını çıkarmak gibi farklı anlamlar içerebilmektedir. Kovboyun macera tutkusunun altında yaşama karşı gücünü hissetme isteği yatmaktadır; çünkü doğayla mücadele ettikçe boğa güreşçilerinin hissettiği gibi hayatta olmanın ne demek olduğunu daha yüksek bir şekilde deneyimlemekte (s.72) ve bu da başarı, özgürlük ve tatmin duygularını güçlü şekilde yaşamasına fırsat sunmaktadır.

Arketipler kolektif bilinçdışı yani kültürel bellek üzerinden işlev görürken aslında mitlerden de beslenmektedir. Amerikan modern belleği içinde üzerine binerek evcilleştirilmemiş hırçın bir atın kontrol edilmeye çalışıldığı ‘rodeo’lar, Eker’in (2015:122-135) de belirttiği gibi, ‘modern dönem miti’ ve rodeounun baş aktörü ‘kovboy’ da ‘mitolojik kahraman’ olarak işlev görmektedir. İdealize edilen ve bir sembol olarak ikonlaştırılan kovboy; güçlü, korkusuz ve kutsal bir simgedir. Popüler kültürün özellikle film ve reklam endüstrisinde sıklıkla yer verilen geleneksel kahraman tipi olarak kovboy; dış görünüşü (pantolon, şapka, yelek, kısık ve keskin bakışlar vb...), zorluklara karşı mücadelecı tavrı ve haksızlıklara karşı savaşması ile güçlü, cesur, haşin ve özgürlüğüne düşkün imajını kazanmaktadır. Kovboy ile ayrılmaz bir ikili olan rodeo ise hız, rekabet ve mücadele çağrışımları ile erkeklik kodlamasının gösteri merkezi olma işlevini görmektedir. Dolayısıyla erkekliğin iktidarına ait kodlamaları kendi imgesinde birleştiren kovboy, modern dönem reklamlarının etkili bir ikon haline gelmiştir (s.122-135). Bir kovboyun yaşamından bir kesitin sunulduğu yukarıdaki Marlboro reklamında yer alan kovboy da, atının üzerinde sığırı dizginlemeye çalışan mitolojik bir kahraman olarak rodeo arketipini canlandırmaktadır.

Kovboyların en belirgin özelliği vahşi doğanın içinde hayatta kalmasını sağlayan becerilerindeki ustalığıdır: Ata binmek, kağıt oynamak, ateşli silah kullanmak vb. Bu ustalık kovboyun kendine güvenmesinin en temel nedenidir. Kovboylar her zaman aktiftir, sürekli hareket halindedir; çobanlık, çiftçilik, binicilik vb. (Untiedt, 1999: 6, 14, 18). Hareket, bir kovboy için özgürlüğü ve cesareti hissettiği anları yaratarak onun macera tutkusunu doyurmaktadır. Vahşi yaşama, doğaya ve hayvanlara hükmeden kişiler olarak kovboylar geleneksel, heteroseksüel, maço erkeklik özelliklerinin taşıyıcısıdır. Reklamdaki kadrajda da görüldüğü üzere, zorlu bir mücadele içinde fotoğraflanan kovboy, atının üstünde hareket halindeyken sığırı yakalamaya çalışmaktadır. Pettitt (2013: 70-73), kovboyun, kırsal erkeklikler literatüründe sıklıkla fiziksel uygunluk, dayanıklılık, kararlılık ve çevre kontrolü gibi geleneksel heteromaskülenlik unsurlarının merkezi ve doğaya yakın bir kimlik özleminin temsili olduğunu belirtmektedir. Kovboylar için doğayı bir atın sırtında deneyimlemek, bu nostaljinin önemli bir yönüdür. Bu nedenle at, kovboyların doğayla mücadelesinde önemli bir figürdür. Kırsal erkekliklere ilişkin anlatılar, erkeklerin “en erkek” oldukları anlara odaklanma eğilimindedir ve güç, iktidar, şiddet, ustalık ve kahramanlık temalarını vurgulamaktadır. Bir kovboyun gündelik hayatında bolca bulunan bu anlardan biri de sığırlar ile mücadele verdiği anlardır. Sığırları yakalama sürecinde kovboy, saldırgan ve maço tavırlar içinde geleneksel erkeksi davranış kalıpları göstererek sığır üzerinde hakimiyet sağlamak için fiziksel güç kullanımına başvurur. Vahşi doğayla mücadelenin her anında, geleneksel maço heteronormatif erkeklik, kovboyun yaşantısının başat unsuru olarak ön plana çıkmaktadır. Marlboro’nun buradaki reklamında da kovboyun ‘doğa’ ile kurduğu mücadeleye dayanan ilişkinin bir sonucu olarak maruz kaldığı acıya ve fiziksel zorluklara katlanmasına yönelik bir fotoğraf karesi kullanan Marlboro, kovboyun maço erkekliğini sergilediği bir an üzerinden mesajına güçlü bir vurgu yapmaktadır. Geleneksel erkekliğin fiziksel özelliklerine ve koşullarına duyulan özlem, reklamda atın sırtında mücadele vermekte olan kovboy imgesi ile kadrajlanan an aracılığıyla hedef kitlenin simgesel tüketimine sunulmaktadır.

‘Marlboro Country’ reklamı görsel boyutlarıyla değerlendirildiğinde, sayfa tasarımının silik bir dikey çizgi ile ortadan ayrılmış olduğu ve öğelerin bu çizginin sağında ve solunda yerleştirildiği dikkat çekmektedir. Reklamın sayfa tasarımında sol tarafta aksiyonun yer aldığı, sağ tarafta ise marka ve ürüne ait bilgilerin bulunduğu dikkat çekmektedir. Bu yerleştirme gözün metin okuma yönü dikkate alınarak tasarlanmıştır. Reklama soldan bakmaya başlayan göz öncelikle markanın yaratmak istediği imaja ilişkin arketipik öğeleri (kovboy ve rodeo) görmekte, hemen ardından ise ‘Marlboro Ülkesine Gelin / Come to

Marlboro Country' yazısıyla kendisine yapılan tüketime yönelik daveti okuyup en son da ürünün paketi ile karşılaşmaktadır. Ayrıca sol taraftaki hareketin okuma yönü sol üstten sağ alta doğru gözün kaymasını ve en son ürüne odaklanmasını sağlarken sağ taraftaki yazının da yukarıdan aşağı doğru okunmasıyla yine en son ürün ambalajının görülmesiyle reklamın görsel takibi bitirilmektedir. Böylelikle gözün sayfayı terk ettiği son noktada ürüne bakılmakta ve bu yolla ambalajın ve markanın akılda kalıcılığının arttırılması hedeflenmektedir. Böylesi bir görsel tasarım ile tüketicinin hafızasında ürünün yer etmesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Kampanyanın yukarıda incelenen diğer reklamından farklı olara, buradaki yazıda tipografi puntosu her kelimedede aynı büyüklüktedir. Bunun nedeni tüm kelimelerin kalıp halinde bir aradayken markanın tüketicisine yaptığı davete ilişkin bütünsel bir anlamı yaratmasıdır.

Reklamın tasarımında dikkat çekici bir unsur olarak 'devinim' yaratılmakta ve bu da kadrajda dondurulan andaki hareketin kendisinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle tasarımın sol yarısında yaratılan devinimle reklamın içine çekilen tüketici, sağ tarafta dingin bir tasarım ile marka ve ürüne odaklanabilmektedir. Bir başka deyişle sol taraftaki aksiyona tezatlık oluşturacak şekilde sağ tarafta tipografi ve ürün görseli ile oluşturulan denge aracılığıyla yaratılan dinginlik hissi mesajın vurucu şekilde aktarılmasına olanak sağlamaktadır. Özetle reklamda görsel ve sözel unsurların denge oluşturması yoluyla görsel açıdan uyumlu bir bütünlük yakalandığını ve bu yolla mesajın iletilmesine dönük tüketiciyle etkin bir iletişim kurulabildiğini söylemek mümkündür.

5.2. Marlboro Markasının Yeniden Konumlandırma Süreci Reklam Kampanyası: "Don't Be A Maybe – Be Marlboro"

Görsel 6: Marlboro 'Don't Be A Maybe – Be Marlboro' Reklamı

Kaynak: https://whyquit.com/Youth/Marlboro_Maybe_Ads.html

Gösterge: Marlboro'nun 2012 yılına ait basılı reklam fotoğrafı

Gösteren: Tel örgülü çit, arkası dönük halde tel örgülü çitten atlayan genç erkek, sarı renkte iki yönlü okunur yer aldığı kırmızı tabela, gece (karanlık gökyüzü), solda reklam sloganı ('Belki Asla Bir Yol Bulamadı / Maybe Never Found A Way') ile ürün paketine ait görselin yer aldığı beyaz sayfa

Gösterilen: Fotoğraftaki tüm unsurlar incelediğinde anlam açısından asilik, başkaldırı, kurallara uymama, macera, cesaret, kararlılık, bireycilik temalarına göndermede bulunduğu görülmektedir.

Görselde gece karanlığında kendisine sarı ışık doğrultulmuş olan ve o sırada çitten atlamaya çalışan genç bir erkek görülmektedir. Tel örgülü çitin yan tarafında, içinde iki yönünde de ucu olan sarı bir okun bulunduğu kırmızı bir tabela asılıdır. Reklamın sol tarafında ise billboarda konmuş beyaz fonlu bir reklam havası verilen kısımda markanın sloganı ve ürünün ambalajı yer almaktadır. Bu reklamı değerlendirirken renklerin ve imgelerin anlamlarını bağlamıyla bir arada düşünerek okumak doğru bir yargıya varmak açısından önemlidir.

İmgeleri sırasıyla ele alacak olursak, öncelikle tabeladaki ok imgesine değinmek yerinde olacaktır. Çünkü ok imgesinin, reklamdaki anlatı ile oluşturulmak istenen mesajın başlangıç noktası olarak görev gördüğü söylenebilir. Okun renginin sarı olması, 'tehlikenin söz konusu olduğu durumlarda dikkatli olunmasına yönelik bir uyarı ve ikaz' anlamını vermek için tercih edilmiştir. Çitin üzerinde asılı olan tabeladaki okların her iki tarafı da göstermesi, çitin ardına geçişin yasak olduğunu, sadece sağ ya da sol ok yönlerinde gidilebileceğini ima etmektedir ve bu nedenle bir uyarı nesnesidir. Okların kırmızı bir tabelada olması hem dikkat çekici hale gelmesini hem de kırmızının anlamıyla birleşerek 'dikkat çekme, uyarıda bulunma, yasağı vurgulama, tehlikeye işaret etme, yol gösterme' anlamlarını kazanmasını sağlamaktadır. Sarı renk aynı zamanda çitten atlamakta olan erkeğe doğrultulmuş ışığın renginde de dikkat çekmektedir. Tel örgülü çitlere doğrultulan sarı ışık aslında sınırların aşılmasının yasak olduğu durumlarda güvenlik nedeniyle kullanılmaktadır. Burada da sarı ışık 'görünür kılma' işleviyle yer almaktadır.

Tel örgülü çit imgesi ise tabeladaki sarı okun uyarısına uyulmasını sağlayan 'engelleme' bir öğe olarak reklamda yer almaktadır. "Girilmemesi veya çıkılmaması gereken bölgeleri sınırlayarak yasak kelimesi ile bütünleşip simgeleşmiş bir nesne" (Özgör, 2023: 50) görevini gören buradaki çit, düz anlamsal düzeyde aşılması, geçilmemesi gereken sınır anlamını taşıırken yan anlamsal yani simgesel düzeyde ise aşılması gereken korkular, bireylerin önlerine çıkan engeller olarak okunabilir.

Çitin üstünden atlayan erkek ise atladığı tarafın karanlık olmasına rağmen bilinmeze doğru yola çıkmaktan korkmaması nedeniyle ‘sınırları aşan, kendine güvenen, cesur, maceracı, asi’ bir imge olarak reklamda tüketicilerin özdeşleşmesi istenilen birey konumundadır. Erkeğin pantolonun renginin kırmızı tabela ile aynı olması ile de ‘güç, enerji, heyecan, aksiyon’ temalarının pekişmesi sağlanmaktadır.

Dikkat çekici olma özelliğiyle algı süresini kısaltan ve motive edici özelliğiyle de bir an önce harekete geçirme isteği uyandıran kırmızı, bu yönüyle başlangıçları teşvik eden bir özelliğe sahiptir. Öte yandan ‘yasak, tehlike ve uyarı’nın rengi olduğu için durdurma etkisine de sahiptir. (Sağocak, 2018: 238-240). Bu tezatlık reklamdaki iki kullanımda ayrı ayrı kendine anlamsal açıdan yer bulmaktadır. Tel örgü çitin yan tarafında asılı olan tabelanın kırmızı olması ‘uyarı, tehlike, yasak, durdurma’ anlamlarını yansıtırken çitin üstünden atlayan gencin pantolonunun kırmızı renk olması da ‘macera, cesaret, heyecan, hareketlilik, hırs, adrenalin, başkaldırı, isyan, harekete geçme’ anlamlarının gence aktarılması amacını taşımaktadır. Gece karanlığında sarı ışık tutulması nedeniyle tonu daha mat gözükmeyle birlikte, her ikisinin de kırmızı tonda seçilmiş olması ile sigara paketindeki kırmızı ve sigara paketini işaret eden okun da kırmızı renk olması, reklam tasarımında anlamın yaratılmasına hizmet etmesi açısından bilinçli bir tercihtir; ‘yasağın delinmesi, cesaret ve kararlılık’ anlamlarını ürün ve imaj ile bütünleştirme çabasıdır.

Ürün ambalajlarının tasarımları, reklamcılıkta ve pazarlamada oldukça önemli bir yere sahiptir. Ambalajlarda renklerin her zaman kombinasyon halinde, birbirlerini karşılıklı olarak etkileyen ve etkiyi güçlendiren minimal çiftler halinde kullanımı tercih edilmektedir. Ayrıca yazının okunabilirliği de reklamcılıkta büyük rol oynamaktadır. Okunabilirlik açısından en sık kullanılan kombinasyon beyaz üzerine siyah iken tatmin edici kombinasyonlar ise beyaz üzerine kırmızıdır (Dědková, 2010: 83-84). Nitekim gerek Marlboro sigarasının ürün ambalajında gerekse ‘Belki Olma, Marlboro Ol / Don’t Be A Maybe – Be Marlboro’ kampanyasının reklam görsellerinin tasarımında beyaz-kırmızı-siyah üçlününün kullanımı dikkat çekmektedir. İncelenen reklamın görsel tasarımında da sol tarafta sanki billboard varmış hissi yaratacak şekilde konumlandırılmış olan beyaz sayfada siyah renkte sade bir tasarımla yazılmış olan “Belki Asla Bir Yol Bulamadı / Maybe Never Found A Way’ sloganı, beyaz sayfanın dikey açıda dörtte üçünü kaplamaktadır. Sayfanın alt sağ tarafında ‘Ol / Be’ yazısı ve Marlboro sigara paketi yer almaktadır. ‘Ol / Be’ kelimesinin yanında fırça kullanılarak elle çizilmiş hissini uyandıracak dokuya sahip kırmızı bir ok

bulunmakta ve okunucu da sigara paketinin üstünde yazan Marlboro yazısına denk getirilerek hizalanmış durumda kullanılmaktadır. Buradaki renk tercihleri yine Marlboro markasına vurgu yapılmasına hizmet etmektedir.

Reklamda dikkat çekecek şekilde neredeyse sayfanın sol yarısını kaplayan beyaz kağıt tercihi, bu sayfanın billboarda konmuş bir reklam olduğu hissini uyandırarak reklam içinde reklam havası yaratmaktadır. Geneline koyu tonların hakim olduğu reklamda, bu beyaz kağıt ön plana çıkmaktadır. Reklamın sloganının ve ürün ambalajının beyaz kağıda yerleştirilmiş olması da marka algısının yaratılmasına katkı sağlamaktadır. Sigaranın sağlığa zararlı etkisine, dumanına ve kirli hava yaratmasına tezatlık oluşturacak şekilde ‘sağlık, saflık, temizlik, tazelik, masumiyet, aydınlık’ anlamlarını çağrıştıran beyazın kullanılması, görsel algıyı etkileyen tasarımla ürünün tüm olumsuz etkilerinin unutturulması çabasıyla kaynaklanmaktadır. Marlboro’nun bu kampanyasının tek kelimelik temasını oluşturan ‘Ol / Be’ kelimesinin sağındaki kırmızı ok ucu mesaja ‘hareketlilik, harekete geçme, yönlendirme, işaret etme’ anlamlarını katarken ucun doğrultulduğu yönde ürün paketinin olması da ‘ürünün kendisinin’ harekete geçmek için kullanılacak bir araç olduğunu ima etmektedir. Burada dikkat çeken bir diğer nokta, ürünün paketinin yan çevrilmesi durumunda paketin kırmızı ve beyaz ayırımındaki kesim noktasının da (aşağıda mavi ile çizildiği şekilde) yan tutulmuş ok şeklinde olduğudur.

Görsel 7: Marlboro ‘Don’t Be A Maybe – Be Marlboro’ Reklamından Görseller

Kaynak: https://whyquit.com/Youth/Marlboro_Maybe_Ads.html

Ok imgesi, azim ve kişisel gelişim de dahil olmak üzere yaşamın farklı yönlerini temsil eden güçlü bir semboldür. Bireylere kendilerine sadık kalmaları ve hedeflerine ulaşmaya devam etmeleri, yol boyunca ortaya çıkabilecek engelleri aşmaları gerektiğini hatırlama işlevine sahiptir. Okun sembolizminin birincil yönü ‘değişim’ fikridir. Ok ileriye doğru hareket ederken, yeni durumlara uyum sağlamanın ve zorluklar karşısında büyümeyi benimsemenin önemini ifade etmektedir (Kelly, 2023). Burada da okun ucunun sağ tarafa doğru olması

‘harekete geçerek ilerlemenin ve değişimin’ ima edilmesini sağlamaktadır. Az önce de belirtildiği gibi, okun ucunun yöneldiği yerde ürün paketinin olması, bu değişimin ve ilerlemenin Marlboro sigarasının kullanımıyla olacağı fikrini dolaylı olarak tüketiciye aktarmaktadır.

Marlboro’nun bu kampanyasında görseller arasında bütünlüğün sağlanması, başarının yakalanmasında önemli bir yere sahiptir. Bu reklamda kendisine geniş bir yer bulan beyaz sayfa ile birlikte sayfaya slogan ve ‘Be Marlboro’ yazılarının yerleştirilmesi, kampanyanın diğer reklamlarında da aynı üslupla kullanılmaktadır. Yukarıda yer verilen görselde görüldüğü gibi, bu kampanyanın ilk görsellerinden biri olan üzeri çarpı ile çizilmiş ‘maybe’ reklamında, çarpı işaretinin rengi ve dokusu ‘Ol / Be’ yazısının yanında yer alan ve fırça kullanılarak elle çizilmiş hissini uyandıracak dokuya sahip kırmızı ok ucu ile aynı renk ve dokuya sahiptir. ‘Maybe’ kelimesinin üzerine çizilmiş çarpı işaretinde kırmızı rengin kullanımı, burada analiz edilen reklamda kullanılan kırmızının ‘uyarı, tehlike, yasak, durdurma’ anlamları ile aynı kullanım amacını taşımakta ve ‘Belki / Maybe’ demenin tehlikeli olduğuna dair uyarı anlamını vermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla kampanya içinde yer alan tüm reklamlardaki tasarımsal bütünlük, tüketicilerde algısal bütünlüğün oluşmasını sağlamaktadır.

Kampanyanın bu reklamı görsel boyutlarıyla değerlendirildiğinde, iki tel örgülü çitin birleştiği orta kısmındaki dikey ayakların, görseli de dikey açıda ve anlamsal boyutta ikiye ayırdığı göze çarpmaktadır. Sol tarafta beyaz sloganın ve ürün paketinin yer aldığı beyaz bir kağıt, sağ tarafta ise çitten atlayan genç bir erkek bulunmaktadır. Gözün okuma sırası üzerinden baktığımızda, bu yerleştirmenin doğru bir tercih olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü kampanyanın ilk görselleri sadece bu tarz beyaz kağıt üzerine yazılmış slogan ve ürün paketinden oluşmaktaydı. Dolayısıyla bu reklamda, o reklamları çağrıştırmaları açısından ilk olarak beyaz kağıdı görmek, dikkat çekmesi ve hafızada yer etmesi açısından önemli bir tercihtir. Ardından sağ tarafta aksiyon olan kısma geçilmekte ve çitten atlayan bir erkek görülmektedir. Bu tür bir tasarım yöntemiyle önce mesaja, ardından ise onu destekleyecek görsele yer verilmiş olmaktadır. Kadrajda atlama anının görüntüsünün olması görselde ‘devinim’i sağlamakta ve böylelikle sol taraftaki durağanlıkla denge kurulmuş olmaktadır.

Kampanyanın anlamsal göndermelerine bakıldığı zaman kampanyanın genel temasının ön plana çıkarıldığı görülmektedir: ‘Korkunla başa çık, kendine güven, harekete geç, özgür ol, kendin ol’. Kampanyanın adı olan ve reklamlardaki sloganlarda anlamsal düzlemde ortak olarak verilen ‘Belki Olma,

Marlboro Ol / Don't Be A Maybe – Be Marlboro' mesajı ile gençlere 'belki' düşüncesi ile hiçbir zaman arada kalmamalarını; 'belki' olmanın hiçbir zaman başarı, değişim ve özgürlük getirmeyeceğini; fikirlerini söylemekten, isteklerini gerçekleştirmekten, kararlı olmaktan ve kuralları çiğnemekten çekinmemelerini; kendi olmaya odaklanmalarını; başarı için cesur olmalarını vurgulayan iletileri kampanyanın farklı reklamlarında tüketicilerine sunmaktadır.

Yukarıdaki reklamda da marka, tüketicisine aşağıdaki mesajları vermektedir:

- Hayatta sınırlar her zaman karşına çıkabilir, önemli olan bir engelle karşılaştığın zaman durmamak ve yola devam etmek.
- Yolunu seçerken sana sunulanlarla yetinme, kendi yolunu çiz, kuralları çiğnemekten korkma.
- İçsel korkularını yen, cesur ol, isteklerini gerçekleştir. Asla tereddüte düşme, asla 'belki' deme, 'belki' diyerek hiçbir şey yapamazsın, 'belki'cileri kimse sevmez.
- Görünür olmak, dikkat çekmek istiyorsan silik karakterli olma.
- Karar ver ve harekete geç.
- Değişim ve özgürlük 'belki' olmamaktan geçiyor.
- Reklamdaki karakterler gibi olmak istiyorsan kararlı ol, kendin ol, Marlboro ol.'

Mesajlarını reklamlarındaki görsel ve sözel unsurlarla tüketicinin zihnine kazımaya çalışan Marlboro, bireyleri sorunlarını çözme noktasında harekete geçme konusunda cesaretlendirmekte ve ihtiyacı olan gücün de kendi ürününü kullanmakla edinilebileceğini söylemektedir.

Marka bu kampanyası ile gençleri güçlü, hırslı ve iddia sahibi olmaları için motive ederken markanın bir önceki konumlandırmasındaki 'bireycilik' temasını bu kampanyasında da ön plana çıkarmaktadır. Bireylerin "kendi gerçekliklerini inşa etmeye" (Arkan, 2022: 2) yönelmeleri konusunda direktiflerin yer aldığı bu kampanyada da bireycilik vurgulanmaktadır. Bireyci bakış açısında kimlikler hareketliliklerinin yoğunluğuna ve genişliğine -özellikle de hızına- göre tanımlanmaktadır. Bireyci kültürde sürekli risk alma durumu söz konusudur. Her daim eskisinden daha verimli, daha hızlı, daha pratik, daha yaratıcı olmak ve kendini gerçekleştirmek için uğraşma temeline dayanılmaktadır. Dolayısıyla bireycilikte kişi risk alabilmeli ve kendini ifade ederek yeni tecrübelerle açık olmalıdır. Artık kimlikler hızlı bir değişkenlik içindedir; kimliğin katılığı

ve dayanıklılığı sekteye uğramıştır. Kişisel tatmin, duyuşsal doyum, kendine odaklanma ve ben-merkezilik ön plandadır. Kimliklerin yeniden keşfedilme ve anında dönüşme hızının en önemli unsur olarak görüldüğü bu yapı içinde, özellikle izleyici kitlesine ‘yaşam tarzı’ ve ‘Kendin-Yap’ kimlikler satılmaktadır (Elliot ve Lemert, 2011: 19-87). Nitekim Marlboro’nun reklamlarıyla tüketicilerine satmaya çalıştığı kimlikler de bu özelliklerdedir.

Bencil ve benmerkezci bireylerin oluşumuna hizmet eden bu kampanyada, günümüzün kimlik bulma bunalımından da faydalanılmaktadır. “Zihinsel depresyon -kişinin güçsüzlük, eyleme yeteneksizliği ve özellikle akılcı biçimde eyleme, hayatın getirdiği görevlerin üstesinden gelme yeteneksizliği duygusu-geç modern ve postmodern zamanlarımızın simgesel kırıklığı haline gelir” (Bauman, 2005: 59). Buna benzer bir psikoloji içinde olan genç bireylerin yardımına reklamlar yetişmektedir. Bu noktada Marlboro reklamı, gençlere kim olmaları ve bunu olmak için ne yapmaları gerektiğine dair mesajları reklamları aracılığıyla iletmektedir. Çünkü artık “günümüzde normatif düzenlemenin yerini yaratılan ihtiyaçlar, ideolojik aşılamanın yerini reklamcılık almakta, yönlendirme ve baskının yerine ise ayartma kullanılmaktadır” (Bauman, 2005: 89). Bu doğrultuda Marlboro markası da reklamlarında gençlere aslında asıl ihtiyaçlarının ‘bireyci olmak, içlerinden geldiği gibi davranmak, kurallar yerine isteklerini önemsemek’ olduğunu; bunları yerine getirebilmek için de yapmaları gerekenin ‘belki’lerden sıyrılıp kararlılıkla amaçlarına yönelmek, durmak yerine harekete geçmek, sınırlara takılmak yerine onları aşmak ve nihayetinde kendileri olma yolunda özgürleşmek olduğunu belirtmekte ve bunlara yönelik mesajları iletirken de onların kaygı ve korkularını, tutku ve güdülerini kullanmaktadır.

6. Sonuç:

Günümüzde markalar için tüketiciler, pazarlama ve reklam stratejilerinin belirlenmesi sürecinde odak noktada yer almaktadır. Markalar için önemli olan, tüketicinin zihninde nasıl bir imajla ve nerede yer aldıklarıdır. Markaların reklam konumlandırma stratejileri tüketicinin zihnindeki bu yeri edinmeye yönelik planlanmaktadır. Çünkü tüketicinin zihninde olumlu bir imaja ve konuma sahip olmak, satın alma eylemine dönük tercihlerde ilk sıralarda yer almak anlamına gelmektedir. Markaların tüm savaşı bu ilk sırayı edinmeye yönelik olmaktadır. Bu amaçla markaların tüketici eğilimlerini düzenli olarak takip etmeleri, bunun için de stratejilerini planlama süreçlerinde pazarlama ve reklam araştırmalarına yer vermeleri oldukça önemlidir. Bu araştırma sonuçları

doğrultusunda belirlenecek stratejiler, markaların istedikleri imajla tüketicinin zihninde konumlandırılmasının yolunu açacaktır.

Tüketici istek ve beklentileri zaman içinde değişmektedir. Teknolojik gelişmelerin sunduğu yeni olanaklar, tüketicilerin markalardan olan beklentilerinin de kimi zaman değişmesine neden olmaktadır. Böylesi durumlarda, markaların pazara ilk girerken planladıkları konumlandırma stratejileri yetersiz kalabilmektedir. Bu beklentileri karşılayamayan markalar, rekabetçi pazar yarışında, potansiyel müşterileri kaybetmenin ötesinde kimi zaman var olan müşterilerini de rakip markalara kaptırabilmektedir. Söz konusu durumda kimi zaman markanın kimliği, kimi zaman markanın imajı, kimi zaman da ürünün kendisi üzerinde markaların ciddi bir revizyona gitmesi ihtiyacı doğmaktadır. Öncelikli olarak sorunun kaynağının ne olduğunu bulmak, ardından ise çözüme yönelik ihtiyacın hangi yöntemlerle karşılanabileceğine odaklanmak gerekmektedir. Yeniden konumlandırma süreci böylesi zamanlarda markaların yardımına yetişmektedir, ancak gerekmedikçe veya her sorunda ilk başvurulacak yöntem olarak görülmemesi gerektiği de akılda tutulmalıdır. Çünkü yeniden konumlandırma; tüketicinin güvenini yitirmek, daha kolay çözüm yolları varken firmaya yeni maliyetler yüklemek, marka kimliği, imajı ya da ürün ile yeni konumun uyumunu sağlayamamak gibi riskler içerebilmektedir.

Çalışma kapsamında, Marlboro sigarasının yeniden konumlandırma stratejisi ele alınmıştır. Markanın her yeniden konumlandırma sürecinde imajlar üzerinde değişime gidildiği görülmekle birlikte, ilk konumlandırmasından günümüze kadarki süreç genel olarak incelendiğinde, markanın mesajlarının ‘özgürlük teması’ odağında tasarlanmış olduğu dikkat çekmektedir. Özgürlüğün yaşanma tarzına ilişkin sunumlarda ise her zaman sunulan imgeyle bir bağlantı, bir ilişki ve bir aidiyet kurulması vaat edilerek tüketici ile marka arasında duygusal bağ yaratılmasına ve tüketici ilgisinin marka üzerinde yoğunlaşmasına hizmet edilmesi sağlanmaktadır.

Marlboro ilk yıllarında bir kadın sigarası olarak kendini konumlandırmıştır. Ancak zaman içinde yaşanan gelişmelerin yarattığı yeni koşullar sonucunda, yeniden konumlandırma stratejisi uygulanarak Marlboro reklamlarının imgesi flapper kadınların ‘dişil imaj’ından kovboy erkeğinin ‘eril imaj’ına dönüşmüştür. Böylelikle hem ürünün kendisinde hem hedef kitlede hem de sunulan imajlarda değişime gidilerek cesur ve radikal bir yeniden konumlandırma uygulanmıştır. Bu yeni konumlandırmanın en önemli özelliği, oldukça erkeksi bir imaj sunan kovboy ve rodeo mitlerini kullanmasıdır. Bu reklamlar ile bağımsızlığına düşkün, asi, cesur ve güçlü gözükme isteyen erkekleri hedef alan Marlboro,

marka imajını da bu çağrışımlar üzerinden kurmaktadır. Bunu sağlarken kolektif bilinçdışı içinde işlev gören arketipin gücünden de faydalanmakta ve potansiyel müşterileri tarafından rahatlıkla anlaşılabilir ve içselleştirilebilecek imgeleri kullanarak markasına anlamsal açıdan değer katmaktadır.

Markanın bu kampanyasına ait reklamlar incelendiğinde, genel olarak yaşam alanı açık hava olan kovboyun her zaman doğa içinde, kimi zaman at üstünde sığırları yakalamaya çalışırken kimi zaman erkeksi işler yaparken kimi zaman da sigara içerek kendini ödüllendirdiği dinlenme anlarında gösterildiği temsiller içinde sunulduğu görülmektedir. Reklamlardaki kovboy imgelerinin tamamı ‘erkeksi, sert ve maço’ bir görünüm içinde; ‘macera, cesaret, kendine güven, başarı, hakimiyet, fiziksel güç, bireycilik, özgürlük’ anlamlarının kendisine yüklendiği simgesel bir ikona dönüşmektedir. Arketiplerin kültürel birer sembol olarak kullanıldığı bu yeniden konumlandırma kampanyası, tüketiciler tarafından oldukça benimsenmiş ve markayı sigara pazarında lider konumuna taşımıştır.

Markanın ‘Marlboro Erkeği – Marlboro Ülkesi / Marlboro Man – Marlboro Country’ kampanyasını bitirmesinin ardından ses getiren bir diğer yeniden konumlandırma çalışması ise ‘Belki Olma, Marlboro Ol / Don’t Be A Maybe – Be Marlboro’ kampanyasıdır. Burada yeniden konumlandırmaya gidilmesinin amacı, ‘Marlboro Man’den daha gençlere kayan hedef kitlenin yaşının ve özelliklerinin değişmiş olmasıdır. Bu kampanyada kullanılan “Ol (Var ol) / Be” fiili, özellikle yaşam tarzı sunmak üzerine yapılandırılan reklamlarda kullanılan ve direkt hedef kitleye emir kipiyle ne yapacaklarını söyleyen bir kelimedir. Aslında felsefe, sosyoloji ve psikoloji alanlarında da ‘var olmak’, düşünürlerin üzerine tartıştığı ve anlamını bulmaya çalıştığı bir olgudur. Çok boyutlu ve karmaşık anlamlar silsilesi barındırdığı için de kimi zaman cevaplanması zor bir soru ya da üzerine hemfikir olunması zor bir kavram olarak geçmişten günümüze önemini koruyan bir temadır. Böylesi karmaşık bir yapıyı içeren kimlik bulmaya dair süreçte ise tüketicilere basitçe ‘kurallara uymak veya arada kalmak yerine kararlı ve cesur olmaları, harekete geçmeleri’ söylenerek bu yoldaki en önemli aracın ise ürünün tüketimi olduğu reklamlar aracılığıyla iletilmektedir.

Marlboro’nun pazarlama stratejilerine genel olarak bakıldığında, tüketicilerin beğenmesi durumunda ürününe yönelik olarak gereksiz hiçbir değişiklik yapmadığı ve markanın konumlandırılmasına ilişkin değişikliğe ancak gerektiği durumlarda gittiği görülmektedir. Bu da markanın yeniden konumlandırma başarısındaki önemli bir detaydır. Cinsiyet ve yaş kategorileri açısından hedeflenen kitlede değişime karar verilmesi, satışların durgunlaşması noktasında yeniden canlandırılmış bir kurumsal kimlik oluşturmaya yönelik eylemlerde bulunulması ve sağlıkla ilgili ciddi bir krizin doğması

ve spekülasyonların yayılması sürecinde yeni bir imajla tüketici karşısına çıkmanın amaçlanması gibi durumlarda markanın konumlandırılmasına ilişkin güncellemelere gidilmiştir. Markanın her kampanyasının ses getirmesinin en önemli nedeni, reklam imgelerini pazar ve hedef kitle araştırmaları doğrultusunda marka kimliği ve amaçları ile uyumlu olacak şekilde seçmesidir. Bu nedenle Marlboro'nun her zaman işe yarayan imajlar üzerinden uygulamalar yaparak başarıyı yakaladığı görülmektedir.

Markanın yeniden konumlandırılmasına yönelik reklamlarındaki görsel tasarımlarında font türü ve boyut açısından kolay okunabilecek bir tipografi kullanımının seçilmesi, kampanyaları kapsamındaki reklamların genelinde bir görsel devamlılık ve bütünlük oluşturmayı sağlamaktadır. Dolayısıyla tüketiciler kullanılan yazı karakterinden sloganların tarzına, görsel tasarımdan ve kullanılan imgelerden verilmek istenilen mesaja kadar bütünlüklü bir algı yönetimiyle karşı karşıya kalmakta ve reklamları gördükleri an reklamın Marlboro markasına ait olduğunu daha ilk anda anlamaktadırlar. Dolayısıyla kampanya dahilinde üretilen reklamlardaki tasarımın, hatırlanabilirlik ve ürünün tüketici zihninde belirli bir şekilde konumlanmasına olumlu katkısı olduğunu söylemek mümkündür.

Bu çalışmada Marlboro markasının yeniden konumlandırma stratejileri kapsamında en çok ses getiren iki kampanyası göstergebilimsel analiz yöntemiyle değerlendirilmiştir. Özellikle Türkçe literatürde markanın Marlboro Man kampanyasını ele alan çok az sayıda çalışmanın olması ve son dönem kampanyalarını inceleyen bir çalışmanın bulunmaması nedeniyle bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Pazarlama literatürü kapsamında markanın reklam kampanyalarının etkisinin detaylı olarak ekonomik boyutlarıyla veya tüketicilerin algılarını ölçümleyerek farklı boyutlarıyla değerlendirecek ileri çalışmaların yapılması, göstergebilimsel analizle sınırlı olan bu çalışmanın eksik kaldığı noktaların tamamlanmasına katkı sağlayacaktır.

Kaynakça:

Altan, S. (2018). Asıl hedef kitlesi kadınlar olan Marlboro'nun pazarlama stratejisi nasıl değişti?, (08.06.2023 tarihinde <https://www.pazarlamasyon.com/asil-hedef-kitlesi-kadinlar-olan-marlboronun-pazarlama-stratejisi-nasil-degisti> adresinden ulaşılmıştır).

Amos, A. & Haglund, M. (2000). From social taboo to "torch of freedom": the marketing of cigarettes to women. *Tobacco Control*, 9 (1), 3-8. doi:10.1136/tc.9.1.3.

Arkan, Z. N. (2022). “Post-truth” kavramı üzerine Türkçe karşılık denemesi. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 3 (2), 1-15.

Armstrong, G. & Kotler, P. (2016). *Marketing: An Introduction*. USA: Pearson Education, Inc.

Aya, C. ve Yakın, V. (2017). Reklamlarla Marka Kişiliği Geliştirmek: Arketipler Tüketicileri Yakalayabiliyor Mu?. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 46 (2), 161-178. doi: 10.5152/iujbsb.2017.002

Baltacı, Ali. (2018). Nitel Araştırmalarda Örneklem Yöntemleri ve Örnek Hacmi Sorunsalı Üzerine Kavramsal Bir İnceleme. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 231-274.

Barthes, R. (1979). *Göstergebilim İlkeleri*. (Çev. Rifat, M. S.) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Barthes, R. (2003). *Çağdaş Söylenler*. (Çev. Yücel, T.). İstanbul: Metis Yayınları.

Barthes, R. (2016). *Göstergebilimsel Serüven*. (Çev. Rifat, M. S.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Bauman, Z. (2005). *Bireyselleşmiş Toplum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Be Marlboro: Targeting the World’s Biggest Brand at Youth. (2020). (02.06.2023 tarihinde <https://tobaccotactics.org/article/be-marlboro-targeting-the-worlds-biggest-brand-at-youth/> adresinden ulaşılmıştır).

Belch, G. E. & Belch, M. A. (2021). *Advertising and Promotion: An Integrated Marketing Communications Perspective*. USA: Mc. Graw Hill Inc.

Billah, U. I. & Mubbsher, M. K. (2018). Exploring emotional and functional positioning strategies – A case study of multi-national brands operating in Pakistan. *Paradigms: A Research Journal of Commerce, Economics, and Social Sciences*, 12 (2), 161- 166. doi: 10.24312/paradigms120207

Boseley, S. (2014). Marlboro marketing campaign aimed at young people, anti-tobacco report says, 06.06.2023 tarihinde <https://www.theguardian.com/society/2014/mar/12/marlboro-marketing-campaign-aimed-young-people-cigarettes-report> adresinden ulaşılmıştır).

Burnett, L. (1958, 15 November). The marlboro story: How one of America’s most popular filter cigarettes got that way. *New York Magazine*. (04.06.2023 tarihinde https://tobacco-img.stanford.edu/wp-content/uploads/2020/03/06212322/marlboro_story.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Chandler, D. (2004). *Semiotics: The Basics*. New York: Routledge.

Danesi, M. (2007). *The Quest for Meaning: A Guide to Semiotic Theory and Practice*. Canada: University of Toronto Press.

Dědková, J. (2010). The meaning of colours in marketing. *KSI Transactions on Knowledge Society*, 3 (1), 82-85 (03.06.2023 tarihinde <http://www.tksi.org/JOURNAL-KSI/PAPER-PDF-2010/2010-1-16.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Eker, G. Ö. (2015). Bir Modern Dönem Miti: Amerikan Kültürel Belleğinde Rodeo ve Baş Aktörü Kovboy. *Millî Folklor*, 27 (107), 122-136.

Elliott, A. ve Lemert, C. (2011). *Yeni Bireycilik: Küreselleşmenin Duygusal Bedelleri*. (B. Kıcırcı, Çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.

Ellsworth, S. (1986, 21 February). Inventing marlboro a historical context. Marlboro Oral History and Documentation Project. Archives Center, National Museum of American History, Washington, D.C: Smithsonian Institution, ss.6-23. (04.06.2023 tarihinde https://tobacco-img.stanford.edu/wp-content/uploads/2020/03/06212325/marlboro_oralhistory1.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Fill, C., Hughes, G. & Francesco, S. (2013). *Advertising: Strategy, Creativity and Media*. England: Pearson Education Limited.

Flaherty, S. & Morris, M. (1989). Register Of The Marlboro Oral History and Documentation Project Collection. (revised by Allison Lee). Center for Advertising History, National Museum of American History, Smithsonian Institution, (08.06.2023 tarihinde https://tobacco-img.stanford.edu/wp-content/uploads/2020/03/06212324/marlboro_oralhistoryregister.pdf adresinden ulaşılmıştır)

Frederic de Wilde. (2012, 21 June). Philip Morris International Investor Day – Brand Portfolio and Commercial Approach – Script, (02.06.2023 tarihinde [http://media.corporate-ir.net/media_files/IROL/14/146476/2012-06-21%20Brand%20Portfolio%20and%20Commercial%20Approach%20Slides%20\[FINAL\].pdf](http://media.corporate-ir.net/media_files/IROL/14/146476/2012-06-21%20Brand%20Portfolio%20and%20Commercial%20Approach%20Slides%20[FINAL].pdf) adresinden ulaşılmıştır).

Greaves, L. (1996). *Smoke Screen: Women's Smoking And Social Control*. Halifax: Fernwood Publishing.

Kapferer, J. N. (2012). *The New Strategic Brand Management: Advanced Insights And Strategic Thinking*. London: Kogan Page.

Kaya, F. (2018). Reklam ve pazarlama stratejileri: bir reklamda olması gerekenler. *Mecmua: Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (5), 99-111.

Kelly, F. (2023) Symbolism of an arrow: spiritual meaning in history, 2023, 08.06.2023 tarihinde <https://sarahscoop.com/symbolism-of-an-arrow/> adresinden ulaşılmıştır).

Kocabaş, F. ve Elden, M. (1997). *Reklam ve Yaratıcı Strateji: Konumlandırma ve Star Stratejisinin Analizi*. İstanbul: Yayınevi Yayıncılık.

Lance, S. & Woll, J. (2006). *Reklamcılığın Turuncu Kitabı*. (İ. B. Kalinyazgan, Çev.). İstanbul: MediaCat Kitapları, Kapital Medya Hizmetleri.

Leal, T., Filho, J. F. & Rocha, E. (2016). Torches of freedom: Women, cigarettes and consumption. *Comunicação, Mídia e Consumo, são paulo, 13* (38), 47-70. doi: 10.18568/1983-7070.133948-72

Marlboro Adverts Target Youth in Southeast Asia. (n.d.). (02.06.2023 tarihinde https://seatca.org/dmdocuments/SEATCA_Be%20Marlboro%20Campaign_Southeast%20Asia_7%20Mar%202014.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Marlboro Makes A Direct Appeal. (1927). *Advertising & Selling*. (02.06.2023 tarihinde https://tobacco-img.stanford.edu/wp-content/uploads/2020/03/06212329/marlboro_onsetwomen.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Martin, B. & Ringham, F. (2000). *Dictionary of Semiotics*. London: Cassell.

Nissim, B. (2008). *Brand Triad: Toolbox for Strategic Brand Assessment and Repositioning*, New York: iUniverse Inc.

Özgör, M. (2023). Sınır kavramının modernizm ve postmodernizmde plastik sanatlara yansımaları. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trakya Üniversitesi, Edirne.

Patton, M. Q. (2004). *Qualitative Evaluation and Research Methods*. California: Sage Publications.

Peirce, C. S. (2004). *Mantık Üzerine Yazılar*. (Çev. Yıldız, H.). Ankara: Öteki Yayınları.

Petitt, A. (2013). Cowboy masculinities in human-animal relations on a cattle ranch. *Elore, 20* (1): 67-82.

Plath, J. & Rider, S. (1999). The hemingway hero as western archetype. R. Fleming. (Der), in *Hemingway and the natural world* (pp. 69-86). Moscow: University of Idaho Press.

PMI's key milestones. (n.d.). (02.06.2023 tarihinde <https://www.pmi.com/who-we-are/key-milestones> adresinden ulaşılmıştır).

Prabhakar, K. (2007). How marlboro brand changed its sex? - A case study. *SSRN Electronic Journal*, 1-9. doi: 10.2139/ssrn.1781703

Rushing, J. H. (1983). The rhetoric of the American Western myth. *Communication Monographs, 50* (1), 14-32. doi:10.1080/03637758309390151

Sağocak, A. M. (2018). Kırmızı Rengin Tasarımın Algı ve Anlamına Etkisi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11* (57), 233-240. doi: 10.17719/jisr.2018.2441

Saussure, F. D. (1998). *Genel Dilbilim Dersleri*. (Çev: Vardar. B.). İstanbul: Multilingual Yayınları.

Silverstein, B. (2021). *World War Brands: World War II and the Rise of the Modern American Brand*. USA: GuideWords Publishing.

Stampler, L. (2014, 13 March). Marlboro says these ads definitely don't target kids, (04.06.2023 tarihinde <https://time.com/23820/marlboro-says-these-ads-definitely-dont-target-kids/> adresinden ulaşılmıştır)

Stevenson, T. & Proctor, R. N. (2008). The secret and soul of Marlboro. *American Journal of Public Health*, 98 (7), 1184-1194. doi:10.2105/AJPH.2007.121657

Tan, H. (2017) İtibar kavramında reklamın önemi ve reklamın marka dünyasına etkisi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 9 (2), 1-23. doi: 10.17932/IAU.IAUD.13091352.2017.9/34.1-23

Temporal, P. (2010). *Advanced Brand Management: Managing Brands in a Changing World*. Singapore: John Wiley & Sons (Asia) Pte. Ltd.

The Marlboro Advertising History Collection: The Marlboro Country, Modern Advertising History Program Collection Advertising History Center. (n.d.). National Museum American History, Washington, D.C.: Smithsonian Institution, 02.06.2023 tarihinde https://tobacco-img.stanford.edu/wp-content/uploads/2020/03/06212337/marlboro_adhistorysmithsonian.pdf adresinden ulaşılmıştır

Tobacco giant pressured to discontinue 'Be Marlboro' campaign, (2014, 11 March). (0.6.06.2023 tarihinde <https://fctc.org/tobacco-giant-pressured-to-end-be-marlboro-campaign/> adresinden ulaşılmıştır).

Tran, B. (2017). The Art and Science in Communication: Workplace (Cross-Cultural) Communication Skills and Competencies in the Modern Workforce. B. Christiansen & H. C. Chandan (Ed.), in *Handbook of Research on Human Factors in Contemporary Workforce Development* (pp.60-86). USA: IGI Global.

Trout, J. & Rivkins, S. (2010). *Repositioning: Marketing in an Era of Competition, Change and Crisis*. New York: McGraw-Hill.

Untiedt, K. L. (1999). *The Evolution of the Fictional Western Hero*. (Unpublished master's thesis). Texas Tech University, USA

Xiao, Y. & Teng, F. (2015). Research on the influence of advertisement positioning on brand shaping. *International Conference on Economy, Management and Education Technology (ICEMET)*, 267-272. doi: 10.2991/icemet-15.2015.58.

Yetkin, B. (2020). Sigara Reklamları Üzerine Dönemsel Bir Analiz: Mitsel Hegemonya Peşinde. *Selçuk İletişim Dergisi*, 13 (2): 715-749.

Zengin, B. ve Çevrimkaya, M. (2020). Marka konumlandırma. R. Altunışık, B. Zengin ve Y. Yıldırım (Der.), *Marka Külliyatı* içinde (ss. 611-628). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kullanılan Görsellerin Kaynakları:

- <https://flashbak.com/marlboro-cigarettes-women-24001/>
- <https://tr.pinterest.com/pin/237916792787581509/>
- <https://tr.pinterest.com/pin/398498267001492943/>
- https://whyquit.com/Youth/Marlboro_Maybe_Ads.html
- <https://www.businessinsider.com/marlboro-man-cigarette-brand-history-vintage-ads-2020-2>
- <https://www.ebay.com/itm/284327674360>
- <https://www.firstversions.com/2015/02/marlboro.html>

BÖLÜM XIII

BÜYÜKADA'NIN TURİZM POTANSİYELİ, SORUNLAR VE ÖNERİLER

Tourism Potential of Büyükada, Problems and Suggestions

*Benzer bir konu ve başlık ile 14th INTERNATIONAL CONFERENCE
ON CULTURE, CIVILIZATION AND SOCIAL SCIENCES'
da sunulmuş sadece özet yayınlanmıştır.

Merve ZAYIM

*(Arş. Gör. Dr.), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
Coğrafya Bölümü, Fatih, İstanbul
E-mail: mervez@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2191-1957*

1. Giriş

Turizm, en genel tanımıyla insanların yeni yerler görmek, dinlenmek, eğlenmek, keşfetmek, gezmek için bir yerden başka bir yere yaptıkları yer değiştirme faaliyetidir. Geçmişten günümüze turizm faaliyetleri gelişmiş, çeşitlenmiştir. Özellikle ülkemizde ilk başlarda kitle turizmi ağırlık kazanmışken, turist portföyünün ve isteklerinin değişmesi gibi nedenlerle turizm faaliyetlerini tüm yıla yaymak ve turizmden gelen gelirlerin de bu bağlamda artmasını sağlamak amacı ile alternatif turizm çeşitleri (mağara turizmi, kültür turizmi, kongre turizmi, akarsu turizmi, sağlık turizmi, kamp/karavan turizmi vb.) ön plana çıkmaya başlamıştır. İnsanların farklı istek ve talepleri ile birlikte farklı turizm çeşitleri de ön plana çıkmış ve bu doğrultuda arzlar ön plana çıkmıştır. Turizm kaynaklarının tüm mevsimlerde aktif olarak kullanılmasını saptamak amacıyla değerlendirilmesi ile birlikte koruma-kullanma dengesinin hassasiyeti de dikkat çeken bir durum olmuştur. Alternatif turizm türlerine de kaynaklık eden bu değerlerin korunması sürdürülebilirlik yaratması açısından son derece önemlidir.

İstanbul gibi büyük şehirlerde yaşayan insanların zaman zaman, şehrin karmaşası ve gürültüsünden kaçmak, dinlenmek ve rekreatif faaliyetlerini gerçekleştirmek için, genellikle merkeze çok uzak olmayan yerlere özellikle günü birlik gezmeler yapmaktadırlar. İstanbul Adaları ya da diğer adıyla Prens Adaları bu kapsamda tercih edilen yerlerin başına gelmektedir. Hem doğal güzellikleri hem de tarihi kültürel mirasları nedeniyle ilgi çekici olmuşturlar. Büyükada, adına uygun olarak da bu adalar içinde yüzölçümü bakımında en büyük olanıdır. 5.4 km² yüzölçümüne sahip olan adanın, en yüksek tepesi 202 metre ile Yüce Tepe'dir. 2022 yılı nüfus sayımına göre Büyükada'nın toplam nüfusu 8.586 kişidir. Büyükada'nın toplam yüzölçümünün yaklaşık %3,2'si ormanlık alandır. Sahip olduğu temiz hava, plaj, kültürel miras öğeleri ile sadece İstanbul'dan gününbirlik rekreatif faaliyetler için değil her kesimden turist için de ilgi çekici olmuştur.

Büyükada'nın turizm potansiyeli değerlendirilirken mevcut potansiyeli ve turistik kullanımlar sonucunda ortaya çıkan bazı sorunlar ele alınmıştır. Büyükada'nın sahip olduğu tarihi ve doğal güzellikleri koruma-kullanma dengesi çerçevesinde ele almamız son derece hayattır. Bu bağlamda Büyükada gibi tarih boyunca dikkat çekmiş, çekim merkezi olmuş alanlarda bu durum daha çok ön plana çıkmaktadır.

2. Büyükada

Büyükada, İstanbul Adaları içinde yüzölçümü olarak en büyüğüdür ve toplam 5.4 km²'lik bir alan kaplamaktadır. Anadolu yakasından 4 km, Sarayburnu'ndan 20 km uzaklıkta bulunmaktadır. Batısında yer alan Heybeliada adaya 1.25 km mesafede yer almaktadır. Maltepe sahiline 2300 metre uzaklıkta bulunan Büyükada'nın kuzeybatı kısmında yaklaşık 100 metre genişliğinde Dil Burnu yer almaktadır. Dilburnu'nun güney kesiminde plajların bulunduğu Yörükali ve Nizam Koyu bulunmaktadır. Adanın doğu kısmında Karacabey Koyu yer almaktadır. Adada yer alan iki tepelik alandan kuzeyde olanı 164 metre yüksekliğinde Hristos (İsa) Tepesi'dir. Güneyde ise aynı zamanda adanın en yüksek tepesi olan 202 metre yükseklikteki Yüce Tepe (Ayois Yeoryios) yer almaktadır.

İstanbul Adaları, Trakya Kocaeli pennepleninin deniz altında devam eden -50 metre ve -100 metre platformları üzerinde bulunmaktadır. Eski Paleozoik temeli oluşturan kuvarsit monadnokları şeklinde yükselmiş olan İstanbul adalarının büyük kısmı -50 m platformu üzerinde yer almaktadır. Kocaeli yarımadası kıyılarına ve hatta yarımada'nın güneybatı kesiminde yükselen tepelerle (Çamlıca,

Kayışdağ, Aydos ve Alemdağ gibi) paralellik göstermektedir. İstanbul adaları jeolojik, litolojik ve jeomorfolojik olarak da Kocaeli yarımadasının güneybatı kesimi ile aynı özellikleri gösteren eski bir kütlelenin parçalarını teşkil etmektedir. Neoteknik hareketlenmeler sonucu mevcut yapının işlenmesi ile oluşmuş olan kıvrımlı yapılar ve aşınım yüzeyleri bozularak dislokasyona uğramıştır (Telli; 2010: 6, 63). Bu özelliği nedeniyle genellikle yüksek kıyılarla çevrili olan ada, bu yükseltilerin alçaldığı noktalarda koyların oluşmasına izin vermiş ve böylece ilgi çekici plajlarının varlığına olanak sağlamıştır. Adalar Marmara fay hattına olan yakınlığı nedeniyle deprem riskinin yüksek olduğu sahaların başında gelmektedir.

Genel itibariyle nemli ve kurakçıl bitkilerin yoğun olduğu Kocaeli yarımadasının 3-6 km'lik uzaklıkta bulunan İstanbul Adaları'nda Akdeniz ikliminde yetişen Kızılcım ağaç topluluklarına rastlamak mümkündür (Günal; 1998: 101, 102). Ayrıca çeşitli bitki türlerinin yanı sıra adaların simgesi haline gelmiş olan Mimosalar da önemlidir. Marmara Denizi içinde yer alan İstanbul Adaları'nda hakim iklim Akdeniz iklimidir. Yazları sıcak ve kurak, kışları ılık ve yağışlı özellik gösteren bu iklim tipinde maki bitki topluluğu geliştirme göstermiştir. Buna ek olarak özellikle Büyükada'da kök ve yalı bahçelerinde yabancı türlere de rastlamak mümkündür (Garipağaoğlu, 2013; 79). Adalarda kuzey ve güney yönlü rüzgarlar hakim olmaktadır (Yılmaz; 2008: 7, 8). Bahsedilen iklim özellikleri ve bitki örtüsü vb, nedeniyle adalar, tarih boyunca sağlık açısından oldukça tercih edilir olmuş, berrak ve taze havası nedeniyle özellikle solunum hastaları için tavsiye edilmiştir.

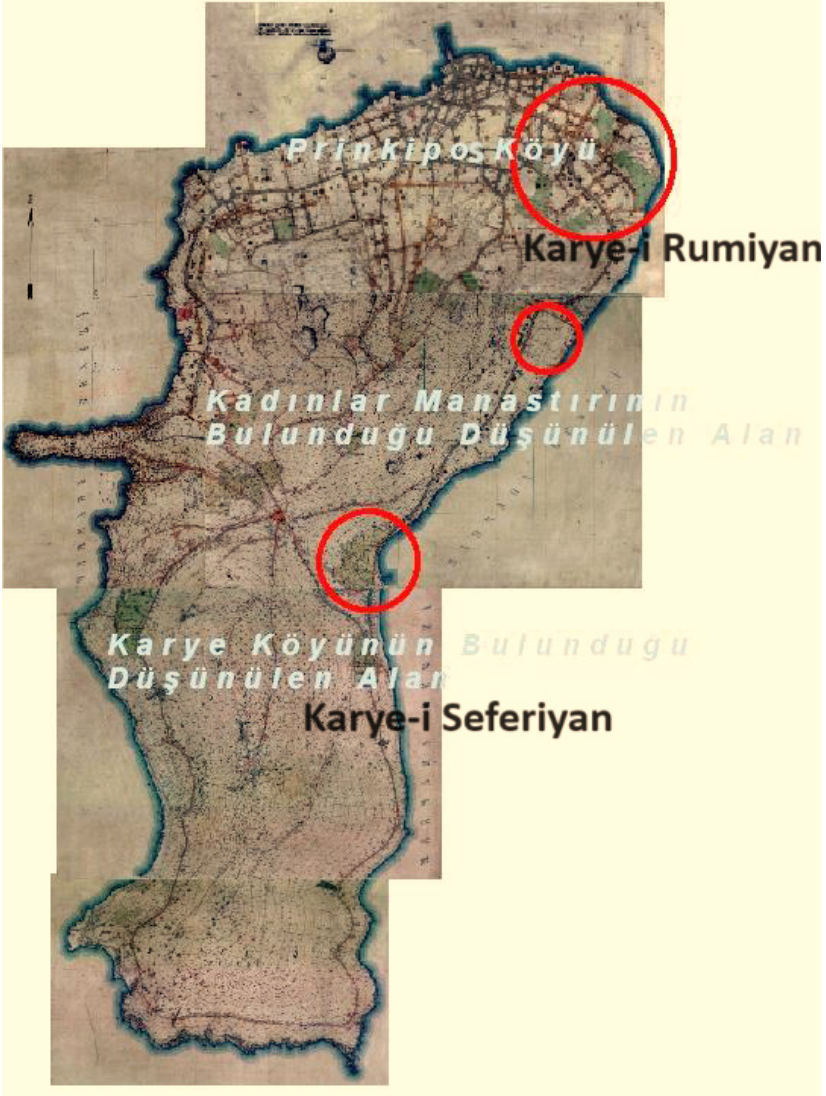
Adaların yerleşim tarihi ile ilgili Bizans Dönemi'nden öncesine ait çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak Bizans Dönemi'nde Adalar'ın sürgün yeri olduğuna dair bazı bilgiler yer almaktadır. II. Justiniaos VI. yüzyılda İstanbul Adaları'nın yüzölçümü olarak en büyüğü olan ve antik dönemde "Megale" olarak da bilinen Büyükada'nın doğu kıyılarında, bugün Maden Mahallesi'nde Selvili yokuş olarak bilinen alanın yanında bir saray ve manastır inşa ettirmiştir (Koçu, 1963). Ayrıca Adalar keşişler için önemlidir. Öyle ki manastır ve kiliselerin yapımı da bunu kanıtlar niteliktedir. Bahsi geçen sürgünlerde de bu manastırlar kullanılmıştır. Burada yaşayan din adamlarının tarım, balıkçılık ile uğraştığı ve şarap üretimi yaptığı da bilinmektedir (Mamboury, 1926: 320, 321).

1453 yılında İstanbul'un fethiyle beraber buradaki manastırların çoğu boşalmış ve insanlar İstanbul'a veya yakınında bulunan kasaba ve köylere göç etmişlerdir (Koçu, 1959: 207). Sonraki yıllarda, dönemin padişahı II. Mehmet'in

kararı ile Karadeniz kıyılarından Hristiyan Rum aileler getirilerek Adalar'a yerleştirilmiş ve buralarda kendi balıkçı köylerini kurmuşlardır. Bu kapsamda Büyükada'da Viranbağ, Güvercinlik ve Kurşunburnu Mevkiilerinden Karataş ve Aya Nikola kumsalına kadar olan bütün sahil boyunca balıkçılara ait dalyanların varlığı bilinmektedir (Karsan Ayanoğlu, 2019: 105). Osmanlı Dönemi'nde daha çok seyyahların, zengin gayrimüslim kesimin, Müslüman devlet adamlarının, paşa ve beylerin, farklı milletlerden tüccarların ve elçilerinin yaz dönemini geçirdiği kültürel çeşitliliğin arttığı bir sayfiye alanına dönüşmüştür (Şenel, 2022: 52). Büyükada'nın sahip olduğu bu köklü tarihi ve özellikle 19. ve 20. yüzyıla ait önemli mimari örnekleri ile turizm faaliyetleri açısından oldukça çekici bir unsur teşkil etmektedir.

Büyükada'nın bugün iki ana yerleşim biriminden birini oluşturan ve Osmanlı kaynaklarında Karye-i Rûmiyan olarak geçmekte olan Prinkipos köyü adanın bugünkü anlamda gittikçe merkezini oluşturmaya başlamış, adanın doğu sahilinde bulunan ve Karye-i Karya halk arasında Aya Nikola olarak bilinen yerleşim yeri 1911 yılında Maden Mahallesi sınırları içerisinde kalmıştır. Günümüzde İskele alanında bulunan Saat kulesi meydanı ve Çınar Caddesi ise, önceleri bu köyün mezarlığı olarak kullanılmaktaydı (Akpınar, 2014). Bu alanın Cumhuriyet döneminde "Karacabey" mevki olarak adlandırıldığı bilinmektedir (Mamboury, 1943: 317, Yılmaz; 2008: 27). Bizans Dönemi'nde 797 yılında yaşanan taht kavgaları ve çekişmeler sonucunda İmparatoriçe Eirene, oğlu İmparator VI. Konstantinos'u gözlerine mil çektirip Büyükada'ya sürgüne göndermiş ve bugünkü adıyla Maden mevkiinde ve bugünkü Nakibey Plajı'nın olduğu alanda bir manastır inşa ettirmiştir (Behramoğlu; 2009: 28, 29). "Prens Adaları" adının da buradan geldiği düşünülmektedir. İmparatoriçe Eirene'nin adını alan bu manastır daha sonraları Kadınlar Manastırı adıyla ünlenmiştir. İmparatoriçe Eirene, 780 yılında tahttan indirildiğinde bir süreliğine bu manastıra kapatılmış ve 803 yılında Midilli'de öldükten sonra da yine buraya gömülmüştür (Saygın; 2014: 10) (Harita 1).

Millas'a göre bugün Büyükada'nın esas yerleşim alanı olan Karye-i Rûmiyan ise, Hudutname kayıtlarındaki 1545 tarihli tutanaklarda adanın batı sahilinde Karye-i Serifiyan adıyla bir üçüncü köy yerleşiminin daha kaydedildiğinden bahsetmektedir ve buranın da bugünkü Nizam Mahallesi'nin bulunduğu alandaki ilk yerleşim yeri olduğunu ifade etmektedir (Millas, 2013).

Harita 1: Büyükada'nın İlk Yerleşim Alanlarını Gösteren Tarihi Haritası

Kaynak: Özcan; 2015: 152'dan değiştirilerek.

Osmanlı'da yavaş yavaş değişen yaşam tarzı, adaların turizm faaliyetleri çerçevesinde ön plana çıkmaya başlamışına neden olmuştur. Nitekim 19. yyda özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında yabancıların mülk edinmelerinin önünün açılmasıyla birlikte, Levanterlerin Adalar'dan mülk edinmeye başladıkları görülmektedir. Bu sayede adalarda ikinci konut olarak köşk ve yalıların ve sayfiye konutların yapımına başlanmıştır (Gezen, 2021: 34, 35). Osmanlı'da

Tanzimat sonrası dönemin özellikle kültürel ihtiyaçlarına cevap vermek üzere adalarda; eğlence, dinlenme, kültür ve sanat ortamları oluşmaya, otel, eğlence mekânları, kafeler ve gazinolar açılmaya ve festivaller düzenlenmeye başlanmıştır. Ayrıca 19. yüzyılın sonlarında İngiliz Yat Kulübü Büyükada'da açılmıştır. Bu kulüp Cumhuriyet dönemiyle birlikte Anadolu Kulübü'ne dönüşmüştür (Şenel; 2022: 52).

1841 yılında başlayan İstanbul-Kadıköy-Adalar vapur seferleri ile birlikte, Adalar'a olan talep ve ziyaret zamanla artmıştır (Koçu, 1959: 207). İlk başlarda tek vapur olarak başlayan bu seferler, zamanla sayısını arttırmıştır. Büyükada'ya ilk ahşap iskele 1899 tarihinde yapılmış, bugünkü iskelesinin yapımına ise mimar Mihran Azaryan tarafından 1914 yılında başlanmış, 1915 yılında faaliyete girmiştir (Tuğlacı; 1995: 537).

1850'lerden sonra sayfiye ve yaz turizmi ile öne çıkan Adalarda büyük otellerin inşa edilmesiyle birlikte gününbirlik ziyaretçiden ziyade konaklamalı ziyaretçilerin gelmesi de söz konusu olmuştur. Manastır ve kiliseler de onarılmıştır. Giderek artan ada nüfusu ve ziyaretçi sayısı ile birlikte 1861 yılında Sultan Abdülaziz döneminde Adalar'da ilk belediye teşkilatı Yedinci Daire-i Belediye kurulmuştur ve bu belediyenin idare merkezi Büyükada olmuştur (Erdenen; 1962). Büyükada'da, özellikle Osmanlı döneminde başlayıp gelişerek bugünkü duruma gelen yerleşme sahası daha çok Ada'nın kuzey kısmındadır. Osmanlı Dönemi'nde bahsi geçen kuzey kesimin İstanbul'a ve Kocaeli'ye daha yakın olması, güney kesime göre nispeten daha serin, lodosun daha az etkili olması, daha az engebeli ve bahçe ziraatine uygun alanların bulunması gibi nedenlerle bu kısımda yerleşmenin yoğunlaşmasına neden olmuştur (Karsan Ayanoğlu; 2019: 90, 91, Garipağaoğlu, 2013: 83).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1918 yılında İstanbul ile birlikte Adalar da işgal altına girmiş ve 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ile birlikte bağımsızlığına kavuşmuştur. Yeni bir döneme girilmiş ve sosyal hayatta da bu etki zamanla kendini göstermeye başlamıştır.

2.1. Büyükada'nın Turizm Kaynakları

Turizm kaynaklarını doğal ve beşeri kaynakları olmak üzere iki başlık altında ele almak mümkündür. Çalışma sahası olan Büyükada hem doğal hem de beşeri kaynakları ile oldukça dikkat çekici turistik değerlere sahiptir.

2.1.1. Doğal Kaynaklar

Büyükada, gerek iklimi gerek de bitki örtüsü ve kızılçam ormanlık alanları ile hava kalitesi bakımında son derece önemlidir.

2.1.1.1. Bitki Örtüsüne Bağlı Kaynaklar

2.1.1.1.1. Dilburnu Tabiat Parkı

Dilburnu Tabiat Parkı buna örnek olarak verilebilmektedir. 2011 yılında Tabiat Parkı olarak ilan edilmiş olan bu mesire alanı, Kızılçam ağaçlarından oluşmaktadır ve yaklaşık 7 hektarlık bir alan kaplamaktadır. Kuşların göç alanları üzerinde bulunan bu saha özellikle gününbirlik ziyaretçileri kendine çekmektedir.

Ada'nın batı kısmında yer alan ve doğal bir plaj özelliği bulunan Dilburnu Tabiat Parkı'nın kuzeyinde Nizam (Değirmen) Koyu, güneyinde ise plaj ve tesislerin bulunduğu Yörük Ali Koyu yer almaktadır. Mesire alanı içinde piknik yapılabilecek alanlar da bulunmaktadır.

2.2. Morfolojik Kaynaklar

Büyükada'da ön plana çıkarak ünlenmiş bir başka alan Maden Mahallesi sınırları içindeki Aya Nikola Halk Plajı'dır. Oldukça temiz olan denizi ile özellikle gününbirlik ziyaretçiler tarafından rağbet görmektedir. Özellikle yerel halk tarafından en dalgasız plaj olarak bilinen yaklaşık 270 metre uzunluğunda ve ince kumdan oluşan plajda deniz oldukça sığdır. Bu sebeple de rahat yüzme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca morfolojik olarak nispeten korunaklı bir konumda bulunması onu yerel rüzgarların etkisini azaltmakta ve dalgasız bir plaj özelliği göstermesine imkan tanımaktadır. Bu durumun temel sebebi, adanın bu kısımda alçak kıyı tipi ve alüvyal birikime sahip olması, ince kum ve çakıllardan oluşmuş olmasıdır.

Bu plaja ulaşım genellikle Büyükada İskelesi yakınında bulunan motorlarla sağlanmaktadır. Plajda şezlong ve şemsiye kiralanabilmektedir. Plajın çevresinde yer alan ormanlık alanda yürüyüş yapabilmektedir. Ayrıca, plajın hemen yanında bulunan 12. yüzyılda inşa edilmiş olan Aya Nikola Manastırı da ziyaret edilebilmektedir.

Denizi temiz ve sığ olan bir başka halk plajı ise Naki Bey Plajı'dır. 1984 yılında açılan işletmeye ulaşım, Büyükada iskelesinden ücretsiz olarak plaja ait motorlarla sağlanmaktadır. Konaklama imkânı da bulunan tesis Maden Mahallesi'nde yer almaktadır (www.adalar.bel.tr/erişimtarihi22.03.2023).

Prenses Koyu Plajı da Büyükada'nın bir diğer doğal güzelliğini yansıtan alanıdır. Adanın güneydoğu kıyısında yer alan plaja Aşıklar Yolu üzerinden ulaşılmaktadır. Ayrıca iskeleden kalkan motorlarla da ulaşım sağlamak mümkündür. Doğal bir plaj olan Prenses Koyu çevresinde ormanlık alanlar ve yürüyüş yolları bulunmaktadır ve koyun denizi oldukça sığ ve suları genellikle sakindir. Plajın yanında küçük bir restoran ve kafe işletmesi de bulunmaktadır ve şezlong, şemsiye kiralanabilmektedir.

Yörükali Plajı Büyükada'nın eski plajlarından bir tanesidir. Büyükada'nın en uzun plajlarından biri olan Yörükali Plajı geniş kumsal alana sahiptir. Dilburnu Tabiat Alanı'nın güney kesiminde bulunan ve 1980'li yıllardan itibaren hizmet veren plajda, hem konaklama hem de plaj alanı yer almaktadır. Nizam Mahallesi'nde bulunan tesise ulaşım, Büyükada İskelesin'nden kalkan motorlarla sağlanmaktadır. Yörükali Plajı, yakın zamanda yenilenen konsepti ile birlikte bungalow, glamping konaklaması ve özel gün davetleri gibi etkinliklere de ev sahipliği yapmaktadır.

Maden Mahallesi Kumsal mevkiinde yer alan Kumsal Aile Plajı, adanın kuzeybatısında yer almaktadır. Plaj, temiz bir denize ve kum plaja sahiptir. Plajın yakınında restoran ve kafe bulunmaktadır ve şezlong, şemsiye kiralama imkânı da mevcuttur. Plajın yakınlarındaki çevre yollarında bisiklet veya yürüyüş yapmak da mümkündür.

Büyükada'nın en uzun plajına sahip olduğu bilinen Halik Koyu Plajı, adanın güneybatı kesiminde yer almaktadır. 800 metre uzunluğa sahip olan plaj, Eskibağ Halik Koyu Plajı olarak da bilinmektedir. Büyükada İskelesi'nden motorlarla ulaşımın sağlandığı plaj çevresinde kamp ve piknik alanları da yer almaktadır. Plaj alanı, Eskibağ Otel'e bağlı bulunan bir işletmedir.

Viranbağ Plajı adanın güneybatısında merkezden yaklaşık 6 km uzaklıkta, Eskibağ Halik Koyu Plajın hemen güneyinde bulunan koyda yer almaktadır. Kum ve çakıl özelliğindeki plaja sahip işletmede girişler ücretlidir. Şezlong ve şemsiye kiralanan plaja, Büyükada İskelesi'nden yapılan motor seferleri ile ulaşım sağlanmaktadır. Ayrıca özel gün davetleri için de çeşitli organizasyonlara ev sahipliği yapmaktadır (viranbagplaji.eskibag.com/erişimtarihi23.03.2023).

Nizam Mahallesi sınırları içerisinde adanın güneybatı kesiminde yer alan Nizam Plajı, Büyükada'nın gözde plajlarından bir diğeridir. Plaja ulaşım Büyükada İskelesi'nden kalkan motorlarla sağlanmaktadır. Şezlong, şemsiye kiralanan işletme, kum plaja sahiptir.

2022 yılında İBB tarafından işletmeye açılan İBB Büyükada Halk Plajı, 500 kişilik kapasiteye sahiptir. Bostancı ve Kartal'dan kalkan motorlar sayesinde doğrudan işletmeye ulaşmak mümkündür. Ulaşım, şezlong ve şemsiyenin tek bir ücrete dahil olması da plajı çekici kılan bir özellik olmaktadır (www.ibb.istanbul/erişimtarihi22.03.2023). Plaj daha çok tahta platformlar üzerinde yerleşmiştir. Tahta platformlar üzerinde denize doğru ilerleyen alanları bulunmakta ve işletmenin arka kısmında ise ormanlık bir alan teşkil etmektedir.

Blue Beach Büyükada, adanın kuzeybatı kısmında yer almaktadır. Plaj, eskiden bir kayıkhanesi olan bir işletmenin plaja dönüştürülmesi ile meydana gelmiştir. Blue Beach Büyükada'ya ulaşım diğer plajlara kıyasla daha kolaydır.

2.2.1. Beşeri Kaynaklar

2.2.1.2. Tarihi ve Kültürel Kaynaklar

Çeşitli etnik ve dini grubu barındıran Büyükada'da farklı inançlara ait ibadethaneler yer almaktadır. Onların en bilinenlerinden biri de Aya Yorgi Manastırı'dır. Büyükada'nın en yüksek tepesi olan Yüce-tepe'de (203 m) yer alan tam olarak yapılış tarihi bilinmemekle birlikte Bizans Dönemi'nde 963 yılında inşa ettirildiği düşünülen Aya Yorgi Kilisesi, Hagios Georgios adı ile de anılmaktadır. Çok güzel bir manzaraya sahip olan tepede bulunan kilise birçok ziyaretçiyi de kendine çekmektedir. Özellikle her yıl 23 Nisan ve 24 Eylül tarihlerinde yapılan Aya Yorgi Yortusu Rum Ortodokslar için oldukça önemlidir. Hz. İsa'nın yaşamını, ölümünü ve dirilişini anmak amacıyla her yıl 23 Nisan ve Meryem Ana'nın ölümünün kırkinci günü olan 24 Eylül'de düzenlenen bu yortu ile birçok hac adayı bu kiliseye gelmektedir. Çünkü Hristiyan inancına göre Efes'te bulunan Meryem Ana Evi'ni ziyaret edenler hacı, Aya Yorgi Kilisesi'ne gelenler ise yarı hacı sayılmaktadır (Özcan, 2015: 33). Kiliseye yaklaşık 2 km'lik yokuşu bir ritüelle tırmanan kişiler, Azap Yokuşu denilen ve Aya Yorgi'ye giden yolun başında ağaca bir ip bağlar ve bu günümüzde genellikle bir makaradır. Bu makara ipinin kopmamasını sağlayarak kiliseye yolunu tamamlamalıdır. Her renk farklı bir niyeti karşılamaktadır ve bu farklı renk ipler de ilginç bir görüntü oluşturmaktadır. Örneğin kırmızı renkli ip aşk için, beyaz renkli ip sağlık ve huzur içindir. Ayrıca bu ziyarete çok fazla insan katıldığı ve bunların hepsinin Hristiyan olmadığı da bilinmekte zaman zaman Müslüman yerel halk da bu etkinliklere katılmaktadır (Safaei, 2021: 121, 128) (Fotoğraf 1).

Fotoğraf 1: Her Yıl 23 Nisan'da Azap Yokuşu'ndan Aya Yorgi Kilisesine Giderken Uygulanan Ritüelden Bir Görüntü

Kaynak: arsiv.adalidergisi.com/erişimtarihi05.04.2023.

Bugün atıl halde bulunan Rum Yetimhanesi, Fransız Mimar Alexander Vallaurry tarafından 19. yüzyıl sonlarında 1898'de inşa edilen 206 odalı 24 metre yüksekliğindeki 5 katlı yapı 26 dönümlük bir arazi üzerinde yer almaktadır. Bir tiyatro salonu, Fransız mutfakları ve restoranı bulunmaktadır. Avrupa'nın en büyük, dünyanın ise ikinci büyük ahşap yapısı olma özelliğine sahip olan Prinkipo Palas oteli, ruhsat verilmemesi üzerine 1900'lerin başında bir Rum tarafından satın alınmış, ardından yetimhane olarak kullanılması şartıyla da Fener Rum Ortodoks Patrikhanesine bağışlanmıştır. Otelin yetimhaneye çevrilmesi

sırasında binaya ek olarak tiyatro salonu, yemekhane, kütüphane, ibadethane, oyun salonu, müze, revir ve mermer merdivenli yangın kulesi gibi alanlar da eklenmiştir. 1964’de terkedilmiştir. Yetimhane Europa Nostra tarafından “2018 yılı En Tehlikede 7 Kültürel Miras” programına aday gösterilmiştir. Birinci derece tarihi eser olan yetimhanenin 2023 yılında İstanbul’a yeniden kazandırılmasına yönelik restorasyon çalışmalarına başlanmıştır (Karsan Ayanoğlu, 2019: 135-137, 277, <https://www.ntv.com.tr/erişimtarihi13.09.2023>) (Fotoğraf 2).

Fotoğraf 2: Büyükada Rum Yetimhanesi

Kaynak: www.adalar.bel.tr/erişimtarihi05.04.2023.

Ada’da yer alan diğer anıtsal yapılar geçmişten bugüne bir köprü görevi görmekte ve adaya gelenler için çekici unsurların başında gelmektedir. Bu anıtsal yapılar kültürel bir birikimin ve kültürel mirasın ürünüdür. Bulunduğu yer için önemli bir turizm kaynağı olmakla birlikte, ulusal hafıza mekânlarıdır. Büyükada’da Tablo 1’de de bahsi geçen yapılar dışında, sivil mimari örnekleri de yer almaktadır. Tablo 2’de ele alınan bu yapı örnekleri Büyükada’nın cazibe merkezi olarak ziyaret edilme sebepleri arasında sayılabilmektedir. Oldukça estetik ve modern yapılar yanında geleneksel mimari ve farklı

üsluplarda inşa edilmiş olan köşk ve yapılar da bulunmaktadır. Geçmiş ile günümüz mimari örneklerini bir arada görebildiğimiz Büyükada, farklı tematik rotaların oluşturulması aşamasında da ön plana çıkabilmektedir. Hallaç vd.'nin 2022 yılında yaptıkları “Büyükada'daki Hafıza Mekânlarının Korunması ve Canlanması İçin Kültür Rotası Önerisi” isimli çalışmada da ele alındığı üzere toplumun ortak değerlerinden, kültüründen, yaşadıkları olaylardan izler taşıyan hafıza mekânları ve bunların imgeleştirilmiş olan yapılarla ön plana çıkması ile kültür rotası önerisinde bulunulmuştur. Bu rota hali hazırda Büyükada'da bulunan mekanlar ile etkileşimi artıracak ve yeni bir kolektif hafızanın da oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Var olan çekiciliklerin belli bir kapasite ve plan çevresinde organize edilmesi sürdürülebilirlik açısından da oldukça önem arz etmektedir.

Ada'da yer alan diğer değerler de aşağıda tablo olarak sıralanmıştır (Tablo 1 ve 2). Ayrıca Harita 3'te bahsi geçen anıtsal yapılar ve sivil mimari örneklerinin ada üzerindeki dağılışı gösterilmiştir.

Anıtsal yapılar bir şehir yerleşmesinin kimlik kazanırken ön plana çıkan yapılarının başında gelmektedir. Taşınmaz kültür varlıklarının başında gelen bu yapılar çeşitli özelliklerde olabilmektedir ve bulunduğu alanın dini, ekonomik, sosyal, kültürel özelliklerini yansıtmaktadır. Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun ilke kararı uyarınca I. grup yapı sayılmaktadır. Bu sebeple korunması ve gelecek nesillere aktarımı noktasında hassas olunması gerekmektedir.

19. yüzyılda hız kazanan batı mimari akımları Büyükada mimarisinde de kendini göstermiştir. Batı eğilimli üslupların bazısı yalın, bazısı da birbiriyle karışmış bir halde Adalardaki mimaride kendini göstermektedir. Adalar'da o dönemde tüm dünyaya egemen olan seçmeci (eklektik), Neo-Barok, Neo-Gotik, Neo-Grek, Ampir ve Neo-Klasik üsluplar yanında Anglo-Sakson karakteri yansıtan ahşap, sütunlu (kolonyal) konak ve köşkler yapılmıştır (Kabaoğlu, 2012: 137, 138).

Tablo 1: Büyükkada’da Bulunan Anıtsal Yapılardan Bazıları

ADI	ÖZELLİKLERİ
Büyükkada Vapur İskelesi	Adanın Kuzey kesiminde kıyı alanında, Nizam Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. İzmitli mimar Mihran Azaryan tarafından 1899 yılında yapımına başlanan iskelenin yapımı 1915’de tamamlanmıştır. İskelenin üst katı 1918 ve 1923 yılları arasında bir kafe olarak kullanılmıştır. Ayrıca 1950-1951 yılları arasında, adanın ilk kapalı sineması da burada faaliyet göstermiştir. 1999-2000 yılları arasında bina restore edilmiştir. Bugün de iskele işlevini sürdürmektedir.
Saat Kulesi	Nizam Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Saat Kulesi, 1918 yılında Antoine Sagredo isimli şarap firması tarafından yaptırılmıştır. Daha sonraları bugünkü formunu alarak Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulduğu 1923 yılında, Büyükkada’nın İskele Meydanı’na yerleştirilmiştir. Bugün Saat Kulesi Büyükkada’nın simgelerinden biridir.
Büyükkada Anadolu Kulübü	Nizam Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. 1906 yılında II. Abdülhamid döneminde İngiltere’deki Yacht Club’ın İstanbul şubesi olarak açılmıştır. 1950’li yıllarda açılan ulusal bir mimari yarışmasını Turgut Cansever ve Abdurrahman Hancı tarafından tasarlanan modern otel binası kulübe dahil edilmiştir. 1953 yılında Zarifi Köşkü yıkılmış, 1979 yılındaki yangın sonucunda Kuleli Köşkü büyük oranda tahrip olmuştur. Yapı, mimar Sinan Genim tarafından restore edilerek 1981’de yeniden hizmete açılmıştır.
Hesed Le Avraam Sinagogu	Maden Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Hesed Le Avraam Sinagogu, II. Abdülhamid döneminde Mimar H. Motola tarafından 1904 yılında yapılmıştır. Sinegog Yahudi nüfusunun artması sonucunda yetersiz kalmış ve 1921 yılında yıktırılarak yerine günümüzdeki yapı inşa ettirilmiştir.
Ayios Nikolaos Manastırı	Maden Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Ayios Nikolaos Manastırı adanın doğu kıyısında inşa edilmiştir. Manastır, çıkan bir yangında harap olmasının ardından 17. yüzyıldan beri terkedilmiş olan Kayra Bizans yerleşkesinin üzerinde ve yanında bulunmaktadır. 1783 yılında geçici bir süre azınlık okuluna da ev sahipliği yapmıştır. 1852’de çıkan yangın sonucunda harap olmuştur. Bugünkü kilise 1868’de, Aya Triada Ruhba Okulu’ndan artan malzeme ile yapılmıştır. 1894 yılında bugünkü manastır binaları inşa edilirken kilise de onarım geçirmiştir ve Ayios Nikolaos Manastırı’na yedişer dairesi iki misafirhane de eklenmiştir. 2002 yılında ise yeniden ibadete açılmıştır.
Hamidiye Cami	Maden Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır. II. Abdülhamid emriyle 1895 yılında yaptırılan camii iki katlıdır. 1895, 1901 ve 1906 yıllarında onarım görmüş, 1998 ve 2010 yıllarında ise Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kapsamlı onarımdan geçirilmiştir.

Kaynak: Karsan Ayanoğlu, 2019, <https://adalarturizm.org/cms/tr/erişimtarihi12.04.2023>,<https://kulturenvanteri.com/tr/12.04.2023>.

Tablo 2: Büyükada'da Bulunan Sivil Mimari Örneklerinden Bazıları

ADI	ÖZELLİKLERİ
Büyükada Sanatoryumu	Cumhuriyet döneminde açılan ilk sağlık kuruluşu bu özel bir sanatoryumdur. 1928 yılında Nizam Mahallesi Büyük Tur yoluna taşınan sanatoryum, Dr. Musa Kazım'ın 1933 yılında ölümünden sonra faaliyetini 1977'ye kadar sürdürmüştür. Daha sonra ise bakımsızlık yüzünden kapanmıştır. Sanatoryum arazisi içerisinde yer alan ahşap yapı, 2001 yılından itibaren Büyükada Mavi Otel olarak hizmete açılmıştır.
Con Paşa Köşkü	Nizam Mahallesi, Çankaya Caddesi'nde yer almaktadır. Con Paşa Köşkü veya John Avrimidis Köşkü olarak da adlandırılan köşk 1880 yılında Midilli doğumlu olan Con Paşa tarafından yaptırılmıştır. Köşkün mimarı Achileus Policis'tir. 1927 yılında çıkan bir yangında yanan ilk binanın yerine bugünkü bina inşa edilmiştir. Bugün Adalar Kaymakamlık Binası olarak kullanılmaktadır.
Fabiato Köşkü	Nizam Mahallesi sınırları içerisinde ve Çankaya Cad.'nde yer almaktadır. 1878 yılında inşa edilen köşk, 1989 yılında Turing tarafından restore edilerek Büyükada Kültür Merkezi olarak hizmet vermeye başlamıştır.
İliasko Köşkü (Troçki Evi)	Büyükada Çankaya Caddesi'nde yer almaktadır. "Arap İzzet Paşa Köşkü" olarak da bilinen köşk, Konstantin İlyasko tarafından yaptırılmıştır. Sovyet devrimci Leon Troçki'nin, Türkiye'ye sığındığında kaldığı köşk olarak da bilinmektedir ve Troçki Evi olarak da anılmaktadır. Köşk, 1978 yılında yanarak tamamen ortadan kalkmıştır ancak rekonstrüksiyon olarak yeniden inşa edilmiştir.
Mizzi Köşkü	Nizam Mahallesi, Çankaya Caddesi'nde yer almaktadır. 1894 yılında George Mizzi tarafından İtalyan mimar Raimondo D'Aronco'ya yaptırılmıştır. Köşkün kule kısmının üzerine her yanı camla çevrilmiş olan bir rasathane kulesi daha yaptırılmıştır. Köşk, 1930'lu yıllarda San Remo Oteli olarak kullanılmıştır. Al Palas olarak da tanınan köşk 1952'de yeniden açılarak odaları yaz aylarında kiraya verilmiştir.
Sivastopol Köşkü	Nizam Mahallesi sınırları içerisinde Hamlacı Sokağı'nda yer almaktadır. 1885 yılında Nikolas Dimadis tarafından inşa edilmiştir. Ünlü Sovyet devrimcisi olan Troçki'nin 1929-1933 yılları arasında kısa bir süre oturduğu köşk bugün bakımsız ve harap durumdadır. Günümüzde Bienallere ev sahipliği yapmaktadır.

Kaynak: Karsan Ayanoğlu, 2019, adalarturizm.org/cms/tr/erişimtar-ih12.04.2023.

kulturenvanteri.com/tr/12.04.2023.

Ayrıca adada yer alan Adalar Müzesi ve Adakule de yine ilgi çekici mekânlar arasındadır. Nitekim Adalar Müzesi sık sık düzenledikleri etkinlikler ile adından söz ettirmektedir. Adalar Müzesi, 2010 yılında İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansının desteği ile Adalar Vakfı, Adalar Belediyesi ve Adalar Kaymakamlığı'nın ortak çalışması ile açılmıştır. İstanbul'un ilk çağdaş kent müzesi olarak bilinmektedir. Müze özellikle Adaların kentsel tarihine odaklanan belge arşivine de sahiptir. Müzenin iki sürekli sergi alanı vardır. Bunlardan açık hava müze sergi alanı olarak Çınar Müze Alanı, Aya Nikola Hangar Müze Alanı ise sürekli sergi alanıdır (<https://www.adalarmuzesi.org/erişimtarihi06.06.2023>) (Fotoğraf 3).

Fotoğraf 3: Adalar Müzesi

Kaynak: adalar.gov.tr/erişimtarihi15.09.2023.

Adakule ise, Büyükada'nın yangın kulesidir ve adanın tamamını gören güzel bir manzaraya sahiptir. Konum olarak Nizam Mahallesi'nde ve Hızır İlyas Tepesi üzerinde yer almaktadır. 202 metre yüksekliğinde olan yapı 2008 yılında Orman Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir (<https://www.buyukada.org/erişimtarihi06.06.2023>) (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4: Adakule (Büyükada Yangın Kulesi)

Kaynak: www.istanbuldagez.com/erişimtarihi06.06.2023.

Harita 3: Büyükada'da Bulunan Sivil Mimari Örnekleri ve Anıtsal Yapıların Dağılışı

Harita 3'te Büyükada'da önemli kültürel çekicilikler olan Tablo 1 ve 2'de anıtsal ve sivil mimari örneklerinin dağılışı verilmiştir. Buna göre kültürel çekicilikler yoğun olarak adanın kuzey kesimlerinde toplanmıştır. Bu yapıların adanın iskâna açık olan alanlarında aynı zamanda deniz yolu ulaşımının sağlandığı iskeleye yakın konumda yoğunlaştığını söylemek doğru olacaktır.

3. Büyükada'da Ulaşım

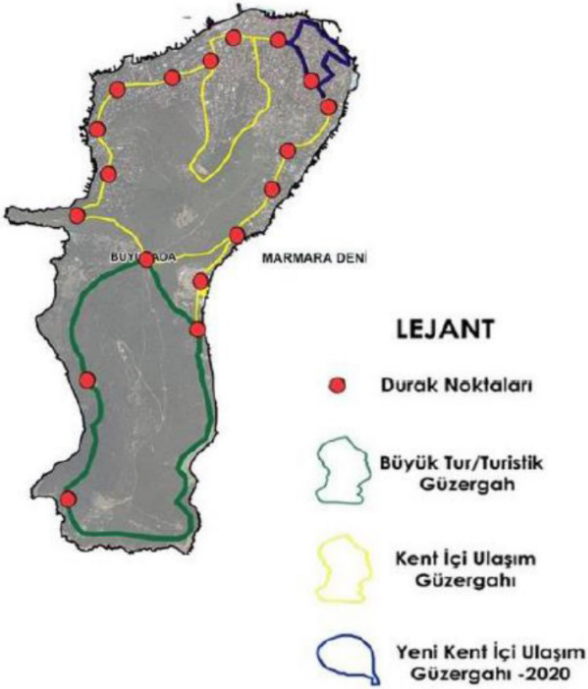
Büyükada'ya çevre yerlerden ulaşım ise deniz yoluyla; Şehir Hatları, Dentur, Mavi Marmara, Turyol firmaları tarafından düzenli olarak seferler bulunmaktadır. Kabataş'tan bu yolculuk yaklaşık 1 saat 35 dakika sürüyorken, Bostancı'dan 20 dakika sürmektedir. Kabataş, Beşiktaş, Kadıköy, Maltepe, Bostancı, Yenikapı, Bakırköy, Avcılar'dan doğrudan ulaşım sağlanabilen Büyükada'da, bu seferler yaz aylarında artmaktadır. Ayrıca haftaiçi ve haftasonu da sefer sayıları ve saatleri değişiklik göstermektedir. Haftaiçi genel itibariyle çalışma saatleri ile uyumlu iken, haftasonu seferlerinde ise daha geç saatlere kadar sefer yapılmaktadır. Yaz tarifesinde sefer sayıları artarken kış tarifesinde bu sayı nispeten azalmaktadır. Özellikle yaz aylarında yaşanan yoğunluklara bağlı olarak da ek seferler konulmaktadır.

Büyükada'nın toplam nüfusu 2022 yılı verilerine göre 8.586 kişidir. Maden Mahallesi 4803, Nizam Mahallesi 3783 kişidir. Büyükada'ya özellikle yaz mevsiminde kış dönemlerine göre Adalar'a gelişlerin yoğunlaşmaktadır. Özellikle Nisan ve Mayıs aylarından itibaren artan yoğunluk, Haziran-Ağustos aylarında yükselmekte ve Eylül ayında okulların açılması ile birlikte düşüşe geçmektedir. Bahsi geçen aylarda yoğun olarak gelen yerli ve yabancı turistler nedeniyle bu sayı artmakta ve adanın mevcut kapasitesinin çok üzerine çıkmakta, adada bir baskı yaratmaktadır (Fotoğraf 5A). Yoğun mekân kullanımına ek olarak bilinçsiz yönde kullanım Büyükada'yı olumsuz etkilemektedir. Çevre kirliliğinin artmasına, doğal peyzajın zarar görmesine neden olmaktadır (Görek, 2019: 59). Ayrıca İBB tarafından yapılan bir araştırmaya göre Adalarda ticari faaliyetlerin yoğun olduğu aylar olarak %21,32 oran ile Haziran, % 22,30 oran ile Temmuz, %21,81 oran ile de Ağustos aylarıdır. Yaz aylarında yaşanan bu yoğunluk Adalardaki tüm altyapının yetersiz kalmasına sebep olduğu gibi ulaşım altyapısının da yetersiz kalmasına neden olmaktadır (Fotoğraf 5B). Büyükada'da ada içi ulaşımında genellikle fayton, bisiklet ulaşımı kullanılmakta ve kamusal hizmetleri yerine getirmek amacıyla motorlu araçlar da kullanılmaktaydı. Ancak Ocak 2020 tarihinde Adalar ulaşımının ve kültürel bir değer olan faytonların, atlarda görülen Ruam Hastalığı sebebiyle İBB Meclisi tarafından kullanımının durdurulması kararı almıştır. Bunu takiben Şubat 2022 tarihinde ada içi toplu ulaşım elektrikli araçlar ile yapılmaya başlanmıştır. Ada içi ulaşımında önerilen elektrikli araçlarla birlikte Adalarda trafik sorununu da beraberinde getirmiştir (Şenel, 2022: 46-48) (Şekil 1).

Fotoğraf 5A: Adalarda Bayram (2019 Yılı Ramazan Bayramı), Kaynak: adagazetesi.com.tr/erişimtarihi11.03.2023; **Fotoğraf 5B:** Beşiktaş-Adalar İskelesi Önünde Yaşanan Yoğunluk,

Kaynak: www.ntv.com.tr/erişimtarihi14.09.2023.

Şekil 1: Büyükada Şehir İçi Elektrikli Araç Ulaşım Güzergahları

Kaynak: Şenel, 2022.

üzerinden ev ve villa kiralamalarının da yapıldığı bilinmektedir. 74 işletme, 1050 oda ve 2517 yatak kapasitesi ile 365 gün boyunca %50 doluluk oranı ile çalışırsa; 459.000 kişinin varlığından söz edilebilir. Büyükada'nın toplam nüfusunun (nüfusu yaklaşık 9.000 kişi kabul edilirse) 51 katı anlamına gelir ki, bu durum birçok doğal veya kültürel sorunun kaynağını meydana getirmektedir. Buna ek olarak bu yoğunluk göz önüne alınarak özellikle son dönemlerde -İstanbul başta olmak üzere büyük şehirlerde- artan taleple birlikte kiralarda da artış yaşanmaktadır.

Harita 5: Büyükada'da Yer Alan Konaklama Tesislerinin Dağılışı

Harita 5'te görüleceği gibi konaklama alanları adanın muhtelif yerlerine dağılmış olmasına rağmen özellikle kuzey kıyı kesimlerinde yoğunlaşmıştır. Yapılaşmanın yoğun olduğu ve Harita 5'te olduğu gibi adanın ana kara ile bağlantısını sağlayan deniz yolu ulaşımına yakın olması dikkat çekicidir. Konaklama tesislerinin dağılışı adanın doğal ve kültürel faaliyet alanları, anıtsal ve sivil mimari örneklerinin dağılışı ile örtüşmektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Prens Adaları tarihin eski dönemlerinden beri oldukça dikkat çekmiş ve farklı amaçlarla kullanılmıştır. Gerek ekonomik gerek sosyal gerek de siyasi anlamda kullanılmış olan adalar, kara parçalarından bağımsız olmaları nedeniyle de ilgi çekmişlerdir. Geçmişten günümüze birçok farklı medeniyetten insanı misafir etmiş olan adalar bugün de bu işlevini sürdürmektedir. İklimi, bitki örtüsü, doğal ve kültürel güzellikleri ile Adalar tarih boyu dikkat çekmiştir. Nispeten izole bir yaşamı anlatan ada rölyefi, geçmiş dönemlerde özellikle din adamları tarafından inziva alanları olarak da kullanılmıştır. Kendi içinde ve kendine has bir özgünlük yaratmaları da söz konusu olmuştur. Prens Adalar'ın en büyüğü olan Büyükada, eski adıyla Prinkipo doğal ve kültürel değerleri ile oldukça ilgi çekicidir. Şehirsel gelişmeler mevzusunda şehre hem yakın hem de kendi içinde farklı bir hayat tarzı barındıran adalar bu bağlamda nispeten kendini korumuşlardır. Ancak özellikle son yıllarda artan iç ve dış göçler nedeniyle sosyal ve kültürel değişikliklere uğramıştır. Elbette bunun yansımaları da fiziki mekânsal alanlarda kendini göstermekte ve onu şekillendirmektedir. Artan talep doğrultusunda kiralarda artış yaşanmaktadır.

Adaların zayıf yönleri ve tehditleri kapsamında çevre sorunları, deprem kuşağında yer alması nedeniyle deprem riski, kirlilik, turist yoğunluğu gibi durumlar olumsuz bir algı yaratmaktadır. Mekânsal kullanımda gelen ziyaretçi ve turistler nedeniyle yoğun baskı oluşması son derece olumsuz bir durumdur. Nitekim bahsi geçen doğal ve kültürel değerlerin korunması ve sürdürülebilir bir anlayışla beslenmemesi noktasında ciddi sıkıntıların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Adaların çekici unsuru olan bu değerlerin tehlike altında olması gelecekte adaların ilgi görmesini sağlayan unsurların ortadan kalkmasına neden olacaktır. Bu kapsamda yapılması gerekenlerin son derece hayati olduğunu vurgulamak yerinde olacaktır.

Yaz-kış birçok ziyaretçiyi kendine çeken Büyükada'da mekânsal kısıtlamalarının yanı sıra var olan mevcut potansiyelinin değerlendirilmesi aşamasında oldukça tedbirli ve dikkatli olunması gerekmektedir. Çünkü hali

hazırda bir marka değeri yaratabilecek potansiyelindedir. Bu potansiyelin doğru ve planlı değerlendirilmesi son derece önem arz etmektedir. Potansiyelin üzerinde bir yüklenme söz konusu olduğunda var olan doğal ve kültürel kaynaklara verilen zararın telafi edilmesi mümkün olmamakta ve ekolojik denge de bozulmaktadır. İstanbul'un gözdesi olan adaların bu noktada özenle ele alınması gerekmektedir. Zamanın hafızasına sahip mekân özellikleri ile birlikte adeta açık hava müzesi görünümünde olan Büyükkada son yıllarda aşırı turist baskısına maruz kalmaktadır. Bu sorunların giderilmesi hususunda fiziki ve beşeri unsurlar dikkate alınarak sürdürülebilir mekân yönetimi çalışmalarının yapılması ve bu konuda bazı düzenlemelerin getirilmesi gerekmektedir. Yapılacak analizler neticesinde koruma ve kullanma dengesi sağlanacak ve baskı nedeniyle oluşan tahribat da azalacaktır. Bu bağlamda;

- Günübirlik ziyaretçilerden ziyade konaklamalı ziyaretçiler için çekiciliklerin oluşturulması sağlanmalıdır.

- Günübirlik ziyaretçi baskısı altında adeta ezilen Büyükkada'ya aynı rota üzerinde yığılma yaşanmadan alternatif mekânlar/adalara yönlendirilebilir. Tematik rotalar oluşturularak ziyaretçilerin ilgili olduğu alanlara, zamana ve mekâna yayılmaları sağlanmalıdır. Bisiklet sürmeleri için de ek rotalar oluşturulabilir ve bu konuda zenginlik sağlanabilir. Ayrıca Adada alternatif güzergahlar oluşturularak temalı gezi parkurları oluşturulmalıdır.

- Kültür ve Turizm Etkinliklerinin artırılması yönünde adımlar atılmalı. Özellikle yaz mevsiminde yaşanan yoğunluğun, 12 aya yayılacağı alternatif imkânlar ve planlamalar belirlenmesi ve desteklenmesi gerekmektedir.

- Tarihi ve kültür yapılarının müze olarak kazanılması sağlanmalı ve ziyarete açılmalıdır. Bu kapsamda özellikle Dünya'da az örneğine az rastlanan Rum Yetimhanesi bu konuda son derece iyi bir örnek olabilir. Ayrıca 2018 yılında 14.'sü düzenlenen Bienal Kapsamında değerlendirilerek çeşitli sergilerin yapıldığı Splendid Palas Oteli, Rizzo Palas, Mizzi Köşkü, Troçki Evi gibi mekânlar bu konuda daha etkin ve aktif olarak kullanılmalıdır.

- Ada halkı ile toplantılar yapılarak ihtiyaç ve şikayetleri doğrultusunda önlemler alınmalı, planlar yapılmalı ve halkın turizm ve çevre, koruma-kullanma dengesi kapsamında çeşitli eğitimler verilmesi de organize edilmelidir.

- Çevreye duyarlı ve sürdürülebilir bir planlama anlayışının benimsenmesi gerekmektedir.

Aksi durumda ortaya çıkan gürültü, kirlilik, kalabalık, düzensizlik nedeniyle Adalar'a gelen ziyaretçi ve turist sayısında azalmalar yaşanması söz

konusudur. Amaç burada hiçbir turizm faaliyetlerinin var olmaması değil aksine var olan kaynakların koruma kullanma dengesi içerisinde sürdürülebilirlik anlayışı ve prensipleri dahilinde kullanılmasıdır. Ayrıca mevcut tehditlerin devam etmesi ile Adaların o eski ihtişamı ve çekiciliğinin zarar görerek zamanla ortadan kalkmasına neden olacak ve ekonomik, sosyal, ekolojik kayıplar ortaya çıkacaktır. Koruma-kullanma dengesi gözetilerek atılacak her adım bizlere ve gelecek nesillere katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Çiftlikçi, E. S. (2020). Visitor Management For Sustainable Tourism: The Case of İstanbul's Princes' Islands, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Erdenen, O. (1962). İstanbul Adaları, İstanbul Belediye Matbaası, İstanbul.

Garipağaoğlu, N. (2013). İstanbul Adaları'nda Korunması Gereken Tarihi Doku: Büyükada Örneği, *Marmara Coğrafya Dergisi* (2), ss: 75-94.

Garipağaoğlu, N. Özcan, S. (2016). İstanbul Adaları'nın Mekan-Kıyı Yönetimi ve Sürdürülebilirlik Kapsamında Planlanması, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 33, s.215-240.

Gezen, A. F. (2021). Tarihsel Süreçte Mimari Katmanlaşmanın Yerel Bir Örneği: Büyükada, Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi.

Görek, B. (2019). Sustainable Tourism From The Perspective of Local Residents: The Case of Büyükada, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Günel, N. (1998). İstanbul Adaları'nda İklim ve Bitki Örtüsü İlişkisi, *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 33, ss: 101-128.

Karsan Ayanoglu, S. (2019). Büyükada'nın Kültürel Peyzaj Değerlerinin Korunmasına Yönelik Değerlendirme Yöntemleri, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi.

Koçu, R. E. (1963). Büyükada", İstanbul Ansiklopedisi, c. VI, *Hüsniyat ve Ercan Matbaaları*, İstanbul.

Mamboury, E. (1926). Constantinople Tourists' Guide, *RIZZO&SON Publishers and Printers Roman Han-Galata*, Constantinople.

Millas, A. (2013). Hala Hatırlıyorum. İstanbul: Adalı Yayınları.

Özcan, S. (2015). İstanbul Adalarının Mekan Kullanımı ve Sürdürülebilir Yönetim Kapsamında Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Safaei, M. (2021). Dilemmas and Hopes Attributed to Büyükada As A Creative City, İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Doktora Tezi.

Şenel, G. (2022). Tarihi Kentsel Peyzaj Alanlarında Koruma ve Planlama Sorunsalı: İstanbul Prens Adaları Örneği, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Telli, S. (2010). İstanbul Adalarının Jeomorfolojisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Tuğlacı, P. (1992). Tarih Boyunca İstanbul Adaları 1-2, *Cem Yayınevi*, İstanbul.

Yılmaz, K. (2008). Cumhuriyet Dönemi'nde Büyükada'nın İktisadi ve Sosyal Tarihi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

Behramoğlu, A. (2009). Benim Prens Adalarım, *Heyamola Yayınları*, İstanbul.

Akpınar, S. (1984). Büyükada: Bir Ada Öyküsü, *Adalı Yayınları*, İstanbul.

İnternet Kaynakları

www.adalar.bel.tr/ilcemiz-sayfasi/buyukada.html:erişimtarihi22.03.2023.
yorukali.com/erişimtarihi22.03.2023.

viranbagplaji.eskibag.com/erişimtarihi23.03.2023.

www.ibb.istanbul/arsiv/40410/bu-ozel-plaj-istanbullularin:erişimtarihi22.03.2023.

arsiv.adalidergisi.com/cms/2010-2019/2019/sayi-167-mayis-2019/makale/2675/23-nisan-aya-yorgi-yortu-24-nisan-temizlik-gunu:erişimtarihi05.04.2023.

www.adalar.bel.tr/ilcemiz-sayfasi/detay/286/buyukada-rum-yetimhanesi.html:erişimtarihi05.04.2023.

kulturenvanteri.com/en/yer/buyukada-saat-kulesi/e1a16c2a-8342-41fa-8344-2909936f1fd3:erişimtarihi11.04.2023.

www.sehirhatlari.istanbul/tr/iskeleler/buyukada-140:erişimtarihi11.04.2023.

www.anadolukulubu.com/tr/campaigns/toplanti-ve-seminer-gruplari-na-ozel-paketler.html:erişimtarihi11.04.2023.

www.adalarturizm.org/cms/tr/component/k2/item/30-buyukada-pangalia-kilisesi:erişimtarihi11.04.2023.

www.adalar.bel.tr/ilcemiz-sayfasi/detay/281/panayia-kilisesi.html:erişimtarihi11.04.2023.

www.adalar.bel.tr/ilcemiz-sayfasi/detay/282/ayios-demetrios-kilisesi.html:erişimtarihi11.04.2023.

adalar-postasi-guncel.blogspot.com/2010/06/29-2451.html:erişimtar-
ihi11.04.2023.

www.adalar.bel.tr/ilcemiz-sayfasi/detay/285/surp-astvazazin-verapohum-ermeni-kilisesi.html:erişimtarihi11.04.2023.

www.turkyahudileri.com/index.php/tr/tarih/sinagoglar/49-buyukada-hes-ed-le-avraam:erişimtatihii11.04.2023.

www.adalarturizm.org/cms/tr/component/k2/item/53-buyukada-aya-nikola-manastiri:erişimtarihi11.04.2023.

www.adalaragidelim.com/erişimtarihi28.04.2023.

www.adalarmuzesi.org/cms/adalarmuzesi/adalar-muzesi/muze-hak-kinda:erişimtarihi06.06.2023.

www.istanbuldagez.com/istanbul-buyukadada-neler-yapilir.html:erişimtarihi06.06.2023.

www.buyukada.org/buyukada-rehberi-turkce:erişimtarihi06.06.2023.

adalarhaber.com/bayram-tatili-adalarda-kaos-ve-cileye-donustu/
erişimtarihi11.03.2023.

adagazetesi.com.tr/ramazan-bayraminda-adalara-yogun-ilgi.html:erişimtarihi11.03.2023.

www.igrus.com/ibb-adalarda-bisiklet-kiralamaya-yeni-duzenleme-getirdi/
erişimtarihi11.05.2023.

www.adalarturizm.org/cms/tr/component/k2/item/54-buyukada-adalar-muzesi-aya-nikola-hangar:erişimtarihi03.09.2023.

www.ntv.com.tr/galeri/sanat/buyukada-rum-yetimhanesi-57-yil-sonra-ayaga-kaldirilacak,IS1UrKNNGk6iCwVsmK0q6A/sNhCZVH0CEOQA-6Xo-1eg6Q:erişimtarihi13.09.2023.

www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/adalar-vapur-iskelesinde-yogunluk,DrHIqAX3eU-HPefZuuevzA/53N4LoU14028S9MbajEEjQ:erişimtar-
ihi14.09.2023.

www.adalardan.net/adalarda-bisiklet-trafigine-kapali-yollar/
erişimtar-
ihi14.09.2023.

BÖLÜM XIV

BİLİŞİM DESTEKLİ GAZETECİLİK: TEKNOLOJİK DÖNÜŞÜMÜN MEDYA ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

*Information-Supported Journalism: The Impact of Technological
Transformation on the Media*

Ragıp BİNGÖL

(Dr.), Özelleştirme İdaresi Başkanlığı,

E-mail: ragibbingol@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2964-9108

1. Giriş

Farklı teknik, ticari ve finansal alanlardaki karmaşık problem ortamları, akıllı davranış göstermesi gereken bilgisayar uygulamalarına olan ihtiyacın artmasına neden olmuştur. Bu uygulamalardan karar vermeyi desteklemesi, süreçleri kontrol etmesi, kalıpları tanınması ve yorumlaması veya bilinmeyen ortamlarda araç ya da robotların otonom olarak manevra yapması beklenmektedir. Bu tür görevleri gerçekleştirmek için yeni yaklaşımlar, yöntemler, araçlar ve programlama ortamları geliştirilmiştir (Kruse ve diğerleri, 2013:1).

Bilgisayar teknolojilerinden yararlanan ortamlardan biri olan gazetecilik alanının gerçek anlamda haber merkezlerindeki teknolojik dönüşümü otuz yılı aşkın bir süre önce, mikrobilgisayarların 1980'lerde sıradan hale gelmesiyle başlamıştır. Bilgisayarlar haber merkezleri için hem erişilebilir hem de uygun maliyetli hale geldiğinde, haber için verileri toplama, analiz etme ile birlikte haber toplama şeklini ve çok daha fazlasını değiştirmiştir. Bu bağlamda günümüzde sıklıkla veri gazeteciliği olarak adlandırılan tanım, aslında yıllardır yapılan bilişim destekli haberciliktir (Howard, 2014: 9).

Günümüzün hızlı değişen medya ortamında, gazetecilik sadece kâğıt üzerindeki yazılarla veya televizyondaki haberlerle sınırlı olmamaktadır.

Dijital çağın getirdiği teknolojik ilerlemelerle birlikte, gazetecilerin işleri de önemli ölçüde değişmiştir. İnternet ve bilişim teknolojilerinin yaygınlaşması, haber toplama, düzenleme, sunma ve tüketme şekillerini kökten değiştirmiştir. Bilişim teknolojilerinin hızla geliştiği günümüz dünyasında, gazetecilik alanında yaşanan gelişmelerin yanı sıra bilişim teknolojileri ve dijital medya platformlarının yaygınlaşması, bilişim destekli gazeteciliğe alan açmıştır.

Bilişim destekli gazetecilik, iletişim teknolojilerinin gazetecilik pratiği üzerindeki etkilerini inceleyen ve gazetecilere daha etkili, hızlı ve özgün haber üretme imkânları sunan bir disiplindir. Bu çalışmada literatür taraması yapılarak, bilişim destekli gazeteciliğin temel kavramları, araçları ve uygulama alanları ele alınarak, bu alandaki literatürün ne yönde geliştiği incelenecektir. Ayrıca, bilişim destekli gazeteciliğin veri gazeteciliği, sosyal medya gazeteciliği, mobil gazetecilik, dijital içerik üretimi gibi unsurları tartışılacaktır.

2. Bilişim Destekli Gazeteciliğin Tanımı ve Unsurları

Hem dijital gazetecilik hem de dijital gazetecilik çalışmaları, zamanla değişen hareketli hedefleri de temsil eden tartışmalı kavramlardan biridir. İletişim bilimciler, dijital gazetecilik ve dijital gazeteciliğe dair çalışmaların ne olduğu konusunda hemfikir olamamışlardır. Bu durumun başlıca nedeni bilişim destekli gazetecilik çalışmalarının birçok alandan etkilenmesi olarak değerlendirilmektedir (Carlson ve diğerleri, 2018).

Öte yandan, iletişim bilimciler dijital gazetecilik çalışmalarına, yalnızca iletişim, siyasal iletişim, sosyoloji ve ekonomi gibi disiplinlerle köklü bağlantılardan değil, aynı zamanda farklı alanlardan da yararlanarak, başlı başına bir alan olarak yaklaşmayı önermişlerdir. Bu durum, bilimsel bilgi üretmeye yönelik epistemolojik süreçlere farklı yaklaşımı önermeyi vurgulanmaktadır. Bu bağlamda bilişim destekli gazetecilik çalışmaları, başlı başına bir alan olarak ele alınmalı, gazetecilik çalışmaları içerisinde büyük ölçüde yerleşik olan, belirli beklentiler ve yol bağımlılıkları oluşturabilecek çalışma biçimlerine bağlı kalmadan bağımsız şekilde değerlendirilmelidir (Eldridge ve diğerleri, 2019).

Bilişim destekli gazetecilik, geleneksel kitle iletişim araçlarındaki masaüstü yayıncılık sistemleri ve çalışan gazetecilerin profesyonel haber işlerine göre tanımlanmaktadır. Bu bağlamda bilişim destekli gazetecilik, geleneksel gazetecilik ilkelerini dijital platformlarda uygulanmasını sağlamak olarak ifade edilmektedir. Dijital gazeteciliğin editoryal içerikten kamusal bağlantıya dayalı web sitelerine kadar uzanan bir periyotta süreklilik arz ettiğini söyleyen Deuze (2003), bilişim destekli gazeteciliği tipolojik olarak dört farklı kategoride

değerlendirmiştir. Bunlar, ana akım haber siteleri, dizin ve kategori siteleri, meta ve yorum siteleri ile paylaşım ve tartışma siteleridir. Bu değerlendirme sözü edilen gazetecilik türünün tanımlanmasına katkıda bulunmaktadır.

Bilişim destekli gazetecilik; haberler, makaleler, fotoğraflar, videolar ve diğer medya içerikleri çevrimiçi ortamlarda üretilme, yayınlama ve dağıtmayı içeren bir süreç olduğu için birçok araştırmaya konu olmuştur. Bu araştırmalar iletişim teknolojisinin gazeteciler ve haber çalışmaları üzerindeki etkileri (Deuze, 2003; Alpsoy, 2023) ile gazetecilerin internetin özelliklerinden nasıl yararlanılacağı, teknolojinin gazetecilik çalışmaları disiplinine ve gazetecilik veya haber kültürü kavramına nasıl aktarılacağı üzerine yoğunlaşmıştır (Pavlik, 1999).

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin habercilik alanına uygulanması, binlerce ana akım haber medyasının web sitesi açmasıyla kalmamış, aynı zamanda bu teknolojiyi fırsat olarak değerlendiren milyonlarca bireysel kullanıcı ve özel ilgi grubunun da interneti ürettikleri haberleri yayınlanma yeri olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır. İnternetin ve dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla habercilik, geleneksel basın organlarının yanı sıra bağımsız haber siteleri, bloglar, sosyal medya platformları ve diğer çevrimiçi mecralar aracılığıyla gerçekleştirilir bir yapıya bürünmüştür. Buna bağlı olarak, ticari ve bilimsel yayınlar, çevrimiçi olarak üretildiği için yoğun bir şekilde gazeteciliğe odaklanmaya başlamıştır (Cooper, 1998).

Günümüzde iletişim teknolojisinin gazetecilik alanına uygulanması, geleneksel gazetecilik anlayışında değişiklikler yaşanmasına neden olmuştur. Kendine has nitelikleriyle dijital veya bilişim destekli gazetecilik olarak tanımlanan bu yeni gazetecilik alanını geleneksel gazetecilikten farklılaştıran nitelikler ortaya çıkmıştır. Bu nitelikler arasında, hızlı haber verme ve güncelleme, habere ulaşmada zaman ve mekân mefhumunun ortadan kalkması, haberlerin multimedya içeriklerle zenginleştirilmesi, haberleri arşivlemede kolaylık, izlerkitleyle interaktif etkileşim ön plana çıkmaktadır (Karaduman, 2023). Veri gazeteciliği, sosyal medya haberciliği, mobil gazetecilik, dijital içerik oluşturma vb. unsurları içeren bilişim destekli gazetecilik, geleneksel haber kaynaklarının yanı sıra dijital teknolojilerin ve bilişim araçlarının gazetecilik pratiğine entegre edildiği bir yaklaşımı ifade etmektedir.

3. Veri Gazeteciliği: Bilginin Gücünü Haberleştirmek

En karmaşık konuları, tablo ve grafiklerden oluşan kusursuz veri görselleriyle zenginleştirerek insanlar için daha anlaşılır biçime dönüştürerek

sunan veri gazeteciliği, günümüz medyasındaki önemli trendlerden birini oluşturmaktadır.

Furuncu ve Zinderen'e (2021) göre veri gazeteciliği, teknolojik ilerlemenin sunduğu kolaylıkların medya alanına sunulmasını esas alan gazete ve gazeteciliğin epistemolojik problemlerini çözmeyi hedefleyen bir yaklaşımın ürünüdür. Bu bağlamda veri gazeteciliği, herhangi bir konuda hazırlanmış olan verileri sorgulama, ayıklama, analiz etme, yorumlama, hikâye ve görselleştirme adımlarından oluşan bir sürece işaret etmektedir.

Günümüzde bilişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, veri toplama, depolama ve analiz kapasitelerinin artması, gazetecilik alanında önemli bir dönüşüme yol açmıştır. Bu dönüşümün merkezinde “veri gazeteciliği” veya “bilişim destekli veri gazeteciliği” olarak adlandırılan yeni bir yaklaşım bulunmaktadır. Haber üretimindeki diğer birçok yenilikte olduğu gibi “veri gazeteciliğinin” gerçekte ne olduğu veya terimin neyi kapsadığı konusunda da ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Veri gazeteciliği ve veriye dayalı gazetecilik de rutin olarak eşanlamlı olarak kullanılmaktadır. Veri gazeteciliğini Lorenz (2010), verilerin bir anlatıya bağlanan ve kamuya yararlı olacak bir biçimde analiz edilmesi, filtrelenmesi, görselleştirilerek yayınlanmasını kapsayan bir süreç olarak ifade etmekte, Rogers (2011) ise veri gazeteciliğini, tablo, grafik ve analiz edilen verileri haberlerde birleştiren bir alan olarak tanımlamaktadır. Öte yandan veri gazeteciliğinin politikadan ekonomiye, eğitimden eğlenceye günlük haberciliğinin her alanında kullanıldığını ileri süren Bradshaw (2018), veri gazeteciliğini yapılandırılmış veriye dayanan bir alan olarak değerlendirmektedir.

Verilerin haberlerde kullanımını başka bir ifadeyle veri gazeteciliğini dünyada başlatan ilk kurumun The Guardian olduğu bilinmektedir. Veri gazeteciliğine ilk örnek, anılan gazetenin, İngiltere'nin Manchester bölgesindeki okulların öğretim ücretlerine ilişkin verileri kullanarak yaptığı haber olarak gösterilmektedir (Rogers, 2011). Günümüz anlamından veri gazeteciliğinin ilk örneklerini sunan gazeteler Guardian ve The New York Times'tır (Furuncu ve Zinderen, 2021: 87). Bu bağlamda veri gazeteciliğinin en çarpıcı örneklerinden biri Wikileaks belgelerinin haberleştirilip yayınlanmasıdır (Narmanlıoğlu, 2021: 54).

Günümüzde haber kuruluşlarının araştırma yazıları için çok az zamanı ve kaynağı bulunmaktadır. Çoğu haber kuruluşunun araştırmacı gazeteciliğe kendi öz kaynaklarıyla destek sağlaması ekonomik olarak mümkün değildir. Medya sahipleri bu problemi verimli ve etkili araştırmacı gazeteciliği için bilgi işlem kaynaklarını insan uzmanlığıyla birleştiren bir yapıyla çözmüşlerdir.

4. Sosyal Medya Gazeteciliği: Dijital Haberleşmenin Yeni Yüzü

İletişim teknolojilerindeki gelişmelerin medyaya yansması haber üretme sürecini ve toplumsal yaşamdaki haber alma pratiklerini değişikliğe uğratmıştır. Günümüzde gazeteciler, geleneksel haberciliğin yanı sıra sosyal medya platformlarını kullanarak haberleri hızlı bir şekilde toplayarak yayınlamaktadır. Bireyler ise günümüzde haber alma ihtiyaçlarını gidermek için geleneksel medya formlarından çok sosyal medya ortamlarını kullanmaktadır. İnsanların haber alma tutumlarındaki bu değişiklik gazetecilerin haber elde etme pratiklerini değiştirmiştir. Gazeteciler sosyal medya platformları üzerinden paylaşılan içerikleri takip ederek, bu içerikleri doğruladıktan sonra içerik üretip paylaşmaktadır. Geleneksel medyanın aksine doğrudan halkın katılımını ve tepkilerini içeren bu yaklaşım, sosyal medya gazeteciliği anlayışını doğurmuştur (Pınarbaşı ve Astam, 2020; Sarıgül, 2023).

Sosyal medya, okuyucuların, izleyicilerin ve takipçilerin haberler hakkında yorum yapmalarına, sorular sormalarına ve katkıda bulunmalarına olanak tanıdığı için, haber verme ve haber alma pratiklerini internet kullanıcılarının davranışlarına göre şekillendirmiştir. Sosyal medya platformları, haberlerin hızlı bir şekilde paylaşılmasını ve yayılmasını sağlamaktadır. Gazeteciler, olayların anında raporlanmasına olanak tanıyan iletişim teknolojileri aracılığıyla anlık güncellemelerle okuyucuları bilgilendirmektedir. Sosyal medya, gazetecilere haberlerini dünya genelinde geniş bir kitleye ulaştırma fırsatı sunarak, bilgiye daha fazla erişim ve etkileşim ortamı sağlamaktadır. Bilişim destekli sosyal medya gazeteciliği, özellikle siyaset, toplumsal olaylar ve güncel haberler gibi konularda yaygın olarak kullanılmaktadır. Haber kuruluşları, bağımsız gazeteciler ve halk, sosyal medya platformlarını haberleri anında paylaşmak, tartışmak ve analiz etmek için kullanmaktadır (Heravi ve Harrower, 2016).

Günümüzde Facebook, Twitter, Instagram, YouTube ilk akla gelen ve en fazla kullanıcı sayısına ulaşan sosyal medya platformları olarak öne çıkmaktadır. “We Are Social Dijital 2023 Raporu”nda yer alan verilere göre, dünya genelinde 4,76 milyar insan sosyal medya araçlarından birini kullanmaktadır. Bu veri dünyada yaşayan insanların yüzde 60’ından biraz azının sosyal medya kullanıcısı olduğuna işaret etmektedir. Sosyal medya araçlarının kullanıcı sayılarına ilişkin verilere göre ise Facebook kullanıcı sayısı bakımından ilk sırada yer alırken, YouTube ikinci, Whatsapp üçüncü ve Instagram dördüncü sırada yer almaktadır (wearesocial.com). Bu veriler, BBC’de sosyal medya araçlarının kullanılması yönünde ilk adımları atan Küresel Haberler Bölümü Başkanı gazeteci Richard Sambrook’un “sosyal medya siteleri, halkın toplandığı ve bir şeyler tartıştığı

yeni kasabalar, şehirler veya mahalle barlarıdır” (Broersma ve Graham, 2013: 447) ifadesini akıllara getirmektedir.

Yurttaş gazeteciliğine imkân veren sosyal medya platformları hızlı bir şekilde gazetecilik alanına girmişlerdir. Bu bağlamda habercilik işini profesyonel olarak yürüten gazeteciler, sosyal medya platformlarını kamu yararı ilkesini gözeterek yaklaşım kapsamında kullanmaktadırlar (Stassen, 2010; Selçuk vd., 2022). Kendilerine özgü biçim ve şekillerde içerik üreten sosyal medya platformları arasında Twitter, habercilik anlamında ilk akla gelen içerik üreticisidir (Hermida, 2010: 298).

5. Mobil Gazetecilik: Haberlerin Cebinizdeki Gücü

İnsanlar günümüzün hızlı değişen haber ortamında, mobil cihazların ve bilişim teknolojilerinin gazeteciliği nasıl dönüştüğüne tanıklık etmektedir. İletişim teknolojisinde yaşanan gelişmelerin taşınabilir iletişim araçlarına yansımaları kullanıcılar açısından daha rahat erişilebilir olma yeteneğini kazanan mobil cihazları medya içeriklerinin paylaşılması bağlamından daha dinamik bir yapıya büründürmüştür. Bu anlamda mobil gazetecilik diye bir bilişim destekli gazetecilik alanından bahsediyor ise bu gazetecilik pratiğinde, cep telefonlarının gelişimi önemli yer tutmaktadır.

Marty'n'e (2009) göre, “mobile” ve journalism” kelimelerinin birleşiminden üretilen “Mojo” kelimesi mobil gazeteciliği kavramsal olarak karşılamaktadır. Bu anlamda ilk kez 2005 yılında ABD’de yayınlanan “Gannett” gazetesinin habercileri tarafından kullanılan “mojo” kavramı, gazetecilere haber toplama ve yayınlamada kolaylıklar sağlayan bir projeden esinlenmiştir. Öte yandan haber üretim ve yayınlama sürecinde köklü değişikliklere neden olan mobil gazeteciliği Cameron (2011), haber üretim ve dağıtım sürecinde geleneksel araçlardan ziyade teknolojiye entegre araçların profesyonel olarak kullanıldığı gazetecilik pratiği olarak tanımlamıştır. Bu anlamda mobil gazetecilik, haberi oluşturma ve yayınlama sürecinde teknolojinin etkisiyle iletişimin yeniden inşa edildiği ve teknolojinin zamanına bağlı olarak sürekli güncellenmeye ihtiyacı olan bir alan olarak görülebilmektedir.

Gazetecilik alanı ve habercilik mesleğinde iletişim teknolojisine dayanan araçların kullanılması, radyo, gazete ve televizyon gibi geleneksel medyanın iş pratiklerini doğrudan etkilemiştir. İletişim teknolojileri, yeni medya olarak adlandırılan teknoloji destekli medya ortamlarının katmanlarını oluşturmada kültür ile teknolojiyi bir araya getirerek iletişim sürecine dinamizm katmış ve yeni medyanın biçimsel olarak çeşitliliğini artırmıştır. İletişim teknolojileri bu

dönüşümü sağlarken geleneksel medyada üretilen içeriklerin kitleler tarafından daha rahat ulaşılabilir bir ortama taşımakla birlikte, aynı zamanda içerik üretim biçimlerini geliştirerek medya tarafından üretilen içeriklerde zenginliğin önünü açmıştır (Özyal ve Tosun, 2017; Alpsoy, 2022).

Öte yandan yapılan araştırmalarda cep telefonu en yaygın olarak kullanılan mobil iletişim aracı olarak ön plana çıkmaktadır. Küçük bilgisayar olarak kabul edilen cep telefonları, çeşitli multimedya içerikleri üretilip paylaşılacak bir teknolojiye dizayn edilmiştir (Prensky (2005). Mobil gazeteciliğin bilişim destekli bir gazetecilik unsuru olarak kabul edilip işlevsellik kazanması, kitle iletişim teknolojilerindeki gelişmenin cep telefonu, dizüstü bilgisayar ve tablet bilgisayar vb. araçlara uyarlanmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda bilişim destekli mobil gazetecilik, mobil cihazların (akıllı telefonlar, tabletler) kullanımı ile haberlerin toplandığı, düzenlendiği, üretildiği ve paylaşıldığı bir gazetecilik türü olarak kabul edilmektedir. Gazeteciler, mobil uygulamalar, video kayıt, canlı yayın ve anlık haber verme gibi teknoloji destekli haber paylaşma tekniklerini kullanarak haberleri hızlı ve etkili bir şekilde sunmaktadır. Bu yaklaşım, profesyonel gazetecilerin haber toplama ve paylaşma süreçlerini büyük ölçüde kolaylaştırmaktadır.

Mobil teknolojilerin gündelik hayatta bu kadar yer edinmesi, yeni bir kültür alanının oluşmasına yol açmıştır. Teknolojinin bireylerin ceplerinde taşınır hale gelmesi, mobil teknoloji kullanıcı sayısını artırmaya devam etmektedir. Dijitalleşme hakkında hazırlanan raporda, dünya nüfusunun yarısından fazlasının cep telefonu kullandığı tespit edilmiştir. 2023 yılı itibariyle cep telefonu kullanıcısı 5.44 milyara, internet kullanıcısı ise 5.16 milyara ulaşmıştır (wearesocial.com). Mobil teknolojiler aracılığıyla kullanılan sosyal medya platformlarının kullanıcıya özgü içerik üretilip, üretilen bu içeriği paylaşma imkânı sunması, zaman ve mekân kısıtlarını ortadan kaldıran yen bir medya kültürünün gelişmesine olanak sağlamıştır. İletişim teknolojilerine paralel olarak kitlelerin daha rahat ulaşacağı ortamlarda sunulan medya içerikleri yerleşik kültürleri dünyayla entegre hale getirmiştir (Özyal ve Tosun, 2017: 62).

6. Dijital İçerik Üretimi: Dijital Dünyada Hikâyelerin Yaratılması

Günümüzde internetin ve bilişim teknolojilerinin hızla gelişmesi, dijital içerik üretiminin önemli unsuru haline gelmiştir. Bilişim destekli dijital içerik üretimi, bilişim teknolojileri ve yazılımlarının kullanılmasıyla dijital platformlarda (web siteleri, bloglar, sosyal medya, podcast'ler, videolar vb.) içerik üretme sürecini ifade etmektedir. Bu içerikler metin, görsel, ses ve

video biçimlerinde oluşturulmakta ve genellikle internet aracılığıyla erişilebilir düzeyde sunulmaktadır. Dijital içerik üretimi, bilgiyi paylaşmanın yanı sıra eğlence sağlamanın, eğitim vermenin ve iletişim kurmanın bir yolunu sunarak, medya kuruluşlarına internet erişimine sahip geniş kitlelere anında ulaşma imkânı tanımaktadır.

Bilişim teknolojilerinin gazetecilik mesleğine uygulanması, haber toplayan gazetecilerin araç setinde önemli değişiklikler meydana getirmiştir. Dijital yayıncılıkta gazeteciler, yüksek kaliteli multimedya üretmek ve dünyanın hemen her yerinden uydu aracılığıyla iletilmesine olanak sağlayan ekipmanlar kullanmak zorundadır. Bu bağlamda iyi donanımlı bir gazetecinin araç seti; zoom lensli küçük bir dijital kamera, minyatür dijital ses kayıt cihazı, el tipi video kamera, fotoğraf ve video yazma ile düzenleme yazılımına sahip bir dizüstü bilgisayar, dijital metin, ses ve video aktarımı için kablosuz modem ve her yerden iletim yapabilen uydu telefonu ve/veya bir cep telefonundan oluşmaktadır (Martyn, 2009). Gazeteciler iletişim teknolojilerinden faydalanarak, olay yerinden gerçek zamanlı raporlama yapmakta ve yayını doğrudan internet ortamına aktarmaktadır. Dijital teknolojiyle, bir muhabir olay yerinden haber arşivine, haberle ilgili diğer kaynaklara erişebilmekte, haberin hikâyesini editörler ve meslektaşlarıyla tartışabilmekte, haberle alakalı bütün bu süreci tek tıklamayla yürütebilmektedir.

İletişim teknolojilerinin gazetecilik alanına uygulanması, medya sahiplerinin her gazeteciden daha fazla üretkenlik elde etme arayışı sonucunda ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gazetecilik mesleğine sağladığı kolaylık değerlendirildiğinde, seyahat, yaşam tarzı, medya, eğitim ve iş haberlerine ayrılmış artan sayıdaki uzman bölümlerinin yanı sıra çevrimiçi baskıların hızla gelişmesi ve gazetecilerin bu konularda arşiv ve rapor oluşturma gereksinimi göz önünde bulundurulmalıdır. Öte yandan bu kolaylık içerik üretme anlamında gazetecilerden olan beklentiyi yükseltmiştir. Haber merkezlerinin editör masasında çalışan gazetecilerden günümüzde daha fazla içerik üretmeleri istenmektedir. Bu beklenti, masa başında çalışan muhabirler açısından haber kaynaklarına ve kurumsal halkla ilişkiler yayınlarına her zamankinden daha çok ihtiyaç duymaları anlamına gelmektedir (Lewis vd., 2008).

İletişim teknolojilerini kullanmak, üretilecek içerik için hikâye oluşturmayı, daha kolay, daha hızlı ve daha geniş tabanlı hale getirmektedir. Teknoloji uzmanlığı, web sitelerine multimedya ve son dakika haber içeriği sağlayan gazetecilik eğitimini almayan vatandaşları, yurttaş haberciliği yapan muhabirlere dönüştürmüştür. İletişim teknolojileri haber oluşturma

ve oluşturulan haberi paylaşma sürecinde teknolojinin kendi zamanına göre bilgi akışını hızlandırmaktadır. Bu nedenle bu tür araçların oluşturduğu ya da oluşturacağı herhangi bir olumsuz etkinin teknolojinin kendisiyle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Bu bağlamda teknolojinin nasıl, kim tarafından ve hangi amaçla kullanıldığı, haberler üzerindeki etkiyi belirlemektedir (Winston, 2007).

7. Sonuç

Bilişim destekli gazetecilik, geleneksel gazetecilikle dijital teknolojinin birleştiği ve haber üretiminden dağıtımına kadar birçok sürecin teknolojiyle desteklendiği bir alanı ifade etmektedir. Bu yeni yaklaşım, gazetecilere haberleri daha hızlı ve etkili bir şekilde üretme, paylaşma ve analiz etme fırsatları sunmaktadır.

Bilişim destekli gazetecilik, gazetecilik pratiğini derinlemesine etkileyen bir alan olarak giderek daha fazla ilgi çekmektedir. Bu nedenle, bilişim destekli gazetecilik, medya sektörünün geleceği ve haber üretim süreçlerindeki temel değişimler hakkında önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Çalışmada, bilişim destekli gazeteciliğin günümüz medya ortamında nasıl bir rol oynadığı ele alınarak bu alanda bir gelecek perspektifi sunulmaktadır.

Bilişim destekli gazetecilik, haberlerin anında paylaşılmasını mümkün kılmaktadır. Sosyal medya platformları, haber siteleri ve diğer dijital mecralar aracılığıyla, bir olayın anında duyurulması ve kitlelere ulaştırılması daha kolay hale gelmiştir. Bu, acil olaylar ve krizlerde bilgi akışını hızlandırırken, medyanın toplumu daha hızlı bilgilendirme kapasitesini artırmaktadır. Bu gazetecilik türünde kullanılan analiz görselleştirme teknikleriyle çok karmaşık konular daha anlaşılır hale getirilerek, derinlemesine araştırmalar yapılmakta ve okuyuculara daha doyurucu ve daha kapsamlı bilgiler sunulmaktadır.

İletişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler sayesinde çeşitli biçimlerde içerikler paylaşılmakta, bu içerikler yalnızca okunmayıp, aynı zamanda izlenip dinlenebilir ve hatta etkileşimli olarak deneyimlenebilir hale gelmiştir. Kişiselleştirilmiş içerikler, algoritmalar ve kullanıcı verileri, haberleri kişiselleştirilmiş bir şekilde sunmaya olanak sağlamıştır. Bu, okuyucuların kendi ilgi alanlarına uygun haberleri daha kolay bulmalarına olanak tanımaktadır. İletişim teknolojileri sunduğu fırsatlarla profesyonel gazetecilerin işlerini kolaylaştırmakla kalmayıp, web sitelerine multimedya ve son dakika haber içeriği sağlayan gazetecilik eğitimini almayan vatandaşları, yurttaş haberciliği yapan muhabirlere dönüştürmüştür.

Sonuç olarak, bilişim destekli gazetecilik, geleneksel medyanın sınırlarını genişletmiş ve haber üretimi ile dağıtımını büyük ölçüde değiştirmiştir. Dijital teknolojilerin bu alandaki hızlı ilerlemesi, gazetecilere daha güçlü araçlar sunarken, toplumu daha iyi bilgilendirme ve demokratik süreçleri güçlendirme imkânı sağlamıştır.

Kaynakça

Alpsoy, İ. (2023). Türk Medyasında Yapay Zeka Destekli Robot Gazeteciliğine Dair İlkler. (Editör: Serap Sarıbaş ve Turgay Akkuş). *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar* içinde, (s. 2261-2276). Duvar Yayınları.

Alpsoy, İ. (2021). Geleneksel medya'dan yeni medya'ya geçiş kavramsal bir inceleme. (Editör: Emre Seyrek). *Yönetim ve Medya Alanında Seçme Konular* içinde. (s. 59-85). Kriter Yayınları.

Bradshaw, P. (2108). *The online journalism handbook*. Taylor&Francis.

Broersma, M. & Graham, T. (2013). Twitter as a news source: How Dutch and British newspapers used Tweets in their news coverage, 2007-2011. *Journalism Practice*, 7(4), 446-464.

Cameron, D. (2011). The end of journalism: News in the twenty first century. A. Charles ve G. Stewart, (Eds.). *Mobile Journalism: A Snapshot of Current Research and Practice* (s. 63-73). Peter Lang.

Carlson, M., Robinson, S., Lewis, S. C., & Berkowitz, D. A. (2018). Journalism studies and its core commitments: The making of a communication field. *Journal of Communication*, 68(1), 6-25.

Cooper, T.W. (1998). New technology effects inventory: Forty leading ethical issues. *Journal of Mass Media Ethics*, 13(2): 71-92.

Deuze, M. (2003). The web and its journalisms: considering the consequences of different types of newsmedia online. *New media & society*, 5(2), 203-230.

Eldridge, S. A., Hess, K., Tandoc, E. C., & Westlund, O. (2019). Navigating the scholarly Terrain: Introducing the digital journalism studies compass. *Digital Journalism*, 7(3), 386-403.

Furuncu, D. & Zinderen A. (2021). Kovid-19 döneminde veri gazeteciliği: Koronavirüs haberlerinin betimsel analizi. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 11(1), 85- 102.

Heravi B. R. ve Harrower N. (2016). Twitter journalism in Ireland: sourcing and trust in the age of social media, information. *Communication & Society*, 19(9), 1194-1213.

Hermida, A. (2010). Twittering The News. *Journalism Practice*, 4(3), 297-308.

Howard, A.,B. (2014). *The science of data driven journalism*. Colombia Journalism School.

Karaduman, M. (2003). İnternet ve Gazetecilik. Sevda Alankuş (Ed.), *Yeni İletişim Teknolojileri ve Medya*, (137-150). IPS İletişim Vakfı Yayınları.

Kruse, R., Borgelt, C., Braune, C., Mostaghim, S., Steinbrecher, M., Klawonn, F., & Moewes, C. (2011). *Computational intelligence*. Springer.

Lewis, J., Williams, A. & Franklin, B. (2008). Four rumours and an explanation. *Journalism Practice*, 2(1), 27-45.

Lorenz, M. (2010, June 7-9). *Data driven journalism: What is there to learn?* (Innovation Journalism Conference). Stanford, United States.

Martyn, H. P. (2009). The mojo in the third millenium. *Journalism Practice*, 3(2), 196- 215.

Narmanlıoğlu, H. (2021). Çarpıtılmış Gerçekliğin İnşası Manipülatif İletişimin Görünümleri. Osman Çalışkan (Ed.), *Veri Gazeteciliği ve Veri Manipülasyonu* (s. 47-64). Nobel Yayın Dağıtım.

Özyal, B. & Erdoğan Tosun, G. (2017). Dijital Gazeteciliğin Gelişen Bir Formu Olarak Mobil Gazetecilik . *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 60-81.

Pavlik, J. (1999). New media and news: Implications for the future of journalism, *New Media & Society*, 1(1): 54-9.

Prensky, M. (2005). What can you learn from a cell phone? Almost anything!. *İnnovate: Journal Of Online Education*, 1(5).

Pınarbaşı, T. E. ve Astam, F. K. (2020). Haberin dönü(şü)mü: Sosyal medya gazeteciliği pratikleri, *İNİF E- Dergi*, 5(1), 70-87.

Rogers, S. 2011. *Facts are sacred: The power of data*. Guardian Books.

Sarıgül, A. (2023). Sosyal medya ve örgütsel eylemler. (Editörler: Müjdat Avcı ve Ergün Kara, *Birey Örgüt ve Toplum* içinde (s. 15-26). Eğitim Yayınevi.

Selçuk, H. Alpsoy, İ. ve Bingöl, R. (2022). Siyasal iletişimde yapılan etik ihlallerde yeni medyanın kullanımı. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 5(2), 119-126.

Stassen, W. (2010). Your news in 140 characters: Exploring the role of social media in journalism. *Global Media Journal*, 4(1), 116- 131.

<https://wearesocial.com/uk/blog/2023/01/the-changing-world-of-digital-in-2023/> Erişim Tarihi: 3 Ekim 2023.

BÖLÜM XV

YENİ İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ BAĞLAMINDA KAZANIMLARIYLA YAPAY ZEKÂ

*Artificial Intelligence with Its Gains in The Context of New
Communication Technologies*

Hakan YÜKSEL

(Doç. Dr.), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler MYO

E-mail: hakanyuksel25@gmail.com

ORCID: 0000-0002-4560-6685

1. Giriş

İletişim, insanları bir arada tutan ve toplum içerisinde yer edinmesi için gerekli olan bir olgudur ve insanoğlu var olduğundan beri iletişim de var olmaktadır. Gelişen teknolojiler çerçevesinde iletişim de değişmekte ve gelişmektedir. Bu süreç yeni iletişim teknolojileri ile birlikte gelişim boyutunu en ileri safhaya taşımaktadır ve teknoloji gelişmeye devam ettikçe iletişim de değişim ve dönüşümünü sürdürmektedir. Bilgisayar teknolojileri ve yeni medya alanında yaşanan gelişmeler, iletişim süreci içerisinde bireyleri daha etkin hale getirmektedir ve etkileşim ağında aktif olarak konumlandırmaktadır. Aktif bireyler katılımcı profiline erişerek teknolojinin her alanında öne çıkmaktadır ve koordinasyon akışının ana belirleyicisi olmaktadır. Yapay zeka ise teknolojinin ulaştığı son noktada başat rolü adeta bireylerin elinden almaktadır ve muhakeme becerisi, algı gücü, analiz yetisi ve uygulama metodolojisiyle dijital çağın ana karakteri olmayı başarmaktadır.

Bu çalışma, yapay zekayı yeni iletişim teknolojileri bağlamında ele almaktadır ve gelişim sürecini kavramsal çerçevede incelemektedir. Her ne kadar birtakım problemler oluşturabilecek potansiyeli mevcut olsa da, ilgili çalışma çerçevesinde daha çok yapay zekanın kazanımları üzerinde durulmaktadır.

Literatür taraması neticesinde elde edilen bilgilerle yapay zekanın hareket alanı belirlenmektedir ve çeşitli sektörlerle olan etkileşim boyutu değerlendirilmektedir. Nitekim yapay zeka artık küresel dünyada her sektörü etkilemiş durumdadır ve bu etki birçok kazanımı beraberinde getirmektedir. Özellikle yapay zekanın kesintisiz olarak hareket edebilme yetisi ve dolayısıyla verilen komutları durmaksızın yerine getirebilmesi, birçok sektörde kolaylık sağlamaktadır. Bu durum işgücü ihtiyacını ikinci plana atmaktadır ve sürdürülebilirlik açısından yapay zekayı temel ihtiyaç kılmaktadır. Nihayetinde çalışmada yapay zekanın artıları ele alınırken, öte yandan ortaya koyabileceği problemler tartışılmaktadır.

2. Yeni İletişim Teknolojileri

20. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle başlayan ve özellikle bilgisayar teknolojisinde, internet ağlarında yaşanan gelişmeler iletişim araçlarının yapısal dönüşümüne neden olmuştur. Bu bağlamda teknolojinin hızlı ve etkin bir biçimde hareket alanı edinmiş olması, yeni iletişim teknolojileri için gelişim sürecini desteklemiştir. Yeni medya ve internet faktörü de yeni iletişim teknolojileri ile birlikte mevcut gelişimini hızlandırmıştır (Çakır, 2004: 168). Yeni iletişim teknolojileri ve ağ bağlantılarıyla global bir iletişim ortamı sağlanmıştır ve bu ekseninde geleneksel medya alanında dönüşümün temeli atılmıştır. Dolayısıyla tek yönlü bilgi aktarımı içeren geleneksel medyanın yerini, aktif katılımcıları iletişim sürecinin parçası kılan yeni medya alanı almıştır. Yeni iletişim teknolojileri ve yeni medya bağlamında hareket alanı elde eden sosyal ağlar ise, bu süreçte çift yönlü ve etkin iletişimin merkezi konumuna gelmiştir. Böylece yeni iletişim ortamı kitlesel bir niteliğe erişmiştir ve kitlesel katılımın öne çıktığı bir iletişim teknolojisi inşa edilmiştir. Yeni iletişim teknolojileri ve sosyal ağlar bu minvalde gerek medya alanında gerekse diğer birçok alanda sosyal iletişim aktörlerini güçlü kılarak dönüşüm sürecini daha etkin ve hızlı hale getirmiştir (Özyal, 2022: 69).

Yeni iletişim teknolojileri yalnızca bireysel anlamda değil aynı zamanda kitlesel hareketlilik noktasında da katkı sağlayıcı olmuştur. Zira bireyler arasında daha güçlü ve etkili bir haberleşme ağı oluşturan yeni iletişim teknolojileri, bununla birlikte kurumlar ve hatta ülkeler arasında iletişim süreçlerini geliştirmiştir. Dolayısıyla küresel bir etkileşim ağı oluşturularak veri tabanı çok daha güçlü olan bir iletişim akışı ortaya konulmuştur. Hem bilgisayar teknolojilerinde yaşanan gelişmeler hem de mikro elektronik anlamda oluşan değişim ve yenilikler dijital araçların her birinde hızlı bir dönüşüm sağlamıştır.

Nihayetinde iletişimi daha da hızlandıran yeni iletişim teknolojileri birey hayatına olduğu gibi küresel dünyaya da etkileşim anlamında katkı sunmuştur (Öğüt, 2001: 176).

Bireyler bağlamında iletişim süreçlerini biçimsel olarak değiştiren yeni iletişim teknolojileri, yoğun bilgi akışıyla beraber toplumu yeniden biçimlendirmektedir. Nitekim söz konusu bilgi akışı artık farklı birçok dijital araç üzerinden elde edilmektedir ve aynı zamanda bilgiye erişim çok daha pratik hale gelmektedir. Yeni medya araçları bu anlamda etkin ve önemlidir, bu araçlar sayesinde bilgiye her zaman ve her yerde ulaşım sağlamak mümkündür. İletişim araçları dijital anlamda bireylerin hayatını daha kolay kıldığı gibi bireyler de bu araçlarla birlikte interaktif sürecin başat rolü olmaktadır (Uğurlu, 2017: 3). Öyle ki yeni iletişim teknolojileri uzakları yakın kılmaktadır ve iletişimsel bağlamda coğrafya faktörünü ortadan kaldırarak küresel bir iletişim ağı oluşturmaktadır. Hem bireyler hem de toplumsal yapı bu minvalde dönüşmektedir ve sosyal ağların da etkisiyle interaktif bir iletişim ortamı kurulmaktadır.

Öte yandan iletişim ve teknoloji bağlamında yaşanan gelişmeler yeni iletişim teknolojilerini tanımlama noktasında yeni tespitler ortaya konulmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede Gökhan Gürleyen, yeni iletişim teknolojilerini şu ifadelerle tanımlamaktadır ve mevcut sürecin teknolojik gelişmelere entegre düzeyde ilerlediğine temas etmektedir (Gürleyen, 2022):

“Teknolojik ilerlemelerle iletişim sürecinin gelişimi eşzamanlıdır. Teknik yenilikler ve gelişmeler, teknoloji ile aracılanmış iletişim tarzının doğmasına neden olmuştur. Hızla gelişen teknoloji sırayla yazılı iletişim örneği olan mektuptan telgraf ve faksa; mekân sınırlaması olmaksızın her yerde dinlenebilen radyodan keyifle izlenen bir TV programına; görsel bir şölen diyebileceğimiz sinema sanatından modern mektuplar diye tanımladığımız e-mail mesajlarına kadar bütün iletişim sürecini etkilemiştir. Bu teknolojik yenilik ve dönüşümler “yeni iletişim teknolojileri” diye tanımlanmaktadır. Ayrıca iletişim teknolojilerini kısaca; insanlar arası haberleşmeyi sağlayan, bireylere ve toplumlara hızlı ve etkili iletişim ortamı sunan teknolojik araçların tümü olarak tanımlayabiliriz”.

Yeni medyanın güçlü dinamiği olarak kabul gören internet faktörü ise, yeni iletişim teknolojilerinin küresel bağlamda gelişimi için temel bir nitelik oluşturmaktadır. Bu açıdan bilgisayar ve ağ teknolojileri yeni iletişim teknolojilerinin hızlı ve daha etkin bir biçimde yaygınlaşmasının ana etmeni olarak öne çıkmaktadır (Geray, 2003: 20).

- Yeni iletişim teknolojileri hayatın her alanında kolaylık ve pratiklik sağlamaktadır. Böylece insanlar zamandan tasarruf etmektedir ve kalan zamanı değerlendirme adına yeni olanaklar kazanmaktadır.

- Dünyayı ve dünyada olup biten her şeyi küçük bir ekrana sığdıran yeni iletişim teknolojileri, haberleşme ve bilgi edinme bağlamında adeta devrim niteliği taşımaktadır.

- Birçok sektörü olduğu gibi medya alanını da etkileyen yeni iletişim teknolojileri, gerçek hayata paralel düzeyde bir sosyal medya hayatı inşa etmektedir ve sosyal ağlarda farklı kültürlerden bireylerin etkin bir iletişim kurmasına zemin hazırlamaktadır.

- Zaman ve yer sıkıntısı yaşanmadan günün her saatinde küresel bir iletişim ağı oluşturan yeni iletişim teknolojileri, bilgiyi ve içerikleri hızlıca tüketmektedir.

- Rutin hayatı hızlandıran ve boş zamanları yine kendi içerikleriyle dolduran yeni iletişim teknolojileri, bağımlılık düzeyine ulaşması durumunda yeni sorunlar doğurabilmektedir.

- Yapay zeka ile birlikte yeni iletişim teknolojileri yeni bir hareket alanı içerisinde gelişmekte ve yer edinmektedir.

3. Yeni İletişim Teknolojileri ve Yapay Zekâ

Değişen ve dönüşen global dünyada yeni iletişim teknolojileri de gelişim göstermektedir ve bu gelişimin ulaştığı son nokta olarak günümüz itibariyle yapay zeka öne çıkmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, insan zihninin yapabileceği şeyleri yapay olarak ve daha etkin performans ile ortaya koyabilmeyi hedefleyen ve bu bağlamda çeşitli sektörlerde kullanılarak hareket kabiliyetini geliştiren olgu olarak yapay zekayı tanımlamak gerekir. Yeni iletişim teknolojileri de, yapay zeka ile beraber daha güçlü ve etkin düzeyde kullanılmaya başlamaktadır ve verilen komutlar doğrultusunda her an takip edilebilen, harekete geçebilen ve geniş çerçevede kullanılabilen bir yapay zeka teknolojisi insan hayatı açısından belirleyici olmaktadır. Zira hem dünyanın hem de toplumların geleceğini şekillendirebilecek ve bu minvalde yeni iletişim teknolojilerini kullanarak her kitleye ulaşabilecek bir yapay zeka söz konusudur.

Nitekim yapay zeka, insana özgü olduğu düşünülen birçok işlemi yerine getirebilen ve insan zekası gerektiren adımları bilgisayarlar ve yazılım programları üzerinden gerçekleştiren bir güç konumundadır. Bu güç diğer teknolojilerden farklıdır ve yalnızca işlem gerçekleştirmekle kalmamaktadır, algılama, düşünme ve tepki verme eylemlerini de yerine getirerek hareket alanını geliştirmektedir (Güzeldere, 1998: 27). Yapay zekayı bu anlamda

çok yönlü bir makine olarak da ele almak gerekir ve bu makine, performans anlamında her geçen gün daha yararlı hale gelerek insanların yapabileceği şeyleri gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Örneğin anlama, anlamlandırma, problem çözme, kıyaslama, sorulara cevap arama ve yürütülen işlemlerde en kısa yolu ortaya koyma gibi zeka gerektiren birçok şey, artık yapay zeka ile sağlanmaktadır (Dereli, 2020: 97).

Yapay zeka, gelişen teknolojilerle birlikte birçok sektöre de tesir etmektedir. Burak Çeber, bu bağlamda yapay zekânın çeşitli sektörleri etki altına aldığını belirtmektedir ve değerlendirmelerde bulunmaktadır (Çeber, 2022: 455):

“Günümüzde yapay zekâ; eğitim, iletişim, hukuk, sağlık, ulaşım, üretim, finans, güvenlik, tarım, sigortacılık ve telekomünikasyon başta olmak üzere pek çok alanda yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Öyle ki yapay zekâ, bilimsel anlamda doğduğu 1950’li yıllardan günümüze gelene kadar bir yandan sahip olduğu teknik ve algoritmalarla gelişimini sürdürmüş diğer taraftan da farklı disiplinleri etkileyip çeşitli sektör, alan veya görevlerde yapılacak geliştirmelere kaynak oluşturmuştur. Bugün gelinen noktada yapay zekânın, sahip olmuş olduğu esnek ve mantıksal altyapı ile kişileri, markaları, kurumları, devletleri etkileyen disiplinler arası bir çalışma alanı haline geldiği bu yönüyle de bir kurumdaki tüm fonksiyonlara etki edebilme gücüne sahip olduğu söylenebilmektedir”.

Görsel 2: Yapay Zekâ ve Teknoloji (Webtekno, 2023)

Görselde temsili olarak yer alan ve teknolojiyle bağdaştırılarak ön plana çıkarılan yapay zeka, aslında bilgisayarların insan zekasıyla hareket edebilme yeteneği olarak kabul görmektedir. Öyle ki bilgisayarlar yazılım ve donanım özelliklerinin yanı sıra hafıza ve işlem güçleriyle öne çıkmaktadır, yapay zeka ise bu özellikleri çok daha ileriye taşıyarak muhakeme ve algılama becerileri geliştirmektedir. Anlam çıkarabilme, deneyimleri analiz edebilme, genelleme yapabilme ve algılayabilme gibi beceriler de dikkate alındığında, yapay zeka bilgisayarların en gelişmiş modeli olarak değerlendirilebilmektedir (Hazar, 2007: 5). Yeni iletişim teknolojileri de bu minvalde yapay zekanın gelişimine olanak sağlamakta ve bilgisayar teknolojileri üzerinden yapay zekanın yaygın etki sunması için altyapı oluşturmaktadır.

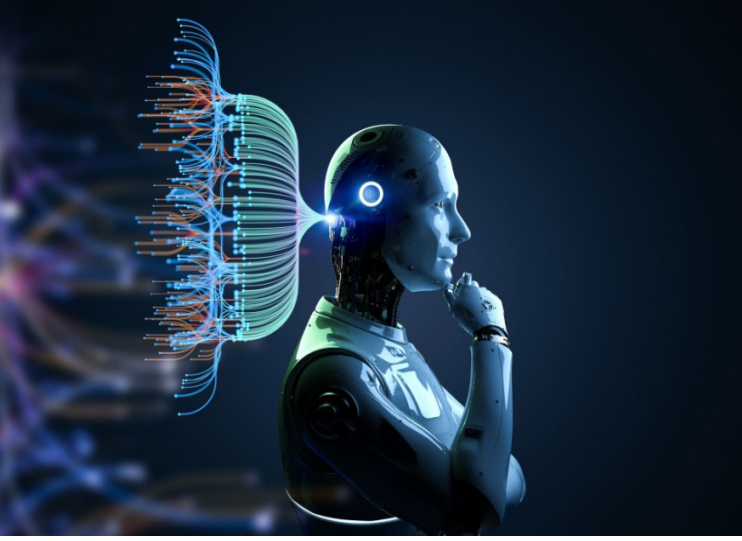
Yeni iletişim teknolojileri ile bütünleşerek insan zekası gibi eyleme geçebilen yapay zeka, diğer taraftan da bilim alanı olarak tanımlanmakta ve belirli bir algoritma ile inşa edildiği üzerinde durulmaktadır. İşlem hesapladığı gibi analiz becerisiyle en etkin yolu da gösteren yapay zeka, bu anlamda belirli görevleri icra edebilmek adına insan zekası vazifesi görmektedir. Dolayısıyla insan beyninin simülasyon ile makinelere uyarlanmış hali olarak değerlendirilmektedir ve sistem yapay olsa da üst düzey başarı sunan görünümüyle olumlu olan neticeler verebilmektedir (Say, 2018: 83). Bununla birlikte teknoloji destekli olarak insan beyninin yerine geçmeyi amaç edinen ve davranışlarını kurgulayan yapay zeka, işlevsel olarak da insan beyni gibi hareket etmektedir (Doğan, 2002: 60).

4. Kazanımlarıyla Yapay Zekâ

İnsan zekası gerektiren herhangi bir eylemi yerine getirebilen ve bu anlamda çeşitli niteliklere sahip olan yapay zeka, dijitalleşme süreci ile birlikte daha güçlü ve dinamik bir yapıya ulaşmaktadır. Dolayısıyla dijital dünyada yapay zekadan daha çok yararlanılmaktadır ve yapay zekanın birçok sektörde kazanımlar ortaya koyduğu değerlendirilmektedir. Zira yapay zeka artık dijitalleşme sürecinin tamamlayıcısı olarak etkin bir yer edinmektedir (Karabağ, 2021: 303-304). Bununla birlikte, gelişen teknolojiler minvalinde yapay bireyler ortaya çıkaran yapay zeka, uygulama olarak da hem ağ teknolojileri ve bilgisayarlar üzerinden hem de yazılım ve metin programları ile hareket alanını güçlendirmektedir (Aydın ve Değirmenci, 2018: 80).

Yapı itibarıyla dijital bir nitelik taşıyan yapay zeka, temel olarak mühendislik ürünü olarak değerlendirilmektedir ve aynı zamanda bilimsel amaçlar üzerine inşa edilerek insan zekasını yapay düzlemde yeniden biçimlendirmektedir. Öyle

ki karşılaştığı olayları ve içerikleri insan beyni gibi analiz eden ve anlamlandıran bir yapay güç söz konusudur ve bunun yanı sıra hem insanlar hem de hayvanlar üzerinde muhakeme becerisini öne çıkaran yapı mevcuttur (Nilsson, 1999: 1). Bilgisayar teknolojisi ile karşılaştırıldığında ise, yapay zekalar daha çok yöntem ve algılama gibi zeka gerektiren etmenlere odaklanmaktadır. Bilgisayarlar ve diğer dijital teknolojiler ise işlem ve hesaplama gibi veri işlemleri üzerinde durmakta, bu yönleriyle öne çıkmaktadır (Aydemir, 2018: 26).

Görsel 3: Temsili Olarak Yapay Zekâ (İnnova, 2023)

Kazanımlarıyla birçok sektörün ilgi odağı olan ve iş planlamaları bağlamında artı değer sunan yapay zeka, bu bağlamda küresel olarak da eylemsel alanını genişletmektedir. Gündelik hayat içerisinde de işlevsel anlamda yapay zeka yerleşmeye başlamaktadır ve ilk aşamada pratiklik yönü öne çıkmaktadır. Örneğin ev temizliğinde son zamanlarda daha çok tercih edilen robot süpürgeler yakın zamanda tam anlamıyla yapay zeka destekli olarak hareket edebilecektir. Böylece yapay zeka ile bütünleşen ilgili teknolojiler ev içerisinde nerenin temiz olması gerektiğini kendisi belirleyerek işleve geçecektir ve bu anlamda insan zekası gibi komut verebilecektir (Karabağ, 2021: 305-306).

Gerek iş hayatında gerekse rutin hayatta ortaya koyduğu katkılarla gelişimini sürdüren yapay zekalar, teknolojiyi ileriye taşımaktadır. Nur Sıroğlu, yapay zekaya dair bu bağlamda tespitlerde bulunmaktadır ve yapay zekanın hareket alanını değerlendirmektedir (Sıroğlu, 2021: 1):

“Yapay zekânın gelişi, yalnızca insanların teknolojiyi ne kadar ileri götürebileceği hususunu kökten değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda insanı yetkileri, manuel faaliyetleri ve uygulamaları devralması beklenen son teknoloji ürünü yeni bir makine seviyesini insanlığa sunmuştur. Yirminci yüzyılda yapay zekâ kavramının yükselişinden bu yana bilim adamları, mühendisler, araştırmacılar ve matematikçiler, son teknoloji makinelerin girişi esnasında hayatlarımızın nasıl yeniden düzenlenebileceğini düşünmeye başlamışlardır. Hayatımızın çoğu yönünün dijitalleştirilerek dönüştürülmesi konusunda başarılı olma konusu, her daim binlerce uzmanın araştırmalarının merkezinde olmuştur. Yapay zekâ, okullarda, hastanelerde, organizasyonlarda ve işletmelerde daha az insan kaynağıyla dünyanın nasıl bir yer olabileceği konusunda bilim adamlarının gözünü açan sezgisel bir yöntem olmuştur”.

Tablo 1: Türlerine Göre Yapay Zekâ

YAPAY ZEKÂ TÜRLERİ		
Algılayan Yapay Zeka	Düşünen Yapay Zeka	Hareket Eden Yapay Zeka
Navigasyon Sistemleri Yazılı ve Sesli Komut Chat Botları Dil Çevirisi Entegre Sistemler	Makine Öğrenimi Derin Öğrenme Muhakeme Kabiliyeti Optimum Karar Alma Sistemleri	Robotik Otomasyon Ortak Çalışmaya Dayalı Sistemler Makineler Arası İletişim

Kaynak: (Fjortoft, 2018 Akt: Koşar, 2023: 31)

Yukarıda yer alan tabloda ise yapay zekanın türleri ele alınmakta ve algılayan, düşünen, hareket eden yapay zekalar olarak örneklerle öne çıkarılmaktadır. Zaman içerisinde bu türlerin ve alt başlıkların daha da çeşitlenmesi mümkündür ve bu anlamda yapay zekaya verilecek örnekler tüm sektörleri kapsayacak düzeye değerlendirilebilecektir. Nitekim insan hayatını kolaylaştıran bilgisayar teknolojisini yine insan zekası gibi yapay bir güçle destekleyen yapay zeka gerçeği söz konusudur. Bu gerçeklik her ne kadar birtakım problemler oluştursa da, özellikle ortaya koyduğu artı değerleri ve kazanımlarıyla gelişimini sürdürmektedir.

Dolayısıyla yapay zeka, insan hayatına birçok anlamda kolaylık getirmektedir ve bu bağlamda ortaya koyduğu kazanımlar şu başlıklar üzerinden öne çıkarılabilir (Duggal, 2023):

- Yapay zekanın belki de en önemli kazanımı, sınırsız düzeyde çalışma becerisine sahip olmasıdır. İnsan zekası bile belli bir süre sonra mola gereği duyarken, yapay zekalar kesintisiz olarak çalışabilmektedir. Bu nedenle verilen komutu 7/24 yerine getirebilen bir yapay zeka kazanımı mevcuttur.

- Sorumluluk alabilen ve yıpranmadan hareket edebilen yapay zekalar, risk faktörünü de ortadan kaldırmaktadır ve en güvenilir yolu seçip birçok alanda katkı sağlamaktadır. Böylece insani hataları en az düzeye indirgeyerek algoritmalarla hareket etmektedir.

- Sıklıkla tekrarlanan ve belli bir süre sonra sıkıcı hale gelen rutin işler konusunda yapay zeka devreye girmektedir ve bu anlamda daha verimli neticeler sunarak işleri kolaylaştırmaktadır.

- Doğru karar alma noktasında da yapay zeka önemli bir faktördür ve duygusal değil mantıksal hareket etmektedir. Bu açıdan rasyonel, önyargısız ve etkin bir çalışma planı ortaya koymaktadır.

- İnsan hayatını tehlikeye sokabilecek durumlarda (bomba imha gibi) yapay zeka teknolojisi büyük bir rol üstlenmektedir.

- Mobil uygulamalarda da yapay zeka yeni kazanımlar sunmaktadır ve muhakeme becerisiyle birçok uygulamayı koordine ederek daha ileri görüşlü hale getirmektedir.

- Birçok sektörü etkileyen yapay zeka, tıp alanında da önemli katkılar vermektedir ve insan hayatına dokunuşlar yapmaktadır. Klinik deney ve yeni tedavi yöntemlerinde teknoloji destekli olarak alanlar açıp sağlık sektörüne pratiklik kazandırmaktadır.

- Veri analizi ve piyasa dengeleri bağlamında da öngörülere sahip olan yapay zeka, bu çerçevede desen ve örüntü tanımlamayla hareket edip olumlu iş sonuçları vermektedir.

- Son olarak da, yapay zeka daha hızlı ve doğru karar vererek hem kurumlar hem de bireyler için en uygun olanı seçmektedir. Böylece hataları en aza indirgemeyi, doğru çalışma planı oluşturmayı ve etkin düzeyde hareket etmeyi sağlamaktadır.

Yapay zeka bu kazanımlarıyla ve daha birçok alanda öne çıkardığı katkılarıyla insanoğlunun geleceğine şekil vermektedir. Ayrıca yapay zeka, her geçen gün daha da gelişerek ve yeni türleriyle öne çıkarak her anlamda kontrolü ele alabilecek potansiyel taşımaktadır. Öyle ki insan eliyle üretilip insana yön veren bir niteliğe bürünmektedir. Öğrenebilme temeline sahip olduğu için

(Özdoğan, 2018: 90), sürekli olarak kendini yenilemektedir ve her sektöre entegre olmaktadır. Kazanımları mı yoksa tehlikeli boyutları mı daha baskın düzeydedir sorusu ise, tartışmaların merkezinde olmaya devam etmektedir.

Bu doğrultuda yapay zekanın insan hayatında ve profesyonel iş dünyasında olumsuzluk teşkil edebilecek durumları, mevcut maddeler üzerinden aktarılabilmektedir (Savaş, 2022):

- Sosyo-ekonomik anlamda birtakım eşitsizlikler meydana getirmesi ve bu anlamda dengesiz bir yapı inşa etmesi,
- Gizlilik ihlallerine sebebiyet vermesi ve sosyal hayat içerisinde yeni problemler oluşturabilmesi,
- Sunduğu kolaylıklar neticesinde insanı giderek tembelleştirmesi ve üreticiliğini giderek zayıflatması,
- Deepfake sorununa yol açması ve uzun vadede birçok siber suça yol açabilme eğilimi taşıması,
- Her sektöre sirayet ettiği için işsizlik problemi doğurması ve çalışan bireyleri bu bağlamda tedirgin etmesi,
- Mantıksal olarak hareket ettiğinden dolayı duygusuzluğu pekiştirmesi ve duyarsızlığa zemin hazırlaması,
- Ağırlıklı olarak doğru veriler sunsa da, hatalı içeriklere yönlendirdiği durumlarda yeni sıkıntılar meydana getirebilmesi,
- Tam donanımlı yapısı ve sunduğu kolaylıklar bağlamında insanları giderek makineleştirmesi,
- Hazır veriler sunması nedeniyle girişimciliği zedelemesi ve yeni fikirler üretebilme potansiyelini sekteye uğratması,
- Piyasada manipüle edilebilecek durumlar oluşturması ve sektörel sorunlara ortam sağlaması,
- Son olarak da, toplumsal yapı içerisinde ahlaki anlamda problemler teşkil edebilmesi.

Yapay zeka, söz konusu olumsuzluklarıyla ayrıca dikkat çekmekte ve buna karşın ilgili olumsuzlukların giderilmesi yine insan zekasıyla bertaraf edilebilmektedir. Dolayısıyla yapay zekanın kazanımları uzun vadede daha güçlü ve etkin bir hareket alanı bulmaktadır. Olumsuzluk durumları ise özellikle işsizliğe yol açabilmesi bakımından problem oluşturmaktadır. Yapay zekayı doğru koordine edebilen ve komutlarla yönlendirebilen yeni bir işgücü oluşturularak piyasada denge sağlanması ayrıca mümkündür.

5. Sonuç

Günümüzde internet teknolojisi, yeni iletişim teknolojilerinin temel dinamiği olarak konumlanmıştır ve internet ağlarında yaşanan gelişmeler yeni iletişim teknolojilerine yön vermiştir. Yapay zeka da bu teknolojinin bir ürünü olarak insan zekasını bir makineye uyarlamıştır ve insan gibi düşünüp hareket edebilen yapay bir güç oluşturmuştur. Yapay zekanın bu donanımı ve işlevsel kabiliyeti birçok sektörü olumlu anlamda etkilediği gibi aynı zamanda insan hayatında çeşitli kolaylıklar getirmiştir. Mevcut çalışmada bu kolaylıklar ve kazanımlar yapay zeka merkezli olarak öne çıkarılmıştır ve esasen sorunsal oluşturabilecek birtakım etmenler olsa da, kazanımların daha etkin boyutta olduğu görülmüştür. Söz konusu olumsuz hususların ise çözülebilecek içerikte olduğu değerlendirilmiştir. Dolayısıyla yapay zeka bilhassa yeni iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelere paralel olarak hızlı bir biçimde ilerlemiştir ve hareket alanını bu minvalde geliştirmiştir.

Yapay zeka üzerine yapılan akademik çalışmalarda, genel olarak bu teknolojinin alt türleri ele alınmıştır ve zemin hazırladığı tehlikeler öne çıkarılarak bulgular ortaya konulmuştur. Bu çalışmada ise söz konusu olumsuz faktörler ayrıca sunulmuştur ve her birinin çözülebilecek nitelik arz ettiğine değinilmiştir. Öyle ki teknolojinin gelişimini durdurmak artık imkansızdır ve teknolojiye olumlu anlamda entegre olmak gerekmektedir. Bu bağlamda yapay zekanın kazanımlarına odaklanmak daha mühimdir ve problem olarak yansıtılabileceği tüm hususların nasıl çözülebileceğine ilişkin hareket edilmesi önemlidir. Çünkü yapay zeka insan eliyle insan zekasına alternatif olarak geliştirilmiştir ve bu teknoloji amacına uygun olarak ve legal düzeyde ele alındığında, mevcut kazanımlar dışında yeni kazanımlar sunmaya hazır niteliktedir.

Kaynakça

- Aydemir, E. (2018). Weka ile Yapay Zeka. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Aydın, İ. ve Değirmenci, C. (2018) Yapay Zeka. İstanbul: Firgap Kitap.
- Bakyyeva, U. (2021). Yeni İletişim Teknolojilerinde Etik ve Güvenlik. <https://cahitcengizhan.com/yeni-iletisim-teknolojilerinde-etik-ve-guvenlik/> Erişim Tarihi: 29.09.2023.
- Çakır, V. (2004), Yeni İletişim Teknolojilerinin Reklam Üzerine Etkileri. Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi, (2), 168-181.
- Çeber, B. (2022). Yapay Zekâ Uygulamalarının Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kullanımı Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Dereli, T. (2020). Yapay Zekâ ve İnsanlık. Bilişim Teknolojileri ve İletişim: Birey ve Toplum Güvenliği. Ankara: Berk Grup Yayın.

Doğan, A. (2002). Yapay Zeka. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.

Duggal, N. (2023). Advantages and Disadvantages of Artificial Intelligence. www.simplilearn.com/advantages-and-disadvantages-of-artificial-intelligence-article Erişim Tarihi: 29.09.2023.

Elibol, H. (2005). Bilişim Teknolojileri Kullanımının İşletmelerin Organizasyon Yapıları Üzerindeki Etkileri. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (13), 155-162.

Geray, H. (2003). İletişim ve Teknoloji: Uluslararası Birikim Düzeninde Yeni Medya Politikaları. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Gürleyen, G. (2022). Yeni İletişim Teknolojileri. <https://kabafii.com/yeni-iletisim-teknolojileri-4047> Erişim Tarihi: 29.09.2023.

Güzeldere, G. (1998). Yapay Zekânın Dünü, Bugünü, Yarını. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Hazar, Ş. (2007). Yapay Zeka Uygulamaları: Yüz Tanıma. Yüksek Lisans Tezi. Beykent Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.

Innova (2023). Yapay Zekâ ve Makine Öğrenimi Teknolojisi Gelişmeleri. <https://www.innova.com.tr/blog/yapay-zeka-ve-makine-ogrenimi-teknolojisi-gelismeleri> Erişim Tarihi: 29.09.2023.

Karabağ, M. (2021). Dijital Televizyon Platformlarında Yayımlanan Bilim Kurgu Dizilerinde Yapay Zeka Olgusu: Netflix Örneği. Doktora Tezi. İstanbul Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.

Koşar, M. E. (2023). Dijital Dönüşüm ve Yapay Zekanın Kamu Yönetimine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Narmanlıoğlu, H. (2016). İnternet Aktivizmi ve Miskin Eylemcilik Üzerine Bir Araştırma. Tarih Okulu Dergisi. (9), 25, 437-454.

Nilsson, N. J. (1999). Artificial Intelligence. A New Synthesis. China: Morgan Kaufmann.

Öğüt, A. (2001). Bilgi Çağında Yönetim. Ankara: Nobel Yayın.

Özdoğan, O. (2018). Endüstri 4.0 / Dördüncü Sanayi Devrimi ve Endüstriyel Dönüşümün Anahtarı. İstanbul: Pusula Yayıncılık.

Özyal, B. (2022). Dijital Medya Teorileri ve Yeni İletişim Teknolojileri Bağlamında Gazetecilik: Türkiye'deki Dijital Haber Odaları Üzerine Bir Araştırma. Doktora Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Savaş, G. (2022). Yapay Zekanın Zararları ve Tehlikeleri. [https:// www.gulaysavas.com.tr/yapay-zekanin-zararlari-ve-tehlikeleri/](https://www.gulaysavas.com.tr/yapay-zekanin-zararlari-ve-tehlikeleri/) Erişim Tarihi: 29.09.2023.

Say, C. (2018). 50 Soruda Yapay Zekâ. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Siroğlu, N. (2021). Yapay Zekânın Benimsenmesini Etkileyen Başarı Faktörleri ve Türkiye’de Özel Sektör Çalışanları Açısından Bir Araştırma. Doktora Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. İstanbul.

Timisi, N. (2003). Yeni İletişim Teknolojileri ve Demokrasi. Ankara: Dost Kitabevi.

Uğurlu, S. (2017). Yeni Medya’da Stratejik İletişim Yönetimi. İletişim 3.0’da Yeni Medya Kullanım Kılavuzu. İstanbul: Beta Yayınları.

Webster, F. (2006). Theories of the Information Society. London: Routledge.

Webtekno (2023). Yapay Zeka, Sosyal Medyayı İyileştirmek Yerine Daha Kötü Hale Getirebilir Mi? <https://www.sondakika.com/haber/haber-yapay-zeka-sosyal-medyayi-iyilestirmek-yerine-daha-11658509/> Erişim Tarihi: 29.09.2023.

BÖLÜM XVI

AUGUST SANDER'İN “GENÇ ÇİFTÇİ” FOTOĞRAFLARININ MODA VE TAKIM ELBİSE ÜZERİNDEN ÇÖZÜMLENMESİ

*Analyzing August Sander's “Young Farmer” Photographs Through
Fashion and Suits*

Serkan DORA

*(Dr. Öğr. Üyesi), İstanbul Arel Üniversitesi Meslek Yüksekokulu
Görsel-İşitsel Teknikler ve Medya Yapımcılığı Bölümü,
E-mail: serkandora@arel.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8817-996X*

1. Giriş

Çok eski zamanlarda insanlar birbirlerini çalışma güçleri ve etkinlikte bulunma istekliliklerine göre değerlendirirdi. İnsanlar hemen görülebilir, göze hitap eden etkinlik ve buna bağlı başarıları ile karşılaştırılırdı. Yağmacılık ve talancılık döneminde ise kişilerin birbirlerine etkinliğinde temel bakış “sömürü” idi. Bu dönemde göze hitap eden başarı “ganimet” oldu. Mülkiyet, güçlü olmanın kanıtı olmanın ötesinde, kişinin toplum içinde nüfus kazanmasını sağladı. Zamanla toplumsal kurumların gelişmesi itibarlı olmayı cengaverlik yapmaktan çıkardı. Servet kimin elindeyse itibar da ona geçti. Para tek ölçüt oldu. Askeri, siyasi, ekonomik gücü elde eden burjuva ile beraber giyim kuşam kültüründeki değişiklikler de modayı ortaya çıkardı. Para kültürüne geçişle insanların birbirleri ile karşılaştırılıp değerlendirilmelerinde kıskandırıcı karşılaştırma temel oldu. (Oskay, 2000: 265-268; Veblen'den akt. Oskay, 1987: 92)

Gündelik hayatın karşılaşma alanları yüzyıllardır mevcuttur. İnsanların yaşam alanlarındaki değişiklikler giyim kültüründeki değişikliklerle orantılı bir durum izlemiştir. Yaşanan toprak ve iklim koşullarının egemenliğine bağlı olarak ilkçağlardan bu yana giyinme ihtiyacı içinde olan insan, eski çağlarda

buldukları konumdan üstün görünmek için değil, ihtiyaçtan giyinmişlerdir. Simmel'in de belirttiği gibi; "Genelde, örneğin giyimimiz, nesnel açıdan ihtiyaçlarımıza uygun olur; oysa moda, sözgelimi eteklerin dar mı geniş mi, saçların kısa mı uzun mu, kravatların renkli mi siyah mı olması gerektiğine hükmederken, herhangi bir amaç gözetmez. Kimi zaman öyle çirkin ve itici şeyler 'modern' olur ki, sanki moda, kudretini gösterme arzusuyla, sırf moda oldukları için en berbat şeyleri sırtımıza geçirmemizi istiyordur (2003: 108)." Günümüzde ise insanlar, konumlarını belli etmek ya da gerçek konumlarından daha farklı görünme isteği ile giyinmektedir. İnsanın kendini değiştirme arzusu her dönem de olmasına rağmen giyim tarihi ile moda tarihi birbiriyle paralellik gösteren bir durum değildir (Oskay, 1987: 91). İnsanoğlunun gövdesini değiştirme isteği her zaman vardır. Ama bugünkü anlamda, tüketim kültürü içindeki toplumlarda gördüğümüz, modadan farklı bir durum söz konusudur. Fransız devrimine kadar giyim kuşam kültürü modaya ait değildir. Devrim yeni toplumsal ilişkiler doğurarak giyim kuşamı soyluların elinden almıştır. Şehirleşme ve sanayi devrimi de bu değişimi hızlandırmıştır. İnsanların yer değiştirme süreci ve iletişim olanakları da modanın gelişiminde çok önemli etkenlerdir (Batur, 1987: 84-85). Modayla beraber yalnızca seçkinlere giyim eşyası üretilmemiştir. Moda geniş kitlelerin tutkusu olmuştur. Sosyal sınıflar arasındaki sınırların netliğinin kaybolduğu, bir sınıftan diğer sınıfa dikey bir geçişin olanaklı olduğu günümüzde, üst sınıfın örneklediği veya empoze ettiği itibar alt sınıflarca kabul edilmektedir. Toplumsal hiyerarşide yer alan her tabaka kendisinin üstünde yer alan tabakaların hayat şemasını benimsemeye ve ona uymaya çalışmaktadır (Veblen'den Akt. Oskay, 1987: 94).

2. Araştırma

2.1. Araştırmanın Amacı

Modanın kitlelere yayılmasında giysilerin görücüye çıkması oldukça önemlidir. Üst sınıf insanının karşılaşma yerlerinde kitlelerin bulunabilmesi imkansız olduğundan modanın yaygınlaşmasında önemli bir etken de fotoğraf makinesinin kullanım alanlarıdır. Fotoğraf sınıf ayrımı yapmadan modanın yaygınlaşmasında toplumun tüm sınıflarınca faydalanılan bir araç olmuştur. Çalışmanın amacı, Avrupa'da, 1900'lerin başından itibaren kırsal kesimlerde takım elbise giyilmesinin sebeplerini ortaya çıkarmaktır. Bu bağlamda çalışma içerisinde reklam ve modanın kırsal kesim üzerindeki etkisine bakılmaktadır. Yirminci yüzyılın başında toplumsal ve tarihsel dönüşüm içerisinde olan

Avrupa’da August Sander’in fotoğraflarının sembolik anlamı çalışmanın önemini oluşturmaktadır.

2.2. Araştırma Yöntemi

Araştırmanın teorik çerçevesini John Berger’in “Moda ve Takım Elbise” adlı makalesinde yer alan moda ve reklamın etkisiyle kırsal kesimin takım elbiseyi vesile giysisi olarak kabul etmesi ve bu çerçevede August Sander’in “(Dansa Giden) Genç Çiftçiler (1914)” adlı fotoğrafının Berger tarafından kentnin hegemonyası çerçevesinde okuması oluşturmaktadır. Araştırmada August Sander’in seçilmiş iki çiftçi fotoğrafı toplumsal, tarihsel analizle ve göstergebilim yöntemiyle çözümlenmektedir. Göstergebilim anlamın nasıl yaratıldığıyla ilgilenir. Bu anlamın metinlere nasıl aktarıldığına bakar. Metinlerde bulunan göstergeleri oluşturan gösteren ve gösterilen bağlantıları üzerinde çalışır. İlk kez Ferdinand de Saussure’de gördüğümüz gösterge kavramı, gösteren ve gösterilenden oluşan ve anlamlamanın temel birimi olan nesnedir. Gösteren (düz anlam) göstergenin duyu organlarımızla algıladığımız maddi tarafıdır. Gösterilen (yan anlam) ise göstergenin kavramsal yanısıdır. O anda orada bulunmayan ama gösteren aracılığıyla zihnimizde uyanandır (Türkoğlu, 2004: 27-28). Bu bağlamda fotoğrafın da göstergebilimsel çözümlemesi yapılabilmektedir. Bir fotoğrafın anlamlandırılması için düz anlam ve yan anlamına bakılabilmektedir. Çalışmanın örnekleme olarak seçilen iki görsel “(Dansa Giden) Genç Çiftçiler (1914)” ve “Genç Çiftçiler (1926)” adlı fotoğraflar toplumsal, tarihsel analize ve göstergebilimsel okumaya uygundur.

3. Moda Fotoğrafçılığının Tarihsel Süreci

Enis Batur, reproduksiyon (mekanik yeniden-üretim) tekniğinin¹ konfeksiyon devrimiyle moda olgusu için de geçerli olduğunu öne sürer. Ona göre; “...zanaat katında sınırlı bir çoğaltım tehlikesi gösteren giyim-kuşam kültürü, terziliğin geniş ölçüde alanı terk ettiği hazır giyim sanayiinde farklılığını son derece kısıtlanmış bir alanda, o da son derece kısıtlanmış bir zaman dilimi içinde koruyabilecek duruma gelmiştir (1987: 84).” Tüm bunlar yaygınlaştırmaya sebep olur. Bu yaygınlaşma çerçevesinde reproduksiyon tekniği ile mekanik yeniden-üretim sanatta demokratikleşmeyi nasıl getirdiyse seri üretim de modada demokratikleşmeyi getirmiştir. Ama modanın demokrasisi sunidir.

¹ Resim, heykel gibi sanat ürünlerinin fotoğraf makinesi vasıtasıyla mekanik yeniden-üretimi eseri bulunduğu yere gitmeden görebilme olanağı sağlamıştır. Böylece sanat halk kitlelerine ulaşmıştır. Bu da sanatın demokratikleşmesi anlamına gelmektedir.

Modayı yaratan üst sınıf kendi yarattığının orta sınıfça kabul edilmesini yeni bir moda yaratımı için sebep olarak görür (Benjamin, 1987: 95-96). Bu nedenle orta sınıfa yayılan, modanın sürekli uzayan gölgesidir. Ama yine de bu yaygınlaşma demokratikleşme olarak kabul edilmektedir. Böylece moda kentlerden kırsala doğru yayılmaktadır. Kadın-erkek, büyük-küçük demeden gelişen moda gitgide daha fazla sayıda insanı giydirmeyi amaç edinerek yaygınlaşırken, eskiden sadece bayramlarda farklı giyinen insanlara modanın yaygınlaşmasını besleyen ‘vesile giysileri’ yaratır. Günlük giysilerden gece giysilerine, özel yemek kıyafetlerinden spor ya da tatil kıyafetlerine kadar özel olarak üretilen ürün yelpazesinin iki ucu da sınırsız açılmaktadır. Orta sınıfın seçkin, farklı, ayırıcı nitelikteki giysileri beklemeyle başlamasıyla hazır giyim patlamıştır. Hazır giyim devrimi ile yenilikler geniş kitlelere mal edilmiştir. Bu dönem modanın demokratikleşme dönemi olarak adlandırılmaktadır. Demokratikleşme dönemiyle işkolları baş döndürücü bir sayıya ulaşır. Kreatör, terzi, çırak, işçi bir yandayken manken, fotoğrafçı, tanıtımcı, pazarlamacı öte yanda ufku giderek açılan bir ekonomiden paylarını alır. Pazar da bir başka yanda devleşme yolunu tutmuş ve küçük dükkanların yerini giyim-kuşam siloları ve barındırdıkları yüz binlerce işçi almıştır (Batur, 1987: 88).

Vesile giysileri moda fotoğrafını yaratırken moda da fotoğrafın yaygınlaşma sürecinde kendi payına düşen görevi yerine getirmiştir. Moda ve fotoğraf ilişkisi 1850’li yıllara kadar götürülmektedir (Dede, 1999; Eryılmaz, 2001). Daguerrtype portreler, carte-de-visite fotoğraflar ve Lartigue’nin ilk dönem moda çalışmaları moda fotoğrafçılığının temel taşlarını oluşturmaktadır. Ayrıca Paul Nadar’ın “Stüdyo Nadar”ı moda fotoğrafçılığına ayırması moda fotoğrafçılığı için önemli adımlardır (Dede, 1999: 31). Bu dönemin fotoğrafları, modanın yanında, sosyal tarih fotoğrafları olarak da değerlendirilmektedir (Eryılmaz, 2001). 1910’lara gelindiğinde Vogue gibi moda dergileri devreye girer. Önemli fotoğrafçılar bu dergiler bünyesinde çalışmaya başlar. Moda fotoğrafı kimliğini bulmaya çalışır. Bu dönemde moda fotoğrafına şekil veren ve Vogue için fotoğraf çeken ilk fotoğrafçı Baron de Meyer’dir. Modernizmin de etkisiyle moda fotoğrafı büyümektedir. Kısa süre sonra Meyer’in yerini bu dönemin yaşayan en iyi fotoğrafçısı Edward Steichen alır. O fotoğrafçılık yeteneğini moda fotoğrafına da yansıtarak moda fotoğrafçılığının kimliğini oluşturmaya başlamıştır (Dede, 1999: 34-35). Aslında içinde moda olan ilk fotoğraflar içinde insan olan ilk fotoğraflarla başlar. O sebeple içinde insan olan her fotoğrafta giysilere bakılarak dönemin moda anlayışından ya da gündelik giyim tarzından esinti bulunabilir. Bu dönem de giyim sadece örtünme olmaktan çıkmıştır (Eryılmaz, 2001).

Fotoğraf makinesinin icadı sonrası çekilen portre fotoğrafları moda fotoğrafının öncüsü sayılabilir. Portre amaçlı geniş plan çekilen daguerrotype fotoğraflar 1850'lerin 60'ların modası hakkında fikir verebilmektedir. Ancak birinci dünya savaşı sonrası döneme kadar gerçek anlamda moda fotoğrafçılığında söz edilemez. 1910'ların sonlarına gelindiğinde Vogue ve Harper's Bazaar gibi dergiler moda dünyasında kendini baskın bir şekilde göstermeye başlamıştır. Fotoğrafın önceki yıllardaki portreciliğine yeni bir dal eklenerek moda fotoğrafçılığı fotoğraf tarihindeki yerini almıştır (Dede, 1999: 31-32). Moda fotoğrafı bir giysinin ya da herhangi bir moda öğesinin özelliklerini vurgulayacak biçimde, değişik teknikler de kullanarak fotoğraflanmasıdır. Özellikle çok renkli olması diğer fotoğraf alanlarından ayrılan en karakteristik özelliğidir (Tekkılıç ve Alp, 2003: 313).

4. Takım Elbise

Takım elbisenin yaygınlaşması fotoğraflarla, reklamlarla, kitle iletişim araçlarıyla, satıcılarla, örneklerle ve siyasal gelişmelerle olmuştur. Moda fotoğrafçılığı da Avrupa'da ortaya çıkan takım elbisenin yaygınlaşmasında etkisini göstermiştir. Takım elbisenin sembolik anlamları vardır. Nasıl ki üniforma tek olan efendiye bağlılığı kabul etmek sayesinde elde edilen toplumsal üst konumun göstergesi ise takım elbise, salt masa iktidarını yücelten ilk yönetici sınıf kıyafetidir. Asıl olarak takım elbise konuşma ve soyut hesaplama hareketleri için tasarlanmıştır. Bu kıyafet ata binme, avlanma, dans etme ve düello için yapılmış önceki üst sınıf giysilerinden uzaktır. Takım elbiseyi lanse eden İngiliz centilmenidir. Takım elbise canlı hareketleri engeller, hareket elbiseyi buruşturur, kırıştırır, bozar. Köylülerin hareketli yaşamına göre tasarlanmış bir elbise olmamasına rağmen tekstilin de gelişmesiyle beraber yirminci yüzyılın başında ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kent ve kır pazarları için kitle üretimine geçilmiştir (Berger, 1998: 56-57). Simmel taklit etmenin bireyi seçim yapmanın açısından kurtardığını belirtir (2003: 105). Kimse köylüleri takım elbise almaya zorlamış değilken fotoğrafın, reklamın ve güçlü olanın kabul edilebilirliğinin etkisi belirgindir. Berger'e göre reklamlar sayesinde;

“...seyirci alıcının, ürünü edindiği zaman erişeceği durumuna bakarak kendini kıskanması beklenir. O ürünle, başkalarının kıskanacağı bir nesne durumuna dönüştüğünü düşünmesi amaçlanır. Bu kıskançlık, onda kendini beğenme duygusunu güçlendirecektir. Bunu başka türlü de anlatabiliriz: Reklam imgesi alıcıdan, aslında

onun kendisine karşı duyduğu sevgiyi çalar, sonra da bu sevgiyi ona, alacağı ürünün fiyatına yeniden satar (1995: 134).”

Başlangıçta burjuva kıyafeti olduğu belli olan takım elbiseyle kentli üst sınıfın örneklediği kibarlık reklamların etkisiyle kırsal alanda yaşayan çiftçilerce kabul edilir olmuştur. Sander’ın fotoğraflarındaki genç çiftçiler de artık ‘istek uyandıran reklam kampanyaları’ ve ‘gezici satıcılar’a kolayca ulaşabilecek bir mesafededir. Bu da onların ‘burjuva şehrili sınıfının daha kaliteli kıyafetlerini taklit etmelerine’ izin vermektedir (The Art Story).

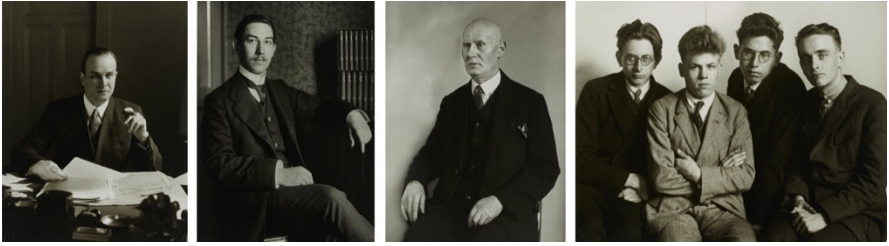
Görsel 1. 1910’dan 1919’a Kadar Şehrili Burjuva Kıyafetleri

(<https://www.behance.net/gallery/68038555/1910s-of-Fashion>)

Simmel; “Altındaki zümreler doğal olarak yukarıdakilere bakar, yükselmeye çabalar ve bunu en kolay yapabilecekleri alanlar moda tabi alanlardır. Çünkü dışsal taklide en müsait alanlar bunlardır (2003: 109).” demektedir. Bu durum hayali mutlulukların yaşandığı modern toplum yapısında normal hale gelmiştir. Özellikle kentlerin kısıktırıcı ortamlarında Veblen’in belirttiği gibi, “...anonim toplumsal karşılaşma ortamlarındaki demokratikleşme, insanlara, toplumsal hayattaki gerçek konumlarından daha yukarılarda konumlara sahipmiş gibi kendilerini gösterebilme olanağı sunmaktadır (Oskay, 1987: 92).”

Bu dönem fotoğrafçılarından August Sander birinci dünya savaşı öncesi çektiği ve ikonikleşmiş olan dansa giden genç çiftçiler fotoğrafı ile egemen

sınıfın otoritesinin temsili takım elbisenin “vesile giysisi” haline gelişini en iyi belgeleyen fotoğrafçıdır. Takım elbise kitleler tarafından kabul edilip yaygınlaştığı zaman üst sınıf bunu giymekten vazgeçmemiştir. Vazgeçmesi için de hiçbir sebep yoktur. Takım elbise kadar, giyenin bulunduğu statüsünü belli eden başka bir kıyafet yoktur. Bir egemen sınıf temsilcisinin giydiği takım elbise ile bir işçinin giydiği takım elbise arasında belirgin farklar vardır. Egemen sınıfın takım elbisesi terzi elinden çıkmış (gibi) iken, üzerinde biricik durur. Bağlı bulunulan sınıfı olduğu gibi göstermesi nedeniyle takım elbise, sınıf farklılığının görsel temsilcilerinden biri halini almıştır. Sander çeşitli kereler takım elbiseli insanları fotoğraflamıştır. Bunlar çiftçiler, misyonerler, çalgıcılar gibi çeşitli sosyal sınıftan insanlardır. Dönemin de etkisiyle takım elbise giyenlerin yaygınlaşması doğal bir şekilde Sander'in projesinde yer bulmuştur. Sander de bunları hem tarihsel bir belge oluşturmak hem de Alman insanının envanterini çıkarma amacıyla fotoğraflamıştır.

Görsel 2. Soldan Sağa Doğru Portrelerin Meslekleri; Bankacı (1929), Öğretmen(1911), İnşaat Mühendisi (1928), Öğrenciler (1926)

(<https://md20jh.augustsander.org>)

5. August Sander

1876 yılında doğan Sander, fotoğraf çekmeye manzara ve endüstri fotoğrafçılığıyla başlar. Zamanla fotoğraf yönelimi gezici fotoğrafçılığa doğru kayan Sander gezdiği bölgelerde yerli halkı fotoğraflar. Böylece ‘Yirminci Yüzyılın İnsanları’ serisine başlamış olur. Susan Sontag’a göre;

“...bazı fotoğrafçılar bilim adamı, bazılarıysa ahlakçı olarak işe koyulurlar. Bilim adamları dünyanın bir envanterini yaparlar; ahlakçılarsa ağır vakalara yoğunlaşırlar. Bilim olarak fotoğrafa bir örnek, Sander’in 1911’de başladığı, Alman insanının fotoğrafik bir katalogunu çıkarma projesidir... Sander, bireyleri temsili karakterleri

için seçmemiştir. Pek doğru bir biçimde fotoğraf makinesinin yüzleri birer toplumsal maske olarak açığa çıkardığını varsaymıştır (1999: 79).”

O, Almanya’da her sınıfa mensup insanın portresini belgelemeye uğraşmıştır. Bunu yaparken de en etkili olanı ve en kalıcı olacağına inandığı fotoğrafları çekmiştir. Ancak bu fotoğrafları çekerken de sergilerken de herkesi yerli yerine oturtmuştur. Sontag’ın belirttiği gibi, “Bir krentele bir duvarcı ustası, bacağı olmayan Birinci Dünya Savaşı gazisiyle sağlıklı ve üniformalı bir genç asker, çatık kaşlı komünist öğrencilerle gülümseyen Naziler, bir sanayiciyle bir opera şarkıcısı birbiriyle aynı tarafsızlıkla fotoğraflanır (1999: 81).” Sander’in amacı Alman insanının fotoğrafik bir katalogunu çıkarmaktır. Alfred Döblin² Sander’in fotoğraflarını sözcüksüz bir sosyoloji ve karşılaştırmalı bir fotoğrafçılık olarak değerlendirmektedir (Halley, 1978: 667). Sander’in amacı bu proje kapsamında, altı yüz portre çekmektir. Ancak bu fotoğraflar, Sontag’ın belirttiği gibi, toplumsal düzeni sayısız toplumsal tip halinde ufalayarak ışık tutmayı amaçlamasına rağmen Nazi dönemi baskılarından kurtulamamıştır. Sander, çalışmalarının 1929’a kadar olanını “Zamanın Yüzleri” adlı kitabında toplayabilmiştir. Bu kitabın -basımından üç yıl sonra- satılmayan kopyaları Naziler tarafından toplanmıştır. Ama Sander arşivinin bir kısmını Nazilerden saklamayı başarmıştır. Nazi dönemi boyunca da Almanya’yı terk etmeyerek manzara fotoğrafçılığı yapmıştır (1999: 80). Sander’in başlattığı projeye yöneltilen suçlama, bu projenin toplum karşıtı olduğudur. Nazilere toplum karşıtı olarak görünen Sander’in suçu, fotoğrafçıya, kaydının bütünlüğüyle her türlü yorumu ve hatta yargıyı gereksiz kılan duygusuz bir sayım memuru olarak bakmasıdır (Sontag, 1999: 80). Benjamin’in ifadesiyle

“Sander, seyirciyi, toprağa bağlı köylü ile başlayıp tüm tabakalardan ve iş koşullarından geçirip, bir yandan uygarlığın en yüksek temsilcilerine, öte yandan ilkelere, ahmaklara kadar getiriyor.’ Sander bu büyük görevi, etnograflara ya da sosyologlara danışan bir bilim adamı gibi değil, ama yayıncının sözleriyle, ‘tanıklık ettiği gözlemler sonucunda’ yerine getirdi. Gerçekten de ön yargısız, sözünü sakınmaz ama aynı zamanda da incelikli gözlemlerdi bunlar, Goethe’nin değişimin ruhuna uygun olarak ‘görgül (ampirik) çalışmanın öyle hassas bir biçimi vardır ki, nesnesi

2 Alfred Döblin (1878-1957); roman, oyun, deneme gibi alanlarda otuzdan fazla kitabı olan Alman yazardır.

ile çok iyi belirlenebilir. Ve böylece gerçek bir kurama dönüşür.' Buna uygun olarak, Döblin gibi bir gözlemci, bu çalışmanın kesin bilimsel yönlerini aydınlatacak ve şunları vurgulayacaktır, 'organların doğasını ve tarihini anlayabilmemizi sağlayan karşılaştırmalı anatomi gibi burada da fotoğrafçı, kendisini ayrıntı fotoğrafçısının ilerisinde bir yere yerleştiren bilimsel duruş kazanarak karşılaştırmalı bir fotoğraf üretmiştir.' ...Sander'in ki gibi bir çalışma, bir gecede kuşku duyulamayacak bir güncellik kazanabilir. Şimdilerde alışkanlık kazandığımız iktidar dengesinde bir gecede ortaya çıkan hızlı değişmeler, fizyonomilerin okunup öğrenilmesini yaşamsal önemde kılabilir. Sağcı ya da solcu olsun, insan, kendi değerleriyle görülmeye alışmalıdır. Çünkü sırasında, kendi de ötekilerini öyle görecektir. Sander'in kitabı, bir resim kitabında da öte, bir ders atlasıdır (2001: 28-29)."

Ancak Benjamin'in açıklamalarından bu yana geçen yıllarda birçok eleştirmen Sander'in politik olarak ilerici doğasının abartıldığını ileri sürmüştür (James, 2012: 41). Alan Sekula'ya göre Sander'in portreleri burjuvaziye hizmet etmektedir (akt. Jones, 2000: 4). Ancak bu eleştiriler Sander'in genel başarısıyla kıyaslandığında önemsiz kalmaktadır. Çalkantılı bir dönemin ve değişen bir toplumun fotoğraflarını çekmek hiç de kolay değildir. Almanya endüstrileşme sürecindedir. Dünya pazarında büyük bir ekonomik güce dönüşmektedir. Kır ile kentin temasa geçtiği bir dönemdir. Köylüler kırsal kıyafetlerinin yerine kentli kıyafetleri giymeye başlamıştır. Ancak takım elbise kırsal bölgelerde çalışma giysisi olmamıştır. Dansa, düğüne, şenliğe ve benzerlerine giderken vesile giysisi halini almıştır. Sander'in de fotoğrafladığı gibi dansa giden gençler şık olmak için takım elbise giymeye başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'na kadar yüzlerdeki keyifli gurur bozulmamıştır. Ancak savaş yüzbinlerce kişinin ölümüne ve Almanya'nın ekonomisinin çökmesine sebep olmuştur. Almanya uzun yıllar savaş tazminatlarıyla boğuşmak zorunda kalmıştır. Parasının değeri savaş öncesine göre milyar kere daha değersizleşmesine rağmen 1924'ten itibaren savaş psikolojisinden uzaklaşmış ve dengeler savaş öncesi döneme dönme eğilimine girmiştir. Ancak tüm dünyayı etkileyecek 1929 büyük buhranına da az kalmıştır. Tüm bu süreç Almanya'yı faşizme hazırlamıştır. Böylece Naziler 1933 yılında iktidara gelmeyi başarmıştır. Tüm bu değişkenler içinde, sarsıntılı ve karmaşık şartlar altında Sander, Alman insanını doğru yansıtmadığı gerekçesiyle Nazilerce, çalışması yarım bıraktırlarak cezalandırılmıştır.

6. Takım Elbiseli Genç Çiftçi Fotoğraflarının Tarihsel, Toplumsal ve Göstergibilimsel Okuması

August Sander fotoğraf çekmek için makinesini konusuna yönelttiğinde öznelerin toplumsal düzeyini göze alarak üslubunu ayarlamıştır. Bu kadar geniş bir yelpazede çalışmasına rağmen bu meslek gruplarını ve insanları birbirinden fotoğrafik bir perspektifte ayırmayı bilmiştir. Profesyoneller ve burjuva genelde iç mekanda ve düz bir fon önünde fotoğraflanmıştır. Sontag'ın da belirttiği gibi; "Onlar zaten kendileri adına konuşurlar." İşçiler gibi düşük gelirden insanlar ise, genelde onları anlatan bir fon önünde ve sıklıkla dış mekanda fotoğraflanmıştır. Sander'in fotoğraflarında mekan insanların gerçekliğini daha da güçlendirmektedir. Fotoğrafçı kadrajına giren konunun içinde neyi ayıklayacağına neyi konunun içinde bırakacağına dünyayı algıladığı şekilde karar verir. Bu sebeple kalıcı hiçbir fotoğraf tesadüf eseri çekilmemiştir. (Sontag, 1999:80-81). Sander kadrajına giren insanlarla konuşarak onların en doğru pozunu vermesini sağlamaktadır. Berger için öznelerin (modellerin) bakışı oldukça önemlidir; "AUGUST SANDER fotoğraflarını çekmeden önce modellerine ne söylerdi? Ve söylediklerini nasıl söylerdi ki hepsi de ona aynı şekilde inanırlardı?.. Acaba Sander onlara fotoğraflarının, kayıtlara geçen bir tarih parçası olacağını mı söylemişti yalnızca? (1998: 50)"

Sander, resmi taklit etmeye çalışan geleneksel stüdyo portre tarzını kullanmamıştır, ama portre fotoğrafçılığını stüdyodan gerçek dünyaya taşımaktan vazgeçmemiştir. Daima tek bir perspektiften - olduğu gibi yüz yüze - çekim yapan Sander, mekân ile fotoğrafı çekilen kişi arasındaki ilişkinin, kişinin hem statüsünü hem de kişiliğinin özünü aktarmak için en temel unsur olduğunu düşünmüştür (The Art Story). O, temel sosyal ilişkileri en açık şekilde ifade eden görüntülere erişmek ve ardından bunları vurgulamak için gerçekliğin nesnel bir kaydı olarak fotoğrafın gücünü kullanma konusunda olağanüstü bir beceri geliştirmiştir. Özneleri (portreleri, konuları) genellikle mesleklerini tanımlayan bir aracı ellerinde tutarak, izleyicinin karşısına doğrudan bir bakışla çıkmaktadır. Toplumsal sınıf tüm ayrıntısı ve özgüllüğüyle karşımızda durmaktadır. Daha önce sanatta ciddi bir şekilde ele alınmamış pek çok sosyal tipin yanı sıra daha geleneksel olanları da yeni ve keskin bir ışık altında incelikli ve karmaşık bir şekilde tasvir etmiştir (Hurley, 2004).

Görsel 3. Dansa Giden Genç Çiftçiler (1914)

(<https://rarehistoricalphotos.com/young-farmers-august-sander/>)

August Sander'in binlerce fotoğrafı arasından 1800 tanesi günümüze kadar gelebilmiştir. Onların içinden de bir seçme yapıldığı için bütün fotoğraflarını bir arada görme imkanına sahip değiliz. Ancak bu fotoğrafların arasında ikonikleşmiş birçok fotoğraf vardır. En çok yorumlanan fotoğraf ise, 1914 yılında çektiği, (Dansa Giden) Genç Çiftçiler'dir. Fotoğraf ilk olarak 1929'da Sander'in “Zamanımızın Yüzü” koleksiyonunda ve ölümünden sonra da başyapıtı “Yirminci Yüzyılın İnsanları”nda yayınlanmıştır. Thomass Mann “Zamanımızın Yüzü” sergisi için şunları söylemektedir; “Kusursuz ve iddiasız fotoğraflardan oluşan bu koleksiyon, fizyonomi tutkunları için bir hazine niteliğinde. Meslek ve sosyal sınıfın damgasını vurduğu insan tiplerinin incelenmesi için olağanüstü bir fırsattır (akt. Kramer, 1980).” İnceleme

nesnesi olan (Dansa Giden) Genç Çiftçiler fotoğrafı Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından kısa bir süre önce çekilmiştir. Sander'in birçok çalışmasında olduğu gibi, çiftçilerin jestleri ve giysileri onların sosyal konumları ve fotoğrafın çekildiği tarihsel bağlam hakkında önemli ipuçları vermektedir. Yakındaki bir dansa giderken en güzel takım elbiselerini giyen genç çiftçiler, yirminci yüzyılın başında ortaya çıkan, ekonomik olarak hareketli yeni bir neslin parçasıdır. Fotoğrafta, üç kişi dansa gitmek üzere kırsal bir yolda yürürken görülüyor. Doğrudan Sander'e bakıyorlar, ama vücutları Sander'in fotoğraf makinesinden uzaklaşıyor. Bununla birlikte, öznelere fotoğraf için verdiği poz, muhtemelen erkek giyim ve tütün reklamlarında görülen taklit bir poz olsa da, kıyafetlerinin geleneksel taşralı köylü portresine meydan okuduğunu gösteriyor. Gerçekten de, fotoğrafın çekildiği zaman ve genç erkeklerin resmedildiği çorak kırsal manzara dikkate alındığında, Sander'in yeni nesil taşra tipini mükemmel bir şekilde yakaladığı görülmektedir (The Art Story). Bununla birlikte, yeni koşulların geleneksel yaşam biçimleri üzerindeki baskısı arttıkça çiftçi portrelerinde bir sosyal belirsizlik duygusu yakalanmaktadır. Genç kuşağı temsil eden üç genç çiftçinin gösterişli bastonlarıyla yarattıkları özgüven havası, takım elbiselerinin üzerlerine tam oturmaması, büyük ayakkabılarının ve ince bastonlarının hiçliğin ortası gibi görünen çamurlu, tekerlek izleriyle dolu bir yolla başa çıkmakta tamamen yetersiz kalmasıyla baltalanmaktadır (Hurley, 2004). Fotoğrafın ve köylülerle takım elbise ilişkisinin genel bir okumasını yapmak gerektiğinde Berger'e dönmek gerekmektedir. Ona göre; dansa giden üç genç, o tarihlerde, Avrupa'nın kırsalında bu tür elbiseleri giyen ikinci kuşağı temsil etmektedir. Takım elbiselerin seri üretime geçmesiyle beraber üç parçadan oluşan takımlar ucuzlamıştır. Takım elbise sınıfını en iyi gösteren elbisedir. Bu sebeple bu elbiseleri giyen köylülerin de sınıflarını saklamak yerine belirginleştirmiştir. Masa başı iş için tasarlanmış takım elbiseyle köylülerin bedensel karşıtıları çok açıktır. Buna rağmen kimse köylüleri takım elbise almaya zorlamamıştır. Dansa giden üç genç takımlarıyla gurur duymaktadır. Bunları hevesle giymektedir. Bu da sınıf hegemonyasını göstermektedir. Köylülerin takım elbise giymeye ikna edilmesinin temel sebebi de reklamlardır. Takım elbiseyi kendilerininmiş gibi kabul etmeleri onları ikinci sınıflığa, hantallığa ve bir savunma durumuna mahkum etmektedir. Eski kıyafetlerinden vazgeçerek kültürel bir hegemonyaya yenik düşmüşlerdir (1998: 51-57). Aslında çiftçilerin talebi modanın gücünden faydalanmaktır. Simmel'in söylediği gibi; "Moda, en

önemsiz bireyi bile, bir bütünlüğün temsilcisi, birleşik bir ruhun cisimleşmesi haline getirerek öne çıkarır (2003: 114).

Tablo 1. Fotoğrafın Göstergebilimsel Okuması

Fotoğrafın Künyesi: August Sander. Genç Çiftçiler (Dansa giden genç çiftçiler). 1914 Yirminci Yüzyılın İnsanlarından/Genç Çiftçi Serisi			
Renk ve Baskı: Siyah-Beyaz, Jelatin gümüş baskı, (25,8 x 18,7 cm).			
Işık: Doğal Işık			
ANLATISAL GÖSTERGE			TEKNİK GÖSTERGE
Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Biçim
İnsan	Takım elbiseli, bastonlu, şapkalı üç genç adam poz vermiş. Bir tanesinin ağzında sigara var.	Takım elbisenin köylüler tarafından ulaşılabilir olması seri üretimin başladığını göstermektedir. Köylülerin takım elbise giymesi moda dergilerinin etkisini göstermektedir. Dansa gitmek için giyilen takım elbiselerinden gurur duyuyorlar. Ancak takım elbise gençlerin vücutlarıyla uyumsuz olduğu için toplumsal sınıflarını saklamak yerine daha da belirginleştiriyor. Bastonlar özgüven yaratsa bile bastonları sürü güder gibi tutuyorlar. Yeni nesil taşra tipini yansıtan gençlerin dansa gidecekleri için aceleleri var gibi gözüküyor. Birinci dünya savaşının hemen öncesinde olacıklardan habersiz gururla ve mutlulukla fotoğrafçıya bakıyorlar. Çiftçilerin jestleri ve giysileri onların sosyal konumları ve fotoğrafın çekildiği tarihsel bağlam hakkında önemli ipuçları veriyor	Dikey kadraj kullanılmış, Kapalı kompozisyon var, Vücutları tam olarak fotoğrafçıya dönük değil, Başlarıyla fotoğrafçıya bakıyorlar, Özneler net arkaya doğru netsiz alan derinliği başlıyor, Ufuk çizgisi boyunlarından başlıyor.
Mekan	Dış mekan	Çamurlu toprak yol ve çamurlu ayakkabılar köyde olduklarını belli ediyor. Dış mekan/köy yolu toplumsal konumlarını belirginleştirmektedir.	

Sander'de her fotoğraf aynı anda hem bir bireyin portresi hem de bir tipin imgesidir (Green, 2016). Genç Çiftçiler serisinin seçilmiş diğer fotoğrafı bu cümleyi destekler niteliktedir. Fotoğrafta üç genç bulunmaktadır. Fotoğrafın adı "Genç Çiftçiler". Ancak fotoğraf isimsiz olsaydı da üç gencin çiftçi ya da köylü olduğunu söyledik. İnceleme nesnesi olan bu fotoğrafta Sander diğer dış mekan fotoğraflarında olduğu gibi toplumsal sınıfı damgalamaktadır. Sontag'ın da belirttiği gibi dış mekanda çekilen fotoğraflarda emekçiler, orta ve üst

sınıfın normal olarak edindikleri şekilde, ayrı kimlikleri olmamış gibi fotoğraf çektirirler (1999: 74). Sander'in iki savaş arasında çekmiş olduğu bu fotoğrafta genç çiftçiler mutlu görünmemektedir. Doğrudan fotoğraf makinesine bakan gençlerin yüz ifadelerinde keyifsiz bir gurur vardır. 1926 yılında çekilen bu fotoğraf Almanya'nın savaş psikolojisinden yeni yeni uzaklaşmaya başladığı dönemi göstermektedir. Büyük savaş sonrası imzalanan Versay barış anlaşması Almanlar arasında büyük bir haksızlık olarak görülmüştür. "Bu ağır şartlar ve yükümlülükler 1920-1923 arası dönemin buhranlı geçmesine yol açmıştır. Bazı tarihçiler, Almanya'da aşırı milliyetçiliğin yükselişini ve Hitler'in başa gelmesiyle Weimar Cumhuriyeti döneminin son bulmasını, bu ağır şartlara bağlamışlardır. 1924-1929 yılları ise bir önceki yıllara nispeten daha istikrarlı geçmiştir. Bu yıllardaki bazı gelişmeler Almanya'nın politik yönden rahatlamasını ve dolayısıyla ekonominin düzelmesini sağlamıştır (Demirel, 2017: 35)." Dönemin önemli özelliklerinden biri de sanatta çığır açan akımların ortaya çıkmasıdır. Almanya'da karşımıza çıkan ilk akım 1911 yılında adının bulunduğu (ekspresyonizm) dışavurumculuktur. 1880'lerden itibaren görülen ekspresyonist üsluptaki örneklerin belli bir sanat akımının ürünleri olarak kabul edilmeleri, 1911'de sanat eleştirmeni Wilhelm Worringer'in "Ekspresyonizm" kelimesini kullanması ile başlamıştır. Bir diğer akım ise ekspresyonizmin karşısında duran "Yeni Nesnellik"tir. Bauhaus okulu ise Walter Gropius tarafından 1919'da Almanya'nın Weimar şehrinde kurulmuştur. Bununla beraber edebiyatta, müzikte ve sinemada da birçok sanatsal oluşuma bu dönemde rastlanır. Sinema tarihinin en önemli filmlerinden olan dışavurumcu "Metropolis" filmi 1927 yılında Fritz Lang tarafından Almanya'da çekilmiştir (Demirel, 2017: 35-40). Bu göz kamaştırıcı arka plan karşısında Sander bir yabancı gibidir. Weimar döneminin büyük sanatsal hareketleriyle olan temel bağlantısı, fotoğraflarına yansıyan toplumsal farkındalığıdır (Kramer, 1980). Bu minvalde Sander sosyal gerçekliği ortaya çıkarmaya çalışan yeni nesnellik akımına yakındır. Ancak Alman insanını tasviri kaçınılmaz olarak öznedir. Yarattığı portfolyolar Sander'in kendi ilkeleri ve önceliklerinden ayrılmamaktadır (Pierce, 2022). 1924 yılında çektiği Genç Çiftçiler fotoğrafı da Sander'in bakış açısında bir değişiklik olmadığını ispatı gibidir.

Görsel 4. Genç Çiftçiler Fotoğrafı (1926)

(<https://www.moma.org/collection/works/193663>)

Bu fotoğrafta da ilk fotoğrafta olduğu gibi gençler takım elbiseli ve şapkalıdır. Bu fotoğraf da en az diğer fotoğraf kadar okumaya değerdir. Ancak Sander'in ikonikleşmiş fotoğraflarına kıyasla kıyıda köşede kalmış bir fotoğraftır. Fotoğraf Sander'in 12 sene önce çektiği dansa giden çiftçiler fotoğrafına çok benzemektedir. Burada bastonun yerini aynı model üç bisiklet almıştır. Fotoğrafın okumasını yaptığımız takdirde şunları söyleyebiliriz; “Üç genç çiftçi bisikletleriyle giderken fotoğrafçı tarafından durdurulmuş gibi görünmektedir. Elbiselerine bakılırsa bisikleti keyif için değil de ulaşım aracı olarak kullanıyorlar. Avrupa'da bisiklet 1880'lerden beri önemli bir ulaşım aracıdır. Aynı zamanda insanlar boş vakitlerini değerlendirmek için şehirden çıkıp kırlara gitmek için de bisiklet kullanmaktadır. 19. yüzyılın sonlarında bisiklet halkın büyük çoğunluğu tarafından erişilebilir hale gelmiş ve uygun fiyatlı ilk kişisel ulaşım aracı olmuştur (Arslan & Gürcüm, 2023: 211; Ostroff, 2018). Sander'in dansa giden köylüleri gibi bu fotoğraftaki üç genç de bisikletleriyle dansa gidiyor olabilir. Üç çiftçi diğer fotoğraftaki gençlere göre daha küçük yaşta. Hatta çocuk gibiler. Boyları da çok kısa. Takım elbise onları olduklarından daha büyük yaşta göstermiş. Sırt çantaları olsa okula gittikleri söylenebilir. Üç genç sadece başlarıyla değil vücutlarıyla da Sander'e doğru dönük. Diğer fotoğrafta gençlerin başları dönüktü. Aceleleri

varmış gibi duruyorlardı. Ancak neşeliydiler. Bu fotoğrafta keyifsiz bir atmosfer var. Büyük savaştan çıkmış bir toplumun çocukları bunlar. Üstelik yenik düşmüş bir toplumdaki bahsediyoruz. Gençler keyifli gözüküyor. Ekonominin kötülüğü morallerini bozmuş ya da savaşta babaları ölmüş olabilir. Ne olursa olsun mutsuz duruyorlar. Bu mutsuzluğun yarattığı boşluğu birkaç sene sonra Naziler dolduracak. Henüz iktidarda değiller. Takım elbise yine modanın ve reklamın etkisiyle çiftçiler tarafından satın alınmış. Sağdaki iki genç kravatlı ve ceketlerinin sol tarafına takılmış bir rozet var. Rozetin ne ile ilgili olduğu fotoğrafta belli olmuyor. En küçükleri gibi duran soldaki çocukta kravat ve rozet yok. Hepsinden büyük yaşta olduğu anlaşılan ortadaki çocuğun şapkası oldukça uyumsuz. Ancak moda için uygun olabilir. Sağdaki çocuğun cebinde köstekli bir cep saati var. Ortadaki gencin sol üst cebinde de iyi yerleştirilememiş bir mendil bulunmakta. Mendili cepten dışarı çıkarmanın o zaman da moda olduğunu anlıyoruz. Bir dergide görmüş olabilir. Her ne olursa olsun bu fotoğraf diğer fotoğraflar kadar güçlü değil. Ama takım elbise modasının kırsal alanlarda savaş sonrasında da devam ettiğini ispatlıyor. Özetle kentten hegemonyası kırsal alanı kuşatmaya devam ediyor.

Tablo 2. Fotoğrafın Göstergibilimsel Okuması

Fotoğrafın Künyesi: August Sander. Genç Çiftçiler. 1926. Yirminci Yüzyılın İnsanlarından/Genç Çiftçi Serisi			
Renk ve Baskı: Siyah-Beyaz, Jelatin gümüş baskı, (25,8 x 18,7 cm).			
Işık: Doğal Işık			
ANLATISAL GÖSTERGE			TEKNİK GÖSTERGE
Gösterge	Düz Anlam	Yan Anlam	Biçim
İnsan	Takım elbiseli, bisikletli, şapkalı üç genç adam poz vermiş.	Köylülerin takım elbise giymesi moda dergilerinin etkisini göstermektedir. Takım elbise gençlerin vücutlarıyla uyumsuz olduğu için toplumsal sınıflarını saklamak yerine daha da belirginleştiriyor. Bisikletler özgüven yaratmaktadır. Birinci dünya savaşının hemen sonrasında yenilmiş bir toplumun öfkeli gençleri Çiftçilerin jestleri ve giysileri onların sosyal konumları ve fotoğrafın çekildiği tarihsel bağlam hakkında önemli ipuçları veriyor	Yatay kadraj kullanılmış, Kapalı kompozisyon var, Öznelerin vücutları ve başları tam olarak fotoğrafçıya dönük, Özneler net arkaya doğru netsiz alan derinliği başlıyor.
Mekan	Dış mekan	Toprak yoldalar. Yol kuru ve bisiklet kullanımı için uygun. Dış mekan toplumsal konumlarını belirginleştirmektedir.	

7. Tartışma ve Sonuç

Fotoğraf makinesinin icadı sonrası ortaya çıkan portre fotoğrafçılığı zaman içerisinde farklı yolu takip eden fotoğrafçılar sayesinde yeni alanların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Moda fotoğrafçılığı ve portre odaklı belgesel fotoğrafçılık bu alanlardandır. Moda, fotoğraf ve reklamın buluşması sonucunda insanların yaşam biçimlerinde köklü değişimler olmuştur. Çalışmamızın konusu olan takım elbisenin kırsal kesimlerde kullanımı da birçok faktörle beraber moda fotoğraflarının kısıtlayıcı etkisi sebebiyledir. Çalışmada kent yaşamına uygun olarak üretilen takım elbisenin yirminci yüzyılın başından itibaren kırsal bölgede giyilme sebepleri tarihsel ve toplumsal çerçevede tartışılmıştır. Örneklem olarak seçilen fotoğraflar Alman fotoğrafçı August Sander'in portre odaklı belgesel fotoğraflarından oluşmuştur.

Sander'in fotoğraflarının seçilme sebebi ise zamanda var olma hissini yaratan bir fotoğrafçı olmasıdır. Örneklem olarak seçilen fotoğraflarında da görülebildiği gibi Sander insanların içinde buldukları durum, ne yaptıkları ve nasıl yaşıyor olabilecekleri konusunda çok net bir atmosfer göstermektedir. Onun, fotoğrafın etnografik bir araç, bir ulusun nabzını tutabilen bir stetoskop olarak kullanılmasına öncülük eden portre odaklı yaklaşımı, belgesel fotoğrafçılar için bir şablon haline gelmiştir (Blythe, 2021).

Kent yaşamı içerisinde kullanıma uygun olan takım elbisenin kırsal kesimdeki sembolik anlamı da August Sander'in "(Dansa Giden) Genç Çiftçiler (1914)" ve "Genç Çiftçiler (1926)" adlı iki fotoğrafı üzerinden incelenmiştir. Bu bağlamda fotoğrafların toplumsal ve tarihsel analizle okuması yapılarak göstergebilimsel çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Çalışmada tekstil teknolojisinin gelişmesi sonucunda seri üretimle yaygınlaşan ve ucuzlayan takım elbisenin yirminci yüzyılın başından itibaren kırsal kesimde vesile giysisi olarak kullanıldığı gösterilmiştir. Takım elbisenin sembolik anlamları vardır. Toplumsal üst konumun göstergesidir. Çiftçilerin çalışma koşullarına uygun değildir. Bu sebeple kırsal alanlarda vesile giysisi olarak kullanılmaktadır. Kimse köylüleri takım elbise almaya zorlamış değildir. Ancak özenilen üst sınıfa yakınlaşmanın da en kolay yolu modayı takip etmektir. Çalışmanın sonucunda üst sınıfın özendirici modasını kitlelere yayan moda fotoğrafının ve reklamın etkisiyle çiftçilerin kentin kültürel hegemonyasına yenik düştükleri görülmektedir. Bu da Sander'in fotoğraflarında yansıtıldığı gibi dönemin taşra tipinin sosyal belirsizlik içinde olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

Arslan, A. & Gürcüm, H., B. (2023), 19. Yüzyılda Eğitim Hakkı İle Değişen Kadın Modayı Değiştiren Bisiklet Çılgınlığı ve Pantolon Giysisi . Art-e Sanat Dergisi , 16 (31) , 195-222 . <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2634585>

Batur, E. (1987). Gelenek ve Gelecek Arasında Moda. *Gergedan*, Mart, (1), 83-90.

Berger, J. (1995), *Görme Biçimleri*. Y. Salman (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları

Berger, J. (1998), *O Ana Adanmış*, Y. Salman, M. Sökmen (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları

Benjamin, W. (1987). Moda Üzerine, A. Cemal (Çev.). *Gergedan*, Mart, (1), 95-97

Benjamin, W. (2001), *Pasajlar*, A. Cemal (Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Benjamin, W. (2001), *Fotoğrafın Kısa Tarihçesi*, A. Cengizkan (Çev.). Yazı Görüntü Ses Yayınları, İstanbul: 2001

Blythe, F. (2021), *August Sander: the pioneering German documentary photographer who captured the face of a nation*, <https://hero-magazine.com/article/196729/august-sander>, (Erişim Tarihi: 20.08.2023).

Dede, V. (1999), Moda Fotoğrafı Tarihi, *Geniş Açı Fotoğraf Sanatı Dergisi*, Güz (8), 31-40.

Demirel, M. R. (2017). Weimar Cumhuriyeti Kültür Politikaları ve Altın Yirmili Yıllar. Akademik Sanat , 2 (4) , 30-42 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademiksanat/issue/29958/310178>

Eryılmaz, F. (2001), Moda Fotoğraf Tarihi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Fotoğraf Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi

Green, T. (2016), *The August Sander Project: Beginning a Five-Year Exploration of Sander's People of the Twentieth Century*, https://www.moma.org/d/pdfs/W1siZiIsIjIwMjIvMDMvMjMvOTA4Nm9rbHVoa19BdWd1c3R-fU2FuZGVyX0Vzc2F5MV9WMS5wZGYiXV0/August%20Sander%20Essay1_V1.pdf?sha=eef952b83360f31e, (Erişim Tarihi: 06.08.2023).

Hurley, C. (2004), The Social Mosaic Attempted: The Photographs of August Sander (2004), <https://americansuburbx.com/2011/08/theory-social-mosaic-attempted.html>, (Erişim Tarihi: 05.06.2023).

Kramer, R. (1980), *August Sander*, <https://issues.aperture.org/article/1980/1/1/august-sander-2>, (Erişim Tarihi: 10.08.2023).

Oskay, Ü. (2000), *19. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişimin Kültürel İşlevleri Kuramsal Bir Yaklaşım*, İstanbul: Der Yayınları

Oskay, Ü. (1987), Kıskandırıcı Tüketim Boyutu İle Moda ve Thorstein Veblen, *Gergedan*, Mart, (1), 91-94.

Ostroff, H. S. (2018), *How the 19th-century bicycle craze empowered women and changed fashion*, <https://www.si.edu/stories/19th-century-bicycle-craze>, (Erişim Tarihi: 05.07.2023).

Pierce, J. (2022), *August Sander German, 1876–1964*, <https://www.moma.org/artists/5145>, (Erişim Tarihi: 05.08.2023).

Sontag, S. (1999), *Fotoğraf Üzerine*, R. Akçakaya (Çev.). İstanbul: Altıkırkbeş Yayınları

Simmel, G. (2003), *Modern Kültürde Çatışma*, T. Bora vd. (Çev.), İstanbul: İletişim Yayınları.

Tekkılıç, E. İ. & Alp, K. Ö. (2017). Türkiye’de Moda Fotoğrafının Tarihsel Gelişimi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* , 21 (2) , 311-329 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsadergisi/issue/31710/347498>

The Art Story, *August Sander*, <https://www.theartstory.org/artist/sander-august/>, (Erişim Tarihi: 07.07.2023).

Türkoğlu, N. (2004), *İletişim Bilimlerinden Kültürel Çalışmalara Toplumsal İletişim*, İstanbul: Babil Yayınları.

Görsel Kaynaklar

Görsel 1: <https://www.behance.net/gallery/68038555/1910s-of-Fashion> (Erişim Tarihi: 05.07.2023).

Görsel 2: <https://md20jh.augustsander.org> (Erişim Tarihi: 07.07.2023).

Görsel 3: <https://rarehistoricalphotos.com/young-farmers-august-sander/> (Erişim Tarihi: 07.07.2023).

Görsel 4: <https://www.moma.org/collection/works/193663> (Erişim Tarihi: 07.07.2023).

BÖLÜM XVII

TADAO ANDO MİMARLIĞI: CHICHU SANAT MÜZESİ

The Architecture of Tadao Ando: Chichu Art Museum

Faruk Can ÜNAL

*(Dr. Öğr. Üyesi), Yeditepe Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi,
Mimarlık Bölümü*

E-mail: farukcan.unal@yeditepe.edu.tr

ORCID: 0000-0002-2981-4804

1. Giriş

Tadao Ando mimari üretimleri ve bu üretimlerde mekânın deneyimine verdiği önem ile Japon mimarlığının önemli temsilcilerinden biridir. Bu çalışma kapsamında Tadao Ando'nun Naoshima adasında tasarladığı sanat yapılarından biri olan Chichu Sanat Müzesi incelenmektedir. Çalışma öncelikle Tadao Ando mimarlığının içerisinde barındırdığı yaklaşımları ele almaktadır. Bu sayede müzeye ilişkin incelemelerde Tadao Ando'nun karakteristik yaklaşımları kolaylıkla takip edilebilmektedir. Chichu Sanat Müzesi diğer birçok müzeden farklı olarak yerin altında inşa edilmiş bir yapıdır. Kendini yapısal olarak gösteren bir yaklaşım yerine tamamen bir yerin parçası olmaya, oraya ait olmaya çalışan bir yapı ile karşılaşmaktadır. Tadao Ando'nun diğer üretimlerinde de olduğu gibi bağlam ile kurulmaya çalışılan güçlü ilişki bu tasarımda da göze çarpmaktadır. Mekânsal deneyim sunma adına müze rotasının planlanmasından, ışık ve malzeme kullanımına kadar ziyaretçiye farklı deneyimler sunmak hedeflenmiştir. Claude Monet, James Turrell ve Walter De Maria'nın sanatsal yaklaşımları ile Tadao Ando'nun mimari yaklaşımının bir araya geldiği ve mekânsal karşılıklara dönüştürüldüğü bir yapı ile karşılaşmaktadır. Chichu Sanat Müzesi, mimarlık ve sanatın iç içe geçtiği bir yapı olarak, ziyaretçinin benliği altında yaşayacağı farklı deneyimlere olanak sunmaktadır.

2. Tadao Ando Mimarlığı ve Felsefesi

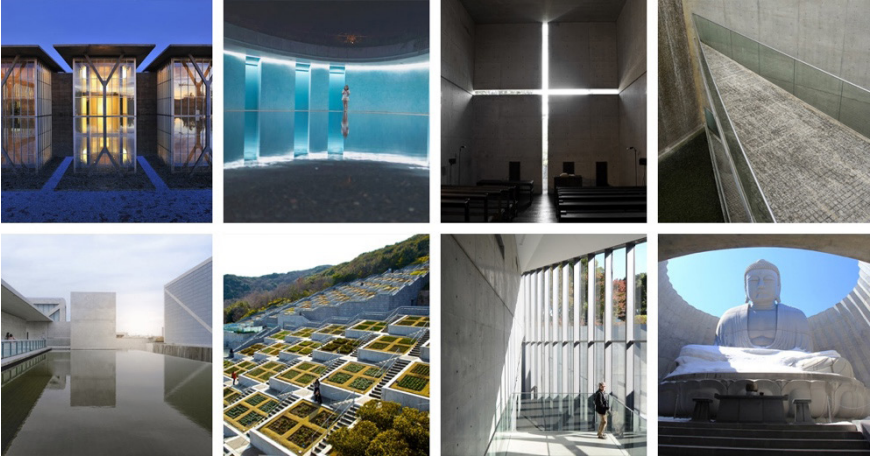
Tadao Ando, ülkesinin sınırlarını aşan 20. yüzyılın Japon mimarlık ikonlarından biri olarak kabul edilir. Onun mimari yaklaşımı, tipik olarak Japon iç dünyasını yansıtan bir mekânsallıkla karakterize olmasının yanısıra beton, ahşap ve cam malzemenin kullanımına dayalı üretimler ortaya koyar (Stevanović, 2013; Al Qassimi ve diğ., 2023). Tasarım dili güçlü bir geometrik yapıya sahiptir. Mimar olarak kullandığı geometrinin yanı sıra mekanlarına ruhani ve felsefi kimlik kazandırmayı da önemsemektedir (Erzen, 2004). Tasarladığı mekanlarına yansıttığı bu kimliği oluşturmasında içerisinde yaşadığı toplumun kendi kimliği üzerinde bıraktığı etki yadsınamaz (Nazik, 2020). ‘Mimarlık, mimarı hatırlatır’ mottosu, bu bağlamda onun işlerini özetlemektedir. Tadao Ando’yu dünya çapında tanınır kılan doğal unsurlar ile yapısal unsurları, tıpkı beden ve zihin gibi ayrılmaz bir ikili olarak görmesi ve eserlerine yansıtmasıdır. Bu yaklaşımında temel aldığı Japon ‘Shintai’ felsefesi etkili olmuştur (Hien, 1998; Trisno ve Lianto, 2021).

Osaka’da doğan Tadao Ando, gençlik yıllarında cam ve marangozluk atölyelerinde çalışması nedeniyle zanaatkar kökenlere sahiptir. Bu durum onun birçok yapı malzemesinin özellikleri konusunda derin bilgi edinmesini sağlamış ve malzemelerin özünü anlama fırsatı sunmuştur. 1960’lı yıllarda ise Japonya’nın dışına çıkarak Avrupa, Amerika ve Afrika’ya yaptığı yolculuklar sayesinde önemli mimarlık eserlerini yerinde ziyaret edip inceleyerek mimarlık alanındaki bilgisini artırdığı görülmektedir (Domus, 2021). 1969’da Japonya’ya geri döndüğünde, Osaka’da kendi atölyesini kurmuştur (Görsel 1).

Görsel 1. Tadao Ando atölyesinde çalışmalarıyla birlikte (Domus, 2021).

Tadao Ando'nun atölyesini kurana kadarki edindiği deneyimler, mimari üretiminde ortaya çıkacak olan kimi özelliklerin belirleyicisi olmuştur. Mimari yaklaşımının önemli bir unsuru, mimari mekanları etkileyen doğal birer element olarak gördüğü ışık ve gökyüzüne verdiği değerdir (Yıldız, 1995). Bu, onun tasarımlarında önemli bir rol oynar ve yapılarının iç mekanlarını aydınlatır ve dönüştürür. Mekânın içini çevresinden ayırılmış bir yer olarak görmekten öte çevredeki unsurlarla ilişkili kurmaya çalışır (Qin ve diğ., 2016). Tadao Ando yapıları incelendiğinde bulunduğu yer, coğrafi konum, doğal unsurlar ve kültürle ilişkilenen tasarımların ortaya konulduğu görülmektedir (Jung ve diğ., 2021). Tadao Ando'nun mimari yaklaşımında tasarıma başlayacağı alana yönelik doğru okumalar yaparak fiziksel imkanları en verimli biçimde kullanması göze çarpmaktadır (Görsel 2).

Görsel 2. Tadao Ando mimarlığından örnekler (Pires, 2021).

Tadao Ando'nun mimari felsefesi, basit formların ve doğal malzemelerin sofistike bir yaklaşımla bir araya getirildiği, insan deneyimini öne çıkaran bir yaklaşımı temsil eder (Farhady ve Nam, 2011). Onun eserleri, görsel çekiciliklerinin ötesinde mekanlarıyla zengin bir deneyim sunarak kullanıcıda duygu ve düşünce derinliği uyandırır (Kaya ve diğ., 2021). Yapılarının tasarımında insan etkileşimini teşvik etmeyi temel alırken, aynı zamanda genel yaklaşımı altında yapı bileşenleriyle doğal unsurların kurduğu ilişkiyi ön plana çıkarmaya çalışmaktadır (Veal, 2002). Tadao Ando kendi eserlerini üretirken kullanıcının doğa ve diğer kullanıcılarla ilişkisini arttırabilen, coğrafi ve kültürel değerler üzerine kurulmuş mekanlar yaratma gayreti içerisinde olmuştur (Lambricht, 2018).

Soğuk olarak nitelendirilebilecek bir malzeme olan betonu temel yapı malzemesi olarak kullanmasına rağmen, Tadao Ando yapı elemanlarıyla bir araya getirdiği ve mimariyle bütünleşen doğal unsurları bu soğukluğu kıran bir güç olarak nitelendirmektedir (Çeşmeli, 2019). Tadao Ando, mimari açıdan ilerlemeyi kolaylaştıran gelişen teknolojinin önemini vurgulasa da bunun tasarımın temellerini oluşturan kültür için de bir tehlike arz edebileceğini belirtmektedir. Çalışmalarında bu konudaki hassasiyeti görülebilmektedir (Shirazi, 2009).

Tadao Ando'nun çalışmalarının, minimalist bir estetikle tanımlanmasına rağmen daha fazlasını sunduğu görülmektedir. Temel geometrik formlar altında yapıların doğal malzemelerin kullanımı ile birlikte ortaya konulmasıyla elde edilen yalınlık, gözlemcinin hayal gücünü uyandırmaktadır. Tasarımlarında özne ve nesne arasındaki mesafe ilişkisini baz alarak geliştirdiği bakış açısı, bu bileşenler arasında kurulan hareket ilişkisiyle desteklenmektedir. Bu yaklaşım mekânın bütüncül olarak algılanmasını sağlarken, kullanıcı için farklı deneyimlerin de kapısını aralamaktadır (Shirazi, 2012; Özçam, 2022).

3. Chichu Sanat Müzesi

Japonya'nın Kagawa Bölgesi'ndeki Naoshima, sanat müzeleri, modern mimarisi ve açık hava heykelleriyle ünlü bir adadır. Adaya ulaşım Uno'dan deniz taşıtları aracılığıyla sağlanmaktadır. Adanın 1917'de Mitsubishi maden şirketinin işlettiği bakır tesisleri ile endüstriyel bir karakter kazandığı görülmektedir. Fakat zaman içerisinde ağır metal atıklar nedeniyle ada kirli bir hale gelmiştir. 1980'li yıllara kadar ada endüstriyel atık arıtma tesisi olarak kullanılmıştır. 1989'da Japon yayıncılık ve eğitim şirketi Benesse Holding, adanın kültür ve sanat merkezi olarak gelişmesi için yatırım yapmıştır. İnsanlar tarafından harap edilen adanın yeniden insan eliyle iyileştirilmesi amaçlanmıştır. Müzelerin kuruluşu ile birlikte, ada geçmişteki endüstriyel başlangıcından uzaklaşarak bir sanat merkezi haline gelmiştir. Japonya'nın sanat adası olarak bilinmeye başlanan Naoshima, beş ayrı sanat galerisine ev sahipliği yapmaktadır. Önde gelen Tadao Ando yapılarından biri olan Chichu Sanat Müzesi de 2004 yılında burada inşa edilmiştir (Benesse, 2004).

'Chichu' kelimesi japoncada 'Yeraltı' anlamına gelmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere, müze yapısının yerin altında tasarlanması amaçlanmıştır. Doğal çevreye uyum sağlayarak onunla bir arada var olan müze, çevresindeki adaların sırtlarına, silüetlerine ve ufuklarına karşı doğal duruşu bozacak herhangi bir yapı içermemektedir (Park ve Kang, 2021). Bu sayede yapının tasarımında, yerleşim alanı ile kurduğu ilişkide çevresel etkilerin azaltılması hedeflenmiştir (Görsel 3). Müze yapısı temel geometrik formları yalın bir düzen

altında ele alarak, topografyanın değişkenliği de göz önünde bulundurularak ortaya konulmuştur. Tasarımdan gelen geometrik biçimlerin ve doğadan gelen organik biçimlerin bir aradalığı dengelenmiştir.

Chichu Sanat Müzesi, doğa ve insan arasındaki etkileşimi yeniden düşünmek için deneysel bir mekân olarak tasarlanmıştır. Yapıda düzen ve sakinlik içeren yüzeyler, mekânsal akışkanlık ve değişkenlik sunmaktadır. Ayrıca ziyaretçilerin sanat eserlerini en yalın haliyle deneyimleyebilecekleri mekanlar yaratmak için de yeraltı ortamını kullanmaya yönelik bir yaklaşım benimsemiştir (Sherzad, 2022). Müzede ziyaretçilerin dış dünyadan ayrıştırıldığı, algılarının keskinleştirilip tamamen sanat eserlerine odaklanılabildiği bir ortam kurulmuştur. Tadao Ando'nun bu çalışması bir sanat müzesi için iddialı bir konsept olarak ortaya konulmuştur.

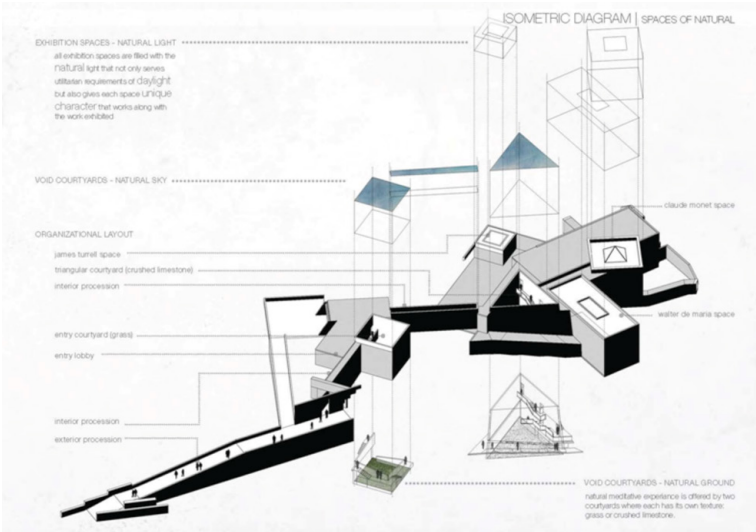

Görsel 3. Chichu Sanat Müzesi'nin üstten görünüşü (Baan, 2016).

Müzenin tasarımına ilişkin alınan kararlar, yapının kendisinin bir anlatı yapısı olmasını desteklemiştir. Ziyaretçiler müze içerisinde derin bir sessizlik ve duvarların sadeliğiyle birlikte mekân ile yönlendirilmektedir. Tadao Ando'nun müzenin tasarımında boşluklara verdiği önem dikkat çekmektedir. Müzenin galerilerini dış dünyaya bağlayan çatı pencereleri, duvar açıklıkları ve avlulardan oluşan ara mekanlar bulunmaktadır. Tepeden denize bakış sadece kuzey ve güney akslarındaki iki boşlukla sağlanmaktadır. Yapının her bir bileşeni, müze içerisinde hareket eden ziyaretçinin onu nasıl deneyimleyeceği düşüncesi ile tasarlanmıştır. Ayrıca müze küratörlerinin sergi salonu içinde veya dışında sergilenen eserlerin belirli mekanlara özel olarak uygun olduğunu belirtmesi,

tasarımda önemli bir girdi olarak ele alınmıştır. Tadao Ando'nun bu durumu da dikkate alarak tasarımın tamamen mekâna özgü olması için sanatçılar ve sanat eserleriyle etkileşime geçtiği görülmektedir (Self, 2014; Jung ve diğ., 2021).

Chichu Sanat Müzesi, mimari olarak brutalist stilde tasarlanmış bir yapıdır. Yapının genel biçimlenişinde Tadao Ando'nun beton, ahşap ve camdan oluşan karakteristik malzeme kullanımları dikkat çekmektedir. Müzenin tasarımı üçgen, dörtgen ve kare gibi geometrik şekiller üzerine kuruludur. Chichu Sanat Müzesi, bir giriş alanı, iki avlu ve üç yeraltı galeri alanı olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır (Görsel 4).

Görsel 4. Chichu Sanat Müzesi mekânsal diyagram (Ansari, 2022).

Chichu Sanat Müzesi'ne giriş öncelikle mevcut taşıt yolundan ayrımla başlamaktadır. Burada ayrılan yaya yolu belirli bir eğimle ziyaretçiyi müze alanına doğru yönlendirmektedir. Müzenin adının yazılı olduğu duvar, doğa ile birlikte oranın bir parçası gibi dururken hem ziyaretçiyi doğru yerde olduğu hakkında bilgilendirmekte hem de yönlendirmektedir (Görsel 5). Buradaki eğimli yol takip edildiğinde müzenin dış duvar yüzeyine çıkılmaktadır. Müzenin giriş kısmı dışında başka bir dış duvarı bulunmamaktadır. Giriş kısmındaki duvar, üzerinde açılmış olan geçiş boşluğu ve duvarı sarmalayan bitkilerle birlikte ziyaretçiyi farklı bir deneyime çağırdığını hissettirmektedir (Görsel 6). Duvardan geçildikten sonra içeri girildiğinde, zemin aşağı yöne doğru eğimlenmekte ve ziyaretçiyi aydınlıktan alıp karanlığa doğru götürmektedir. Giriş lobisine uzanan bu alan gerilimi ve beklentiyi artıran bir mekandır. Temelinde yapının mekânsal

kompozisyonunun hareket akışına dayandığı, aydınlık ve karanlık mekanların dönüşümlü olarak kendilerini tekrarladığı görülmektedir.

Görsel 5. Chichu Sanat Müzesi'ne taşıt yolundan yönelim.

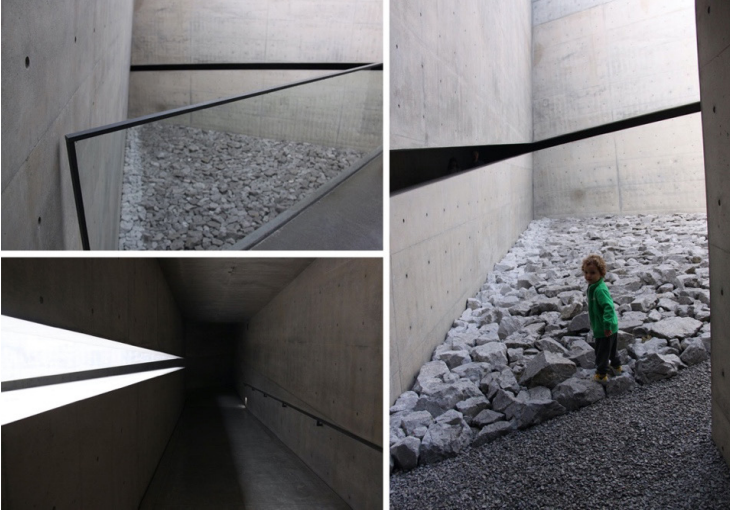
Görsel 6. Chichu Sanat Müzesi giriş duvarı.

Chichu Sanat Müzesi'nde yapının orta kısmında kare ve üçgen formlarında olmak üzere iki avlu bulunmaktadır. Her bir avlu çevresindeki topografya ile çevrili ve gömülü durumdadır. Ziyaretçilerin kare avluya ulaşabilmesi için karanlıkta uzun ve dar bir geçitten geçmesi gerekmektedir. Buraya ulaştıklarında ziyaretçileri içi çim ekili bir avlu karşılamakta ve kare avlu geometrisinin içerisinde yer alan merdivenlerle üst kote bağlanmaktadır (Görsel 7). Diğer bir geçit alanı kare avludan ayrılıp üçgen avluya geçerken başlar. Fakat bu kısım diğer geçit alanından farklı olarak doğal olarak tepeden aydınlatılmaktadır. Üçgen avluda da avlunun dış kısmından dolanan bir rampa ile avluya inilmektedir. Bu rampada ilerlerken avluya bakan duvarında yer

alan yarıktan sızan ışık, avluya ilişkin merak uyandırmaktadır. Bu avlunun iç kısmında ise diğer avludan farklı olarak kaya parçalarından oluşan doğal bir zemin ortaya konulmuştur (Görsel 8). Üçgen avlu, müzedeki farklı sanatçıların sergi alanlarını birbirine bağlar durumdadır.

Görsel 7. Chichu Sanat Müzesi kare avlusu.

Görsel 8. Chichu Sanat Müzesi üçgen avlusu.

Chichu Sanat Müzesi galeri alanlarında Claude Monet, James Turrell ve Walter de Maria olmak üzere üç önemli sanatçının eserleri sergilenmektedir.

Galeri alanları tepenin altında yer almakta ve doğal ışık sağlamak için tavan ışıklıkları ve açıklıkları kullanılmaktadır. Her sanatçının eserlerine ayrılan alan, ziyaretçinin deneyimini zenginleştirmeyi hedeflemektedir. Müzenin küratöryal hedefi, güneş ışığı, doğal malzemeler veya doğal nesnelere aracılığıyla ‘doğayla yüzleşen’ sanat eserlerini bir araya getirmektir. Seçilen Claude Monet, James Turrell ve Walter de Maria eserleri doğa algımızı değiştirmeye ve geliştirmeye ilişkin özel eserlerdir. Tadao Ando, burada her bir sanat eseri için benzersiz bir ortam tasarlamıştır (Görsel 9, Görsel 10, Görsel 11).

Görsel 9. Claude Monet sergileme mekânı.

Claude Monet’in Nilüferleri, müzede sanatla ilk etkileşim kurulan eserlerdir (Görsel 9). Ziyaretçi salona yaklaştığında giriş açıklığının karşıdaki sanat çalışmasını çerçevelediği görülmektedir. Eserlerin yer aldığı mekân tavan ışıklığı kullanılarak doğal ışık ile aydınlatılmaktadır. Bu sayede herhangi bir yapay ışığın sağlayacağından daha yumuşak bir şekilde aydınlatma sağlanmaktadır. Sergileme alanındaki duvarlar, ziyaretçinin görüşünü yönlendirmek için özel olarak köşeleri yuvarlatılmış yalın beyaz yüzeylerdir.

James Turrell’in ‘Açık Gökyüzü’ çalışması Chichu Sanat Müzesi’nde en dikkat çekici alanlardan birisidir. Sanatçının gökyüzü manzarası serisinin bir parçası olan salon, çatıdaki açıklık aracılığı ile gökyüzünün kendisinin değişken bir eser olmasını sağlamaktadır. Sanat, doğa ve mekânın birbirinin içine geçtiği, sınırlarının bulanıklaştığı farklı bir yaklaşım benimsenmiştir (Görsel 10).

Görsel 10. James Turrell sergileme mekânı.

Walter De Maria'nın eseri 2 metre çapında cilalı granit bir heykeldir. Bu heykel salonun ortasında yer alırken çevresinde belirli konumlara yerleştirilmiş 27 altın geometrik heykel bulunmaktadır. Küre heykelin hemen üzerindeki açıklıktan gökyüzünün yansıması heykel üzerine düşmektedir. Ayrıca doğal ışık, tavadaki diğer açıklıklardan da salona girmektedir. Gün boyu değişen bir aydınlanma altında salon farklı deneyimler sunmaktadır (Görsel 11).

Görsel 11. Walter de Maria sergileme mekânı.

Müze içi sergileme mekanlarından sonra Chichu Sanat Müzesi, ahşap malzeme ile dekore edilmiş küçük bir kafe alanı ve tuvaletler ile son bulmaktadır. Tadao Ando'nun beton, ahşap ve cam üçlemesinden olan ahşabın bu yapıda daha çok tefriş elemanları üzerinden kullandığı görülmektedir. Kafenin ön kısmındaki teras ise manzaraya hâkim konumu ile ziyaretçilerin bu deneyim sonrası dinlenmesine ve manzaranın tadını çıkarmasına fırsat sunmaktadır (Görsel 12).

Görsel 12. Chichu Sanat Müzesi kafe alanı.

4. Sonuç

Tadao Ando'nun Chichu Sanat Müzesi, çağdaş sanat adına sergilemenin gerçekleştirildiği mekân ile birlikte en iyi sanat kurumlarından biri olarak kabul edilmektedir. Yapının tasarımında, doğa ve insan arasındaki ilişkinin yeniden düşünüldüğü görülmektedir. Genelde müze yapıları için anıtsal bir yapı olarak ortaya çıkma yaklaşımına karşı durarak bir yeraltı yapısı olarak kendini ifade etmektedir. Ayrıca Claude Monet, James Turrell ve Walter De Maria'nın sanatsal yaklaşımları ile Tadao Ando'nun mimari yaklaşımının tek bir mekânda birleştirildiği görülmektedir. Doğal özellikleri ve bağlamı dikkate alındığında sanatla birlikte farklı deneyimler sunmaya imkân veren bir yer olarak ziyaretçiyi desteklemektedir. Sanatla, benlikle ve doğayla doğrudan bir etkileşim altında ziyaretçinin kendi deneyimlerini keşfedebilmesi teşvik edilmektedir. Ziyaretçi

müzeye girdiği anda yapının etkisi altına alınmaktadır. Yapı içerisinde ilerlerken de ziyaretçi hareket eylemi altında Tadao Ando'nun tasarladığı perspektiflerden yapıyı algılamaktadır. Her ne kadar Tadao Ando ziyaret sürecinin her bir adımını düşünerek tasarlasa da, her bir ziyaretçi algılarına ve deneyimlerine dayalı olarak kendi benliği altında bu ziyareti gerçekleştirmektedir. İnsan mekâna etki eden bir varlıktır ama Chichu Sanat Müzesi gibi yapılar herhangi bir etkide bulunulamayacak düzenlemeleriyle ziyaretçileri doğrultuları boyunca mekânın sunduklarını deneyimlemeye yönlendirmektedir.

References

Al Qassimi, N., Jung, C., & Arar, M. (2023). The Analysis of the Contemplative Space of Tadao Ando's Architecture. *International Journal of Advanced Research in Engineering Innovation*, 4(4), 101-116.

Ansari, K. (2022). *Chichu Art Museum: Portrayal of Japanese Brutalism*. *Archestudy*. Retrieved from (24.08.2022) <https://archestudy.com/chichu-art-center-portrayal-of-japanese-brutalism/>

Baan, I. (2016). *Chichu Art Museum, Naoshima - Tadao Ando*. Iwan Baan. Retrieved from (24.08.2022) <https://iwan.com/portfolio/chichu-art-museum-tadao-ando-naoshima/#2131>

Benesse (2023). *Chichu Art Museum*. *Benesse Art Site Noashima*. Retrieved from (24.08.2022) <https://benesse-artsite.jp/en/art/chichu.html>

Çeşmeli, C. (2019). *Interplay between architecture and landscape through Tadao Ando's architecture* (Master's thesis, Middle East Technical University).

Domus (2021). Tadao Ando. Domus. Retrieved from (12.07.2023) <https://www.domusweb.it/en/biographies/tadao-ando.html>

Erzen, J. N. (2004). Tadao Ando's Architecture in the Light of Japanese Aesthetics. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21(1-2), 67-80. <https://hdl.handle.net/11511/51056>

Farhady, M., & Nam, J. (2011). Thresholds in the pluralistic architecture of Tadao Ando. *Journal of Asian Architecture and Building Engineering*, 10(1), 31-36.

Hien, P. T. (1998). *Abstraction and transcendence: nature, Shintai, and geometry in the architecture of Tadao Ando*. Universal-Publishers.

Jung, C., Al Qassimi, N., & Awad, J. (2021). The Analysis of the Common Denominators of Tadao Ando's Museum Architecture. *Asian Journal of Arts, Culture and Tourism*, 3(2), 16-29.

Jung, C., Al Qassimi, N., & Awad, J. (2021). The Analysis of the Japanese “Borrowed Landscape” Concept in Tadao Ando’s Architecture. *International Journal of Advanced Research in Engineering Innovation*, 3(3), 48-62.

Kaya, Y. E., Çelikel, S. B., & Özturan, Ö. (2021). Tadao Ando Mimarisinde Tinselle Olan Açıklık: Azuma Evi, Işıklı Kilise ve Su Tapınağı Örnekleri. *Mimarlık ve Yaşam*, 6(2), 503-518.

Lambrecht, V. (2018). Tadao Ando. Architecture for the “Place”. *Project Baikal*, (58), 148-154.

Nazik, E. (2020). İç mekân tasarımında mekân-doğa ilişkisi: *Tadao ando örneği* (Master’s thesis, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Özçam, I. (2022). Fenomenolojik Yaklaşımın Mimaride Tasarımcı Kimliği ve Malzeme Kullanımı Üzerinden Okunması. *Mimarlık ve Yaşam*, 7(2), 503-523.

Park, E. J., & Kang, E. (2021). Sublime Experience for sustainable underground space: integration of the artists’ works in Chichu art museum. *Sustainability*, 13(12), 6653.

Pires, S. (2021). *10 Dramatic Buildings by Architect Tadao Ando, The Master of Light and Concrete*. My Modern Met. Retrieved from (01.05.2021) <https://mymodernmet.com/tadao-ando-buildings/>

Qin, H., Zhao, H., Cao, X., Long, C., & Xia, Y. (2016). Analysis of Tadao Ando Building Humanism. In *2016 International Conference on Architectural Engineering and Civil Engineering* (pp. 18-21). Atlantis Press.

Self, R. (2014). *The architecture of art museums: a decade of design: 2000-2010*. Routledge.

Sherzad, M., Arar, M., & Jung, C. (2022). Analyzing the Architectural Characteristics of Tadao Ando’s Museum Projects. *International Journal of Advanced Research in Engineering Innovation*, 4(3), 1-17.

Shirazi, M. (2009). *Architectural theory and practice, and the question of phenomenology (the contribution of Tadao Ando to the phenomenological discourse)* (Doctoral dissertation, BTU Cottbus-Senftenberg).

Shirazi, M. (2012). An investigation on Tadao Ando’s phenomenological reflections. *Armanshahr Architecture & Urban Development*, 4(8), 21-31.

Stevanović, V. (2013). Two modes of relating to nature in contemporary Japanese architecture. *Arhitektura i urbanizam*, (37), 28-34.

Trisno, R., & Lianto, F. (2021). Lao Tze and Confucius’ philosophies influenced the designs of Kisho Kurokawa and Tadao Ando. *City Territ Archit* 8, 8. <https://doi.org/10.1186/s40410-021-00138-x>

Veal, A. (2002). Time in Japanese architecture: tradition and Tadao Ando. *Arq: Architectural Research Quarterly*, 6(4), 349-362.

Yıldız, G. (1995). *Doğal ışığın mimari mekanı biçimlendirmesi ve anlam boyutu üzerine:(Louis I Kahn ve Tadao Ando)* (Master's thesis, Istanbul Technical University).

B Ö L Ü M X V I I I

TUĞRÂÎ'NİN ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN CÂBİR B. HAYYÂN'IN ELKİMYA MİRASININ DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜMÜNÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

*An Evaluation of The Change and Transformation of Jâbir b. Ḥayyân's
Alchemical Legacy through Tughrâ'î's Works*

Şule TAŞKIRAN ÇANKAYA

(Dr. Öğr. Üyesi) İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Bilim Tarihi Bölümü,

E-mail: sule.taskiran@medeniyet.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5213-5116

1. Giriş

Müslümanlar Mısır ve Suriye'nin fethinden sonra simyayla ilgili yazılan metinlerden haberdar olmuşlar ve bu kadim bilgeliği doğrudan İdris peygamberin ilmi olarak kabul etmişlerdir. Arapça'ya harf-i ta'rif olarak *el-kîmyâ* ve *el-kîmiyâ* şeklinde yerleşen bu sanat, Müslümanlığın yeni kurumlaştığı, Eski Mısır ve Grek medeniyetinin mirasını sahiplenip geliştirdiği ve Hristiyanlıkta hiç olmadığı kadar bilime önem verdiği bir dönemde altın çağını yaşamıştır diyebiliriz. Abbasi Halifelerince 762'de kurulan Bağdat kenti bilim merkezi haline gelmiş, Harun Reşid'in oğlu Halife el-Me'mun 830 yılında burada "Beytül Hikme"yi kurdurmuştur. Üniversite ve kütüphane olarak kurulan bu yerde yabancı dilde yazılmış bilimsel nitelikli kitaplar Arapça'ya çevrilmiş, sonuç olarak İslam elkimyası batı geleneğindeki bilgi birikimini bünyesine katarak elkimya faaliyetlerinin geleceğe taşınmasında öncü rol oynamışlardır. Bu süreçteki en önemli isim Ebû Mûsâ Câbir b. Ḥayyân (ö. 200/815)'dir.¹ Câbir çalışmalarıyla döneminde ve sonraki sekiz yüzyıl boyunca elkimya alanında adeta tek otorite olmuştur. Çünkü Câbir Doğu'nun ve Batı'nın

¹ *Encyclopaedia of Islam*, 2nd ed., s.v. "al-Kîmiyâ"

elkimya görüşlerini çok başarılı bir biçimde sentezlemiş; 9. ve 13. yüzyıllarda yaşayan el-Kindî (ö.252/866), er-Râzî (ö.313/925), et-Tuğrâî (ö.515/1121) ve el-İrâkî (ö.806/1404) dâhil olmak üzere daha sonraki elkimyacıların çoğunun önünü açmıştır. Câbir b. Hayyân'ın elkimya geleneğinin mirasçılarından, İslâm elkimya tarihinin önemli isimlerinden biri de Ebû İsmâîl Müeyyidü'd-dîn el-Hüseyin b. Alî b. Muhammed b. Abdi's-Samed el-İsfahânî el-Münşî el-Tuğrâî'dir.

2. Tuğrâî Kimdir?

Tuğrâî ünvanıyla bilinen elkimya alimi 453/1061 yılında İsfahan'da doğdu. Ebû İsmail Hüseyin b. Ali, Sultan Muhammed Tapar döneminde (1105-1117/1118) tuğrâî (hükümdarların tuğrâsını belgeler üzerine çeken kimse – tuğrânevîs, tuğrâî, tuğrâkeş) görevine gelmiş ve tuğrai unvanını kullanmıştır. Sultan Muhammed hastalanınca, onu çekemeyenler, sultana sihir yaptığını söylemişler ve azledilmesine sebep olmuşlardı. Daha sonra Irak Selçukluları sultanı Mes'ûd'un veziri olmuştur. İmâdüddin el-İsfahânî (ö.597) Selçuklu devletini anlattığı Nuşretü'l-fetre ve 'uşretü'l-kaṭre (fiṭre) adlı eserinde Tuğrâî hakkında şunları yazmıştır: “et-Tuğrâî bir ilim adamı olması hasebiyle Ustaz (Hoca) ile sıfatlandırılmıştır.² Musul'da Selçuklu devleti sultanlarından Sultan Mes'ûd'un veziridir. Sultan Mes'ûd ile kardeşi Sultan Mahmud arasında çıkan anlaşmazlık neticesinde iki kardeş arasında Hemedan ve Rey şehirleri yakınlarında savaş yapılır. Savaşı Sultan Mahmud kazanır. Bu neticeden Sultan Mes'ûd'un hoca olan veziri de olumsuz etkilenir. Sultan Mahmud'un veziri, hocanın mülhid olduğu iftirasını atar. Sultanlar arasında gerçekleşen savaştan yaklaşık bir yıl sonra tarihçilerin ittifakla belirttiğine göre Rebîülevvel 515'te (Mayıs-Haziran 1121) hocayı idam ederler.” Selçuklu tarihi kaynakları, Tuğrâî'nin mülhid olduğu iddia edilerek öldürüldüğünü kaydettikten sonra “haksız olarak katledildi” diye yazmaktadır.

Tuğrâî'nin aslen Arap olup olmadığı da tartışmalıdır. İsfahânî lakabından ötürü İsfahan yöresinden olduğunu ileri sürenlere karşılık soyunun Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye dayandığı da rivayetler arasındadır. Küçük yaştan itibaren ilim ve kültür hayatıyla tanışmıştır. Tuğrâî küçük yaşlarda dil ve edebiyat öğrenimi görmeye başladı. Bunun yanı sıra başta kimya olmak üzere felsefe, tabiat ve din ilimlerinde kendini yetiştirdi. Özellikle edebi alanda nazım ve nesirde meşhur olan Tuğrai, Selçuklu sultanlarını ve Nizâmülmülk'ü övdüğü şiirler

2 Şule Taşkıran, “Tuğrâî”, *İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunceatlası.org/tugrai/7187> (Erişim: 25 Mart 2023).

nazmetmiştir. İlmi alandaki üstünlüğünden dolayı da üstâd ve fahru'l-küttâb olarak tanınmıştır. Divanına bakıldığında fahr, medih, hiciv, hamase ve mersiye gibi değişik konularda pek çok şiir söylediği görülür. Bu alanda Tuğrâî'yi asıl ünlü yapan husus *Lâmiyyetü'l-'Acem* adındaki kasidesidir.³

Tuğrâî, kimya alanında ortaya koyduğu çok sayıdaki kitap ve risâlesinden dolayı üstat unvanıyla ün yapmıştır. Tarihçi İbnü'l-Esir (ö.630), *el-Kamil fi'l-Tarih* adlı eserinde vezir et-Tuğrâî hakkında şunları zikreder: “Bir yıl bir ay vezirlik yapmıştır. Güzel bir yazıya sahiptir. Kimya ilimlerine aşırı ilgisi olmuş ve bu alanda çeşitli eserler telif etmiştir. İnsanlar bu eserleri elde etmek için hesaplanamayacak kadar para vermişlerdir.” On dört simya eseri Tuğrâî'ye atfedilir. Bazılarının yazarlığı kesin, bazılarının ise şüphelidir. Her eserinde İslam öncesi ve Müslüman simyacıardan alıntılar yapar ve onlara dair yorumlar ekler. Razook, “simya bilgisine esaslı hiçbir şey eklemediği söylenebilir” demektedir.⁴ Daha çok eski elkimya alimlerinin eserleri üzerine, yorumlar eklemek suretiyle verdiği eserlerden ötürü Tuğrâî ile ilgili böyle bir iddiada bulunmak doğru olmayacaktır.

2.1. Tuğrâî'ye Atfedilen Eserler ve Tuğrâî'nin Elkimyasının Tespiti

Tuğrâî döneminde aslında bir elkimyacıdan ziyade bir şair olarak ünlüydü. Onun şiiri ile elkimyası arasında bir ilişki olduğunu düşünebiliriz. Ancak Razook'un Tuğrâî'nin eserleri üzerine yaptığı kapsamlı çalışmaya göre, Tuğrâî'nin şiiri ve elkimyası esasen birbirinden bağımsızdır. Elkimya şiirlerinin tamamının toplandığı eseri *al-Maqâî'fi'l-şan'a*'dır. Doksan dört şiir ve parçadan oluşmaktadır. Mukaddimesinde Tuğrâî, şiir yazma ve mecmuayı derleme sebebini belirtir. Hâlid b. Yezîd, Câbir ve Zü'n-Nûn'un şiirlerini anlamın yanlış yorumlanması ve eksik nazım sebebiyle eleştirdikten sonra daha iyilerini yazmaya gayret ettiğini söyler.⁵

Hermes, Heraklios, Zosimus, Mariyye, Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, Câbir b. Hayyân, Zünnûn el-Mısrî, İbn Vahşiyye gibi alimlerden ve onların el-kimya bilgilerinden bahseder. Bu bilgiler daha çok teorik içeriktedir. Elkimyanın uygulama alanı ile ilgili çok fazla bilgiye rastlanmamaktadır. Şiirlerinde, elkimya teorilerine, uygulamalarına ve eski elkimya mitlerine değinir. Bu açıdan

3 F.C. Blois, “al-Tuğhrâ'î”, *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7609 (Erişim: 25 Mart 2023).

4 Razook Faraj Razook, “Studies on the Works of al-Tuğhrâ'î” (PhD diss., University of London, 1963), s.143.

5 a.g.e., ss.65-68.

al-Maqāṭī' fī al-şan'a tamamen şiirsel bir arayış için yazılmamış, Tuğrâî'nin elkimya üzerine yaptığı çalışma ve araştırmanın bir parçası olmuştur demek mümkündür.

Elkimya ile ilgili, yazmaları mevcut olan ve Tuğrâî'ye atfedilen başka eserler de mevcuttur. *Maḫāṭīḥ al-raḫma* (Mefâtîḫü'r-raḫme), *Maşābīḥ al-ḫikma* (meşâbîḫü'l-ḫikme), *Jāmi' al-asrār* (Câmi'u'l-Esrâr), *Tarākīb al-anwār* (Terākībü'l-Envâr), *Ḥaqā'iq al-istishhād* (Hakâiku'l-İstishhād), *Sirr al-Hikma fī Sharḥ Kitap al-raḫma (urrü(Esrârü)'l-Hikme fī Şerhi Kitâbi'r-Raḫme)*, *Dhāt al-fawā'id (Risaletu zati'l Fevaid)* bunların en önemlilerindendir. Bu alanda yapılacak ileri çalışmalar İslam elkimya tarihi araştırmaları içerisinde yer almayı beklemektedir.

Bu eserlerden biri olan *Mefâtîḫü'r-raḫme*, Tuğrâî'nin en eski eserlerinden biridir. Bu eserin ana içeriğini simyacılar tarafından yapılmış alıntılar ve onlar hakkındaki yorumları oluşturur ki bu onun temel yazım tarzıdır. Müslüman elkimyacılar arasında en çok Câbir'den bahsedilmiştir. Tuğrâî, Câbir'in yirmi altı eserinden alıntı yapar. Ancak Razook'a göre bu eserdeki en önemli simyacı, alıntılarının sıklığına ve Tuğrâî'nin ona duyduğu hayranlığa bakılırsa Tyana'lı Apollonius'tur (Balīnās).⁶ *Mefâtîḫü'r-raḫme*'de sadece elkimya kavramları değil, elkimya deney aletleri de tarif edilir.⁷ *Mefâtîḫü'r-raḫme*, *Hakâiku'l-İstishhād*'ta sıklıkla zikredilir. Tuğrâî, *Ḥaqā'iq*'te açıkladığı teoriler daha ileri bir referans olarak *Mefâtîḫü'r-raḫme* eserini sunar. Yine bu eserde Tuğrâî, elkimyanın mevcut ve gerçek bir bilim olduğunu söyler.

Tuğrâî'nin diğer bir eseri olan *Meşâbîḫü'l-ḫikme* genellikle *Mefâtîḫü'r-raḫme* ile birlikte anılır. Bazen tek bir kitap olarak kabul edilirler. *Meşâbîḫü'l-ḫikme* iki risaleden oluşmaktadır. Yazım tarzı *Maḫāṭīḥ al-raḫma* ve Tuğrâî'nin diğer eserlerindeki şerh yaklaşımına benzemektedir. *Meşâbîḫü'l-ḫikme* ve *Mefâtîḫü'r-raḫme* eski elkimya eserlerinden ve sözlerinden alıntılar bakımından zengindir. Tuğrâî bu iki eserde atıfta bulunduğu İslam öncesi ve Müslüman şahsiyetler de dâhil olmak üzere altmış simyacının bir listesini verir. Alıntılar ve yorumlara ek olarak bu eser bazı simya şiirleri de içermektedir. Bu şiirler aynı zamanda *Maqāṭī' fī al-şan'a* adlı simya şiirleri koleksiyonunda da bulunmaktadır. Bu kaynakların daha fazla incelenmesi Müslüman simyacıların ne tür simya kaynaklarına ulaşabildiğinin bilinmesine ve hatta İslam elkimya tarihinin açıklığa kavuşturulmasına katkıda bulunacaktır.

6 Razook, "Studies on the Works of al-Ṭuḡhrā'ī," s.187.

7 a.g.e., ss.154-158.

Tuğrâî elkimiya'yı savunmak adına *Câmiu'l-esrâr* isimli eserini kaleme almıştır. Eserinde Tuğrâî önce simya karşıtlarının argümanlarını aktarır, ardından muhaliflerin elkimiya'yı eleştirmelerinin temel sebebi olan elkimiya yazılarındaki şifreli, gizli dilin sebebini açıklar. *Haqâ'iq*'deki yazım şekline çok benzemektedir. Burada da Tuğrâî İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) kimya ile ilgili görüşlerine cevap verir. İbn Sînâ bir risâlesinde her mineralin kendine has özellikleriyle ayrı bir türe ait bulunduğunu, dolayısıyla bir mineralin cismen başka bir minerale dönüşümünün mümkün olmadığını ifade ederek elkimyanın yapısal dönüşüm (transmutasyon) ilkesine karşı çıkmıştır. Tuğrâî bu eserde İbn Sînâ'nın klasik kimya'yı (elkimiya) reddetmesine cevap verir. Kendisi de her mineralin kendine özgü farklılığını kabul etmekle birlikte elkimyacıların bir minerali diğer bir minerale dönüştürebilecek ilâhî bir karışım için madde hazırlayabileceğini; İslam elkimiya alimleri arasında yaygın bir kabulle “Rabbânî bir sır” olarak kabul edilen bu ilim vasıtasıyla yapısal dönüşümün (transmutasyonun) mümkün olduğunu savunur. Tuğrâî'nin *Câmiu'l-esrâr*'da *Haqâ'iq*'ten bahsettiğinden, *Câmiu'l-esrâr* *Haqâ'iq*'ten sonra yazılmış olmalıdır. Ancak, *Haqâ'iq* içinde de *Câmiu'l-esrâr*'dan birkaç kez bahseder Tuğrâî. Bu durumda bu eserlerden herhangi birinin birden fazla versiyonu olması mümkündür. Örneğin, *Câmiu'l-esrâr*'ın ikinci versiyonundan önce *Haqâ'iq*'in yazıldığı ve ardından *Câmiu'l-esrâr*'ın ikinci versiyonunun yazıldığı söylenebilir.⁸ Bu ancak eserler üzerinde daha detaylı çalışmalar yapıldığında tespit edilebilecek hususlardır.

Genellikle *Câmiu'l-esrâr* ile birlikte anılan diğer bir eser de *Tarākīb al-anwār* (Tarākību'l-envār)'dır. Bu eserde “Kardeşlerim” diye hitap ettiği elkimiya arayışçılarına, merhamet saikiyle, onlara daha önce hiç kimse tarafından açıklanmamış elkimiya sırlarını açıklayacağını söyler. Onlara sabırla çalışmalarını tavsiye eder ve bu onlara mükemmel bilgi sağlayacaktır; ve eğer ebedi zenginliği ve sonsuz altını kazanma şansına sahip olurlarsa, cömert olmalarını, hayırseverlik yapmalarını ve fakirlere yardım etmelerini ister.⁹ Bu kitabın konusunun “tarākīb” (bileşik ilmi) ilmi üzerine olduğunu söyler ve bunu, sadece Allah'ın uygun kıldığı kişilerin bildiği en zor ilimlerden biri olarak tanımlar. Tarākībın tekili olan *tarkīb* terimi burada dört unsurun bileşimi anlamına gelir. Bu çalışmada, sayıları kullanan “tarkīb” teorileri tanıtılmaktadır. Bu ilmin aynı zamanda “ilmü'l-mevâzîn” olarak bilindiğini de söyler. *ilmü'l-mevâzîn* (Mizan

8 Takatomo Inoue “Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuğhrā'ī in *Haqâ'iq al-istishhād*” (PhD diss., Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 2017), s.70-71.

9 Razook, “Studies on the Works of al-Ṭuğhrā'ī,” s.187.

ilmi) Câbir'in elkimyasındaki temel doktrinlerden biridir. Bilgelerin korumaya hevesli oldukları ve gizliliğini korumak için birçok kitap boyunca anlattıkları bir ilimdir bu. Tuğrâî'nin de belirttiği gibi, bilgiler bu *tarākīb* veya *mevāzīn* sayısını belirlemede farklılık gösterirler. Çeşitli rakamları kullanırlar: üç (ruh, can, beden), dört (toprak, su, hava, ateş), yedi (yedi gezegen), on (yörüngeler), oniki (oniki burç ve oniki ay), ve diğer sayıları kullanmışlardır. Tuğrâî en güvenilir otoritelerinden biri olan Herakleios tarafından benimsenen 12 sayısını tercih eder. *Tarākību'l-envâr*'da sadece Câbir'e değil, Herakleios, Pythagoras, Zosimos, Hermes, Ares, Gregorious, Democritos, Apollonios, İbn Vâhşiyye ve Stephonos Alexandros'a da atıfta bulunur.¹⁰ Sayılar yoluyla birleştirme meselesi *Hakkâik*'te de zikredilir ve orada Tuğrâî, *Tarākību'l-envâr*'da geçenlere benzer isimlerden bahseder. Ancak *Haqā'iq*'te bu konuda başka bir referans olarak *Câmiu'l-esrâr*'ı verir. Bu da yazarın kendisinin *Tarākību'l-envâr*'ı, *Câmiu'l-esrâr*'ın bir parçası olarak gördüğünü göstermektedir. Ayrıca *Tarākību'l-envâr*, simya yazılarının İbn Sînâ tarafından bile neden yaygın bir şekilde yanlış anlaşıldığına dair Tuğrâî'nin açıklamasını içerir. Bu, *Câmiu'l-esrâr*'da da tartışılan ortak bir konudur. Yine eserinde Tuğrâî bu ilme sahip olabilmek için uzun zamanlar harcadığını söyler. Bu ilme bütünüyle hakim bir bilgi bulabilmek için çok seyahat ettiğinden bahseder. Bu uğraşları sonucunda neredeyse bu sanatta ilerlemiş bilginlerin seviyesine ulaştığını söyler.

Risaletu zati'l Fevaid çeşitli kaynaklarda Tuğrâî'nin eseri olarak zikredilmektedir. Bu eser yaklaşık 100 satırlık kısa bir risaledir. Bu eser mizan ilmi üzerinedir ve aynı zamanda Yunan ve Müslüman simyacıların yorumlarıyla birlikte, çeşitli elkimya alıntılarında oluşmaktadır.

Sirru'l-hikme fî şerhi kitâbi'r-rahme Tuğrâî'ye atfedilen bir diğer eserdir. Bu eser Câbir'in *Kitâbu'r-rahme* adlı eserinin şerhidir. Razook'a göre, *Sirru'l-hikme fî şerhi kitâbi'r-rahme* başlıklı mevcut tek yazma Paris, Bibliothèque Nationale, MS. Arabe 2067'de bulunmaktadır. Ancak Razook, el yazmasındaki metnin iki kısma ayrılabilceği sonucuna varır; bunlardan biri Tuğrâî tarafından yazılmış gibi görünürken diğerinin daha sonraki bir döneme ait kendini el-Cildeki olarak tanıtan 14. yüzyıl elkimya alimine ait olabileceğini söyler.¹¹

Haqā'iq al-istishhād Tuğrâî'nin yine şerh formatında, İbn Sînâ'nın kimya ile ilgili görüşlerine cevap niteliğinde yazdığı bir eserdir. İbn Sînâ'nın simyaya karşı ilgisiz olduğunu ve bu disiplinin nasıl işlediğini gerçekten anlamadığını savunur. Öte yandan İbn Sînâ'nın doğa felsefesi teorilerinin temelde

10 Razook, "Studies on the Works of al-Ṭuğhrā'ī," s.190.

11 A.g.e, ss.202-204.

elkimyaninkilerle tutarlı olduğunu düşünür. Böylece Şifâ'nın simya teorisinin ilkelerini nasıl içerdiğini göstermeye çalışır. Her konu için önce İbn Sînâ'nın *Şifâ*'sından bir pasaj alıntılanır, ardından Tuğrâî bunu kendisinin ve diğer simyacıların aynı konudaki görüşleriyle karşılaştırır. Tuğrâî bazen simyacıların ifadeleri hakkında bazı ilave yorumlarda da bulunur.

Haqâ'iq 'in girişinde simyayı eleştirenlerin görüşü (Tuğrâî'nin bu eserdeki muhatabı), simya ilminin tanımı ve İbn Sînâ'nın yazdıklarını alıntılama ve yorumlama sebebi yer almaktadır. İlk olarak, Tuğrâî simyacı olmayanların simya anlayışını vurgular. İslam elkimya geleneğinde dikkati çeken husus da bu alanda elkimyacılar ve elkimyacı olmayanların birlikte iş tutmasıdır. simyacıların ve simyacı olmayanların simya anlayışları arasında büyük bir uçurum vardır. Bu farklılıklar Ortaçağ İslam'ında elkimyanın basit bir tanımını vermemizi de zorlaştırmaktadır. Tuğrâî Platon, Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi ilimlerin temelini oluşturan filozofların bu ilmin geçerliliğini inkâr etme eğiliminde olduklarını söyler. Bu filozoflar simyayı bir disiplin olarak kabul etmekle birlikte simyanın felsefenin amaç ve metodolojisine uygun olmadığını iddia eder ve onun faydasız ve hileli bir uygulama olduğuna inanırlar. Kitabın giriş kısmında Tuğrâî, onların elkimya karşıtı argümanlarını şöyle verir: 1) Simyanın geçerliliğini korumaktan ziyade inkâr etmeye daha meyilli görünüyordular 2) simya güvenilirmez, köksüz ve sonuçsuz bir uğraştır 3) onunla ilgilenenler tiksindiricidir 4) Pythagoras, Sokrates, Plato, Hermes gibi büyük alimlere atfedilen simya kitapları, onların diğer kitaplarının aksine çözümlenemez ve simyanın gerçek anlamı hakkında hiçbir şey ortaya koymayan şüpheli düzensiz kitaplardır 5) Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, Ebû Mûsâ Câbir b. Hayyân, İbn Vahşiyye ve Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî gibi Müslüman elkimya alimlerinin eserlerine gelince, iddialarının yanlış olduğu kolayca kanıtlanabilen saçmalık ve imkansızlık kitaplarıdır. Tuğrâî'ye göre, simya ve simyacılar için bu iddiaların temel nedenleri de eski bilgelerin elkimya hakkındaki kitaplarını, sadece sembolik ve gizli açıklamalara sahip oldukları için yanlış değerlendirmeleridir.¹²

Ardından Tuğrâî, İbn Sînâ'nın ifadesini muhatabın, yani kelâmcı olmayanların eleştirilerine örnek olarak aktarır. Kitabın genelinde Tuğrâî yazım tekniği olarak, önce İbn Sînâ'dan alıntılama yapar, ardından aynı konuda diğer kadim bilgelerin ve simyacıların ifadelerine ve eserlerine yer verir. En sonunda da o konuyla ilgili kendi görüş ve açıklamalarını verir. “En güvenilir bilim

12 Takatomo Inoue “Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuğhrâ'î in *Haqâ'iq al-istishhād*”, ss.77-82.

adaminız” olduğu için özellikle İbn Sînâ ve onun *Şifâ*’sı üzerinde durduğunu söyler.¹³ Bu alıntı *Şifâ*’nın doğa bilimleri bölümünün Beşinci Kitabındaki mineraller bölümündendir.¹⁴

Tuğrâî ayrıca elkimyanın bazı tanımlarını verir ve bu disiplinin ana bileşenlerini ana hatlarıyla belirtir. Her şeyden önce şifreleme en önemli bileşendir. Şifrelenen sır, elkimya alimleri dışında ifşa edilmemelidir. Şifreleri çözmek için uzun ve sabırlı bir çalışma ve Rab’bani bir güç gereklidir. Her şifre tek bir anlama işaret etmelidir, yani birden fazla yoruma izin vermemelidir. Eğer kişi şifreleri sadece yüzeysel anlamlarından anlarsa başarısız olacaktır. Tuğrâî manevi elkimyanın her zaman tek bir yöntem üzerinden işlediğini söyler. Kuvvede olanın fiile çıkması. Bu husus *Kitâbu İhrâc mâ fi’l-Kuvve ile’l-Fiil’de* Câbir’in üzerinde durduğu mevzudur. Câbir de yapısal dönüşüm- manevi elkimya- için, bilkuvve olan şeyin kendisinden zahirde mevcut olan bilfiil bir şeyin meydana gelmesi mümkün olan şey olduğunu söyler. Fiilin oluşmasının sebebi onun kuvvede mevcut olmasıdır. Öyleyse kuvve fiilin maddesidir. Kuvve fiilin doğasıdır, başka bir şey değildir. Fiil de kuvve olan doğanın eseridir. Altınla arasında ağırlık ve sarı renk (süfra) dışında fark olmayan gümüşün <*altın olabileceğini*> misal olarak verir. Gümüş, altın kıvamına ulaşmak için ağırlığı en kolay şekilde kabul edecek bir kuvvededir ve sarılığını da altın rengini kazanmak üzere en kolay şekilde kabul edecek bir kuvvededir. Kendisinde bu kuvve olmazsa kendisinden bu şey bilfiil olarak meydana gelmez, zuhur etmez.¹⁵

Dahası, hem teori hem de metodolojide ustalaşmak için simyacıların kitaplarda yazılanları tamamen anlamadan deney yapmaması gerektiğini söyler. Buna rağmen deney de vazgeçilmezdir. Tuğrâî, bir felsefe disiplini olarak elkimya ile doğa bilimleri arasındaki farka da değinir. Elkimyada ispat (burhân) yoktur. Tıp ilmi gibi elkimyacılar da doğa felsefesinin ilkelerini göstermek zorunda değildirler. Bu ilkeleri alır ve kendi amaçları için kullanırlar.

Haqâ’iq’in ana bölümü, *Şifa*’dan Üçüncü Kitap’ın Yaratılış ve Bozuluş başlıklı on dördüncü bölümünden bir pasajın alıntılanmasıyla başlar. Burada dört elementi; yani toprak, su, hava ve ateşi tanıtır ve özelliklerini açıklar. Tuğrâî, İbn Sînâ’nın dört unsur teorisinin simyacılarınkiyle aynı olduğunu düşünür. Dört unsur hakkındaki simya fikirlerini göstermek için Hermes’ten, “keşiş (el-râhib)” olarak anılan isimsiz bir figürden ve Apollonius’tan alıntı yapar. İlk

13 Razook, “Studies on the Works of al-Ṭuğhrā’ī,” s. 201.

14 A.g.e., ss.50-51.

15 Câbir b. Hayyân, *Kitâbu İhrâcu mâ fi’l-Kuvve ile’l-Fi’l*, thk. Paul Kraus (Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1935), 4-5.

olarak, dört unsurdan oluşan bir şey bu dört unsur tarafından değiştirilebilir. Bu, dört unsurun bileşiminin (terkîb), yani bir bileşikteki dört unsurun oranının, bir maddenin değişimiyle ilgili olduğunu gösterir. İkinci olarak, iki farklı unsur arasında “yakın bir ilişki (karâbe vâşiye)” vardır. “Yakın ilişki”, bir unsurun bir özelliği ile diğerinin bir özelliğinin “yapma” ve “yapılma” ilişkisine sahip olması anlamına gelir. Tuğrâî, “keşiş”e atıfta bulunarak toprak ve su arasında bir örnek verir. “Keşiş”e göre suyun nemi toprağın kuruluşuna yapışır, bu da suyun “yapışkan”, toprağın da “yapışılan” olduğu anlamına gelir. Üçüncüsü, dört unsur ikişerli gruplara ayrılır: toprak ve su, hava ve ateş. «Keşiş», su ve toprağın hava ve ateşe zıt on araza sahip olduğunu açıklar. Dördüncüsü, dört unsurun bileşikte nasıl var olduğudur. Tuğrâî, toprak ve suyun bir bileşikte «somut bir birey (*bi-'l-'ayni*) olarak”, hava ve ateşin ise “bir etki (*bi-'l-athari*) olarak” var olduğunu söyler. Aralarındaki farkın “ruhani güçler (*kuvve-i rûhâniyye*)” ile olan ilişkilerinde yattığını açıklar. “Ruhani güçler” bir unsur diğerine dönüştüğünde ortaya çıkar ve dönüşümün bir unsurdan diğerine aktarılması için kullanılır. Bu güçler herhangi bir unsurdan ayrılamaz, ancak hava ve ateş tesirlerinden tanınabilirken, toprak ve su ruhani güçlerden ayırt edilemez çünkü unsurlar ve güçler arasında “yakın bir ilişki” vardır. Beşincisi, dört unsurun nasıl işletileceği, yani unsurları birleştirme yoludur. Tyana’lı Apollonius’un görüşüne atıfta bulunan Tuğrâî, bunun doğada meydana gelen şeylerden öğrenilebileceğini yazar. Altıncısı, dört unsurun mekanizmasının ya da unsurların nasıl birleştiğinin nasıl öğrenileceğidir. Tuğrâî bu meselenin gizli bir bilgi olduğunu söyler. Buna rağmen, şifrenlenmemiş bazı açıklamalara atıfta bulunur. Apollonius, Hermes, “keşiş” ve Stephanus’tan alıntılar yapar. Buna ek olarak, unsurların bir araya gelmesi mevzusunda sayıların kullanıldığı sistemden bahseder. Tuğrâî’ye göre bu, Pythagoras tarafından başlatılan ve daha sonra Stephanus, Câbir ve İbn Vahşiyye tarafından takip edilen “mizan” doktrindir. Buna ek olarak Tuğrâî, Demokritos’un atom teorisinden de bahseder.¹⁶

“Elementler” için kullanılan Arapça kelime İbn Sînâ ve simyacılar arasında farklılık gösterir. Tuğrâî, İbn Sînâ’nın pasajını alıntılarken *anâsır* kelimesini kullanırken, simyacıardan yaptığı alıntılarda ve kendi ifadelerinde *tabâi* kelimesini kullanır. *Tabâi* terimi kelime anlamıyla bir elementin iki “doğasına” (örneğin toprağın kuruluşu ve soğukluğu) işaret ediyor gibi görünebilecek doğalar veya nitelikler anlamına gelir, ancak o bunu Hakâik’te bu anlamda

16 Takatomo Inoue “Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuğhrâ’î in Ḥaḡâ’iq al-istishhâd”, ss.72-75.

kullanmaz.¹⁷ *Tabâ'i*'e ek olarak Tuğrâî *arkân*'ı dört unsuru belirtmek için de kullanır.¹⁸ Tuğrâî'nin burada Câbir'in sistemine atıfta bulunduğunu söylemek mümkündür. Câbir'in nitelikler teorisi, onun tüm doğal sisteminin özünü oluşturur.¹⁹ Câbir'in sisteminde varlığın arkasında yatan temel gerçeklik, *arkhe* (ustukus, bütün şeylerin kendisine kadar çözüldüğü şey), *apeiron* ve *monas* gibi bir prensipten ya da *ateş, hava, su, toprak* gibi cisimsel olan bir şeyden ya da Aristoteles'in prensip ve cisimsel olanı birleştirdiği *heyûlâdan* farklıdır. Câbir'in *arkhesi* her şeyden önce nitelikseldir. Câbir *arkhe* olarak dört tabîi niteliksel unsur olan sıcaklık, soğukluk, kuruluk ve nemliliği kabul eder.²⁰ Onları “ilkeler” (uşûl, *tek. aşl*), “temeller” (erkân, *tek. rûkn*), “ilk basitler”, “ilk elementler” olarak adlandırır; ancak onlara en çok “doğalar” (ṭabā'ī', *tek. ṭab'*) terimi ile gönderimde bulunur.²¹ Câbir'e göre bağımsız ve cisimsel hakiki elementler (unsurlar) olan doğaların birleşmesi ile hava, su, toprak ve ateş meydana gelir.

Tuğrâî'nin elkimyasında şifrenlenmesi gerekmeyen temel kavramlar ve şifrenlenmesi gereken ileri düzey kavramlar vardır. Bu bağlamda, örneğin, bileşikte var olan dört unsurun şifresiz olarak açıklandığını, dört unsurun ikili nitelikleri ve bunların bir araya gelme mekanizmasının bilgilerin ise şifreli olduğunu söyler. Bu üslup genel olarak Tuğrâî'nin eserlerinde mevcuttur diyebiliriz. Hakâik'te şifreli ifadeler hakkında daha fazla referans için sık sık Câmîu'l-esrâr ve Mefâtîhu'r-rahme'den de bahseder.

Şifâ'nın ikinci alıntısı unsurların dönüşümü üzerinedir ve bu da *Şifa*'da Üçüncü Kitap'ın *Yaratılış ve Bozuluş* başlıklı on dördüncü bölümündendir. Tuğrâî dört unsurun değişimini ayrıntılı olarak ele alır. İbn Sînâ'nın bu konudaki ifadesinin elkimyacıların teorisiyle de uyumlu olduğunu söyler. İbn Sînâ'nın kozmolojik sisteminde Suret Veren (vâhibü's-suver), kendisi Ay'ın aklıyla ilişkilendirilen sudur etmiş akılların sonuncusudur. Aynı zamanda psikolojide faal veya fail akıl (akl-ı fa'âl) ile de özdeşleştirilir. Suret Veren'in tam işlevi konusunda bazı tartışmalar vardır. Bir tarafta, formları vereni, örneğin benim insanlık formum, senin insanlık formun gibi, meydana gelen her bir tözel formun

17 Holmyard and Mandeville, eds. and trans., *al-Ma'âdin*, ss.85-86.

18 a.g.e., s.74.

19 Haq, *Names, Natures and Things*, 57.

20 Cihat İzci, Mehmet Demirtaş, “Câbir Bin Hayyân Metafiziğinde “Oluş” Düşüncesi,” *Tokat İlmîyat Dergisi* 8/2 (2020), 798.; Cihat İzci, “Câbir Bin Hayyân Felsefesi” (Yüksek lisans tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, 2020), 92-93.

21 Haq, *Names, Natures and Things*, 59.

nedeni olarak görenler vardır; bu konum daha geleneksel bir yaklaşımdır.²² Alternatif olarak, son zamanlarda ikna edici bir şekilde, formları verenin fiziksel dünyadaki bireysel örneklerinin değil, yalnızca tümeler olarak formların nedeni olduğu savunulmaktadır.²³ İbn Sina, bir elementin özelliklerini artırıp azaltabileceğini, ancak bir elementin sahip olabileceği özelliklerin miktarında belirli sınırlar olduğunu belirtir. Eğer element sınırı aşarsa, mevcut form geçersiz olur ve yeni bir form için ortam hazırlanır. Yeni ortam hazırlandığında, yeni form “formları verenden (vâhibü’s-suver)” elemente taşacaktır. Bu sadece unsurlara değil, yaratıklara da uygulanabilir. Tuğrâî burada İbn Sina’nın teorisinin elkimya ile ilişkisini açıklar. Ona göre, elkimyacının elementleri birleştirmesi, elementlerin bir form (sûret) almasını tetikler. Basit unsurlar herhangi bir surete ve özelliğe sahip değildir, ancak onları birleştirdikten sonra “suretleri verenden” onlara bir suret taşıdığını söyler. Suret unsurlara ulaştığında, onda bir hususiyet meydana gelir.²⁴ Bu, unsurların bileştirilmesiyle unsurların belirli bir şeye dönüşebileceği anlamına gelir.

Tuğrâî daha sonra İbn Sînâ’nın karşı çıktığı yapısal dönüşüm meselesini tartışır. İbn Sînâ bir şeyin türünü değiştiremeyeceğimizi, çünkü bir şeyin türünün ne olduğunun bilinemeyeceğini savunur. Buna karşılık Tuğrâî, türlerin farklılığıyla ilgilenmek için bunu bilmek zorunda olmadığımızı ileri sürer. Tuğrâî, bir şeyin türünü belirleyen suretin, o sureti “bilen “den (âlim) taşıdığını söyler. Bilen sayesinde, türler arasındaki farkı bilmek zorunda değiliz. Bir elkimya aliminin işlemi, formun taşmasının önündeki engeli kaldırmaktır. Örneğin, soğukluk nedeniyle suyun havaya dönüşmediği durumda, soğukluk engeli, su ısıtılarak ortadan kaldırıldığında su havaya dönüşecektir.²⁵

Şifâ’dan üçüncü alıntı, *Eylemler ve Tutkular üzerine* Dördüncü Kitap’ın birinci risalesinin sekizinci bölümünden olan birleşim (mizâc) üzerinedir. Tuğrâî’ye göre bir bileşiğin başka bir bileşikle birleşmesi onun özelliklerinin artmasına ya da azalmasına yol açar. Bu durum unsurların dönüşümüne ve türlerin değişmesine neden olabilir. İbn Sînâ’nın birleşim açıklaması,

22 Janssens, J., 2006, “The Notion of *Wâhib al-şuwar* (Giver of Forms) and *Wâhib al-‘aql* (Giver of Intelligence) In Ibn Sina,” in M. Cândida Pacheco and J. Francisco Meirinhos (eds.) *Intellect et imagination dans la philosophie médiévale*, Turnhout: Brepols, ss.551–562.

23 Richardson, K., 2012, “Avicenna and Aquinas on Form and Generation,” in D. Hasse and A. Bertolacci (eds.) *The Arabic, Hebrew and Latin Reception of Avicenna’s Metaphysics*, Berlin & Boston: De Gruyter, ss. 251–274.

24 al-Ṭuğhrâ’î, *Haqā’iq*, ss.49-50.

25 a.g.e., s. 60.

unsurlardan oluşan farklı cisimlerin birbiriyle birleştiğinde, cisimlerden her birinin birleşen cismin formunu etkilemesidir. Cisimlerden birinin diğerine baskın olmadığı ve bir cismin eyleminin diğerinin tutkusu (ya da etkilenmesi) ile dengelendiği durumda buna birleşim diyebiliriz. Bu denge yeni bir bütünleşik özellik ortaya çıkarır. Tuğrâî, Şifâ'nın bu konuda da elkimyacıların ifadeleriyle tutarlı olduğunu söyler. Bu konuyu “cisimler” (*ajsâd*) ve “ruhlar”ın (*arvâh*) birleşimi olan soyut bir örnekle açıklar ve bu gizli bir bilgi olduğu için daha spesifik bir açıklama yapmaktan kaçınır. Ona göre elkimyacı cisimleri birleştirmek için ayrıştırmayı (*tahbiye*) ve iptal etmeyi (*tasgîr*) amaçlar. Bir araya getirme işleminde elkimyacı önce çözme işlemi ile, çözünmüş cisimlerin ayrışmasına neden olur. Ayrışmadan sonra iptal işlemi gerçekleşir yani çözünmüş cisimler parçacıklarının özelliklerini kaybeder. Ardından, çözünmüş cisimler kombinasyonun amacı olan yeni bir özellik kazanmaya hazır hale gelir. Bu birleştirme ancak birleştirilecek cisimler birbirleriyle uyumlu hale getirilebildiğinde yani bir cismin eylemi diğerinin arzusuyla dengelendiğinde uygulanabilir. Bu durumda, çatışan cisimleri, yani özellikleri çözülme yoluyla ortadan kaldırılamayan cisimleri nasıl birleştirebiliriz? Tuğrâî, yine *Eylemler ve Tutkular kitabının* birinci risalesinin sekizinci bölümünden, İbn Sînâ'nın da bu durumda çözünmeyi kabul ettiğini gösteren bir pasaj aktarır ve örnek olarak tuz ve şekeri verir. Alıntıda Tuğrâî “keskin sular” (*miyâhu 'l-hâd*) ifadesini kullanır. “Keskin sular”la ilgili olarak Tuğrâî Şifâ'dan belirli bir pasaj aktarmaz, ancak İbn Sînâ'nın bunlardan bahsettiğine işaret eder.²⁶ Tuğrâî'ye göre “keskin sular”, içinde iptal gücüne sahip bir ilacın çözündüğü bir çözüldür. Eğer bir cisim “keskin su”da çözülsün, keskin suyun parçacıkları çözülen cismi ayrışmaya ve özgüllüğünden yoksun bırakılmaya zorlar. Yani “keskin su” birleşmenin önündeki engelin kaldırılmasında rol oynar.

Yaratılış ve Bozuluş kitabının altıncı bölümünden olan beşinci alıntı, küçük bir cismin etkisiyle cisimlerin renklendirilmesi üzerinedir. İbn Sînâ bunu tıpkı iksir iddiasında bulunan elkimyacıların yaptığı gibi tanımlar. Ancak Tuğrâî, İbn Sînâ'nın düşündüğü renklendirmenin sıradan insanlar için bir yöntem olduğunu, elkimyacıların yaptığı şeyin farklı olduğunu söyler. Renklendirmeyi daha fazla tartışmaz ve daha fazla referans olarak *Câmiu 'l-esrâr*' dan bahseder. *Eylemler ve Tutkular kitabının* birinci risalesinin altıncı ve yedinci bölümünden alıntılanan altıncı pasaj olgunlaşma (necce), çürüme ('ûfûne) ve kavurma ('tabh) hakkındadır. Tuğrâî, Şifâ'da bu konulardaki açıklamaların elkimyacıların fikirlerine yakın olduğunu ve bu üçünün de ısı ve nemle ilgili olduğunu söyler. Elkimyadaki

bu kavramları İbn Sînâ'nın ifadesiyle karşılaştırarak ve uygulayarak açıklar. İbn Sînâ olgunlaşmayı üç türe ayırır ve bunlardan birinin nasıl kokuşmaya yol açabileceğini açıklar. Bu olgunlaşmayı “fazlalığın olgunlaşması (fadl)” olarak adlandırır, bu da bir bedene nem bulaşması anlamına gelir. Bedenin bileşimi kötü olduğunda, kokuşma meydana gelir ve onu belirli bir duruma getirir. Öte yandan Tuğrâî çürümeyi daha geniş bir şekilde tanımlar. Çürümenin İbn Sînâ'nın sınıflandırmalarından bir diğeri olan «beslenmenin olgunlaşması» ile de bir ilişkisi olduğunu ima eder. İbn Sînâ'ya göre beslenmenin olgunlaşması, besleyici bir bedenin beslenen bedene dönüşmesi anlamına gelir ki İbn Sînâ buna sindirim (*hazm*) adını verir. Tuğrâî'nin tartışmasındaki çürüme, İbn Sînâ'nın tanımladığı çürümeye ek olarak bu sindirim anlamına geliyor gibi görünmektedir. Kısacası, Tuğrâî'nin “çürümesi”, bir şeyi nem ve ısınmın neden olduğu yeni bir formu kabul etmeye hazır hale getirecek her türlü süreci ifade eder. Dahası Tuğrâî, çürüme yoluyla renk elde edilebileceğini düşünür. Hermes'e atıfta bulunarak, nem ile çürümenin bir şeyin doğasındaki en derin kısımda saklı olan özü çıkarabileceğini açıklar. Kavurmaya gelince, hem İbn Sînâ hem de Tuğrâî bunu dış ısı yoluyla nemin giderilmesi olarak görür. Ancak Tuğrâî, İbn Sînâ'nın kavurmasının sadece yüzeydeki nemin giderilmesi anlamına geldiğine işaret eder. Elkimyacı ise içerideki nemi uzaklaştırmaya çalışır. Bu bilgi gizli olduğu için kavurma hakkında ayrıntılı açıklama yapmasa da, bu tür bir kavurmanın dört elementten biri olan toprak ürettiğinden bahseder. Muhtemelen kavurmanın amacı nemden kaynaklanan olgunlaşma ve çürümeyi durdurmaktır.

Tuğrâî İbn Sînâ'nın fikirlerinin mükemmel olduğunu ancak gerçek elkimya bilgisinin sadece yüzeysel tarafıyla ilgilendiğini belirtir. Elkimyayı gerçekten anlamak için yüzeysel anlayışa güvenmek yerine şifrelerin ardında gizlenen hakikati bilmek gerektiğini söyler. Tuğrâî'nin İbn Sînâ'nın elkimyayı inkâr etmesini eleştirdiği doğrudur, ancak Tuğrâî sadece İbn Sînâ'nın elkimya bilgisi konusundaki cehaletine işaret eder ve onun doğa felsefesindeki başarılarını inkâr etmez. Başka bir deyişle, Tuğrâî elkimyanın İbn Sînâcı felsefeyle çeliştiğini düşünmez. O halde Tuğrâî elkimyayı felsefî bir disiplin olarak mı görmektedir? Elkimyanın felsefî konularla ilişkisi nedir?

Tuğrâî, Hakâik'in girişinde simyanın tümel (*küllî*) bir ilmin aksine tikel (*cüz'î*) bir ilim olduğunu söyler. Bununla elkimyacının, mantığı “bir doğa bilimi uzmanı (şâhib al-ilm al-ṭabīṭ)” tarafından oluşturulan doğal-felsefî ilke ve kuralları uyguladıklarını kasteder. Dolayısıyla o, tıpkı bir doktorun tıpla uğraşıp onun teorisini kanıtlamaması gibi, doğa felsefesinin ilkelerini kanıtlamanın elkimyacının işi olduğunu düşünmez. Tuğrâî Hakâik'te konuya dâhil olan kişileri

üç gruba ayrılabilir: 1) Ben, biz, meslektaşlarımız, grup (kavm) ve üyeler (ehl) 2) sen, arkadaşın (örneğin İbn Sînâ) ve bilgili bir avam (âlim mine'n-nâs) 3) bilgiler (hukemâ). İlk grup genel olarak simyayı uygulayan kişiler olarak düşünülmelidir. İkinci grup, İbn Sînâcı felsefeyi takip eden ve simyaya bağlı olmayan kişilerdir. Üçüncü grup, bilimin ilkelerini oluşturanları gösterir ve bunlar birinci ya da ikinci grup için otorite olabilirler. Yani Tuğrâ'nın alıntı yaptığı simya otoriteleri birinci grubun bilgeleri; Aristoteles, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi filozoflar ise ikinci grubun bilgeleridir. Elbette ikinci gruptaki bilgeleri doğa bilimlerinin uzmanları olarak kabul edebiliriz. Peki Tuğrâi birinci gruptaki bilgeleri, yani elkimyacıları nasıl değerlendirir? Hakkâik'teki tartışmanın tamamına bakılırsa, bu bilgiler de kanıtlar göstererek doğa biliminin ilkelerini ortaya koyarlar, ancak yaklaşım ve metodoloji ikinci gruptaki bilgilerden farklıdır. Dolayısıyla bu bilgelerin de sadece elkimya uygulayıcıları değil, doğa bilimi uzmanları arasında yer aldığını söyleyebiliriz. Elkimyanın, İbn Sînâ'nın Aksam'da açıkladığı gibi doğal felsefi bilgiyi uygulayan bir disiplin olduğunu mu kastetmektedir? Cevap kısmen evet olacaktır. Tuğrâi, kadim bilgelerin doğal felsefi tartışmalarının elkimyanın teorik temeli olduğunu düşünür. Bununla birlikte Tuğrâi, doğa bilimleri disiplini için antik çağlardan günümüze kadar gelişen iki paradigma olduğunu öne sürüyor olabilir. Dolayısıyla, İbn Sînâ'nın görüşlerini elkimyanın teorik temeline katkıda bulunan kadim bilgelerin görüşleriyle karşılaştıran *Hakkâik*, aynı konuda iki farklı paradigmanın karşılaştırmalı bir çalışması olarak da yorumlanabilir. Tuğrâi, Hakkâik'te iki yaklaşımın temelde birbiriyle çelişmediğini açıklığa kavuşturur. En önemli fark ezoterizm ve egzoterizmdir. Ezoterizm, bir metnin literal anlamının veya doğal bir fenomenin dış görünüşünün ardında gizli bir iç anlamın varlığını varsayar. Tamamlayıcı bir ekzoterizm olmadan ezoterik bir boyut yoktur. “Ekzoterik” (Yunanca exōterikos'tan) ve “ezoterik” (esōterikos) terimleri Arapça'da zâhir (açık, aşikâr, görünen, dış) ve bâtın (iç, içe, gizli) kelimeleriyle karşılanır.²⁷ İbn Sînâ felsefesi burhanı gerektirirken, simyanın teorik temeli temel bileşen olarak şifrelere dayanır. Kişi simya yazılarındaki şifreleri çözmedikçe simyada ustalaşamaz. Şifrelerin nasıl çözüleceğini öğrense bile, bunları grup dışındaki kişilere açıklamamalıdır.

Tuğrâi elkimyada yazıların farklı yöntemlerle şifrelendiğinden bahseder. Bazı simyacılar sembolik ifadeler ve takma isimler kullanırken, diğerleri sayıları kullanmaktadır. Tuğrâi spesifik bir açıklama yapmaktan kaçınır ve süreci gizli

27 De Smet, Daniel, “Esotericism and exotericism”, in: *Encyclopaedia of Islam, THREE*, Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Devin J. Stewart.

tutmak için “ruh (rûh)”, “beden (cisim)” ve “nefs” terimlerini kullanarak maddedeki birleşme sürecini örneklendirir.²⁸

Tuğrâî'nin elkimyacı olmayanların, Müslümanların eserlerini İslam öncesi yazarlardan daha kötü olarak gördüğünü, İslam öncesi simya literatürünün yazılarını sadece taklit ettiklerini, ifadelerini ve fikirlerini ödünç aldıklarını eleştirdiğini belirtir. *Hakâik*'te İbn Sînâ'nın görüşleriyle karşılaştırmak için alıntılacağı pasajların çoğu İslam öncesi yazarlara atfedilen eserlerden alındığı için Tuğrâî bu ifadeye kısmen katılıyor görünmektedir. Onun kaynakları “keşiş” Hermes, Apollonius, Stephanus, Jamasp, Âras ve Agathodaemon'dur. İskenderiyeli Stephanus, Yeni Platoncu gelenekte felsefenin yanı sıra simya, astroloji ve astronomi üzerine de yazan Bizanslı bir filozof ve öğretmendi. Jamasp, M.S. üçüncü yüzyılda Sasani İmparatorluğu'nda yaşamış bir simyacı olduğu düşünülmektedir.²⁹ Eserlerinden biri ilk Sasani imparatoru Ardaşîr için yazılmıştır. Bununla birlikte, Câbir'in *Kitâbü'r-Rahme*'sine de birkaç kez atıfta bulunur. Tuğrâî için İslam öncesi müelliflerin eserlerinin Müslümanlarınkinden daha önemli olduğu doğrudur, ancak bu Müslüman elkimya alimlerinin eserlerine kayıtsız kaldığı anlamına gelmez. Tuğrâî diğer eserlerinde Câbir'e sıklıkla atıfta bulunur. Tuğrâî *Hakâik*'te Âras isimli bir simyacının eserinden, Muvaffaku'l-hayât (Hayat Kitabı) adlı bölümünden alıntılar yapar. Âras'ın adı *Fihrist*'te de geçmektedir. Ayrıca eseri Muşhaf al-ḥayât'ın birkaç el yazması mevcuttur. Bu gerçekler, bu eserin Müslümanlar arasında iyi dolaşan simya yazılarından biri olduğunu da göstermektedir.³⁰

Tuğrâî'nin *Hakâik*'te yaptığı alıntı, Filozoflar Sözleşmesi'ndeki alıntılarında birine de benzemektedir. Filozoflar Meclisi olarak da bilinen Turba Philosophorum, Picatrix gibi Arapça'dan çevrilmiş en eski Avrupa simya metinlerinden biridir ve M.S. 900 civarında yazıldığı düşünülmektedir. Turba Philosophorum, Yunan simyasını Arap diline aktarmak ve İslam bilimine uyarlamak için iyi planlanmış ve edebi açıdan en dikkate değer girişimdir.³¹ *Hakâik*'te Tuğrâî şu pasajı aktarır: “Bakırın vurulmasından (taşdiya), çürümesinden, ezilmesinden ve siyahlığının giderilmesinden sonra

28 Takatomo Inoue, “Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuḡhrā'ī in Ḥaqā'iq al-istishhād,” ss.77-80.

29 Bakınız. Sezgin, *GAS*, 4: 59 Stapleton, “The Sayings of Hermes,” s.88.

30 Takatomo Inoue “Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuḡhrā'ī in Ḥaqā'iq al-istishhād,” ss.88-90.

31 Martin Plessner, *The Place of the Turba Philosophorum in the Development of Alchemy* ISIS, Vol. 45, No. 4, Dec. 1954, ss.331-338

nihayet beyazlığı kaybolmuş kırmızılığa (*humra murtafi*) dönüşür.³² Tuğrâî'nin Filozoflar Sözleşmesi'nin bir metnine erişimi var mıydı? Hakâik'in, Filozoflar Sözleşmesi'nden pek çok pasaj içeren İbn Umeyl'in *Mâu'l-varakî*'si ile pek çok benzerliği olduğunu da düşünürsek Tuğrâî'nin bu metni de biliyor olması muhtemel görünmektedir. Dahası, *Hakâik*'in girişinde listelenen on simyacı arasında Pisagor, Sokrates, Platon, Agathodaemon, Hermes ve Demokritos'tan Filozoflar Kongresi'nde de bahsedilmektedir. Bu, Tuğrâî'nin kaynak olarak bu esere de başvurduğunu düşündürmektedir.³³

Elkimya eserlerinde zaman zaman o döneme kadar ki simyacılar ve eserlerinin listeleri de verilir. Bunlardan birine Hâlid b. Yezîd b. Muâviye'nin *Firdevsü'l-ḥikme fî 'ilmi'l-kimyâ* eserinde rastlamaktayız. Burada yetmişten fazla simyacı, filozof ismi zikredilir. Yine Zekeriyâ er-Râzî'nin *Kitab-uş-Şevahid* eserinde de buna benzer bir liste yer alır.³⁴ Tuğrâî de bu geleneğe uyarak *Maşâbîḥ al-ḥikma*'nın sonunda elkimyacıların bir listesini vermiştir. Tuğrâî'nin sözleriyle: “Bu eserde sözlerini bir araya getirdiğimiz, eserlerinden ve sözlerinden yararlandığımız peygamberlerin -selam üzerlerine olsun- ve bilgelerin. Tuğrâî bu listede elkimyacıları tarihi şahsiyetler ve modern Müslüman elkimyacılar şeklinde iki gruba ayırır. İlk grupta Musa, Davut, Süleyman ve Şit peygamberlerden bahseder. Bunları 41 adet bilge, filozof ve simyacı takip eder. İkinci grupta 13 adet Müslüman elkimya aliminden bahseder. Bunların bazıları – Hâlid b. Yezîd b. Muâviye, Ebû Mûsâ Câbir b. Hayyân, İbn Vahşiyye ve Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî gibi- meşhur elkimya alimleri olup, bazıları az bilinen ya da bugün için bilinmeyen elkimyacılarıdır. Bu liste aynı zamanda Tuğrâî'nin elkimyasının tespitinde kaynak niteliğindedir. Bu kadar geniş bir elkimya alimi ve eserleri listesine sahip oluşu onun elkimya araştırmalarının, elkimya kaynaklarının da genişliğini gösterir. Ayrıca Antik ve Yunan simyacıardan hangilerinin Müslüman elkimyacılar için ulaşılabilir olduğunun bilgisini de vermiş olur.³⁵

Tuğrâî'nin elkimyasına dair bilgilere ulaştığımız Hakâik'in genellikle İbn Sînâ'nın elkimya eleştirisine karşı bir argüman olduğu düşünülür. Ancak görülüyor ki Hakâik'teki niyeti İbn Sînâ'yı basitçe çürütmek değildir. Daha ziyade, elkimyacı olmayanların elkimya hakkındaki teorilerini, elkimyacıların

32 al-Ṭuğhrâ'î, *Ḥaqā'iq*, ss.72-73.

33 Takatomo Inoue “Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuğhrâ'î in *Ḥaqā'iq al-istishhād*”, s.84.

34 Siggel, “Alchemy in Islam”, *Islamic Culture*, XI (1937) , ss.30-36.

35 Bakınız, Razook, “Studies on the Works of al-Ṭuğhrâ'î,” ss.257-273.

sözleriyle karşılaştırarak elkimya disiplininin doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamaya çalışır. Elkimyacı olmayanların temsilcisi olarak İbn Sînâ'yı seçen Tuğrâî, İbn Sînâ'nın meşhur ansiklopedik felsefe eseri Kitâbü'ş-şifâ'nın pasajlarını yorumlayarak ve bunların Tuğrâî'nin dikkate aldığı elkimya teorileriyle ortak noktalarını ve anlaşmazlıklarını değerlendirmiş olur.

Sonuç olarak elkimya olarak gördükleri şey ile simyacıların gerçekte çalıştıkları ve uyguladıkları şey arasında farklar olduğunu söyler. Tuğrâî sadece İbn Sînâ'nın elkimyaya özgü konulardaki cehaletini eleştirir, ancak İbn Sînâ'nın doğa felsefesi teorilerinin elkimyacıların ifadeleriyle temelde uyumlu olduğunu düşünür. Öte yandan onun argümanları, elkimyayı incelemek için kullanılan kaynakların İbn Sînâ felsefesini incelemek için kullanılanlardan tamamen farklı oluşu, yani elkimyanın ortaya çıktığı ve geliştiği geleneğin, her ikisi de aynı konuları tartışsa da İbn Sînâ geleneğinden bağımsız olduğunu da göstermektedir.

Tuğrâî ayrıca Hakâik'te elkimyacıların genellikle makul bir şekilde düzenlenmiş ve belirsizlik içermeyen şifreler kullandıklarından, bu yüzden uzun bir çalışma gerektirse de herkes tarafından çözülebildiklerinden bahseder.³⁶ Bu özelliğiyle Câbir b. Hayyân'ın elkimya yazım tarzından uzaklaşmıştır. Şifrelenmiş simya metinlerinin aksine, Câbir külliyyatı bu tür bir teknikten kaçınır. Câbir külliyyatın belirsizliği başka sebeplerden de kaynaklanmaktadır. Birincisi, standart sözlükbilim çalışmalarının aydınlatamadığı alışılmadık teknik terimler vardır. İkincisi, Câbir külliyyatı *tabdîdü'l-ilm* (bilginin dağılması) uygular. Bu kavram, külliyyatın bir parçasını okuyarak hakikati anlayamayacağımız anlamına gelir - bu parça sadece daha büyük bulmacanın bir parçasıdır. Anlamak için bütün külliyyatı tamamlamamız gerekir. Üçüncü olarak, terminoloji ve teoriler tutarsızdır. Örneğin, cıva bazı metinlerde metal olarak sınıflandırılırken, diğer metinlerde uçabilen bir madde olan ruh olarak sınıflandırılmıştır.³⁷ Bütün külliyyatın tamamlanıp bu tutarsızlıkların ortadan kaldırılması gerekmektedir.

3. Sonuç

Astronomide Batlamyus'un Almagest'i gibi her simyacının başvurduğu bir kaynak olmasını bekleyebiliriz. Simyacıların ya da simyacı olmayanların simya ile ilgili eserlerinde ve incelemelerinde simyacıların isimleri açısından bir ortaklık bulabiliriz. Ancak simyacılar arasında otorite olarak kabul edilebilecek belirli bir kaynak bulamıyoruz. Otoriter figürlerin kendileri oldukça açıktır, ancak her simyacının hangi metni okumuş olabileceği çözülmesi zor bir

36 al-Ṭuğhrā'ī, *Ḥaḡā'iq*, s. 52.

37 Haq, *Names, Natures and Things*, s. 6-7.

sorundur. Câbir b. Hayyân Müslümanlar arasında en yetkili elkimya alimidir. Râzî onu üstadı olarak adlandırır ve Fihrist ve Keşf onun en iyi bilinen elkimyacı olduğunu söyler.³⁸ Bununla birlikte, her simyacınn Câbir'den alıntı yapması ya da Câbir hakkında yorum yapması gerekmez. Ancak, birçok elkimya risalesinde Câbir külliyatındaki bazı önemli eserlerden bahsedildiğini görürüz.³⁹ Tuğrâî, *Kitâbü'r-Rahme'sini Hakkâik'te* tanıtır.⁴⁰ Aydemir b. Âli el-Cildekî (ö.743) *Beşyüz (Hamsumî)'ü seçer*.⁴¹

Elkimya alimi olan Aydemir b. Âli el-Cildekî (ö.743) eserlerinde Tuğrâî'den bahseder ve onun Câbir b. Hayyân'dan sonraki en büyük el-kimya alimi olduğunu söyler. Onun kitaplarının bu alandaki en önemli kitaplardan olduğunu ancak anlaşılabilmesi için okuyan kişinin de bu ilimde ileri seviyelerde olması gerektiğini söyler. Tüm bu bilgiler ışığında Tuğrâî'nin uygulamadan çok teoriye yönelik çalışmalar yapmış, Câbir b. Hayyân gibi sembolik-mistik geleneğe yatkın bir bilgin olduğunu söylemek mümkündür. Sahip olduğu külliyatın daha detaylı incelenmesi ile İslam elkimya tarihindeki yeri ve önemi gün yüzüne çıkacaktır görüşünderiz.

Kaynaklar:

al-Nadîm, Abû al-Faraj Muḥammad ibn Ishâq (4/10c). *Kitâb al-fihrist*. Edited by Ayman Fu'âd Sayyid. London: Al-Furqan Islamic Heritage Foundation, 2009.

al-Ṭuğhrâ'î, Mu'ayyid al-Dîn Abû Ismâ'îl al-Ḥusayn ibn 'Alî (6/12c). *Ḥaqa'iq al-istishhâd*. Edited by Razûq Faraj Razûq. Baghdad: Dâr al-Rashîd, 1982.

Câbir b. Hayyân, *Kitâbu İhrâcu mâ fi'l-Kuvve ile'l-Fi'l*, thk. Paul Kraus (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1935).

De Smet, Daniel, "Esotericism and exotericism", in: *Encyclopaedia of Islam, THREE*, Edited by: Kate Fleet, Gudrun Krämer, Denis Matringe, John Nawas, Devin J. Stewart. Consulted online on 22 April 2023.

Encyclopaedia of Islam, 2nd ed., s.v. "al-Kîmiyâ".

38 Ibn al-Nadîm, *Fihrist*, 2: 449.

39 Takatomo Inoue "Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuğhrâ'î in *Ḥaqa'iq al-istishhâd*", s.33.

40 No. 5 in Kraus' catalogue of the Jabirian corpus. Kraus, *Jâbir ibn Ḥayyân*, 1: 5-9.

41 No. 447-946 in Kraus' catalogue of the Jabirian corpus, 1: 100-110.

F.C. Blois, “al-Tuğhrâ’î”, *EP*, http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_SIM_7609 (Erişim: 25 Mart 2023).

Holmyard, E. J., and D. C. Mandeville. *Congelatione et conglutinatione lapidum: Being the Section of the Kitāb al-Shifā’*. Paris: Paul Geuthner, 1927.

Janssens, J., 2006, “The Notion of *Wāhib al-ṣuwar* (Giver of Forms) and *Wāhib al-‘aql* (Giver of Intelligence) In Ibn Sina,” in M. Cândida Pacheco and J. Francisco Meirinhos (eds.) *Intellect et imagination dans la philosophie médiévale*, Turnhout: Brepols.

Martin Plessner, *The Place of the Turba Philosophorum in the Development of Alchemy* ISIS, Vol. 45, No. 4, Dec. 1954.

Sezgin, Fuat. *Geschichte des arabischen schrifttums*. 17 vols. Leiden: E. J. Brill, 1967-2015.

Siggel, “Alchemy in Islam”, *Islamic Culture*, XI (1937)

Razook, Razook Faraj. “Studies on the Works of al-Ṭuğhrā’î.” PhD diss., University of London, 1963.

Richardson, K., 2012, “Avicenna and Aquinas on Form and Generation,” in D. Hasse and A. Bertolacci (eds.) *The Arabic, Hebrew and Latin Reception of Avicenna’s Metaphysics*, Berlin & Boston: De Gruyter.

Şule Taşkıran, “Tuğrâî”, *İslam Düşünce Atlası*, <https://islamdusunceatlası.org/tugrai/7187>.

Takatomo Inoue “Avicennian Natural Philosophy and the Alchemical Theory of al-Ṭuğhrā’î in Ḥaqa’iq al-istishhād” (PhD diss., Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 2017).

